LIVIU REBREANU

OPERE 7

Coperta: *Sergiu Georgescu*

LIVIU REBREANU

Opere 7

Ediție critică
de Niculae Gheran
Variantele în colaborare
cu Valeria Dumitrescu

CIULEANDRA

CRĂIȘORUL HORIA

București — 1975
EDITURA MINERVA

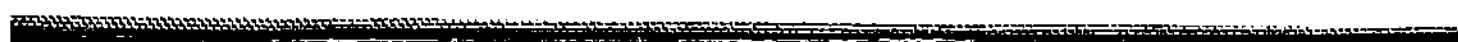

CIULEANDRA

...și nu știi că tu ești ticălos
și mișel și sàrac și orb și gol.

Apocalipsis, III — 17

I

— Taci!... Taci!... Taci!...

O prăvălise pe sofa și, cu genunchiul drept, îi zdrobea sînii. Degetele și le înfipsese în gîtul ei plin și alb parc-ar fi vrut să înăbușe un răspuns de care se temea. Îi simțea corpul zvîrcolindu-se, întocmai ca subt o îmbrățișare fierbinte, și zvîrcolirea îl înfuria mai nătîng.

— Taci!... Taci!...

Repeta același cuvînt, cu același glas horcăit, forăind pe nas rar, prelung. Ochii lui umflați nu vedeau totuși nimic, ca și cînd s-ar fi coborît peste ei un obositor văl roșu...

Într-un tîrziu, o atingere molatecă îi cuprinse brațele, numai cîteva clipe, și apoi se topi, neputincioasă. El își dădu seama, ca prin vis, că trebuie să fie mîinile ei, încercînd să se apere. Și atunci, deodată și foarte deslușit, își auzi propria-i voce, aspră, strîmbă, gîfîită, răbufnind ca dintr-o adîncime de pivniță. Îi trecu fulgerător prin gînd, „ce glas!" și îndată, parcă și-ar fi recăpătat brusc vederea, zări două globuri albe,

sticloase, aproape ieșite din orbite, cu o fină rețea de vinișoare roșii încercuind o pată rotundă albastră-viorie: ochii ei înmărmuriți într-o lucire de spaimă resemnată. Privirea îl ustura ca o mustrare nesuferită:

— Ta... a...

Vruse să strige, dar acuma sunetele i se sfărîmau în cerul gurii, hîrîitoare și uscate, iar globurile albe în aceeași vreme se măreau mereu și se împreunau într-un disc cenușiu, care apoi începea să se învîrtească amețitor împrejurul petei albastre nemișcate. Un simțămînt greu de leșin îi înmuie brațele. I se părea că are să se prăbușească și căuta desperat un sprijin...

Ca trezit dintr-un coșmar, sări trei pași înapoi. Degetele îi rămaseră rășchirate și țepene. Se uită împrejur năucit. Făcea sforțări să se orienteze. Razele becurilor, gălbui și filtrate, îl dureau, ca și cînd ar fi intrat repede, după un întunerec mare, într-o lumină orbitoare. Toate lucrurile i se înfățișau cu reliefuri neobișnuite. Lîngă sofa, blana de urs alb se zbîrlise, iar capul cu ochii morți, de sticlă, îl privea căscînd gura către el, amenințător. În cămin două buturuge mocneau cu flăcări galbene, ce se răsuceau și se întindeau mînioase ca niște limbi de balaur. Între cele două ferestre dinspre stradă, consola, cu oglinda pînă-n tavan, încărcată de pufuri, borcane, sticluțe și alte obiecte, din arsenalul de întreținere a frumuseții feminine, părea o ființă vie încremenită de rușine.

Ajunse lîngă ușa dormitorului, potrivindu-și manșetele și mînecile boțite, dar uitîndu-se mereu uluit la sofaua pe care ea zăcea neclintită, cu capul spre dînsul, încît îi vedea numai creștetul puțin aplecat în dreapta, pieptul decoltat și rochia mototolită. Milioane de gînduri îi plouau în minte și se ciocneau în zgomote surde.

Cînd, după un răstimp, i se mai potoli inima, observă că singurul zgomot în lume îl făcea respirația lui ostenită; încolo o tăcere blîndă, moleșitoare; chiar focul în cămin ardea acum atît de lin, parc-ar fi fost un foc imaterial. Numai căldura era sugrumătoare. Sudorile îi curgeau pe obraji ca lacrimile. Și totuși mai rău îl supăra tăcerea încît, ca s-o alunge, rosti:

— Madeleine!

Căutase să fie dulce și se spăimîntă de glasul care parcă era al unui străin dușmănos. Își aminti că tot astfel îl mirase același glas adineaori cînd... Și deodată se simți copleșit de o rușine mare, parcă s-ar fi pomenit gol în mijlocul unei mulțimi batjocoritoare. Își dădea seama că, deși avea ochii ațintiți asupra sofalei, sufletul lui nu voia să vadă nimica de frică să nu trebuiască a înțelege prea curînd.

— Madeleine! murmură apoi din nou, cu umilință, ca și cînd ar fi încercat să ispășească o faptă printr-un cuvînt.

Cîteva clipe avu simultan toate certitudinile: că trăiește și că e moartă, că a ucis-o și că n-a ucis-o, că nu s-a întîmplat nimic și că s-a sfîrșit tot... În aceleași clipe însă își mai reamintea cum, pe cînd se năpustise asupra ei, îi stăruise în creieri, ca o poruncă, gîndul că trebuie s-o omoare și că totuși n-are să moară...

Deodată, într-un fior de spaimă, zări, drept în față, un tînăr cu părul negru, puțin vîlvoit, cu figura rasă, fină, ovală și răvășită, cu ochii rătăciți, îmbrăcat în frac, dar cu manșetele ieșite din mîneci, cu plastronul frămîntat și o aripă a gulerului ridicată pînă la ureche, ca la eroii aristocratici în filmele americane, după o încăierare de box cu rivalul burghez... Tresări cînd își recunoscu chipul în oglindă.

„Bietul Puiu Faranga!" făcu dînsul, schițînd un surîs trist, pe care cel din oglindă i-l întoarse prompt.

Surîsul însă îi îngheță brusc pe față ca o mască. În oglindă, de pe sofa, cu capul plecat ușor într-o parte, Madeleine îl privea cu ochii foarte mari și albi și cu o figură parcă disprețuitoare. Buimăcit porni spre ea, dar un zgomot îi reteză mișcarea. Brațul Madeleinei, alb și rotund, alunecase jos, oprindu-se pe gîtul ursului parc-ar fi vrut să-l alinte.

Acuma Puiu Faranga avu fulgerător revelația realității. Ochii ei păreau vii, brațul ei se lăsase într-o mișcare vie — și tocmai acestea îi spuseră mai limpede că nu mai e nici o speranță. Spaima că a stins o viață omenească i se răsucea în suflet ca un pumnal. Nu mai știa ce să facă, și neștiința aceasta îl umplea de groază, iar liniștea dimprejur îl sugruma. Întoarse deodată spatele cu o sforțare cruntă, ca și cînd și-ar fi smuls picioarele dintr-o țintuire, și porni afară pe ușa deschisă a dormitorului. În șira spinării o mînă urmăritoare îl trăgea înapoi...

II

Avea pașii șovăitori și clătinați ca un om beat. Trecu prin odaia de dormit, în care ardea un singur bec albastru, ochi pînditor, apoi printr-un salonaș întunecos, ieși în hall, unde era o lumină supărător de vie, și se repezi la o ușă închisă în fața căreia se opri, parcă i s-ar fi sleit puterile. Pe urmă totuși

se pomeni înlăuntru, zvîrlit ca de un vînt năprasnic, bîiguind:

— Tată!... Tată!...

Bătrînul Policarp Faranga se ridică speriat de după biurou. Văzînd pe fiul său, îl apostrofă puțin nervos:

— *Tu es fou?*

Cînd auzi glasul tatălui, Puiu se simți mai zdrobit. Groaza i se risipi și făcu loc unei desperări amețitoare. Se apropie de biurou și se prăbuși istovit în fotoliul larg de piele. Bătrînul, în picioare, îl examina ceremonios și jicnit pentru necuviința lui de-a se fi rostogolit pe scaun înainte să-l fi poftit. Era și el în frac, cu pieptul plin de decorații peste care se așternea barba-i maiestoasă, argintie și deosebit de îngrijită. Îi plăcea să apară mereu serios și măsurat, nu numai în lume, dar chiar față de sine însuși. Înalt, robust, își purta cei șasezeci și trei de ani cu o demnitate aproape trufașă, inspirînd în jurul său respect spontan... Fiindcă Puiu tăcea, își călcă pe inimă în cele din urmă și-l întrebă:

— *Mais parle donc, voyons, parle! Qu'est-ce que tu as?*

Tînărul întoarse spre dînsul niște ochi stinși, rătăcitori. Se gîndea cum să-i spună ce s-a întîmplat și nu găsea cuvintele potrivite. Izbucni fără șir:

— Tată... am făcut... nu știu... a murit Madeleine...

Faranga, parc-ar fi primit o săgeată în inimă, se cutremură:

— Ce-ai zis?... Madeleine? Tu?... Imposibil!...

Încercă să citească adevărul în ochii lui, dar Puiu plecase iar capul. Un răstimp bătrînul mai stătu, frămîntînd în minte serii de întrebări, sprijinit cu amîndouă mîinile de dunga mesei, înțepat ca un judecător fără experiență în fața unui acuzat misterios. În sfîrșit ocoli biuroul, veni lîngă Puiu și-l apucă de umăr:

— Unde este?...

Nu termină întrebarea și nici răspunsul nu-l aşteptă decît o secundă. Ca și cînd mişcarea împrejurul biuroului i-ar fi schimbat mersul gîndurilor, porni îndată spre ieşire, lăsînd uşa larg deschisă...

Puiu căzuse într-o toropeală cenuşie, neclintit, parcă habar n-ar fi avut pentru ce se află aici. Gîndurile îi erau acum un haos apăsător în care nimic nu izbutea să se închege într-o formă lămurită. Pe subt şivoiul crîmpeielor de gînduri însă sufletul lui înțelegea clar că tatăl său s-a dus acolo, să vadă și să se convingă dacă e adevărat că Madeleine... Astfel auzi foarte bine paşii rari, apăsați ai bătrînului și simți că uşa a rămas deschisă. Pe urmă deosebi glasul tantei Matilda, cu respirația grea și grăbită de urcarea scării, scuzîndu-se că a întîrziat nu din vina ei, ci a şoferului care tocmai cînd să plece a găsit ceva de reparat la automobil... În sufletul lui Puiu răsări pe loc confirmarea: da, numai ea e vinovată căci, dacă ea venea la timp, nu s-ar fi întîmplat nimica... Bătrînul răspunse ceva Matildei. Puiu nu prinse înțelesul cuvintelor, dar auzi îndată pe tante Matilda scîncindu-se, cu întrebări scurte, insistente, alergînd după Faranga. Glasurile și pașii lor se pierdură pe coridor subt cutropirea unui plîns ascuțit, prelung și sîcîitor, al jupînesei care, desigur, întorcîndu-se în budoar, a aflat pe stăpînă-sa rece și a venit să dea alarma. Urmă o tăcere și apoi niște fîşîituri de paşi sfioşi. Puiu simțea că trebuie să fie feciorul care arde de curiozitate. Peste cîteva momente îl auzi, în uşă, zicînd candid:

— M-ați sunat d-voastră, conaşule?

Îi făcu semn cu mîna să plece. Feciorul închise uşa fără zgomot, ca la o cameră de bolnav.

Pe urmă tăcerea se înțeleni grea, înăbușitoare. Biuroul vast se împăinjenea într-un somn afund. Puiu,

încremenit, nici nu mai cuteza să încerce vreo mişcare. Doar gîndul că bătrînul nu se mai întoarce îl ustura din ce în ce mai dureros. De la dînsul aştepta acuma mîntuirea. El însuşi nu se simţea capabil nici măcar să cugete. Dealtfel, totdeauna, şi mai ales în ceasurile grele, bătrînul singur lua hotărîrile trebuincioase.

Ceea ce îl îngrozea acum era că vremea trecea atît de încet. I se părea că s-au scurs ore întregi de cînd a ieşit bătrînul. Licăriri de speranţă îi înfloreau în inimă: dacă nu vine, înseamnă că poate Madeleine totuşi n-a murit... Speranţa însă îl întrista pentru că o simţea deşartă şi nu făcea decît să-i reamintească mereu întîmplarea pe care el se silea să o şteargă din minte.

În sfîrşit nu mai putu îndura tăcerea. Se sculă. Voia să plece, oriunde, dar să nu mai fie singur. Chiar atunci apăru în uşă tatăl său urmat de tante Matilda. Puiu înţepeni lîngă biurou, cu ochii nerăbdători spre bătrînul care trecu fără să-l privească. În schimb, Matilda, plînsă şi amărîtă, se repezi la dînsul şi-l îmbrăţişă ocrotitor:

— *Ah, quel terrible malheur, pauvre petit* Puiu!

Matilda era soră cu mama lui Puiu. Rămasă văduvă foarte tînără şi fără copii, îşi împărţise toată inima ei între operele de binefacere şi nepoţelul Puiu, mai cu seamă că sărmănelul avusese nenorocirea să piardă pe maică-sa micuţ de tot. Împlinea acum vreo cincizeci de ani, era înaltă, uscăţivă şi nobilă, se înduioşa uşor şi vorbea multe şi nevrute.

Auzind-o, Faranga îi zise supărat:

— Aide, Tilda, ajunge! Să lăsăm lamentările!... Tu du-te mai bine dincolo, că aici noi avem de lucru!

— *Mais si, mais si* — murmură Matilda ştergîndu-şi ochii. *Pauvre Madeleine!... Oh, la pauvrette!...* Ce catastrofă! Iacă, plec!... Puiule scump, fii tare! Durerile şi nenorocirile pentru oameni sînt lăsate de Dumnezeu!...

Nu-ţi pierde cumpătul şi nu dispera, *pauvre petit* Puişor!...

Îl îmbrăţişă iar şi-l sărută, plîngînd, pe amîndoi obrajii. Porni. Din uşă mai zise bătrînului:

— Fii şi tu calm, Poly, te implor!... Şi dacă aveţi nevoie de mine, să mă chemaţi negreşit!

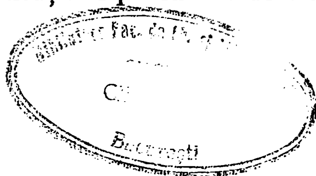
III

Policarp Faranga umbla de colo pînă colo prin biurou, cu mîinile la spate, cu fruntea în pămînt, în vreme ce Puiu stătea în acelaşi loc, urmărind din privire toate mişcările bătrînului, grele, îndurerate. Părea că subt povara gîndurilor, chiar silueta lui mîndră se gîrbovea văzînd cu ochii.

Niciodată Faranga, în viaţa-i bogată totuşi în evenimente, nu primise o lovitură atît de neaşteptată şi de cruntă. Puiu îi fusese toată nădejdea, mai ales de cînd anii se înmulţiseră pe umerii lui. El era singurul vlăstar al familiei Faranga şi printr-însul familia aceasta, de obîrşie străveche boierească, trebuia să se perpetueze. Cu nimica nu se mîndrea mai mult bătrînul decît cu neamul său. Îşi urmărea ascendenţa pînă la Vlad-Ţepeş. Descoperise undeva, şi povestea bucuros oricui, că aprigul voievod muntean ar fi dat odată boierilor drept pildă de cinste şi credinţă pe un Faranga. În cursul veacurilor familia a sărăcit de cîteva ori, dar totdeauna a ştiut să-şi păstreze nepătat numele... Moştenise, împreună cu un frate, o avere frumoasă. Dar fratele s-a prăpădit în vîrstă plăpîndă şi aşa a rămas el singur

cu numele și averea familiei. S-a însurat pe la treizeci de ani, după ce a gustat toate plăcerile vieții ușoare, obligatoare pentru oamenii bogați și fără ocupație. Olga Dobrescu, ființă gingașă, a fost o soție ideală: bună, frumoasă, indulgentă, cu avere. Închidea ochii la numeroasele escapade pe care Poly le-a continuat și după căsătorie. În al patrulea an, a venit pe lume Puiu, iar după alți patru, Olga s-a stins. De-abia cînd a pierdut-o pe ea a dobîndit dragostea cea mare pentru copil și a înțeles însemnătatea lui pentru viitorul familiei. Tot atunci a pus cruce și vieții ușoare, intrînd în politică, spre a avea o meserie. Cu avere și nume a făcut repede carieră. Urmase odinioară niște vagi cursuri de drept dar firește, fără a practica vreodată avocatura. Diploma îi oferea acuma posibilitatea să se considere și să fie considerat jurist. I se descoperi, de către prieteni și ziariști binevoitori, chiar oarecare talent oratoric și astfel toată lumea aplaudă cînd, printr-o împrejurare fericită, i se încredință portofoliul justiției. Deveni omul serios și grav care a rămas pînă azi. Purta, de cînd se însurase, ca un trofeu, o barbă superbă. Ea i-a cîștigat odinioară celebritatea bulevardieră bucureșteană: cea mai frumoasă și mai îngrijită barbă din România. Tot ea îi împrumuta acuma bună parte din prestigiul necesar unui om politic cu răspundere. Pentru că subt ministeriatul său de cîteva luni s-a votat o lege bună, s-a ales cu stima cercurilor judecătorești și epitetul măgulitor „omul justiției". Nici nu se mai putea închipui să se facă ceva în domeniul dreptății fără a se cere părerea lui autorizată, fie la putere, fie în opoziție.

Puiu a crescut înfășurat în dragostea lui idolatră. Iubea într-însul nu numai pe copilul său și amintirea mamei copilului, ci pe continuatorul neamului. Se iubea pe sine însuși. Îi părea rău de viața de odinioară

şi-l muncea teama să nu se răsfrîngă asupra copilului păcatele tinereţei lui desfrînate. Băiatul era plăpînd, ca şi maică-sa. Şi din pricina aceasta l-a ocrotit mai sîrguitor...

În mers maşinal, Faranga îşi depăna amintiri şi frămînta regrete. O clipă se opri şi se uită plin de duioşie la Puiu care stătea mereu în picioare, pironit într-o aşteptare tulbure. Îi şopti blînd:

— Şezi, Puiule...

Tînărul răspunse cu o privire întrebătoare. Se aşeză. Bătrînul însă îşi reluă plimbarea, ca şi cînd mergînd în trecut ar fi vrut să ajungă la o ţintă în viitor... Toate ocrotirile lui zadarnice au fost. S-a gîndit să-l însoare cu o fată prin care să se regenereze şi împrospăteze sîngele neamului. Căsătoriile între odrasle de familii prea vechi dau progenituri şubrede. Cînd e prea albastru, sîngele e un stigmat de degenerescenţă. L-a însurat de timpuriu tocmai ca să-l ferească de viaţa pe care a dus-o el însuşi. Puiu totuşi a urmat tradiţia. Căsnicia nu l-a împiedecat, ba l-a stimulat. Şi l-a adus în halul de azi...

Faranga se aşeză deodată la biurou, calm, hotărît, Puiu căută să-i întîlnească privirea şi nu reuşi. Bătrînul stătu cîteva secunde pe gînduri, ca şi cînd ar fi căutat o frază sau un cuvînt, apoi luă brusc telefonul:

— Alo... Centrala?... Dă-mi te rog prefectura poliţiei!

Puiu îngălbeni. Realitatea întreagă i se înfăţişă la auzul unui singur cuvînt. Bîlbîi spăimîntat:

— Ce vrei să faci, tată?

Faranga răspunse în telefon:

— Dă-mi pe domnul prefect! Şi peste un minut: Domnul prefect?... Aici Policarp Faranga... Da, chiar eu sînt, dragă Nicule!... Nu, n-am plecat şi nici nu mai

pot pleca... Eram tocmai îmbrăcați, dar s-a întîmplat o mare, foarte mare nenorocire în familie... Ba da, nu exagerez deloc, foarte mare, repet! Închipuiește-ți, copilul meu, Puiu, într-un moment de rătăcire, desigur, a omorît pe Madeleine, pe nevastă-sa...

Aparatul îi tremura în mînă. Se uita, vorbind, în ochii lui Puiu, care se zbuciuma să-i ghicească gîndul.

— Da, într-adevăr, de necrezut ... Și cu toate astea... Te rog dar să te ostenești numaidecît pînă la mine, să vedem ce-i de făcut... Te rog!... Firește, evident, trebuie să aduci și pe procurorul de serviciu...

Așeză receptorul pe furcă și rămase cu mîna întinsă și cu ochii țintă la Puiu.

— L-ai chemat să mă aresteze? întrebă tînărul, fără pic de sînge în obraji, cu glasul răgușit.

Faranga avu un zîmbet straniu:

— Tu nu te așteptai la urmări? La nimic?

— Da... Ba da — murmură Puiu, după o pauză, frînt, plecînd capul.

— Sper că-ți dai seama ce-ai făcut?

— Am greșit — șopti Puiu mai răgușit ca adineaori.

— Ei bine, ești un asasin! scrîșni bătrînul, parc-ar fi smuls cuvîntul cu un vîrf de cuțit. Un Faranga ucigaș ordinar, ca orice derbedeu... Ah!

Sfărîmă între degete o foaie de hîrtie. Se potoli îndată și adăogă:

— Dar acuma nu mai e timp de pierdut cu vorbe zadarnice. În zece minute prefectul va fi aici. Pînă atunci trebuie să te hotărăști și să alegi!

Puiu ridică o privire uluită:

— Ce să aleg, tată?

Bătrînul Faranga își reveni încurcat:

— Așa-i, încă nu-ți spusei... Mi s-a părut că...

Zăbovi puțin pînă să-și ordoneze gîndurile. Apoi se sculă, se apropie și se lasă în fața lui, pe celălalt fotoliu. Urmă cu o voce moale, în care era și imputare, și milă:

— Nu te-am descusut deloc, adevărat... Nu te-am întrebat nici de ce ai omorît-o și nici cum ai omorît-o... Ar fi fost și de prisos. Moartea vorbește mai elocvent ca toate frazele. Și totuși nu pot să nu mă întreb mereu pe mine însumi cum s-a putut găsi un om, și încă copilul meu, care să asasineze o ființă atît de bună ca Madeleine?... Pe Mădălina noastră!... Care ți-a tolerat tot, tot, care n-a vrut nici măcar să audă despre murdăriile tale multiple și continue!... E extraordinar, pur și simplu extraordinar!

— Nici eu nu știu, tată — zise foarte sincer tînărul, frîngîndu-și mîinile și abia reținîndu-și lacrimile.

— Cred, cred! aprobă Faranga și cu vorba și cu capul. Da, a fost o rătăcire, un moment de nebunie subită... Numai așa s-ar putea explica o faptă atît de inexplicabilă și o crimă atît de monstruoasă. Căci, oricît de ticălos erai altfel, de o înșelai cu toate femeile posibile și imposibile, aveam impresia că în fond tot pe Mădălina o iubeai cu adevărat. Lasă că nici nu se putea să n-o iubești. Cine a cunoscut-o a îndrăgit-o. Ș-apoi tu însuți, doar din dragoste ai luat-o...

— Am iubit-o mult, nespus de mult, tată — făcu Puiu cu ochii în gol și parcă pipăindu-și sufletul. Mult de tot și cu toate astea vezi bine cum... (Tăcu și apoi adăogă aproape în șoaptă:) Poate că mi-am pierdut mințile...

Bătrînul avu o tresărire. Și, ca și cînd i-ar fi părut rău că s-a înmuiat, vocea îi redeveni aspră:

— Toate acestea sunt acuma vorbe sterpe. Realitatea este că vine prefectul cu procurorul. Crima naște ispășirea. Va să zică...

Şovăi. Poate că nici el nu era încă deplin lămurit ce vrea. Scormonea cuvinte ca să-şi lege între timp ideile:

— Trebuie să înţelegi că asemenea faptă nu poate rămîne fără sancţiune...

— N-ar fi fost oare mai bine să mă sinucid, tată? întrebă Puiu deodată, cu o lucire în ochi.

Faranga îl privi lung şi puţin dispreţuitor:

— Ar fi fost o soluţie şi asta, evident, dar acuma e prea tîrziu. Cine ştie dacă ar fi fost cea mai bună? Mi-ai fi uşurat situaţia pentru moment şi totuşi aş fi rămas fără nici o umbră de speranţă... Dealtfel sinuciderea e un gest spontan, ca şi uciderea. Dacă n-ai fost capabil s-o execuţi imediat...

Dispreţul din privirea bătrînului şi ironia cuvintelor lui întărîtă pe Puiu:

— Mă crezi şi laş, tată?

— Asasinii sînt de obicei laşi — ripostă Faranga cu o răceală tăioasă.

Tînărul, biciuit, sări în picioare, încercînd să protesteze.

— Stai jos! porunci tatăl. Nu-ţi lua aere de cavaler fără prihană, că nu te-au prins niciodată şi cu atît mai puţin te-ar prinde azi! Ce Dumnezeu, tot nu pricepi?

— Dacă d-ta crezi că, în situaţia în care am ajuns n-ai nimic mai bun de făcut decît să mă insulţi...

Faranga îl întrerupse cu o vioiciune surprinzătoare, copleşit deodată de durere şi cu un glas muiat în lacrimi:

— A, dar tu cît mi-ai insultat inima cu fapta asta mîrşavă! Ai zdrobit tot, Puiule, tot ce am crezut că am şi tot ce nădăjduiam în viitor! Unicul copil al lui Policarp Faranga e un ucigaş ordinar — îţi dai tu seama ce poate să însemne asta pentru mine? Şi

baremi dacă ai fi avut o nevastă păcătoasă, care te-ar fi înşelat sau ţi-ar fi făcut altminteri zile amare, dacă... Dar Madeleine a fost un înger! O ştie toată lumea. Peste putinţă să te gîndeşti că ai convinge pe cineva că e la mijloc o crimă pasională care, orişicum, ar mai fi scuzabilă pînă la un punct. Nu, e o crimă ordinară, odioasă, îngrozitor de ordinară!

Se opri să se reculeagă. Îi era frică să nu-l podidească plînsul. Puiu însuşi se ghemui în fotoliu, simţind în spinare, ca o apăsare cumplită, greutatea faptei din ce în ce mai mare.

— Şi totuşi eşti copilul meu şi trebuie să caut să te salvez! reluă Faranga cu emoţie stăpînită. Altfel ar fi să te aresteze, să te arunce în puşcărie, să se facă o instrucţie cu răscoliri de săltare şi apoi un proces în stil mare, cu masă specială pentru ziarişti, cu scormonirea tuturor intimităţilor şi tainelor familiei... Asta însă ar însemna terfelirea definitivă şi pentru totdeauna a numelui Faranga şi scoaterea noastră din rîndul oamenilor de omenie — prin urmare asta nu se poate! Rămîne cealaltă modalitate... singură...

Tînărul nu se mai mişcă, parc-ar fi înmărmurit în faţa perspectivelor pe care el însuşi le avusese confuze, şi care, prin glasul tatălui său, deveneau de o claritate exasperantă.

— Un Faranga nu poate fi criminal de rînd! urmă bătrînul mai energic. Nu se poate!... Şi dacă totuşi un Faranga a săvîrşit o crimă de rînd, n-a putut-o face decît din nebunie! Un moment de nebunie criminală e admisibil într-un neam al cărui sînge, prin vechime, s-a sărbezit sau s-a îngroşat prea mult...

Ca şi cînd n-ar fi înţeles bine, Puiu întrebă cu mai multă mirare în ochi decît în glas:

— Vrei să mă declari nebun?

— Vreau să te salvez! accentuă tatăl. În loc să mergi la închisoare, vei intra într-o casă de sănătate, unde vei sta subt observaţie medicală un răstimp. Pe urmă te vom interna pentru cîteva luni, să zicem, într-un sanatoriu bun, undeva în străinătate, şi astfel vei putea începe o viaţă nouă, cu un nume care nu va fi fost degradat cu totul. Va depinde numai şi numai de tine să dovedeşti lumii că fapta ta de azi a fost o rătăcire nenorocită... A, fireşte, socoteala cu tine însuţi, cu sufletul tău, ai să ţi-o faci singur! Ispăşirea inevitabilă pentru imensa-ţi nedreptate faţă de sărmana Mădălina se va depăna în conştiinţa ta fără ca eu să-ţi mai pot fi de ajutor...

Puiu deschise gura, să zică ceva, şi rămase cu gura căscată parcă i s-ar fi încleştat fălcile. Bătrînul aştepta răspuns şi se supără cînd, în sfîrşit, îl auzi în formă de întrebare timidă:

— Adineaori m-ai îndemnat să aleg?

— Da? făcu Faranga. Posibil... Acuma însă te sfătuiesc, mai mult, îţi cer să nu alegi! Trebuie să faci cum am hotărît eu! Căci în joc nu eşti doar tu, cu persoana ta, ci sînt şi eu, şi, împreună cu noi, toţi strămoşii noştri. Prin urmare...

— Prin urmare trebuie să fiu nebun! murmură Puiu abătut, uitîndu-se peste capul bătrînului, într-un gol îndepărtat.

— Mai bine nebun decît ocnaş! răsună crud răspunsul tatălui.

Se făcu o pauză lungă. Apoi glasul lui Puiu şerpui ca o tînguire:

—Şi dacă nu voi reuşi?

— Trebuie! porunci Faranga. Dealtminteri despre asta răspund eu. Ţara îmi datoreşte măcar atîta în schimbul serviciilor multe ce i le-am adus.

Iar se făcu tăcere. În aer pluteau întrebări, îndoieli și speranțe într-un vălmășag apăsător. Apoi, în clipa cînd Puiu vru să mai spună ceva, apăru în ușă feciorul:

— Conașule, a venit domnul prefect...

Amîndoi tresăriră ca deșteptați dintr-o lume străină.

— Da, bine — zise Faranga, reculegîndu-se, cu o emoție care îi schimba glasul. Tu așteaptă-ne aici — adăogă către Puiu. Mă duc cu ei întîi acolo... În orice caz, curaj și încredere! Aranjează-te puțin pînă ce venim!.

Plecă repede. Mersul grăbit îi ședea rău și-i micșora gravitatea. Feciorul, înainte de-a închide ușa, aruncă o privire curioasă și înfricoșată spre Puiu.

IV

— Imposibil! se cruci prefectul, strîngînd mîna lui Faranga cu efuziune și compătimire. Ce catastrofă, dragul meu !... Tocmai povesteam procurorului ce mi-ai telefonat și nu ne venea deloc să credem... À propos, să-ți prezint pe procurorul Săvulescu! Un băiat foarte de ispravă și cu atît mai atins de întîmplarea asta nenorocită, că doar tu, pe cînd erai la justiție, l-ai adus în București...

Faranga îi dădu mîna și zise foarte încet:

— Să vă conduc să vedeți...

— Cît te compătimesc, dragă Poly—șopti prefectul — într-adevăr mișcat și simțind nevoia să-și spună durerea:

Acolo, stătură numai cîteva minute, umplute de explicațiile franco-române ale tantei Matilda care plîngea și vorbea, chema mărturia jupînesei, evoca amintiri din viața ei și scene de iubire dintre Madeleine și Puiu, apoi iar plîngea și iar vorbea. Faranga încercase să-i mai stăvilească avîntul, dar în zadar. Ea continua cu mai mare dezinvoltură pentru că prefectul, amabil, o admira, iar procurorul, timid, o aproba.

În cele din urmă, Faranga îi pofti în biuroul său, lăsînd acolo pe Matilda cu jupîneasa. Intrarea lor îngrozi pe Puiu atît de mult că și uită să se scoale. Prefectul se duse la dînsul, îi luă mîna, i-o scutură și spuse tare, ca și cînd ar fi vrut să risipească puțin atmosfera grea ce stăpînea:

— Ce-a fost asta, Puiule?... Nu, stai jos, nu te scula! Îmi închipui cît trebuie să fii de zdrobit!... (Se întoarse către procuror.) Bietul băiat! Ce nenorocire!... Vezi, asta se cheamă ceasul rău, dragă procurorule!

Puiu se uită furiș la procurorul care părea tînăr, cam rigid și prea serios pentru vîrsta lui. Avea niște ochi căprui cuminți și potoliți. Era blond și foarte sfios. Nu știa ce să facă. Purta respect și recunoștință bătrînului Faranga a cărui bunăvoință i-a consolidat cariera încît s-a putut căsători cu o fată bogată. Se gîndea că s-ar cuveni să se apropie și el de copilul lui Faranga, să-i zică două vorbe bune, dar pe de o parte nimeni nu făcuse prezintările obișnuite și, de altă parte, el se afla aici în exercițiul funcțiunii și deci nu putea să înceapă relații cu un inculpat, chiar dacă inculpatul era fiul binefăcătorului său.

În schimb prefectului Nicolae Spahiu nu-i tăcea deloc gura. Prieten din copilărie cu Faranga, avea tot-

deauna ținuta militărească (era chiar colonel în retragere) și inimă de aur.

— Stăteam gata să plec la Palat cînd mi-ai telefonat — povestea dînsul. Dacă întrebai peste cinci minute, nu mă mai găseai... Dealtfel văd că și voi... Se zice că, fiind primul bal, va fi relativ puțină lume, numai miniștri, diplomați, înalți demnitari, în sfîrșit, tot ce există mai select... Dar ce să ne mai gîndim acuma la balul Curții? O, Doamne, bietul băiat... Uite așa pică nenorocirile pe capul omului, cînd nici nu le aștepți... În sfîrșit, să ne întoarcem la datorie! Datoria mai presus de toate! Nu-i așa, dragă procurorule?... Ei, va să zică eu aș propune să simplificăm pe cît se poate formele!... Pentru că e vorba de o întîmplare nenorocită atît de evidentă și avînd în vedere că e la mijloc copilul lui Faranga, ar trebui, cred, să încheiem repede un proces-verbal în care să înregistrăm toate împrejurările și apoi, pe baza procesului-verbal, să clasăm afacerea fără întîrziere, ca să nu mai sporim durerea oamenilor prin tărăgăneli plictisitoare... N-am zis bine, domnule procuror?

Procurorul schima fețe-fețe. Nu îndrăznea să zică nu, dar nici nu-și putea însuși ușurința cu care prefectul lichida o chestie atît de gravă. Prefectului îi venea lesne să vorbească, fiindcă nu avea nici o răspundere, pe cînd el... Din fericire, Faranga interveni îndată cu toată energia:

— Nu, dragă Nicule, asta nu e o soluție! Oricît ar fi de evidentă nenorocirea, legea rămîne lege și trebuie respectată! Dacă nu e vorba de o crimă ca oricare alta, nu e mai puțin adevărat că un om a suferit o moarte violentă... de mîna altui om... Firește, o clipă de rătăcire, dar... Înainte de toate deci făptuitorul trebuie internat într-un sanatoriu, cred eu, ca să

fie examinat asupra responsabilității penale. Pe urmă se va vedea întrucît și ce alte măsuri vor fi de luat...

— Exact, excelență! izbucni procurorul ușurat, cu o vioiciune aproape nefirească.

Prefectul însă se supără:

— Fugi, Poly, nu umblați cu d-astea! Se poate? Băiatul lui Faranga internat în casă de sănătate!... Mă jicniți dacă insistați... Nu-i el, săracul, destul de prăpădit sufletește?... Nu, zău, Poly, dar ai niște idei!... Nu zic, recunosc, e frumoasă atitudinea ta de senator roman, gata să-și osîndească propriul copil numai ca să se respecte legea... Dar nu uita că vremea senatorilor romani s-a isprăvit și gestul tău n-ar face decît să ofenseze o familie nobilă și unică în România!

Faranga rămase inflexibil, spre marea bucurie a procurorului, care începuse a se teme că, în toată afacerea asta, s-ar putea să ajungă el țapul ispășitor, încît să se pomenească transferat din oficiu în cine știe ce tîrgușor din fundul Basarabiei. În cele din urmă cedă și prefectul, dar nu din convingere, ci numai în semn de admirație pentru atitudinea de senator roman a prietenului Faranga. Așa apoi hotărîră să instaleze pe Puiu în sanatoriul Demarat de la Șosea.

— Bravo! strigă prefectul. La Demarat!... Ne-a fost doar și coleg la Sfîntul Sava, îți aduci aminte, Poly?... Acolo sînt sigur că băiatul are să fie foarte bine îngrijit... Așa da, sîntem de perfect acord!

Bătrînul puse la dispoziție mașina lui ce se afla chiar la scară și destul de încăpătoare pentru toți.

— Atît mai bine! zise prefectul înviorat de tot. Că mașina mea, adică a prefecturii, a ajuns obiect de muzeu, așa-i de hodorogită...

Puiu tăcuse toată vremea, deși prefectul încercase în cîteva rînduri să-l atragă în conversație. Numai în

momentul plecării spuse tatălui său că ar vrea să se schimbe puțin. Prefectul se oferi să aștepte, dar Faranga, doritor să sfîrșească mai repede, răspunse că acuma e prea tîrziu și că mîine dis-de-dimineață îi va aduce chiar dînsul tot ce-i trebuiește.

În hall, în capul scării, se întîlniră cu Matilda, sosită tocmai să se intereseze și să afle ce au stabilit. Cînd auzi că Puiu pleacă, îi veni să leșine, se aruncă în brațele lui, îl sărută cu multe lacrimi și declară apoi categoric că numai peste corpul ei vor trece. Pe Faranga scena îl enerva pentru că Tilda se făcea de rîs în fața servitorilor. Trebui intervenția gentilă a prefectului ca s-o potolească:

— *Soyez tranquille, chère madame, tout à fait tranquille! Ce n'est rien?... Une petite formalité, vous savez, enfin, un rien!...*

Îi sărută degetele cavalerește, bătînd din călcîie ca un sublocotenent de roșiori. Matilda se înduioșă. Era foarte sensibilă la amabilitățile bărbaților. Totuși mai vărsă cîteva rînduri de lacrimi pînă să-i dea drumul. Grupul coborî pe scara de marmoră albă. Sus, Matilda plîngea și murmura neîncetat:

— *Oh, pauvre, pauvre petit* Puiu.

V

Puiu luă loc pe strapontina din spatele șoferului; alături, pe cealaltă, o ocupase procurorul. Bătrînul Faranga poruncise de cum ajunsese jos:

— La sanatoriul Demarat, Alexandre!

Mașina porni cu o ușoară smucire. Pe Puiu, el însuși experimentat conducător, îl supără greșeala șoferului: „Ce-o fi avînd Alexandru astă-seară?" își zise dînsul, abia stăpînindu-se să nu-i facă observație în fața tuturor. Apoi, numaidecît, revenindu-și, urmă în sine: „Dar ce mă mai interesează pe mine acuma lucrurile astea? Trebuie să fiu smintit să-mi bat capul cu fleacuri, cînd pe conștiința mea apasă o crimă... Poate că chiar șoferul din pricina asta e emoționat."

În aceeași chipă observă că mai este cineva lîngă Alexandru. „Cine-o fi?" se gîndi el, și întrebarea, ca o muscă obraznică, îl urmări stăruitor și cu atît mai mult că acuma, în automobil, nimeni nu mai scotea un cuvînt, parc-ar fi fost un convoi funebru. Numai motorul alerga năbușit și indiferent, ca un cal bătrîn și cuminte.

Automobilul aluneca, tăcut și grăbit, pe Bulevardul Colței. Zăpada mare din ajun lăsase pe macadam bălți, pe care roțile mașinii le împrăștiau cu fîșîituri vertiginoase. Farurile își proiectau luminile albe pe subt rarele felinare electrice suspendate în văzduh. Din Piața Victoriei trecură pe Șosea și apoi în cîteva minute mașina coti într-o stradelă tăcută, întunecoasă și opri înaintea unei case cu grilaj înalt și cu un bec aprins deasupra porții.

Toți coborîră, numai Puiu rămase în spatele șoferului, oprit acolo de mîna bătrînului.

— Sună, băiete, mai sună! insistă glasul prefectului nerăbdător.

În poartă, subt lumina becului, apăru o soră de caritate, tînără și puțin speriată. Prefectul schimbă cu ea cîteva cuvinte, apoi cu Faranga. Apoi ceilalți intrară înlăuntru, iar bătrînul veni la mașină, murmurînd:

— Aide, Puiule!...

Portiera rămase deschisă. Pătrunseră într-un coridor larg, curat, cald, în care pașii lor răsunau gol. În dreapta și în stînga, uși albe cu numere negre, Apoi, în pragul unui hall luminos, ajunseră din urmă pe prefectul care parlamenta cu un tînăr în halat alb, înalt, slab, blond, plictisit, dar silindu-se să fie foarte amabil. Și porniră cu toții mai departe pe coridor, înainte, pînă în fund. Altă soră de caritate, grasă și bătrîioară, preceda grupul. Dădură într-o încăpere cu anticameră. Puiu o cuprinse dintr-o ochire. Avea o singură fereastră largă și înaltă, cu gratii dese și groase. Un lavabou de fier, vopsit în alb. Patul de asemenea alb și de fier. Între fereastră și pat, lipită de perete, o masă învălită cu o față albă peste care era întinsă o mușama cu flori mici; pe masă o carafă de apă și două pahare. Cîteva scaune de trestie. Un cuier cu picior în colțul de lîngă fereastră...

— Asta ar fi, mă rog, camera de observație — zise doctorandul, uitîndu-se pe rînd la toți ca și cînd ar fi vrut să ghicească pentru cine trebuiește camera.

Prefectul se învîrti de ici-colo în odaie și drept încheiere, strîmbă din nas:

— Nu prea e strălucită, dar în sfîrșit...

Internul ridică din umeri:

— Regret, domnilor... Atîta avem, atîta putem oferi.

Faranga, încurcat și jenat, se uita împrejur, în vreme ce procurorul, în ușă, părea că cercetează mereu gratiile de la fereastră... Prefectul se apropie de domnul în halat alb:

— Ascultă, tinere... Mă cunoști? Eu sînt prefectul poliției, iar dumnealui e domnul Policarp Faranga, fostul ministru al justiției... Prin urmare vă pun în vedere să aveți grije ca de ochii din cap de clientul d-voastră, uite, dumnealui!

Arătă pe Puiu cu un gest triumfal. Internul răspunse jicnit:

— Noi aici ne facem datoria în toată conştiinţa, domnule prefect!

— Ce datorie, domnule! se încruntă prefectul. Datoria să v-o faceţi cu clienţii adunaţi de pe uliţe! Acuma e vorba de chiar fiul domnului Faranga şi deci trebuie să vă daţi osteneala să se simtă la d-voastră ca acasă!

Şi fără să mai aştepte vreun răspuns, se întoarse la Faranga:

— Acuma, dragă Poly, pe mine să mă ierţi, trebuie să plec. Ştii, nu pot lipsi de la Palat, înţelegi situaţia mea... De întîrziat tot am întîrziat, dar pentru un prieten vechi...

— Da... da — şopti bătrînul. Dealtfel plecăm cu toţii. Puiu, deocamdată, nu mai are nevoie de nimeni. Mîine dimineaţă voi trece eu pe-aici şi...

Se întrerupse. Avu o şovăire. Apoi îmbrăţişă lung pe Puiu, murmurînd:

— *Courage, mon enfant !... Sois sage et ... à demain !*

Ieşi îndată din odaie, fără să mai întoarne capul... Prefectul, mişcat, strînse cu putere mîna lui Puiu:

— Sus inima, Puiule!... Fii militar şi n-ai nici o grije!...

Ca să nu rămînă mai prejos, şi dealtminteri mulţumit că lucrurile s-au isprăvit cum trebuia, încît nu-i mai era frică de nimic, procurorul se grăbi să strîngă şi el mîna tînărului Faranga.

Doctorandul îşi mai roti ochii prin odaie, să vază dacă toate sînt în ordine, şi trase brusc uşa.

Puiu se pomeni singur, în acelaşi loc, fără a fi rostit o vorbă. Mai stătu un răstimp aşa, apoi îşi puse maşinal paltonul şi pălăria în cuier şi începu să se plimbe prin

odaie. Se simțea atît de frînt ca și cînd toată ziua ar fi tăiat lemne. Se opri lîngă noptieră, cu ochii spre ușă. Îl dureau picioarele, și în ceafă avea o strînsoare de clește rece. Se dezbrăcă repede și se vîrî în așternut. Nu putea gîndi nimic. În creieri parcă i s-ar fi adunat o mlaștină în care se scufundau fără urme toate crîmpeiele de imagini. Becul electric atîrnat în tavan îl supăra. Îi trecu ca o fulgerare să se dea jos, să-l stingă. Ochii, instinctiv, îi alunecau pe pereți să vadă unde e comutatorul, dar, privind, uită ce caută, se întoarse cu fața spre zid și închise pleoapele. Îi rămase fluturînd în minte că niciodată n-a putut adormi cu lumina aprinsă și o teamă că nici acuma nu va putea... Și adormi îndată.

VI

Spre dimineață în somn îi înflori un vis... Era acasă, acolo, în budoarul Madeleinei. Ea ședea pe aceeași sofa, cu mîinile în poală, cu privirea pierdută, ca totdeauna, parc-ar fi căutat ceva în trecut. El, foarte vesel, îi povestea nimicuri, despre balul de la Curte, despre... Și vorbind, sorbea frumusețea ei tăcută. Niciodată n-a fost însă mai frumoasă ca astă-seară. Trupul zvelt, sănătos și fraged, ca de fecioară, brațele goale, decoltajul tulburător, toate îl ațîțau. Așteptau sosirea tantei Tilda ca împreună să plece la Palat. Deodată se întrerupse și șopti rugător:

„Madelon, nu vrei mai bine să rămînem acasă?“

Ea nu răspunse. Surîse. Avea surîsul melancolic ca și ochii.

„Madelon, te doresc..."

Se apropie pe la spate, o cuprinse peste brațe și o sărută lung între sîni. Parfumul ei îl amețea. Nu mai vedea. Îi murmura cuvinte moi ca niște gîdilări și ea rîdea molcom, fără a întoarce ochii spre el...

Sosi ca un vîrtej tante Matilda gîfîind și suspinînd: „*Voyons, mes enfants*, sînteți gata?... *Il me semble que nous sommes déjà en retard, oh, mon Dieu !...* Dar pînă ce m-am gătit, cu jupîneasa mea neroadă! Apoi și șoferul vostru e așa de mogăit... *Enfin !...* Veniți însă acuma degrabă că Poly ne așteaptă în hall și e nerăbdător..."

Se urniră. În mașină se așeză lîngă șofer, să se răcorească, dar gîndurile lui toate mîngîiau mereu pe Madeleine... Balul e foarte reușit... Lume... Regele însuși se oprește să vorbească cu Madeleine, și-i zîmbește cu niște ochi în care lucește o poftă abia reținută. Puiu vede lucirea ochilor regali și gelozia comprimată îi roade inima ca un cariu flămînd. Muzica îl enervează și mai cu seamă bărbații care toți parcă rîvnesc pe Madeleine și o pîngăresc cu priviri lacome. Nu mai poate sta. Minte că-l doare cumplit capul, că nu se simte deloc bine, și pleacă împreună cu Madeleine, lăsînd acolo pe tatăl său cu tante Matilda. În automobil apoi o ia în brațe nebunește și o sărută pe buze atît de pătimaș ca și cînd ar vrea să-i soarbă dintr-o dată sufletul întreg. Murea să ajungă mai curînd acasă și mașina mergea atît de încet, ba încă șoferul parcă a greșit și drumul.

„Ce faci Alexandre, dormi?... Unde mergi?..." strigă dînsul furios.

În clipa aceea însă trăsura oprește în fața unei case străine, într-o stradă întunecoasă. Frînele scîrțîiseră prelung ca un țipăt disperat. Vru să sară jos, enervat, dar o mînă îl atinse pe umăr, împiedecîndu-i mișcarea. Coborîră ceilalți, iar el trebui să aștepte... Apoi veni tatăl său și-i zise:

„Aide, Puiule... "

Lăsă portiera deschisă. Depărtîndu-se murmură:

„Dar Madeleine..."

Îi era frig, Zbîrnîia o sonerie, strident.

„Aici, aici!" răsună iar glasul bătrînului. „Intră, Puiule!"

Nu vedea pe unde merge și-i era frică să nu se lovească de ceva în întunerec. Se freacă la ochi, să vadă mai bine. Și, din întunerec, se desprinde deodată fereastra lată și înaltă, cu gratii, în care bate o lumină sură. Frigul îi stăruie în oase și în gînd repetă întrebarea de adineaori:

„Dar Madeleine?"

Atunci, dezmeticindu-se, își răspunde singur:

„Madeleine n-a putut fi în mașină..."

Observă că becul din tavan e stins:

„Trebuie să fie ziuă, are să vie doctorul și mă găsește în pat... Sus, sus!..."

Pe noptieră își văzu mărunțișurile ce le avusese în buzunar: un carnețel cu creion de aur, niște chei, bani, o batistă, un portofel subțire, ceasul de platină cu capacul deschis... Se uită la ceas: șapte... Începu să se îmbrace. Se culcase în cămașa de frac care acuma era mototolită ca o zdreanță.

„Ce are a face!" se consolă dînsul. „Mai important decît cămașa este să nu-mi pierd capul!..."

Măsura necontenit odaia de la noptieră la fereastră şi de la fereastră la noptieră, ca un lup în cuşcă. Avusese timp să cerceteze mai bine încăperea în care va trebui să stea poate o săptămînă sau o lună, dacă nu şi mai mult. Se oprise îndelung la fereastra cu privelişte spre grădina sanatoriului, mică, încît printre copaci se vedea zidul împrejmuitor apărat cu o ghirlandă de sîrmă ghimpată, desigur ca să nu poată sări nimeni peste el. Urme de cărări şerpuiau vătuite cu zăpadă proaspătă, străjuite de arbuşti cărunţi. Apoi, plimbîndu-se mereu, a zărit în lighean apa murdară, cu care se spălase foarte grăbit şi alături prosopul boţit. În pat perna răvăşită şi tartanul întors pe dos cum îl aruncase dînsul cu piciorul cînd s-a trezit din vis. În cuier paltonul lui atîrna stingher, cu jobenul deasupra, lucitor, strîmb şi batjocoritor ca în capul unui chefliu.

Acuma însă, alergînd de ici-colo, nu mai vedea nimic. Atenţia lui întreagă era concentrată înlăuntru. Mii de gînduri şi de planuri îi roiau în minte, printre care se plimba neîncetat, provocător şi plictisitor în cele din urmă, visul ce-l deşteptase din somn. Voia cu orice preţ să-şi ordoneze gîndurile, căci altfel toată construcţia bătrînului s-ar prăbuşi ca un ridicol joc de cărţi. Ar fi îngrozitor dacă încercarea ar da greş. Toată lumea ar putea spune, şi cu dreptate, că Puiu Faranga, după ce a asasinat, a fost aşa de laş încît a vrut să simuleze nebunia spre a scăpa de urmările crimei.

Îşi zicea, din ce în ce mai convins, că şi-a luat o sarcină imensă. E uşor să zici, ca bătrînul, „fii nebun", dar cine te crede? Iată, acuma, de la prima întîlnire

cu doctorul ar trebui să-i dea impresia că are de-a face cu un om care a săvîrșit, cu adevărat, o faptă gravă, care însă nu poate fi făcut răspunzător în fața legii și a oamenilor pentru că a săvîrșit-o într-un moment de tulburare extremă, vrednică numai de milă și iertare. Cum să înșele el pe un doctor, el care în viața lui nici n-a văzut un om într-adevăr nebun? Baremi de-ar fi citit vreodată ceva în legătură cu lucrurile acestea! Cui să-i treacă prin cap că Puiu Faranga va ajunge în situația să aibă nevoie de cunoștințe de psihiatrie?

Speranța îi era în bunăvoința medicului. Evident, trebuie să dea și el o mînă de ajutor, să facă ceva, cel puțin un gest... Era tocmai la fereastră și cerceta, pierdut și nu știu a cîtea oară, grădina sanatoriului. Îi trecu prin gînd să izbească o dată cu amîndoi pumnii în geamuri încît să alarmeze toată lumea. Ar fi un gest?... Îl înlătură îndată cu dispreț:

„Un gest ridicol, da... S-ar vedea cît de colo că e o prefăcătorie grosolană!"

Aici nu poate fi vorba de o nebunie veritabilă și permanentă, ci de justificarea unui moment nenorocit. Trebuie dar o simulare inteligentă, ceva aproape imperceptibil, ceva exprimat în oarecare nuanțe suspecte sau în vreo atitudine grotescă.

În orice caz, de prima întîlnire depinde tot. Căuta deci să și-o închipuiască, eventual să o pregătească. I se părea sigur că doctorul, cînd îi va auzi numele, va tresări sau va surîde amical sau îl va mîngîia. Îl și auzea întrebînd: „Cum s-a putut întîmpla una ca asta?... D-ta, fiul fostului ministru Faranga!" Apoi îl va pune negreșit să-i istorisească amănunțit cum s-a petrecut nenorocirea...

Își ticlui îndată o povestire în care întîmplările reale să se îmbine cu mici bizarerii socotite necesare pentru a ușura sarcina doctorului. La sfîrșit va clătina din cap și-i va spune trist: „Nervii, domnul meu, nervii reclamă și ei îngrijire, stimate domn!"

Chiar în clipa aceasta îi răsună brusc în urechi propriul său glas cu întrebarea din vis:

„Dar Madeleine?..."

Se spăimîntă ca și cînd ar fi auzit o imputare din altă lume. N-a vrut să se gîndească acuma la ea, deși numele ei se vîltora mereu în suflet cu o mustrare lină. De ce să se mai gîndească? Ea e liniștită acum acolo. Moartea e o împăcare. Pe cînd viața lui, de care totuși se cramponează atîta, ce urîtă și chinuită se înfățișează! Dacă ar fi avut inspirația, atunci, îndată, să urmeze pe Madeleine, acuma n-ar mai aștepta cu înfrigurare și rușine sosirea doctorului.

Tresări. În anticameră se auzeau glasuri. Încremeni lîngă pat. Ușa se deschise fără zgomot.

VIII

— Dumneata?

— Mă numesc Puiu Faranga și am fost însoțit aseară aci pentru că...

Ezită o secundă. În ochii medicului întîlnise o indiferență deconcertantă. Apoi totuși continuă cu aceeași voce albă:

— ... pentru că am sugrumat pe nevastă-mea...

Doctorul, parcă nici nu l-ar fi auzit, nu clipi măcar.

Cu toate acestea îl ascultase și, ascultînd, îl privise întîi drept în ochi, apoi îi amănunțise pe rînd coafura neîngrijită, costumul neobișnuit aici — frac, cămașa cu pieptul tare, boțit ca și gulerul, cravata albă pusă strîmb, fără oglindă, escarpinii de lac... După două secunde văzu patul neașternut, cu urmele unui somn agitat, și încruntă ușor din sprîncene. Internul, care observase încruntarea, interveni repede:

— Am avut indicații categorice să așteptăm hotărîrile d-voastră și de-aceea vedeți așa...

Puiu Faranga adăogă și el, cu o schiță de surîs nepotrivit:

— A trebuit să vin cum m-am nemerit. Fusese vorba să-mi aducă schimburi pe urmă și chiar mă mir că n-au sosit. Probabil însă că mi le aduce tata pe care desigur îl cunoașteți...

— Bine! murmură doctorul, scurt, măsurîndu-l iarăși de sus pînă jos, ca și cînd nu ar fi auzit sau nu l-ar fi interesat deloc ce spune.

O clipă păru totuși că vrea să întrebe ceva, dar apoi se întoarse brusc și ieși urmat de doctorandul blond și respectuos. În deschizătura ușii se ivi silueta greoaie a gardianului, cu capul negru-creț, cu mustăți mari și niște ochi sclipitori ca două mărgele. Pe urmă ușa de sticlă groasă, verzuie și zgrunțuroasă se închise cu un lunecat ușor, sfîrșit în plescăitul broaștei exterioare. Un vazistas rotund de alamă lucea în ușă ca un ochi galben de veghe.

Puiu rămase pe loc, uitîndu-se nedumerit la ușă. Tocmai băgase de seamă că e de sticlă, că se deschide lateral pe șină, fără clanță pe dinăuntru și că are un vazistas ca la închisoare... Auzi afară un amestec de glasuri scăzute, în anticamera gardianului. Făcu doi pași în vîrful picioarelor și-și lipi urechea de ușă, reți-

nîndu-și respirația. Nu putu percepe decît un mormăit confuz. Dealtfel zgomotul se stinse de tot în curînd. Pașii doctorilor se depărtară, iar alături gardianul ori stătea îngîndurat, ori plecase după ei.

„Despre mine au vorbit", își zise Puiu, revenind în mijlocul camerei ca și cînd ar mai fi așteptat ceva.

Tăcerea însă îl sili să se dezmeticească și atunci fu cuprins de desperare. Toate planurile și închipuirile cu care-și împodobise anticipat întîlnirea aceasta se spulberaseră. O îndoială arzătoare îi săgetă inima:

„Dar dacă tata s-a înșelat cînd s-a grăbit să mă aducă aci?... Dacă doctorul va fi absolut dîrz și neînduplecat?"

Își reluă plimbarea dinainte de venirea doctorului, mai furios și mai nenorocit. Avea impresia că se clatină tot în jurul său. Gîndurile ce-l frămîntaseră înainte de întîlnirea aceasta îl năpădiră din nou. Pe cînd însă atunci toate i se înfățișau trandafirii, acuma îi aduceau numai perspective negre și primejdii.

„Și ce frumos pregătisem tot!" își zise oprindu-se în locul unde-l așteptase.

Închise ochii și îndată îi reapăru doctorul, rece, indiferent, ursuz.

— Are o mutră de țăran încăpățînat — murmură printre dinți și porni iar de ici-colo. Nu știu cum a putut bătrînul să mă vîre aci, în vizuina asta. Sau poate că nici n-o fi ăsta profesorul?... Se poate. Ar fi și prea tînăr, și prea bădăran pentru un adevărat profesor...

Își aminti că de fapt a fost primit prost aici chiar de la intrare. Internul a fost atît de indolent, că a trebuit să-l admonesteze prefectul. Parcă nu-i convenea sosirea unui pacient mai distins. La despărțire toți au fost mișcați, pînă și procurorul străin, numai docto-

randul a stat ca o momîie, somnoros și imbecil. Firește, el, Puiu Faranga, n-are să-și facă sînge rău pentru nedelicatețea unui viitor doctoraș care ar trebui să se simtă măgulit dacă un Faranga s-a coborît să-i întindă mîna. Aseară nici n-a observat amănuntul acesta. Era atît de sfărîmat sufletește! El care, în treizeci de ani, n-a avut să-și impute nici o brutalitate, mîinile lui, îngrijite, manicurate, fine ca niște mîini de femeie, mîinile lui au fost în stare să...

Zbuciumîndu-se își simți mîinile încleștate la spate, le desfăcu, vru să și le privească, dar se răzgîndi brusc și le ascunse în buzunarele pantalonilor.

Era zdruncinat ca o mașină care și-a pierdut cîrma. Îi mai răsăreau planuri noi în minte. Le izgonea. Ce planuri, cînd nimic nu mai depinde de dînsul, cînd el a ajuns o jucărie stricată aruncată între patru ziduri. Mînia i se îndrepta din ce în ce împotriva bătrînului, cel ce l-a îndemnat, ba chiar i-a poruncit să vie aci...

Un glas nou răsună:

— Poftiți la domnul doctor!

Nu auzise cînd s-a deschis ușa. Era gardianul, în halat ce-i venea rău, cu o figură bănuitoare de agent secret. Puiu îl privi o clipă, apoi răsuflă ușurat și se repezi afară atît de furtunos parc-ar fi plecat pentru totdeauna. În coridor îl aștepta internul, să-l însoțească.

IX

Doctorul făcu semn internului să-i lase singuri. Cu un gest exagerat de amabil oferi pacientului un fotoliu de lemn, iar el însuși trase alt scaun alături, ca să-i poată vedea bine fața.

— Aş dori să stăm puţin de vorbă — zise apoi aşezîndu-se, cu un glas oficial, nici prietenos, nici duşmănos. Am fost pus în curent aici cu... chestia d-tale, fireşte, atît cît s-a putut... în linii mari... Îţi închipui, cred, că cele ce mi s-au spus nu m-au lămurit nici pe departe şi că, poate chiar în interesul cauzei d-tale, am nevoie de oarecare date precise pe care să-mi întemeiez o convingere...

Vorbind, se uita fix în ochii lui Puiu pe care privirea stăruitoare îl zăpăci puţin, neştiind dacă trebuie s-o înfrunte sau s-o ocolească. Se grăbi să răspundă foarte politicos şi cu o tristeţe firească în voce:

— Sînt şi trebuie să fiu cu totul la dispoziţia d-tale, domnule doctor! Promit să-ţi dau orice lămuriri mi-ai cere şi oricît de delicate. După cele întîmplate îmi dau seama că nici un amănunt nu poate fi de prisos şi nu poate rămîne ascuns...

I se păru că pe figura doctorului tremură o umbră de ironie. Deşi ar mai fi vrut să adaoge ceva despre fatalitatea unor momente, încetă brusc, gîndindu-se că acest om nu merită onoarea sincerităţii sufletului său. Doctorul însă mai aşteptă cîteva clipe liniştit, privindu-l mereu ţintă, iar cînd văzu că pauza se prelungeşte prea mult, reluă cu acelaşi glas incolor:

— Chiar adineaori am primit o adresă de la parchet în privinţa dumitale... Mi se spune că eşti învinuit de omucidere, că ar fi însă oarecare indicii că crima s-a săvîrşit într-un moment de criză nervoasă care face necesară examinarea d-tale medicală, spre a se constata dacă responsabilitatea legală, în cazul de faţă, e deplină, parţială sau eventual nulă.

Parcă ar fi vrut să încerce efectul cuvintelor, tăcu.

Pacientul asculta cu o vădită încordare, clipind foarte repede. Doctorul urmă cu un accent mai grav:

— Țin deci să-ți comunic, dacă cumva încă nu știi, că te afli aici subt observație și în stare de arest preventiv de fapt, deși nu formal.

Puiu se sculă în picioare, tulburat, ca și cînd ar fi vrut să protesteze. Apoi se așeză iar și bîlbîi încurcat:

— Nu știam asta... Mi se spusese că... A, va să zică arestat totuși?... În sfîrșit, credeam că... Atunci gardianul care se află în anticamera mea?...

— Da, e agent polițienesc — aprobă medicul, dînd și din cap. Fiindcă sanatoriul e particular, n-aș fi primit să adăpostesc un arestat oficial și nici să facem observații medicale subt controlul poliției. Pentru asemenea lucruri justiția are mijloacele și instituțiile ei. Dar, fiindcă era un caz special, am admis, excepțional, ca agentul de pază să stea în sanatoriu subt forma de gardian al dumitale, care să țină locul surorii de caritate. De aceea chiar vreau să te previn că nu poți părăsi camera decît în tovărășia paznicului.

— O, în privința asta... nici nu era nevoie de avertisment! zise Puiu cu o mîndrie pe care o simți îndată deplasată și de care se rușină, încît adăogă mai domol: Dealtfel, situația mea e atît de lamentabilă, atît de...

Doctorul strînse din umeri. Puiu, încurajat de gestul lui, întrebă, schimbînd iar tonul:

— Cel puțin, doctore, spune-mi, cît are să dureze observația asta?

Medicul zîmbi:

— De, știu eu?... După împrejurări: o săptămînă, două... cel mai mult șase... Dacă voi putea dobîndi o convingere fermă mai curînd — asta atîrnă mult de d-ta — atunci vom sfîrși mai curînd! În orice caz noi nu avem nici interesul, nici dorința

să tărăgănim lucrurile. Apoi cu alt glas: Dar să revenim... Pînă acuma știu doar că d-ta ți-ai ucis soția. Vrei sau poți să-mi povestești cum și mai cu seamă de ce ai ucis-o?... Te rog să nu te mire acest amestec al meu în, să zicem așa, intimitățile d-tale... Deși nu-s judecător de instrucție, trebuie să cunosc împrejurările ca să pot cîntări motivele!

Puiu tuși încurcat. De clipa aceasta i-a fost frică, de clipa explicațiilor, și iată că acuma a sosit. Zise rugător:

— Da, desigur, doctore, dar întrebările d-tale mă strîng de gît chiar din momentul care a urmat nenorocirea și totuși nu sînt în stare să găsesc răspunsurile. Doctore, nu sînt în stare!

Doctorul insistă simplu:

— Le vom găsi împreună, trebuie să le găsim... Să reconstituim deci desfășurarea evenimentelor cît se poate mai clar!

— Da, doctore, da — murmură Puiu ca un copil devenit cuminte după o pățanie urîtă. Dar amintirile-mi sînt așa de șubrede tocmai despre momentele cele mai îngrozitoare! Toate s-au petrecut în cîteva minute, doctore, în foarte puține minute... Și eu eram așa de rătăcit, așa de...

Ochii i se împainjeneau și glasul îi era înăbușit.

— Ați avut vreo neînțelegere atunci sau vreo ceartă? întrebă medicul.

— Nu, doctore, se repezi Puiu. Nu! Și asta e mai spăimîntător!... Dar de ce insiști, doctore? Te rog, te implor... Am să-ți spun tot... vreau să-ți spun... Ar fi și pentru sufletul meu o ușurare... Și nu știu... Era să mergem la balul de aseară de la Curte. Ne îmbrăcasem. Cum vezi, sînt și acuma... Madeleine era tăcută, ca totdeauna. Am întrebat-o ceva, nu știu ce. N-a răspuns.

Am repetat întrebarea și ea s-a uitat la mine parc-ar fi fost absentă. N-avea nici o răutate, nimic provocător, nimic supărător, ci numai o absență, și cu toate astea m-a cuprins o mînie, îmi aduc aminte, ceva ce nu mai simțisem niciodată. Îmi vîjîiau urechile și mi se părea că ea țipă și mă insultă, nu știu de ce mi se părea. În același timp îmi dădeam totuși seama că ea tace, că n-a scos un cuvînt, că doar se uită la mine, poate puțin mustrător, în sfîrșit... Poate că privirea ei s-a schimbat în sufletul meu în țipătul cela care-mi vîjîia mereu în timpane, știu eu... nu știu... Și atunci n-am mai putut îndura țipătul și m-am năpustit asupra ei... Voiam să-i curm țipătul ca să nu-mi spargă urechile sau nu știu... Iar ea, uluită de gestul meu, nu s-a clintit din loc și nici nu s-a apărat. Dacă s-ar fi apărat, desigur mi-aș fi revenit și nu s-ar fi întîmplat nimic... Dar nu s-a apărat și asta m-a înfuriat mai tare... și... și... furie, furie...

I se încurcă limba. Nu mai putu continua. Izbucni într-un plîns nervos, fără lacrimi, cu sughițuri dureroase și dese. Doctorul așteptă să se liniștească, apoi mai prietenos:

— Am avut onoarea să fiu prezintat odată soției d-tale, la o serbare de binefacere. Doamna probabil nici nu mi-a reținut numele, iar d-ta nu erai acolo... A fost o femeie foarte frumoasă. Nu spun eu, ci spunea toată lumea pe-acolo... Atunci poate că...

Puiu sări ca și cînd l-ar fi lovit:

— A, nu doctore, te opresc! Nu voi permite sub nici un cuvînt să-i fie ofensată memoria, nici măcar cu o întrebare! Madeleine a fost femeia cea mai corectă din lume. Pe cît am fost eu de păcătos, ca toți bărbații, pe atît a fost ea de exemplară. A fost prea bună, prea îngăduitoare și de-aceea...

Imperturbabil, medicul reveni:

— Nu mă gîndeam cîtuși de puțin la ceea ce bănuiești d-ta! Întrebarea te privea numai pe d-ta... Adică, doamna, fiind o femeie atît de frumoasă și, probabil, mult admirată, s-a putut stîrni în inima d-tale o gelozie din care, tîrziu sau inconștient, ca un efect al geloziei, a izvorît actul de aseară?... Asta am vrut să te întreb!

Puiu se potoli numaidecît. Explicația doctorului îi oferea gata o justificare la care el nici nu s-ar fi gîndit. Un instinct ascuns care țîșnește spontan, irezistibil, iată ceva ce poate scuza tot! Vru să zică da și, în clipa cînd încercă să rostească cuvîntul, nu putu. I se păru că ar fi o minciună prea rușinoasă și nedemnă de dînsul. Astfel răspunse liniștit:

— Nu, nu... nici vorbă! Eu, gelos!... Eu, care am înșelat-o, fără pic de pudoare, chiar cu femei ce n-ar fi fost vrednice măcar să-i sărute picioarele!... Vezi, doctore, nu mă sfiesc de d-ta și-ți mărturisesc toate păcatele mele!... Gelozie însă nu, din fericire sau din nefericire, nu!

Doctorul nu mai zise nimic. Își examină degetele gînditor un răstimp. Apoi se sculă repede:

— Nu vreau să te mai obosesc astăzi. Ești și așa destul de deprimat. Vom sta de vorbă, despre toate, pe îndelete. Numai să cauți să te calmezi. Dealtfel aici vei avea liniște completă și sînt sigur că în puține zile nervii d-tale se vor destinde mult... Așa!...

Sunase fără ca Puiu să fi observat. Se ivi doctorandul.

— Însoțește pe domnul în camera sa! îi zise medicul, adăogînd către Puiu: La revedere!

În coridor aştepta şi gardianul. Internul însă, după ce închise uşa, şopti:

— Adineaori a sosit domnul Faranga... Uite-l că şi vine!... Doreşte să vorbească şi cu domnul doctor...

Bătrînul, palid, cu ochii roşiţi, îşi îmbrăţişă copilul:

— Ţi-am adus de toate! Feciorul le-a dus în camera ta... *Courage, mon enfant, courage*!... Vin şi eu îndată la tine, numai să văd pe prietenul nostru doctorul...

Între timp internul îl şi anunţase şi acuma îl pofti înlăuntru.

— *A tantôt*! murmură Faranga cu un surîs silit, dispărînd.

Puiu se învioră parcă ar fi scăpat de toate necazurile. Porni înainte, zîmbind către gardianul care-l urma ca o umbră urîtă.

X

Camera nu i se mai păru tristă. Îşi frecă mîinile, aproape radios, şi nici nu observă că uşa s-a închis în urma lui. Dealtfel, cît a lipsit dînsul, se făcuse ordine şi curăţenie, iar pe pat găsi, aranjate frumos, haine, rufe, obiecte de toaletă.

„Bravo, bravo! se încîntă el, privind cu plăcere lucrurile. Înainte de toate însă să ne facem toaleta ca să avem o înfăţişare omenească!"

Îmbrăcîndu-se îşi recapitulă întrevederea cu doctorul şi o găsi mulţumitoare. Nu era chiar atît de îndrăcit cum îi păruse la inspecţia medicală. Are negreşit ceva enigmatic în felul de a fi, o şiretenie tăinuită în ochii

puţin bulbucaţi îi trădează originea rustică — de aceea face impresia de om bănuitor şi viclean. Totuşi nu i se poate tăgădui o rectitudine cinstită şi demnă.

„Cu asemenea oameni dau greş prefăcătoriile vulgare!“ îşi zise Puiu cu convingere. „Ce penibil de ridicol aş fi fost dacă mă apucam să simulez...“

Se bucură că n-a amplificat povestirea nenorocirii, aşa cum şi-o pregătise de dimineaţă. Mai bine aşa: adevărul şi numai adevărul... La urma urmelor nici nu ar fi capabil să mintă şi să-şi mai încarce conştiinţa. Are nevoie tocmai de uşurare, iar minciuna i-ar complica în zadar situaţia şi l-ar face să se dispreţuiască singur. De aceea şi cu gelozia a refuzat să mintă, oricît l-ar fi servit poate momentan minciuna. Lasă că însăşi întrebarea doctorului a fost aşa de nelalocul ei! Dar, în sfîrşit, acuma toate astea n-au nici o importanţă. De vreme ce pentru sărmana Madeleine nu se mai poate face nimica, cel puţin el să fie salvat din încleştarea în care l-a aruncat soarta. Nu întrebările doctorului contează, ci intenţiile lui. În privinţa asta doctorul rămîne însă un sfinx. Mare lucru nu e de aşteptat de la dînsul. Pînă acuma, în orice caz, l-a tratat ca pe un om oarecare de pe drumuri, dacă nu chiar mai rău. I-a spus doar destul de clar că prezenţa lui aici nu-i e prea plăcută, deoarece astfel de cazuri pot compromite reputaţia sanatoriului.

„Bătrînul a fost rău inspirat cînd m-a adus aici — socoti Puiu, întunecîndu-se iar din ce în ce. Graba lui excesivă ar putea să-mi fie funestă. Nu era momentul să mă abandoneze în mîinile unui om cu totul străin sau chiar ostil...“

Trecînd în revistă gesturile şi cuvintele medicului descoperi curînd în toate urmele unei vrăjmăşii ascunse. Găsi şi motivul: din felul cum spusese că a cunoscut

pe Madeleine înțelegea acuma, cîntărind mai bine tonul, o iubire tainică. Firește, o iubire din depărtare, căci Madeleine, cît a fost de delicată, nu s-ar fi coborît niciodată pînă la acest doctor care nu e nici frumos, nici inteligent, nici măcar simpatic. El însă n-ar fi de mirare s-o fi adorat. Și iubirile acestea sînt cele mai primejdioase. Amanții necunoscuți sau ascunși sînt capabili de toate josniciile și răzbunările.

„Extraordinar! se cruci Puiu. Uite ce dușman am ales să hotărască de soarta mea!"

Fu cuprins de o nerăbdare apăsătoare. Trebuie să scape de aici fără întîrziere, să se mute într-alt sanatoriu, în grija unui om care cel puțin să nu umble să se răzbune. Era convins că doctorul i-a fost rival și-l urăște de moarte.

— Și tata care nu mai vine! suspină dînsul amărît.

Se întoarse spre ușă. Abia atunci văzu că e închisă. Se repezi furios și începu să bată cu pumnii în sticla zgrunțuroasă.

— De ce încui ușa? se răsti la gardianul care deschisese îndată.

— Noi avem ordin și trebuie să... — răspunse omul, speriat și aproape umil.

— Nu vreau să mai încui ușa pînă nu ți-oi porunci eu! strigă Puiu. Îmi trebuie aer, înțelegi? Mă înăbuș în văgăuna asta!

Bătrînul Faranga apăru în anticameră:

— *Qu'est-ce qu'il y a*, Puiule?... *Soyons calmes, voyons!* ... Aidem înlăuntru, c-avem de vorbit...

Puiu aruncă o privire disprețuitoare gardianului, zicînd:

— Mă enervează grozav idiotul ăsta! Apoi retrăgîndu-se în cameră, adăogă: Acuma da, acuma închide, măgarule!

— Lasă, Puiule dragă, nu te aprinde! murmură Faranga cu un zîmbet blînd subt care voia să ascundă o emoție mare.

Își așeză blana și căciula în cuier, apoi își șterse fruntea și creștetul cu o batistă, uitîndu-se împrejur:

— Știi că nici nu e așa de rău aici la tine, Puiule? Aș putea spune chiar că e simpatic...

Îl îndemnă să șadă pe pat și-și trase un scaun lîngă dînsul. Îl privea cu o atenție discretă și plină de milă. Și numaidecît începu să-i spună cum a aflat încă de-aseară, îndată după ce l-a instalat, că profesorul Demarat nu e în București. Acuma, de la doctor, a mai aflat că nici n-are să se întoarcă acasă pînă peste vreo trei luni. E dus în Germania într-o misiune medicală, trimis de guvern... Adevărat, citise și el zilele trecute în jurnale despre așa ceva, dar aseară i-a scăpat. Ar fi plecat de vreo săptămînă.

— Lipsa profesorului n-are, firește, nici o importanță — adăogă bătrînul cu o superioritate prin care voia să fie mai convingător. Locțiitorul lui trebuie să mă servească cu aceeași promptitudine!

În realitate bătrînul era foarte îngrijorat. Cu vechiul său coleg de bancă altfel ar fi tratat chestia: i-ar fi cerut direct sprijinul și l-ar fi avut fără înconjur. Doctorul nu-i făcuse impresie tocmai bună, dar Puiu nu trebuie să afle și de aceea începu să-l laude:

— Mi se pare un om de treabă... M-am informat și am primit relații mai mult decît bune. E un medic foarte distins, asistentul lui Demarat la facultate și moștenitorul lui prezumtiv la catedră. Se zice dealtfel că și cînd e profesorul acasă, Ursu conduce efectiv sana-

toriul. A, da, uitam să-ţi spun: se numeşte Ion Ursu şi e fiu de ţăran. Foarte corect şi foarte conştiincios; are singurul cusur că e cam stîngaci, cam colţuros, încît nu inspiră mare simpatie, cel puţin la început, pînă ce îl cunoşti mai de aproape.

Puiu, dornic de mîngîiere, uitase repede bănuielile de adineaori şi sorbea cu lăcomie cuvintele bătrînului. Cînd auzi pe urmă cum, fără să-şi ia vreun angajament precis, doctorul ar fi spus totuşi că vrea să isprăvească repede şi mai ales ar fi lăsat a se înţelege că trebuie să fi fost la mijloc o mare zdruncinare nervoasă — întrebă înviorat şi încălzit:

— Va să zică pot spera, tată, nu-i aşa?... Tu, personal, ce crezi?

— Mai încape vorbă? zise Faranga mişcat, cu lacrimi în colţul ochilor. Numai să fii răbdător. Îţi trebuie multă, multă răbdare, Puiule!... Ce vrei? Cînd primeşti o lovitură atît de crîncenă, trebuie să ştii să o suporţi cu demnitate.

Puiu ceru să-i povestească de la început şi cu toate amănuntele întrevederea cu doctorul. Bătrînul se execută fără şovăire, avînd însă grijă să intercaleze cît mai multe lucruri care să-i întărească speranţele şi să treacă subt tăcere pe cele rele.

— Trebuie să ştii, tată, că nici eu nu m-am prefăcut deloc! zise Puiu. Nici nu văd cum m-aş putea preface... Poate şi asta e pricina că nu-mi vin în fire şi că mă apasă mereu ceva pe suflet. Mă gîndesc, fără să vreau şi tot mai des, ce va fi dacă, pînă în cele din urmă, voi fi declarat zdravăn pur şi simplu? Atunci?

— Linişteşte-te, Puiule, nu exagera lucrurile! îl mîngîie bătrînul. Trăim doar între oameni şi cu oameni... E destulă pedeapsă pentru nişte oameni ca tine şi ca mine faptul că avem să suportăm urmările morale ale

nenorocirii ce s-a abătut asupra noastră. Apoi fii sigur că, la nevoie, nu voi permite eu însumi să se desfășoare cazul decît așa cum trebuie! Deocamdată însă nu pot să mă ocup exclusiv de tine, Puiule dragă! Gîndește-te că mai avem obligații față de sărmana Madeleine...

Tînărul plecă fruntea amărît și rosti din adîncul inimii:

— Adevărat, tată, adevărat! O, Doamne, cît sînt de egoist și de ticălos!

Ca să-i risipească mîhnirea, Faranga aduse iar vorba despre doctor și-i spuse că i-a admis cea mai mare libertate: să citească ce dorește, să se distreze, să primească și vizite cînd va fi mai liniștit, să facă plimbări în grădină cu gardianul... Va lua masa cum îi place, fără nici o restricție, i se vor procura ziare... În sfîrșit să se poată simți ca acasă. Bătrînul se gîndise chiar să-i trimeată un fecior care să-l servească; doctorul însă zice că asta ar fi împotriva regulamentului sanatoriului — trebuie să se mulțumească cu serviciile gardianului, care-i stă în permanență la dispoziție.

— Sper că Matilda ți-a trimis tot de ce ai nevoie? Eu, mărturisesc, n-am avut răgaz nici să-mi arunc ochii. Dacă-ți lipsește ceva pune să-mi telefoneze, sau telefonează-mi tu... Dealtfel eu voi veni în fiecare zi, afară de vreo întîmplare extraordinară... Biata Tilda a fost nenorocită și a plîns că n-am luat-o și pe ea. Degeaba, nu se putea. Trebuia să rămîie cineva lîngă Madeleine, nu-i așa?...

— Sînt așa de trist, tată, că nu pot fi și eu măcar la înmormîntare! oftă Puiu deodată, cu glasul amărît de adineaori.

Faranga se înduioșă de tot și se gîndi că, în fond, Puiu e un băiat bun și o inimă minunată. A greșit grav de data asta, evident, dar nu din răutate, ceea ce o

dovedește imensa și sincera părere de rău care izbucnește atît de spontan din sufletul lui.

— Acuma tu să te îngrijești numai de tine — îi zise bătrînul, învăluindu-l într-o privire de dragoste atotcuprinzătoare.

Și apoi îi mai povesti de pe-acasă. Se plînse cît a trebuit să lupte aseară și azi-dimineață cu jurnalele, ca să nu facă gălăgie în jurul cazului. Firește, nu a urmărit să oprească orice știre cinstită, dar să nu se exagereze, să nu se dea proporții de scandal, să înțeleagă că nu e o crimă senzațională, ci o mare nenorocire. Prefectul, fiind în grațiile presei, i-a dat o bună mînă de ajutor, totuși a trebuit să apeleze și la ministrul de interne pentru orice eventualitate.

Observă însă îndată că lucrurile acestea nu interesează deloc pe Puiu. Tăcu și el. Își dădeau seama amîndoi că nu mai au ce să-și spună. În curînd Faranga se ridică de plecare, așteptînd totuși ca Puiu să-l mai oprească.

— Nu-ți închipui cîte alergături mai am...

Puiu îl ajută să se îmbrace fără a mai zice nimic.

XII

Se simți mai mulțumit singur. Gardianul nu încuiase ușa; îi ceru el s-o închidă.

Stătu multă vreme întins pe spate, în pat, cu ochii în tavan. Îi venea mereu să plîngă. Pe piept avea o povară grea care totuși îi dădea o senzație plăcută. Liniștea ce-l înconjura era atît de deasă încît se scălda

în ea ca într-o baie caldă și binefăcătoare. Avea impresia că se află și el pe catafalc și o bucurie că în sfîrșit a scăpat de toate.

Apoi, într-un tîrziu, se sculă parcă l-ar fi obosit catafalcul. Sculareа însă îl obosi mai tare. Trase lîngă fereastră scaunul pe care stătuse tatăl său. Zăpada albă, curată din grădină îi mulcomi iar inima. Acolo îl găsi vremea mesei, cînd gardianul sosi cu tava pe care erau aranjate mîncările.

— Nu mi-e foame — zise Puiu foarte încet. Mănîncă tu!

Omul șovăi. Vru să stăruie și nu îndrăzni. Puiu însă se reîntoarse spre fereastră și, în cele din urmă, gardianul trebui să iasă, închizînd binișor ușa.

Stătea de cîteva ceasuri în același loc, neclintit, și mintea îi era goală ca un burete uscat. Din cînd în cînd își schimba poziția pe scaun, scaunul pîrîia și apoi iar urma tăcerea albă întocmai ca zăpada din grădină.

Pe urmă afară începu să ningă, lin, cu fulgi mari și leneși ca o ploaie de fluturi albi. Crengile copacilor se îndoiau cum se încovoaie toamna pe vremea culesului, subt povara rodului. Pe zidul împrejmuitor se agățau vălurele, se îngroșau puțin și se năruiau...

Puiu se simțea bine așa, fără gînduri. Vremea trecea peste dînsul ca o apă curgătoare, într-un murmur prelung, moleșitor. Ochii lui sorbeau numai albul lin în care se topeau începuturile de gînduri ca niște bășicuțe de spumă pe oglinda unui lac adînc.

Și totuși, peste un răstimp, ca și cînd i s-ar fi deschis în suflet o portiță a trecutului, se văzu deodată, cu două săptămîni în urmă, stînd tot așa, la fereastră, într-o cameră de hotel, la Sinaia, privind fulguirea iernii. Fusese ziua marelui concurs de ski pentru doamne. El venise numai de dragul domnișoarei Lia Dandopol,

fiica unui proaspăt îmbogățit, foarte modernă, sportivă și destrăbălată, care în sfîrșit, după o lună de curte insistentă, îi dăduse oarecare speranțe. Învingătoare la concurs, domnișoara capitulase în fața lui Puiu, iar acuma, pe cînd ea își odihnea în pat, goală și frîntă, osteneala sportului și a iubirii, el, cu remușcări pe care nu le putea alunga, dezgustat, se întoarse cu inima și gîndul acasă, la Madeleine... Se simțea vinovat și murdar. Îl rugase s-o ducă și pe ea la concursul de ski — singura dată cînd îl rugase s-o ia undeva. Și el a refuzat. A mințit că are afaceri urgente la Cluj și nu poate. A fost chiar atît de energic, dacă nu și brutal, în refuz, că ea nici n-a mai insistat. Și acuma îi părea rău și-i era dor de Madeleine...

Apoi, ca într-un caleidoscop, îi apărură numai scene cu zăpadă din viața lui. Se vedea mititel, de vreo cinci ani, în costumaș alb de lînă, înfofolit pînă-n vîrful nasului, călare pe o săniuță agățată de sania cea mare, în care tante Tilda îi zîmbea încurajator, înfricoșată totuși să nu se răstoarne odorul, iar odorul scotea niște țipete de indian, cînd de veselie și cînd de groază, încît răsuna Șoseaua... Serbarea pomului de Crăciun, în salonul cel mare la tante Matilda, în cinstea Puișorului abia intrat în liceu. Un brad uriaș, înconjurat de alții modești, toți înzăpeziți și încărcați cu luminițe aprinse, încît păreau o pădurice în flăcări. Pe jos numai zăpadă. și subt brazi numai cadouri pentru el și pentru toți colegii lui invitați înadins. Și de sus ningea mereu — niciodată nu și-a putut explica cum a făcut tante Tilda minunea asta... Se înserează, în Cișmigiu. Pe o bancă el, acuma în clasa a șasea, alături de o fetiță cu născiorul în vînt și niște ochi de veveriță — primul amor. Banca era subt un copac bătrîn cu crengile pleoștite. Ea aranjase întîlnirea aici, ca să fie mai romantică,

iar el curățase zăpada de pe bancă. Se țineau îmbrățișați strîns și le era cald și el o săruta mereu pe buze și pe ochi, căci buzele erau tot atît de fierbinți pe cît de reci ochii. Din cînd în cînd cîte-o creangă își scutura zăpada peste ei și ei se bucurau... Apoi e sublocotenent, în vremea războiului, aghiotant vag într-un biurou, prin stăruința bătrînului care astfel îl ferea de primejdia frontului. Strada Păcurari, la Iași, într-o odăiță strîmtă, cu multe poze, cu sobă caldă, în amurg. Șade pe un jilț vechi, larg, hodorogit, și în poală ține pe Adina Fulgeru, o actriță foarte tînără și pasionată, pe care de curînd și-o luase amantă, cheltuind cu ea atît de mult că speriase pe bătrînul. Ea era într-o cămașe de mătase, scurtă, care-i alunecase în sus, încît el își încopciase palmele pe șoldurile ei goale. Cu brațele moi petrecute după gîtul lui, cu obrajii lipiți de obrajii lui, își auzeau amîndoi respirația și priveau tăcuți pe strada murdară cum treceau încet căruțe scîrțîitoare cu cadavre de exantematici, prin ninsoarea deasă. Cînd el pleca ochii, privirea îi cădea chiar între sînii ei goi, rotunzi și fragezi, de unde se înălța un parfum îmbătător care-l făcea să-și înfunde nasul între ei, gîdilînd-o, încît ea, cu gîtul întins și bărbia ridicată, izbucnea în gîlgîiri de rîs irezistibil...

Atunci ușa se deschise cu zgomot. Puiu tresări speriat, parcă l-ar fi surprins cu actrița în poală. Internul întrebă grăbit:

— Doriți ceva?

— Nimic — zise Puiu, fără să se scoale, întorcînd numai capul.

— Dacă credeți, ușa poate rămîne deschisă — continuă doctorandul imperturbabil ca o morișcă. Ați avea mai mult aer și aerul...

— Da — îl întrerupse Puiu rece, cu fața însă iar spre fereastră.

Internul încetă dar mai stătu două secunde parc-ar fi așteptat să-și exprime totuși vreo dorință. Ieși. Ușa era deschisă. Puiu îl auzi spunînd ceva gardianului. Se ridică repede. Își curmă îndemnul și, în loc să meargă la ușă, începu să se plimbe prin odaie parc-ar fi vrut să-și mai dezmorțească oasele. Apăru gardianul:

— V-am adus ziarele...

— Ce ziare?... Cine ți-a spus să-mi aduci? întrebă Puiu bănuitor.

— Mi-a lăsat poruncă boierul cel mare să vi le aduc regulat și seara, și dimineața, să nu vă fie urît! zise gardianul.

— Bine, bine — murmură Puiu liniștit, reluîndu-și plimbarea.

Gardianul puse ziarele pe noptieră, se retrase pînă la ușă și așteptă un moment potrivit ca să întrebe iar:

— Domnul doctor îmi spuse adineaori să aflu ce obișnuiți să luați la cinci și să vă aduc ce poftiți...

Puiu se opri în fața lui și răspunse mîhnit:

— De ce nu mă lăsați voi în pace, măi băiete?

Mișcat parcă de mîhnirea lui, gardianul zise umil, șoptind:

— De, conașule, noi trebuie să executăm ordinele. Dar d-voastră să mă iertați...

Sinceritatea înduioșă pe Puiu care mai făcu cîțiva pași și apoi, întorcîndu-se la dînsul, îl bătu pe umăr prietenește:

— Așa-i... dar vezi, eu sînt cam nervos... Uite, adă-mi atunci un ceai, numai să fie foarte fierbinte!

— Apoi așa da, boierule — făcu gardianul prinzînd curaj și limbă. La supărare omul trebuie să mănînce că altfel supărarea te roade mai rău și te doboară.

Se duse bodogănind bucuros. Puiu se învioră. Luă un jurnal, își aruncă ochii pe titluri. Într-un colț zări: „Crimă conjugală în lumea mare." Lepădă foaia murmurînd:

— Nu vreau să știu nimic... Nu mă interesează nimic...

XIII

Sorbind din ceai, Puiu nu-și lua ochii de la gardianul care stătea în ușa camerei, radios, mulțumit, ca și cînd astfel, prin înfățișarea lui, ar fi vrut să-i mai alunge urîtul și supărarea. Compătimirea aceasta primitivă și discretă i se părea lui Puiu minunată și-i făcea mai bine decît chiar mîngîierile tatălui său. Aici era un om străin, simplu, care înțelegea nenorocirea altuia și căuta, cum îl tăia capul, să-i ușureze situația. El, pînă acuma, cu oamenii de teapa gardianului, a avut numai relații de la stăpîn la servitor. Niciodată n-a stat de vorbă de-aproape și nu și-a închipuit că în asemenea suflete ar putea să se adăpostească sentimente deosebite. Ca să-i răsplătească inima îl întrebă cu glas prietenos:

— Cum te cheamă pe tine, băiete?

— Andrei Leahu, boierule — răspunse, bucuros, gardianul.

— Și de pe unde ești? continuă Puiu. Din ce județ?

— Din Argeș, boierule, comuna Ciofrîngeni.

— Argeș? făcu Puiu cu o ușoară tresărire. Am umblat și eu mult prin Argeș. Un unchi de-al meu din partea mamei are o moșie la Mănești.

— O fi avînd, cum nu — aprobă gardianul. Că prin partea noastră sînt multe moșii boierești. Și la noi, la Ciofrîngeni, erau doi boieri mari, dar acu a mai rămas numai unu, că cellalt s-a prăpădit în război ș-apoi cucoana, cum s-a făcut pacea, a vîndut tot și s-a mutat la oraș, la Pitești. Moșia au cumpărat-o țăranii...

Parcă l-ar fi împins niște amintiri puternice, Puiu, după o pauză, întrebă cu mare vioiciune:

— Da pe la voi este *Ciuleandra?*

— *Ciuleandra?* zîmbi Leahu. Cum să nu fie, boierule? Da pe la noi îi zicem *Șuleandra,* c-așa am apucat... Tare frumos joc — adăogă apoi dînsul. Parcă nici nu-ți mai vine să te oprești dacă l-ai început... Ați jucat poate și d-voastră *Șuleandra,* boierule?

— Da... adică... — bîlbîi Puiu neașteptîndu-se la întrebare, și acuma cu o părere de rău că, fără nici un rost, a adus vorba despre *Ciuleandra.*

Gardianul observă încurcătura boierului și tăcu, mai ales văzînd că nici nu mai mînca și socotind că se sfiește din pricina lui pentru că-i numără bucățile. Îl bătea gîndul să se retragă binișor și să-l lase singur, să îmbuce în tihnă. Puiu însă îi schimbă planul cu o nouă întrebare:

— Pe tine cînd te-au trimis aci? Chiar aseară?

— Aseară, boierule — întări Andrei Leahu. Fusei doar și eu pe mașina d-voastră, lîngă șofer, cînd ați venit încoace... Mă luase domnu prefect că, zice, poate o fi nevoie. Pe urmă, după ce v-au așezat pe d-voastră aci, cînd plecarăm, ce s-a sfătuit domnu prefect cu domnu procuror și boierul cel bătrîn, că-i și spuseră domnului doctor să-mi dea degrabă și mie halat alb, ca la spital, și să rămîi acolea să vă îngrijesc pe d-voastră...

Puiu își aduse aminte cum s-a întrebat aseară cine o fi lîngă șofer și numaidecît adăogă:

— Va să zică știi pentru ce sînt aici?

— Apoi cum să nu știm, boierule? zise gardianul clătinînd din cap compătimitor. Așa-i năpasta, cucoane, te pîndește și te pîndește pînă ce se abate, Doamne ferește! (Se închină cu evlavie.) Am auzit!

Intrigat să afle întreaga părere a unui astfel de om simplu despre fapta lui, Puiu stărui:

— Bine, dar de ce crezi că m-au pus aici, între bolnavi, în loc să...

Nu avu totuși curajul să sfîrșească întrebarea. Leahu însă înțelese și răspunse jovial:

— Apoi că doară nu era să vă ducă la închisoare în rînd cu toți hoții și borfașii, vai de mine! Ar fi și rușine... Dar bun e Dumnezeu și are să vă ajute să scăpați repede. Că în procese d-astea numai prevenția e ce e, încolo judecata e pe seama juraților și jurații totdeauna iartă cînd vine vorba despre păcate din dragoste.

Se uită drept în ochii lui, urmărind efectul și gata să schimbe vorba dacă nu i-ar fi pe plac ce spune. Tînărului însă îi plăcea și, ascultîndu-l, dădea din cap încet:

— Da... da... da...

Și după o tăcere mai lungă, îl măsură de sus pînă jos cu simpatie și îi zise cu o dojană prietenească:

— Te văd om dezghețat și cu scaun la cap, Leahule... Cum ai ajuns tu din fundul Argeșului tocmai în mijlocul Bucureștilor, și încă în poliție?... Tu n-ai casă, pămînt, ca oamenii?

Gardianul se scărpină în ceafă îngîndurat:

— De, boierule, cum să nu vă mirați, că de mirare-i să-și lase alde om în toată firea coarnele plugului și să se apuce de slujbe pe care nu le-a pomenit neam de

neamul lui... Așa e! Dar, vedeți d-voastră, multe-s în lume păcatele și necazurile și nimeni nu fuge de bine de-acasă... Dacă oameni ca d-voastră, cu belșug și învățătură, și încă aveți cîte-un necaz, d-apoi noi?

— Cine te-a băgat în poliție? îl stîrni mai departe Puiu.

— Tot necazul, boierule, cine să mă bage? urmă Andrei Leahu cu amărăciune stăpînită. Eram așezat și eu, însurat bine, cu căsuța mea și cu nițel pămînt, ca oamenii de treabă. Apoi cînd a venit războiul ne-a luat pe toți pe de-a rîndul și ne-a ținut acolo la datorie, cît au vrut boierii. Am avut noroc și mi-a ajutat Dumnezeu de-am scăpat numai cu o prizăritură la pulpa dreaptă, nimica toată, de-abia se mai cunoaște. M-am făcut sergent, că m-am purtat bine și știam și o țîră la carte. Apoi cînd s-a pus pacea și m-am liberat, de-am mers acasă, aflai pe nevastă-mea cu un copilaș în brațe — îl făcuse cu un neamț de fusese în sat la comandă. Ba, după aia, se mai înhăitase și cu un rumân, îl adusese în casă și iar îi crescuse burta de parcă purta un bostan subt șorț... Ce să vă mai povestesc ce fierbea în inima mea? O luai la răfuială: „Măi muiere, ce-ai făcut?" Și tot ea cu gura mare: că aflase de pe la oameni că m-am prăpădit prin cele bătălii și, dacă m-am prăpădit, ce să facă ea, biată muiere, singură pe lume, fără cap de bărbat?... Mințea, boierule, de-mi stătea s-o omor! Apoi dac-am văzut că și-a bătut joc de mine, m-am lipsit de toate, și de casă și de pămînt — că ale ei erau, de zestre — și mi-am luat lumea-n cap și am nemerit tocmai la București. Aci m-am dus la domnul locotenent pe care l-am avut la companie și l-am rugat să nu mă lase pe drumuri, că și eu îi scăpasem viața odată în război. Dumnealui m-a îndemnat pe urmă să iau slujbă la poliție, că am dreptul să iau dacă fusesem sergent... Și iacă așa, boierule!

Interesul lui Puiu se oprise asupra unui singur punct din povestea gardianului. Îl descusu cu o curiozitate lacomă:

— Şi nu i-ai zis nimica muierii tale cînd ai găsit-o cum îmi spuseşi?

Andrei Leahu se posomorî de tot şi murmură grav:

— Ba cum să nu-i fi zis, boierule! I-am zis şi eu multe de toate, i-am tras şi o sfîntă de bătaie să mă pomenească pînă la moarte... Da pe urmă tot am plecat ca să nu mă puie Necuratul să cad într-un păcat mai mare, că, Doamne păzeşte, omul la mînie şi la supărare îşi pierde socoteala şi-mi era frică să nu fac moarte de om şi să înfund ocna pentru o zdreanţă de femeie...

Strînse pe tavă serviciul de ceai şi plecă la bucătărie, fără să mai adaoge ceva, abătut, ca şi cînd amintirile i-ar fi răscolit o rană adîncă. Puiu îl urmări cu privirea pînă ce dispăru.

„El s-a putut stăpîni cînd a trebuit"—se gîndi dînsul. „Şi ce lovitură mare primise!"

Simţea cum vălul de linişte ce-i înfăşurase sufletul de la plecarea bătrînului se sfîrşea brusc, subt năvala gîndurilor:

„Un simplu ţăran a fost în stare să renunţe la tot, să înfrunte necunoscutul unei vieţi noi, numai ca să evite tentaţia de-a suprima viaţa unei femei ticăloase!"

XIV

Seara refuză masa... Gardianul crezu potrivit să-l îndemne:

— Ar fi bine, conaşule, să vă siliţi să gustaţi niţică mîncare, chiar dacă n-aveţi poftă!... Omul supărat nu-i

bine să stea nemîncat, că destul îl roade supărarea, ș-apoi dacă...

Nu putu continua. Puiu Faranga, înfuriat parcă l-ar fi insultat, izbucni:

— Cine ți-a cerut ție sfaturi, nerodule?... Și cum îți permiți să mă plictisești mereu cu fonfăielile tale stupide?... Aide, ieși afară și să nu-ți mai văd mutra pînă ce nu te-oi chema eu!... Poftim, cine se găsește să mă povățuiască!

Andrei Leahu, speriat, închise ușa pe dinafară și se închină.

Puiu mai tună singur cîteva momente, apoi se trînti pe pat sforțîndu-se, prin imobilitate trupească, să-și redobîndească liniștea sufletească de adineaori. Zbuciumul însă îl chinuia cu atît mai tare că nu-i putea descoperi rădăcinile. Își repeta mereu că trebuie să aibă răbdare, cum îi recomandase toată lumea, pînă și zevzecul de gardian. Situația lui nu e tocmai așa de rea cum putea să fie. În loc să fie într-o celulă de pușcărie, se află într-o cameră de sanatoriu. N-are deci decît să aștepte deznodămîntul. Să-și închipuie că ar fi bolnav, că ar avea să sufere o operație grea care l-ar ținea, nu numai în odaie ci chiar în pat, o lună, două... Raționamentul i se părea foarte just și totuși nu-l mulțumea deloc. În minte i se îmbulzea tot mai stăruitor, ca o săgeată ruptă, o frîntură de întrebare arzătoare:

„De ce...?"

Nu-i trebui mult pînă să o complecteze: „De ce am omorît-o?" Dar complectată era și mai enervantă pentru că cerea un răspuns și răspunsul nu se ivea. În sfîrșit, nemaiputînd răbda, se sculă și strigă tare, parcă ar fi vrut să izgonească o stafie:

— Nu știu!... Nu știu!... Nu știu!...

Răspunsul și glasul strident cu care îl rostise îl zăpăciră mai rău. Se uită și ascultă spre ușă să nu-l fi auzit cumva gardianul care l-ar putea crede nebun de-a binelea dacă a început să vorbească tare singur. Își reluă fatala plimbare în sus și-n jos, zicîndu-și deodată ca din senin:

„Oare de cîte mii de ori am să mai fac plimbarea asta înainte de-a..."

Nu apucă să sfîrșească; ajuns la fereastră, îi răsări o idee de care se agăță ca de o punte salvatoare:

„Dacă nu m-am putut stăpîni nici cît gardianul, înseamnă că am avut în mine instinctul criminal înnăscut!"

De-aici apoi urmează că nu el poate fi vinovat de ceea ce s-a întîmplat, ci soarta care i-a turnat în sînge pornirea neînfrînată spre crimă. El a purtat zeci de ani boala aceasta într-însul, a înăbușit-o eroic atîta vreme. În cele din urmă însă, într-o clipă de slăbiciune, instinctul crîncen l-a surprins, i-a adormit puterea morală de rezistență și l-a împins să ucidă spre a satisface porunca destinului. Cum a omorît pe Madeleine, ar fi omorît atunci pe oricine, pe tante Matilda, de sosea la timp, poate chiar pe tatăl său însuși. Instinctul nu-i cerea să omoare pe cutare anume, ci să omoare pe cineva, indiferent cine. Și vina lui, dacă poate fi vină, rămînea aceeași. Crima presupune cel puțin o voință. Dar fapta lui?... În locul instinctului de ucidere s-ar fi putut să moștenească instinctul de sinucidere. Atunci n-ar mai fi luat viața Madeleinei, ci, în clipa cînd l-ar fi îndemnat sîngele bolnav, s-ar fi zvîrlit pe fereastră sau și-ar fi vîrît capul în jăratecul căminului...

Acuma i se păru că înțelege multe lucruri bizare din trecut, asupra cărora nu s-a oprit fiindcă viața lui

s-a consumat în mărunțișuri mondene și n-a avut niciodată răgaz să-și consulte serios conștiința. Chiar purtarea bătrînului față de dînsul a fost un șir lung de capricii a căror explicație de-abia azi i se dezvăluie. De pildă cum a căutat mereu să-l ferească de contactul cu prieteni violenți, sau cum numai tîrziu și călcîndu-și pe inimă i-a dat voie să se ocupe cu vînătoarea. Își aduce aminte, deși atunci n-a luat seama, că-i zicea deseori: „Nu e bine să te obișnuiești a vărsa sînge și a ucide, nici chiar sălbătăciuni!" Iar odată, mai tîrziu, tot el i-a zis: „La urma urmelor, poate că e mai bine să-ți împlinești pofta de-a ucide împușcînd iepuri și prepelițe!" Cu cîtva timp înainte de-a se însura, era tocmai logodit de curînd cu Madeleine, a avut un conflict serios cu Costel Plagino, un prieten vechi altfel, din pricina unei femei, firește. Îl pălmuise, și deci trebuiau să se bată în duel. Bătrînul a aflat de-abia cînd martorii stabiliseră spada și hotărîseră pentru a doua zi întîlnirea pe teren. El mergea cu inima ușoară la luptă: era un spadasin excelent și avea o lovitură a lui specială, pe care încă nimeni nu izbutise să o pareze. Spusese, glumind, unui martor al său că are să-i aplice lui Costel o crestătură chiar în numele Tatălui — poate să-i și comunice — ca să se învețe minte să nu mai fie altă dată obraznic în lume cu nimeni. Bătrînul, evident, știa că e scrimor redutabil și, cu toate acestea (acuma ar trebui să zică: din pricina aceasta), s-a făcut luntre și punte și a izbutit să împiedece ieșirea pe teren. Seara i-a spus net: „Nu vreau să am copil asasin, nici măcar în duel!"

Puiu era convins acuma că bătrînul știa cu ce stigmat îngrozitor e împovărat unicul lui vlăstar și de-aceea a căutat să-l apere cît a putut.

„Bietul tata! se înduioșă dînsul. Mult a trebuit să sufere din cauza mea!... Și totuși dacă m-ar fi prevenit, poate că era mai bine!... Aș fi putut să mă lupt și eu împotriva răului din mine!"

Chemă pe Leahu să-i facă patul. Se întunecase de mult, dar nu aprinsese lumina. Ținea minte cît de repede a adormit aseară și voia să adoarmă la fel și acuma ca să-i treacă mai ușor noaptea și mai cu seamă gîndurile. Ba, cît gardianul îi potrivea așternutul, își zise ce bine ar fi dacă s-ar culca și nici nu s-ar mai trezi pînă peste trei luni cînd se vor fi aranjat toate într-un fel sau altul.

Se vîrî subt plapomă. Porunci să stingă becul electric. Se întoarse spre perete, ca și aseară. Pînă să adoarmă însă mai căută să-și găsească în trecut momente în care s-a manifestat instinctul vărsării de sînge. Prea puțin avu să scormonească și se spăimîntă de multele dovezi ce se perindau în oglinda amintirii. Plăcerea grozavă de-a privi, de pe cînd era un prichindel, la țară, cînd se tăiau păsările pentru bucătărie. Cum se năpustea să pună mîna pe corpul fără cap ce se zvîrcolea și sărea de ici-colo împroșcînd cu sînge în toate părțile. Se vedea și retrăia cu scîrbă o clipă cînd a plîns amarnic, pentru că guvernanta l-a reținut cu forța să nu se apropie de o găină decapitată... Apoi pornirea lui stranie și irezistibilă, cînd poseda o femeie, de-a o ucide într-o îmbrățișare supremă sau cu o sărutare care să-i oprească definitiv respirația. Multe femei i-au și spus, mai în glumă, mai în serios, că se poartă în iubire ca un criminal sadic. Pe Madeleine iarăși, de cînd a văzut-o întîia oară, i-a venit mereu s-o strîngă la piept pînă-și va da sufletul în brațele lui. Și încă socotea că dorința aceasta perversă însemna un exces de iubire...

Tot răscolind prin amintiri după dovezi care să-i sprijine convingerea, se sucea în pat, cînd pe o parte cînd pe alta, fără să observe că somnul nu vine deloc. De-abia pe la miezul nopții își porunci:

„De-acuma trebuie să adorm!"

Pînă să adoarmă însă îi mai apărură zeci de dovezi, încît în cele din urmă toată viața lui de pînă azi o văzu ca un șir lung de încercări neizbutite de-a ucide...

Cînd în sfîrșit ațipi se pomeni în salinele de la Tîrgul-Ocna pe care le vizitase odinioară, cu mai mulți prieteni, într-o excursie plină de peripeții nostime. Acuma însă era și el printre condamnați, în costumul vărgat, murdar și trențăros, cu tichia de ocnaș în cap, tăind greu dintr-un bloc uriaș de sare alături de cîteva figuri monstruoase, care îl batjocoreau. Ocările hoților îl dureau ca niște împunsături de cuțite. Apoi deodată se înfurie într-atîta că ridică ciocanul și, răcnind răgușit „taci, taci, taci!", se repezi asupra unuia să-l trăsnească. Atunci toți ocnașii săriră, îl trîntiră la pămînt, îl zdrobiră cu picioarele, iar cîțiva se plecară peste fața lui cu gurile căscate, clămpănind niște colți de fiare, gata să-l sfîșie. El se zbătea subt dînșii și nu-i putea scutura. Încerca baremi să închidă ochii, să nu vadă și nu putea, parcă pleoapele, micșorate și deschise, i s-ar fi lipit pe bulbii umflați de spaimă. Sudorile reci îi brăzdau obrajii și-l enervau mai rău decît groaza...

XV

Nu mai îndrăzni să adoarmă, dar nici nu se sculă din pat pînă ce veni gardianul cu ziarele de dimineață. Se îmbrăcă și trecu îndată în odăița de-alături ca să se

poată face curățenie temeinică în camera lui, să se deschidă și fereastra; primenindu-se aerul poate că se vor mai risipi și stafiile multe și supărătoare ce se îmbîcsiseră acolo. Pînă atunci se așeză la mescioara gardianului și se apucă să răsfoiască jurnalele. Deschisese *Universul* și se oprise, fără să vrea, tocmai la pagina penultimă unde sînt de obicei și anunțurile mortuare. Sări cu privirea peste diferitele cruci, căutînd una anume pe care o descoperi tocmai jos, modestă: „Mădălina" ...

„Cine să fi conceput necrologul de a pus-o cu numele ei de-acasă?" se gîndi Puiu, cuprins de o agitație nouă.

Citi începutul: „Puiu Faranga, Policarp Faranga..."

„Tocmai pe mine m-au pus în frunte, deși eu..."— își zise dînsul întrerupînd brusc citirea.

Își închipuia restul cu „nemărginita durere" și alte vorbe banale care transformă un mare zbucium sufletesc într-un spectacol modern hibrid pentru bătrînii care urmăresc rubrica morților.

„Săraca Madeleine!" oftă iarăși Puiu. „Măcar moartă și-a reluat numele ei care i-a fost atît de drag!"

Încercă să mai citească totuși din diversele întîmplări ce umpleau paginile ziarelor. Astfel voia să-și distreze puțin gîndurile. Ochii lui însă alunecau peste literele negre parc-ar fi fost niște hieroglife. Citea mecanic fără a cuprinde înțelesul cuvintelor. Iar după un răstimp privirea i se întoarse singură în același colț, unde imediat prinse sfîrșitul: „Înmormîntarea va avea loc marți, 13 februarie, ora 3 d.a.".

„Va să zică mîine! adăogă Puiu în sine. Mîine se va isprăvi tot, tot..."

Ridică ochii gînditor. În grădină, în aceeași clipă, un cîrd de ciori se coborî cîrîind pe copacii grei de zăpadă, ca un stol de gînduri negre. Puiu se sculă

repede de pe scaun, enervat, și se întoarse cu spatele, ca să nu vadă ciorile care totdeauna l-au îngrețoșat, iar acuma — tocmai cînd citise despre Madeleine — i se păreau niște prevestiri sinistre

Andrei terminase curățenia în cameră. Puiu trecu înapoi, să aștepte vizita doctorului, aruncă ziarul pe masă, desfășurat, și începu să se miște. Își propusese, încă de azi-noapte, să povestească doctorului — firește după ce se va fi consultat cu bătrînul — cum a descoperit cauzele crimei și să-i ceară părerea. Acuma însă socotea că e mai bine să amîne pe mîine comunicarea aceasta. În ziua înmormîntării ei asemenea mărturisire va fi o ușurare și pentru sufletul lui și o pietate față de memoria ei... Își aduse aminte cît a fost de nepriceput ieri cînd a bănuit pe bietul doctor că a fost îndrăgostit în taină de Madeleine și că din pricina asta are să se răzbune pe dînsul. Îi păru bine că nu s-a mai apucat să istorisească și bătrînului bănuiala neroadă, că s-ar fi umplut de ridicol...

Doctorul sosi tot grăbit, tot sumbru, și întrebă scurt:

— Ce mai e nou?

— Nimic afară de cele de ieri — răspunse Puiu, căutînd să pară cît mai calm.

Medicul însă iar ascultase absent, ca și ieri. Se uită împrejur cercetător, văzu ziarul pe masă, se apropie, descoperi anunțul funebru și-l citi foarte atent. Cînd sfîrși, se întoarse la Puiu și, cu o clipire ciudată din ochi și cu o intonație ce nu era nici întrebare, nici afirmare, făcu încet:

— Mădălina?!

Puiu vru să-i dea numaidecît explicația, dar nu apucă să deschidă gura, căci doctorul ieși, urmat de toți ceilalți, zicînd apăsat și parcă semnificativ:

— La revedere!

În urechile lui Puiu răsună apoi multă vreme cuvîntul pe care-l rostise doctorul, cu intonația ceea neobișnuită, silindu-se să ghicească ce a vrut să zică. Poate i s-o fi părut curios că în necrolog nu s-a pus numele ei așa cum era cunoscut în lume, adică Madeleine? Atunci de ce n-a avut răbdare, căci el i-ar fi dat fără înconjur toate lămuririle... Sau a vrut să-și bată joc de franțuziții din lumea bună care numai la moarte își aduc aminte de numele lor adevărate, de teamă că Dumnezeu nu-i va recunoaște în lumea cealaltă fără numele creștinesc de botez? Poate însă că doctorul știe perfect ce e cu Madeleine și Mădălina, și, prin observația lui misterioasă, n-a căutat decît să-l prevină: „Știu tot, degeaba încerci să te ascunzi de mine..." Dacă ar fi așa, atunci doctorul nu strălucește prin inteligență. Chestia e doar foarte simplă și o cunoaște multă lume, în orice caz lumea cu care Madeleine a avut legături mai apropiate. Nu s-a făcut niciodată secret din chestia asta, încît putea prea bine să o fi aflat și doctorul. Și totuși intonația lui a vrut să însemne ceva...

Toată ziua îl frămîntă acest singur cuvînt și doctorul. Din ce în ce i se cristaliza în suflet că doctorul e un om straniu. Avea simțămîntul că îl urăște. Îi era rușine să și-l mărturisească, i se părea că trebuie să fie ceva bolnăvicios, ca mania persecuției. Deaceea căuta să-l alunge și se înfricoșa constatînd că nu reușește...

La vizita de după-amiazi veni iarăși numai internul, care-i spuse:

— Mi s-a telefonat de la d-voastră de-acasă că azi nu va putea veni nimeni să vă vadă, căci toată lumea e ocupată cu înmormîntarea. Mîine însă, după ceremonie, se vor întoarce de la cimitir aci...

— Mulțumesc! șopti Puiu.

XVI

A doua zi fu cuprins de mare înfrigurare. Se aştepta că doctorul îi va mai zice ceva şi-i era teamă că nu se va putea stăpîni să nu-i ceară explicaţii pentru aluziile neînţelese cu care îl sîcîie. Doctorul însă fu şi mai sobru ca de obicei. Era îmbrăcat în negru. Se uită cîteva clipe mohorît la Puiu şi nu-i adresă nici un cuvînt.

„Şi-a dat seama că ieri a făcut o gafă" —socoti Puiu mulţumit.

Mai tîrziu găsi suspectă şi această purtare a doctorului. De ce nu i-a vorbit nimica?... Şi de ce s-a îmbrăcat în haine negre tocmai în ziua înmormîntării ei?...

În curînd uită pe doctor şi nu se mai gîndi decît la înmormîntare. Se simţea amărît că nu i s-a spus cel puţin cum va fi ceremonia funebră. Şi cu cît se apropia ora trei, cu atît parcă minutele treceau mai anevoie. Apoi cînd sosi în sfîrşit momentul în care trebuia să înceapă serviciul religios, Puiu se aşeză în genunchi, lîngă fereastră, cu fruntea sprijinită pe pervaz, şi prinse să se roage fierbinte. Nu mai ştia nici o rugăciune afară de *Tatăl nostru*, dar şi aceasta îi ajungea acuma. O repetă de sute de ori, cu evlavie, cu lacrimi şi cu însetare. În răstimpuri se întrerupea şi suspina din profunzimile inimii:

— Iartă-mă, Madeleine, fie-ţi milă de mine!

Genunchii, neobişnuiţi, îi amorţită. Dureri de cuţite îl junghiau prin încheieturi. Stătea însă neclintit, ca ţintuit acolo. Suferinţa o simţea ca o uşurare.

Aşa îl găsiră, tîrziu, cînd se întoarseră de la cimitir, bătrînul Faranga şi Matilda. În cameră era întunerec şi Puiu murmura, lîngă fereastră, ghemuit, zgribulit

de frig, cu buzele vinete, aceeași rugăciune simplă. Trebui să-l ajute bătrînul să se scoale și să-l ducă pînă la pat.

— Ce-i asta, Puiule? întrebă Faranga îngrijorat.

— Am însoțit-o și eu pe Madeleine pînă la groapa în care eu am aruncat-o — șopti dînsul liniștit, cu o tristeță întipărită pe față.

Ochii roșiți ai bătrînului se umplură de lacrimi, iar Matilda, ștergîndu-și nasul, bolborosi printre sughițuri:

— S-a sfîrșit sărăcuța Madeleine... *Oh, mon Dieu, mon Dieu!*

— *Soyez calme, Tilda!* îi zise Faranga cu imputare. *Maintenant c'est fini! Elle du moins se repose bien, tandis que nous autres...*

— *Pauvre, pauvre* Puiu, *comme tu as changé!* reveni Matilda cu o nouă năvală de plîns.

— Matilda! *Assez!* făcu bătrînul cu severitate.

Puiu le ceru să-i povestească cum s-a desfășurat ceremonia și astfel Matilda putu să se manifeste în toată voia. Mai plîngînd, mai zîmbind, îi zugrăvi amănuntele cele mai neînsemnate. Înșiră pe îndelete, parcă le-ar fi învățat pe dinafară, numele tuturor persoanelor distinse care au venit să vadă pe Madeleine pe catafalc. Era atît de frumoasă, scumpa de ea, chiar moartă, că nimeni n-a putut-o contempla fără o exclamație de durere și fără a vărsa o lacrimă sinceră pentru pierderea unei ființe așa de fermecătoare. Descrise coroanele, dricul urmat de zece preoți și un episcop, doi miniștri, cinci diplomați și tot ce au Bucureștii mai select. Încă de ieri de la prînz a fost transportată la Biserica Albă, lăcașul de rugăciune favorit al răposatei. Cincizeci de mii de lei s-au împărțit între săraci. Peste șaptezeci de cupeuri și automobile au întovărășit pe *pauvre Madeleine* pînă la Belu unde acuma se odih-

nește în cavoul familiei Faranga, alături de mama lui Puiu...

— Știi că am zărit și pe doctorul tău în biserică — observă bătrînul cînd abundența verbală a Matildei se mai potoli.

— Da? îngălbeni Puiu. A fost și el?

— *Ça l'honore!* se repezi Matilda. *Ça signifie qu'i est un homme vraiment très sensible!*

Apoi, în vreme ce Puiu rumega spăimîntat știrea aceasta ea continuă cu mai mult elan să-i spună inscripțiile tuturor coroanelor, detaliile costumelor tuturor doamnelor, mărcile automobilelor tuturor participanților... Volubilitatea ei prodigioasă făcu pe Puiu să uite chestia cu doctorul și în cele din urmă chiar să o întrebe dacă s-a interesat cineva și de dînsul? Matilda, fericită că a fost stîrnită, izbucni furtunos:

— Cineva? Întreabă mai bine cine nu s-a interesat!... *Oh, mon petit* Puiu, nici nu-ți închipui cît te compătimește toată lumea și n-ai idee cîți prieteni devotați s-au dovedit în împrejurările astea triste... În nenorocire se călește prietenia, foarte adevărat!... Ei bine, toți, dar absolut toți prietenii tăi m-au asaltat cu întrebări despre tine și vor să vie să te vadă!...

Puiu ascultă cu un surîs trist asigurările ei vertiginoase. Își dădea seama că Matilda exagera micile gesturi de politețe convențională. El cunoștea lumea și știa că nu va avea o situație tocmai plăcută, tocmai între prieteni. Dealtfel bătrînul însuși la fel a văzut cînd, din primul moment, i-a spus că va trebui să trăiască în străinătate cîțiva ani, pînă se vor mai uita lucrurile...

În sfîrșit Matilda, epuizînd întrucîtva subiectul, se grăbi să schimbe vorba:

— Dar acuma să ne mai ocupăm și de tine, Puiule!... Poly îmi spuse că ai început să te obișnuiești puțin aici... *Et, vraiment, tu as raison...*

— Evident — zise Puiu ironic. Se împacă omul și cu mai rău...

Faranga, care tot timpul îl observase, interveni puțin mustrător:

— Cum, dragul meu, iar ești abătut?... Bine, înțeleg să nu fii încîntat, dar situația ta, oricum, în împrejurările date, e destul de bună, nici nu cred că ar putea fi mai bună!... Dacă doctorul s-a crezut obligat să vie la înmormîntare, înseamnă că-și dă seama cu cine are de-a face...

— Probabil — murmură Puiu cu o tresărire.

— Și totuși te văd parcă mai trist ca alaltăieri — insistă bătrînul. Ai vreo nemulțumire specială? Îți lipsește ceva?

— Poate că alaltăieri nu-mi dădeam încă seama! zise Puiu gînditor. În două zile un om, singur cu sufletul lui, între patru ziduri, înțelege mai mult decît altfel în douăzeci de ani!

Matilda, surprinsă de glasul lui, se amestecă repede ca o mamă care ar vrea să oprească pe copil să facă o prostie:

— Puiu, *je te prie, il faut être sage, tu comprends?*

— *Oui, oui tante Tilda, il faut être très sage!* surîse Puiu, atît de posomorît că Faranga se sperie.

— Dragul meu — declară dînsul cu o energie impunătoare — tu, de azi înainte, n-ai decît un singur lucru de făcut: să aștepți liniștit! Restul mă privește pe mine și numai pe mine! Înțelegi?... Dacă va fi nevoie voi merge chiar la rege!

— *Bravo, Poly, ça... c'est beau, c'est héroïque et c'est superbe!* izbucni Matilda cu admirație.

Puiu însă clătină din cap și, după o pauză, murmură:

— *Et mon coeur?... Et le combat douloureux que je dois livrer tous les moments avec ma conscience qui m'accuse et qui me reproche un crime abominable?*

— Fără îndoială — zise bătrînul mişcat şi căutînd totuşi să se stăpînească. *Mais c'est déjà autre chose!* Pentru moment trebuie să lichidăm partea, ca să zicem aşa, materială a afacerii, iar pe urmă...

— Tată, tată — gemu Puiu deodată plîngător — am eu însumi conştiinţa că sînt criminal!

Faranga, încurcat, nu reuşi să articuleze decît:

— *Eh, eh, voyons!*

Matilda însă se supără aproape:

— Nici să nu te aud cu vorbe d-astea urîte, Puişor, că mă faci să mă îngrozesc! *Ce sont des blagues! Farceur, va!*

— Germenul crimei a fost în mine, a crescut, m-a urmărit pînă ce m-a învins! adaogă Puiu zdrobit.

— *Tu es malade, mon enfant!* zise Faranga blînd, cu o privire spre Matilda care însă nu înţelese nimic. Ar trebui să stai în pat... După o zguduire nervoasă atît de cumplită, nu e de mirare... Am să vorbesc şi cu doctorul...

— Te rog, tată, mult să nu mai vorbeşti nimica cu doctorul! vorbi Puiu deodată atît de energic că părea alt om. Am motive foarte serioase să-ţi cer asta! Lasă-l să-şi facă datoria cum va crede de cuviinţă! Eu nu vreau să-i datorez niciodată nimic!

Gardianul îi aduse masa. Vru să o refuze, dar ei nu-l lăsară pînă ce nu mîncă bine din toate felurile. Apoi puseră pe gardian să-i facă patul, îl aşteptară să se vîre în plapomă şi numai după aceea îşi luară rămas bun.

Faranga venea în fiecare dimineață la sanatoriu, vorbea întîi cu doctorul și pe urmă se urca la Puiu Doctorul însă nu-i spunea mai nimica. „Răbdare și iar răbdare!" Observația, mai cu seamă în asemenea cazuri, cere răbdare și timp. Deocamdată a luat măsuri să i se facă diverse analize; de-abia după ce va cunoaște rezultatele va putea hotărî în ce direcție să pornească examinarea. Pacientul însuși e încă foarte agitat. Orice mare zdruncinare sufletească e urmată de o și mai mare agitație. Numai criminalii vulgari sînt lipsiți de zbuciumări, fiindcă la ei lipsește însăși posibilitatea sensibilității. Deslușirile doctorului erau foarte politicoase, dar de o politețe rece, fie din pricina unui calcul, fie din pricina timidității.

— Totuși care este impresia d-tale pînă azi? stărui într-o zi Faranga pe un ton mereu delicat, dar subliniat de un imperativ.

Doctorul Ursu se roși puțin și ripostă îndată cu aceeași politețe, dar mai sec:

— Excelență, mă iertați... Eu aici am de răspuns cu conștiința mea de om și de medic — și țin deopotrivă la amîndouă. Am obiceiul să-mi fac datoria totdeauna cît mai corect; cu atît mai mult doresc să mi-o fac în cazul fiului d-voastră. Dar nu pot scăpa din vedere că un tribunal mi-a încredințat o însărcinare deosebit de gingașă și că de răspunsul meu depinde aplicarea dreptății sociale. În astfel de împrejurări impresiile mele subiective trebuie să amuțească. Oricît ar vrea ele să fie de simpatice, nu se poate să influențeze cîtuși de puțin obiectivitatea absolută a rezultatului observațiilor mele!

Bătrînului îi plăceau oamenii cu demnitate, de astă dată însă se simțea puțin jicnit. Îi mulțumi totuși, îi strînse mîna bărbătește și-l felicită pentru seriozitatea ce o pune în împlinirea datoriei.

Începu să fie îngrijorat. Mîndria lui nu-i permitea să insiste mai mult la un medic tînăr și complet străin. Ceea ce aștepta dînsul nu se putea cere fățiș decît unui prieten. Ursu a putut să înțeleagă rostul vizitelor lui asidue și deci ar trebui să-l servească acuma, dacă ar fi dispus să-l servească, fără alte explicații. Faptul că se înconjoară statornic de conștiință și datorie avea o semnificație și desigur nu era de bun augur.

Simțindu-și astfel planul amenințat, Faranga se hotărî să ia informații, în mod discret, despre acest doctor Ursu. De pretutindeni primi relații strălucite: un medic deosebit de capabil, foarte harnic, citește mult și știe mult și, mai presus de toate, un model de conștiinciozitate și corectitudine. Mai află că e băiat de la țară, din părinți țărani, sărac, ajuns numai prin muncă și sîrguință; apoi e foarte tînăr, cel mult cu doi-trei ani poate să aibă mai mult ca Puiu. Cu astfel de om era greu să facă vreun compromis.

Și totuși Puiu trebuie salvat! O modalitate ar fi să-l mute în alt sanatoriu, în seama unui medic cu care să poată vorbi deschis. Dar o mutare ar putea stîrni vorbe, poate chiar un scandal. Ursu însuși, cine știe, s-ar putea simți ofensat. Apoi ar fi nevoie și de autorizația parchetului...

— Dacă va trebui, vom recurge și la asta! își zicea Faranga, deși deocamdată era încă hotărît să mai aștepte. Acțiunile bruscate le vom aplica mai tîrziu și numai la timpul potrivit!

Nu înceta deci de a vedea mereu pe doctorul Ursu și de a se interesa de toate amănuntele ce priveau pe

Puiu. El însuşi medita mult asupra crimei săvîrşite şi încetul cu încetul, cumpănind împrejurările, ajunse la convingerea că e rezultatul unei deformări sufleteşti subite. Adică tocmai de ce se temuse dînsul, efectul năprasnic al eredităţii unui neam cu sîngele prea vechi şi neprimenit... Astfel Puiu nu mai era decît victima întîmplătoare, pe cînd vinovaţii adevăraţi sînt strămoşii cei mulţi care, întrecîndu-se să păstreze neprihănit sîngele neamului, au acumulat şi germenii pierzaniei. Ar fi o nedreptate strigătoare să fie osîndit bietul Puiu, să ispăşească un păcat de care el, după orice dreptate omenească, nu poate fi făcut răspunzător.

XVIII

Puiu avea acuma o mască permanentă de surîs amar pe faţă. Îşi dăduse seama, din ziua înmormîntării Madeleinei, că trebuie să găsească numai în sufletul său mîngîierea şi liniştea spre a putea lupta cu primejdiile din afară şi din lăuntru. Atît bătrînul, cît şi tante Matilda, deşi fiinţele cele mai apropiate de dînsul, s-au dovedit în fond străini de suferinţele lui adevărate. În clipele cele mai grele, tocmai atunci, omul e sortit să rămînă singur. De-abia atunci i se lămureşte că el constituie o lume separată, complicată, fără legături cu ceilalţi oameni şi restul lumii, decît doar materiale. Oamenii comunică între ei prin semne convenţionale şi astfel şi-au făcut iluzia deşartă că se şi înţeleg. În realitate fiecare atribuie celorlalţi ceea ce simte dînsul şi atîta tot. Legături directe omul numai cu Dumnezeu poate să aibă de la care a şi dobîndit conştiinţa exis-

tenței. Tragediile ca și bucuriile cele mari omul le trăiește totdeauna în deplină singurătate și de aceea, cînd își simte sufletul mai sfîșiat, își simte și singurătatea mai mare.

Descoperirea aceasta era și mai dureroasă pentru el a cărui viață nu-l poftise niciodată, pînă acuma, să se coboare în sine însuși. Viața lui s-a petrecut toată și mereu numai la suprafață. Fericirile ca și nenorocirile lui au fost în funcție de mici întîmplări din afară. Idealul lui cotidian se epuiza în cucerirea unei femei, și doar ca o țintă neguroasă și foarte depărtată îi plutea dorința de-a merge pe urmele bătrînului, adică de-a intra în politică și poate chiar de-a ajunge ministru. Făcuse exact atîtea studii cît sînt strict necesare spre a dobîndi o diplomă de care nu avea să se folosească niciodată. Îi trebuia cel mult un titlu pentru viața „serioasă" de mai tîrziu. De la majorat bătrînul îi pusese la dispoziție întreg venitul din moștenirea mamei sale care-i permitea să trăiască larg, să-și satisfacă toate capriciile, să ducă o viață cum visează cei mai mulți tineri: petreceri, femei, sporturi... Cartea nu i-a plăcut decît ca stupefiant contra insomniei. Baremi specialitatea lui îl plictisea de moarte... Asemenea viață nu cunoaște explorările introscopice, nici măcar îndoielile. Conflictele ei de conștiință privesc numai oportunitățile morale codificate în legile suple ale cavalerismului monden.

De cînd i s-a rostogolit însă în calea vieții o catastrofă, a trebuit să se obișnuiască a-și privi sufletul față-n față. Zile întregi s-a zbuciumat pînă a izbutit să lapede trecutul și să înțeleagă aievea prezentul. Așa a ajuns să-i fie rușine de timpul cînd toată grija i se concentra numai asupra sa însuși, cînd nu s-a gîndit și s-a frămîntat decît cum să scape el din strînsoare, prin înșelăciune, prin protecție, prin orice mijloace, cînd durerea

lui cea mare era în fond regretul de-a trebui să renunțe vremelnic la plăcerile vieții de pînă atunci. Pe-atunci, de Madeleine, căreia el îi curmase zilele și care zăcea încă pe catafalc, de-abia își aducea aminte, ba chiar încerca să-i înăbușe amintirea. Nici remușcări sincere și profunde n-a avut, căci toată preocuparea lui a fost el și numai el.

Tocmai în ziua înmormîntării a început să se dezmetecească puțin. Atunci, lîngă fereastră, în genunchi, în frîntura de rugăciune și-a găsit sufletul întîia oară. De-atunci, amintirea ei nu-l mai spăimînta, ci îi înfrumuseța singurătatea. Îndată ce închidea ochii, o vedea pe Madeleine, și ziua și noaptea. Ea sosea, se așeza lîngă el, îl contempla blînd cu privirea ei voalată, melancolică, și privirea aceasta îi picura în suflet un balsam mai binefăcător. Era tăcută cum fusese și în viață; nu-i vorbea niciodată. Numai el o asalta cu întrebări, o descosea și mai ales o ruga cu lacrimi fierbinți să-l ierte. Ea îi zîmbea trist și, drept răspuns, îl săruta pe frunte cu buze reci. Cu sărutarea aceasta și ochii umezi se deștepta totdeauna. Astfel amintirea Madeleinei îi devenise singura alinare.

XIX

A șaptea zi Puiu fu chemat iarăși în cabinetul doctorului Ursu. Fără să-și dea seama îl cuprinse o neliniște. Persista într-însul impresia că doctorul îl urăște și-i răspundea instinctiv printr-un sentiment de frică amestecată cu repulsiune. Vizitele cotidiane le primea indi-

ferent; se obișnuise cu întrebarea lui stereotipă „ce mai nou" și cu privirea lui sfredelitoare. Acuma însă știa că iar va începe chestionarea, iar îl va chinui cu cercetări în trecut. Pentru sufletul lui simțea că ar avea nevoie numai de pace și tăcere.

Doctorul însă apăru de data aceasta mult mai înviorat și mai prietenos. Îi vorbea mai onctuos, zîmbea chiar din cînd în cînd. Doar privirea îi era cea veche, bănuitoare și rece.

— Ei, domnul meu — îi zise, după ce-l așeză pe același scaun, cu un glas care-i pipăia inima — se pare că te-ai mai liniștit și deci vom putea sta de vorbă mai pe îndelete?

— Da — mormăi Puiu, scurt și apăsat.

Ursu îi vorbi apoi de analize, despre vizitele domnului Faranga, despre cum își petrece timpul, despre lecturi, sărind de la un subiect la altul fără nici o legătură, parcă frazele ar fi fost rostite numai pentru a-i masca privirea care căuta să-l surprindă sau să-l sugestioneze. Puiu nici nu lua în seamă înțelesul spuselor lui, îi urmărea însă ochii ca și cînd i-ar fi fost frică să nu-l străpungă. În aceeași vreme își simțea sîngele înfierbîntîndu-se. Era sigur că doctorul știa tot: că n-are nimic, că e sănătos tun și deci complet responsabil de crima săvîrșită, dar nu vrea să se descopere și caută să-l torture. Se întreba pentru ce, nu găsea nici un motiv și se înfuria.

— Acuma iar am să te rog să-mi dai unele lămuriri, poate indiscrete, dar absolut necesare pentru a-mi putea forma convingerea asupra... În sfîrșit! zise Ursu frecîndu-și mîinile și, pentru că nu-și terminase gîndul, se duse pînă la biurou, unde răsfoi niște hîrtii.

Cabinetul era al profesorului Demarat. Luminos, încărcat cu diverse aparate și multe cărți, avea la

mijloc o masă de consultații ce semăna cu un pat de campanie, iar în colț, lîngă fereastră, un biurou, prea mic față cu mărimea odăii. Pe pereți atîrnau diferite tabeluri și grafice, portretul profesorului și, deasupra biuroului, o fotografie care atrăsese atenția lui Puiu încă de rîndul trecut: o figură cam pătrată, colțuroasă, tinerească, cu niște ochi severi și pătrunzători.

— Poftim! răspunse dînsul mișcîndu-se nervos pe scaun.

Doctorul, la biurou cu capul plecat, părea că-și rînduiește întrebările sau poate se sfiește. Deodată însă se apropie, șezu lîngă Puiu și zise moale, insinuant:

— Din anunțul mortuar am văzut că soția d-tale se numea și Mădălina...?

Puiu tresări, îi veni să se scoale și să refuze a răspunde. Își aminti exclamarea doctorului cînd a zărit, în odaia sa, în *Universul*, necrologul. Și iată-l că revine... Rosti vexat:

— Era numele ei ...

— Dar știam că o chema Madeleine? stărui medicul. În orice caz lumea o cunoștea sub numele de Madeleine! ?

Puiu nu se mai putu stăpîni și făcu dîrz:

— Nu văd ce legătură poate avea numele nevestei mele cu cercetările d-tale medicale?

Obrajii doctorului se împurpurară, iar în ochi izvorî o lucire aspră, nervoasă. Ripostă totuși cu voce calmă:

— Legătura îmi permit să o văd eu... Dealtfel nu vreau să crezi că prin întrebările mele caut să te plictisesc sau să-ți smulg vreo mărturisire dezagreabilă pentru d-ta sau familia d-tale. Îți spusei și data trecută: ca să pot stabili gradul de responsabilitate într-o anume situație trebuie să-mi dai posibilitatea să cunosc toate lucrurile, oricît ar părea de neînsemnate, care ar lu-

mina într-un fel sau altul momentul critic... Fireşte, dacă vreo curiozitate de-a mea crezi că atinge anume taine care trebuie să rămînă taine, n-ai decît să nu răspunzi și eu nu voi insista.

Bănuiala aceasta jicnea mai rău pe Puiu. I se părea nesuferit ca cineva, și mai cu seamă doctorul, să-și închipuie că ar putea fi cine știe ce secret rușinos în trecutul Madeleinei sau al lui. Răspunse îndată cu un surîs silit și disprețuitor:

— Te înșeli, onorate domnule doctor, dacă bănuiești ceva, și mă ofensezi! Și nu e deloc cavaleresc să mă ofensezi cînd mă aflu sub scutul d-tale!

— Pardon, pardon! protestă Ursu cu vioiciune. Aici nu poate fi vorba nici de bănuială, nici de ofensă și cu atît mai puțin de cavalerism. În fața doctorului și a duhovnicului încetează cavalerismul și începe spovedania!

— Nici nu m-am dat în lături! replică Puiu mai enervat. Mi s-a părut doar curioasă insistența d-tale asupra unor lucruri... Dar dacă vrei, îți spun bucuros tot! Să știi însă că povestea e cam lungă, doctore!

— Spune-o pe scurt! apăsă Ursu mulțumit.

Crezu că vede în ochii doctorului o îndoială ironică și asta îl îndîrji. Începu brusc, nervos, sacadat:

— Toată chestia pornește dintr-un capriciu al tatălui meu, numai din capriciul lui... Vei vedea și d-ta și ai să-mi dai dreptate!... Fiindcă nu m-a avut decît pe mine, i-a intrat în cap să-și asigure prin mine urmași mai solizi de cum am fost eu... (Rîse nervos și se îndreptă pe scaun.) El, bătrînul adică, are o teorie nostimă, poate să fie și științifică, te pomenești... Ei bine, zice că neamul nostru e condamnat să se stingă fiindcă de atîtea generații nu și-a mai împrospătat sîngele și că împrospătarea se poate face prin amestecul cu un sînge nou, sănătos, tînăr, plămădit cu pămînt... Brrr!...

Şi aşa, cum eu eram singurul Faranga, eu aveam datoria să mă sacrific pentru neam şi să mă însor cu o fată de la ţară pe care mi-o va alege dînsul la timp. Sacrificiul, spun drept, nu mi se părea tocmai atît de acablant. Îmi închipuiam că nu voi fi silit să păstrez o fidelitate excesivă, ba din contra, viitoarei mele neveste. Apoi planul avea ceva romantic şi atrăgător: să cutreieri satele căutînd o ţărăncuţă nostimă pentru un boier ca s-o ia de nevastă. Dar astea sînt consideraţii generale, ca să zic aşa, şi ţi le-am expus numai ca să înţelegi restul! (Se opri deodată cu ochii mari, uluit, ca şi cînd n-ar mai fi ştiut să continue. Apoi îşi reveni şi surîse.) Ei da! M-am întors după război sublocotenent, ca toată lumea. Nu făcusem nimic, fireşte, nici nu văzusem frontul. Tata veghease sever asupra mea ca nu cumva să devin erou. Şi, îndată ce am lepădat uniforma, m-a prevenit că, pentru orice eventualitate, ar dori să mă vadă aşezat, adică însurat. Prea bine! Să-mi găsească mireasă şi sînt gata!... Pînă să-mi găsească însă... (Făcu un gest cu mîna.) Cum socotea el să dibuiască o fată pe placul lui şi al meu, habar n-am. Nici nu l-am întrebat niciodată... În sfîrşit, într-o duminecă, bătrînul hotărîse să plecăm cu maşina la moşia unui unchi de-al meu, în Argeş, la Măneşti, să petrecem acolo vreo trei zile. Trebuia să plecăm devreme, ca să ajungem acolo cam pe la amiazi. Fiindcă bătrînul a avut nu ştiu ce afaceri neprevăzute, am plecat tîrziu, aproape la prînz. Contam totuşi să sosim pe la trei. Din pricina şoselelor proaste şi a anvelopelor uzate, căci tata totdeauna se zgîrceşte la cheltuielile maşinii, am avut o serie de pane de cauciucuri enervante, încît de-abia la cinci izbutirăm să debarcăm într-un sat de unde mai trebuia să facem cel puţin o oră pînă la Măneşti. Camerele de rezervă ne erau epuizate, iar noi muream de

foame. În șosea nemerim un han, mizerabil, dealtfel ca și satul. Ce are a face! Oprim puțin să luăm ceva și, între timp, șoferul să-și pregătească, pentru orice eventualitate, cîteva camere. Hangiul, un tip foarte insinuant se oferă numaidecît să ne improvizeze o masă princiară, iar pînă se face masa ne îndeamnă să vedem hora satului, că, zice, sînt fete tare frumoase aici și hora e chiar în bătătura din dosul hanului. Fiindcă nu ne vedea entuziasmați, hangiul deveni mai stăruitor: „Mai ales trebuie să vedeți — zice — *Ciuleandra* care nicăiri nu se joacă mai strașnic ca la noi. Avem și lăutari anume... E ceva fain de tot!"

— Da, *Șuleandra* — murmură, foarte încet, doctorul care asculta calm, cu o privire rece.

— Ai auzit și d-ta de jocul acesta curios? se întrerupse Puiu brusc, mirat parcă și în același timp încîntat.

— Nnda... — repetă doctorul, cu o imperceptibilă tresărire, ca și cînd i-ar fi părut rău că i-a scăpat cuvîntul.

Se făcu o pauză. Puiu zîmbea confuz și mai aștepta să spună ceva doctorul. Pe urmă tăcerea îl supără și porni mai nervos:

— Ei da... *Ciuleandra*... În sfîrșit hangiul ne conduce într-un ceardac de unde într-adevăr puteam privi hora ca dintr-o loje de teatru... La început, poate pentru că-mi era și foame, nu mi s-a părut nimic deosebit. Hora ca toate horele, fetele așa ș-așa, flăcăii să nu mai vorbim. Dealtfel jucau o horă obișnuită, fără nici un haz... Apoi a venit *Ciuleandra*. Ei bine, doctore, cine n-a văzut *Ciuleandra* nu-și poate închipui ce înseamnă beția dansului! (Se aprinse. Ochii îi luceau într-un zîmbet fierbinte.) Pornește ca o horă oarecare, foarte lent, foarte cumpătat. Jucătorii se adună, se înșiră, se îmbină, probabil după simpatii, ori la întîmplare, indiferent. Pe urmă, cînd se pare că oamenii

s-au încins puțin, muzica prinde a se agita și a se iuți. Ritmul jocului accelerează, firește. Jucătorii, cuprinși de după mijloc, formează un zid compact de corpuri care se mlădie, se îndoaie, se răsucește și tresaltă cum poruncesc lăutarii. Cu cît se aprind mai tare jucătorii, cu atît și muzica se ațîță, devine mai zvăpăiată, mai sălbatecă. Picioarele flăcăilor scapără vijelios, schițează figuri de tropote, sărituri de spaimă, zvîcniri de veselie. Apoi deodată, cu toții, cu pașii săltați și foarte iuți, pornesc într-un vîrtej. Zidul viu se avîntă cînd încoace, cînd încolo, lăutarii pișcă vehement strunele înăsprind și ascuțind sunetele cu cîte un chiot din gură, la care încearcă să răspundă altul, din toiul jucătorilor, curmat însă și înghițit de năvala ritmului. Acuma șirul, tot încovoindu-se și strîngîndu-se, ca un șarpe fantastic, începe să se încolăcească, să se strîngă, să se grămădească pînă ce se transformă parcă într-un morman de carne fierbinte care se zvîrcolește pe loc un răstimp ca apoi, pe neașteptate, să se destindă iarăși, ostenit ori prefăcut, în tact cuminte, lăsînd să se vadă fețele roșite și vesele ale jucătorilor. Dar lăutarii se înfurie că s-a înmuiat jocul, își întărîtă iar cîntecul, mai puternic, mai stăruitor. Șiragul de jucători, parcar vrea să sfideze și să stîrnească pe lăutari, se repede mai furtunos, picioarele hurducă pămîntul cu bătăile, vîrtejul pornește din nou, mai strîns, mai încăpățînat, se încolăcește iar și se descolăcește și, în cele din urmă, se încheagă într-un vălmășag de trupuri zdrobite. Așa, pe loc, cîteva minute, nu știu cît timp, în același ritm nebunesc, flăcăi și fete se frămîntă, tremură, tropăie. De cîteva ori clocotul de patimă e străpuns de chiote prelungi, țîșnite parcă din străvechimea vremurilor, sau de vreun țipăt de fată cu sînii aprinși de strînsoare... Și așa, jocul pare că va continua pînă

ce toți jucătorii își vor topi sufletele într-o supremă înflăcărare de pasiune dezlănțuită. Dar, brusc, ca și cînd l-ar fi tăiat cu foarfecele, cîntecul se frînge și îngrămădirea de tineri se risipește într-un hohot de rîs sălbatec ca geamătul unei imense plăceri satisfăcute, încît chiar văile se umplu de un cutremur parcă furia patimei omenești ar fi deșteptat pînă și instinctele de amor demult înțelenite ale pămîntului...

Puiu se opri. Era schimbat la față, cu ochii înflăcărați, cu obrajii umezi de o sudoare invizibilă, cu buzele arse de un fior. După cîteva clipe, parcă de-abia atunci ar fi descoperit prezența doctorului, se cutremură, își trecu amîndouă mîinile prin păr și reluă, căutînd să-și tempereze avîntul:

— Nu știu ce impresie ți-a făcut d-tale *Ciuleandra* asta, spuneai adineori că o cunoști, dar eu, mărturisesc fără înconjur, și azi după atîția ani, numai amintindu-mi-o mă simt cuprins de o patimă cumplită. Chiar tata, care e destul de bătrîn să nu-l mai impresioneze orice, mi-a spus atunci aproape extaziat și pe franțuzește, căci el toate definițiile entuziaste numai în franțuzește le formulează, zice: *„C'est quelque chose comme une tarentelle collective ou comme une dànse de guerre d'un clan sauvage !"* În orice caz eu și azi cred că singură *Ciuleandra*, din cîte jocuri cunosc, poate să explice extazul dansului, al dansului ca o manifestare a adorației supreme, ba chiar al dansurilor religioase care se sfîrșeau prin mutilări sau sacrificii umane... În sfîrșit eram vrăjit și terifiat. Așteptam cu o înfrigurare dureroasă reînceperea jocului și-mi era teamă că nu va reîncepe din pricina extenuării participanților. Cîrciumarul pe care nu mă putui stăpîni să nu-l întreb, mă asigură, rîzînd viclean, că aici numai *Ciuleandra* merge acuma pînă se înnoptează, c-așa-i obiceiul, doar să se odihnească pu-

țintel lăutarii. Aveam emoție ca la un examen absolut nepregătit. Și deodată chemarea lăutarilor: strunirea instrumentelor! *Ciuleandra* reîncepea. Nu mai avui răbdare. Șoptii tatălui meu: *„Je veux essayer cette danse, papa, qu'en dîtes vous?"* Mi-a răspuns zîmbind: *„Vas-y!"* Pînă să-mi răspundă mă și repezisem. M-am agățat în horă la întîmplare. Am avut totdeauna o credință fanatică în puterea hazardului. Sînt convins că hazardul, cu capriciile lui, e promotorul adevărat al tuturor faptelor mari din istoria omului, aș zice al întregei civilizații omenești, ba chiar stăpînul real al întregului univers. Ei bine, acest misterios diriguitor al destinelor noastre mi-a dăruit la dreapta o vecină extraordinară, o fetișcană de vreo paisprezece ani, o brună nespus de delicată, coborîtă parcă dintr-un tablou de Grigorescu, cu niște ochi albaștri, umezi și fierbinți care mi-au aruncat o privire atît de stranie că mi-a răscolit dintr-o dată toate străfundurile inimii. Era înăltuță, bine făcută, capul gol cu părul desfăcut în două coade lăsate pe spate. I-am trecut brațul pe după mijloc. Avea carnea ca piatra. Ea mi-a cuprins gîtul cu stînga. Îi simțeam mîna aspră, mă frigea și mă alinta ca o dezmierdare. Întorsei capul spre ea. Iia albă și înflorită ascundea doi sîni abia împliniți ai căror muguri se zbuciumau sfios pe borangicul ieftin. Se uită și ea la mine și rîse ciudat, cu o gură minunată și cam batjocoritoare. Pe urmă repede suci capul în cealaltă parte, ca și cînd i-ar fi fost rușine de mine sau de oameni pentru că s-a uitat la mine. Dar jocul începuse. Nu-l știam și nici nu aveam nevoie. Ritmul muzicii și pornirea celorlalți mă duceau ca un șuvoi irezistibil. Uneori corpul fetișcanei mă atingea și atunci eu îi strîngeam și mai tare mijlocul. Ea răbda strînsoarea mea, însă cu o ușoară strîmbătură parc-ar fi vrut să-mi demonsrtreze

că nu-i face plăcere. Aceasta mă îndîrjea. O țărăncuță ca asta să mă respingă pe mine care în saloanele bucureștene aveam reputația de mare cuceritor de inimi femeiești? În furia jocului ajunsese să se lipească de mine atît de mult că-i simțeam respirația. Eram amețit de vîrtejul *Ciulendrei* ca și de pofta lacomă ce mi-o stîrnise îndrăcita de fetiță. Am întins gura și am sărutat-o repede pe colțul buzelor. Surprinsă și neputîndu-se apăra altfel, și-a înfipt dințișorii în obrazul meu, ca o pisică supărată, și apoi a dat un țipăt scurt, de mulțumire. Un flăcău strigă rîzînd gros: „Nu te lăsa boierule!" Am rîs și eu prostește, a rîs și fata, roșită, aprinsă de osteneală. Iar peste cîteva clipe, la altă învălmășeală, am sărutat-o din nou și ea n-a mai putut să-mi răspundă, ci doar s-a încruntat cu necaz. Pe urmă, cînd s-a isprăvit *Ciuleandra* și în vreme ce toți se risipeau, eu am rămas de mînă cu ea. „Cum te cheamă, fată frumoasă?" „Mădălina!" murmură ea, rușinată, privindu-mă pe subt gene. „Mădălina și mai cum?" „Mădălina Crainicu", șopti scurt atunci, se smulse din mîna mea și alergă într-un suflet sub un copac unde, la umbră, chicotea un cîrd de fete. Stătui acolo, pe loc, cîtva timp, fascinat, cu ochii după ea. Fascinat de joc și fascinat de fată. Cînd îmi revenii puțin în fire urcai în ceardac la tata și-i zisei cu hotărîre și însuflețire: *„Papa, j'ai trouvé ce que vous désirez !"* Bătrînul primi cu oarecare răceală declarația mea. Nu era de-ajuns să-mi placă mie, important era să-i placă lui. Totuși ceru îndată informații de la hangiu. Aflarăm că Mădălina e fata unei văduve cu încă patru copii, femeie săracă, dar harnică și cinstită. „Fata e cum se cade?" întrebă tata. Cîrciumarul se închină: „Se poate, boierule?... Apoi n-o văzurăți că e chiar copil, să tot aibă vreo treispce-paisprezece ani. Că s-a prins și ea în horă?

E primită așa, mai mult de haz, că-i fată dezghețată și joacă bine... Altfel însă se poate...?" Bătrînul totuși stărui implacabil: „Tatăl ei din ce cauză a murit?" „În război, cucoane, un glonț nemțesc l-a omorît la Predeal!" Atunci tata dori s-o vadă mai de aproape. Hangiul, îndatoritor, strigă numaidecît: „Ia chemați încoace, măi oameni, pe Mădălina Crainicului, s-o vadă boierii!" Și urmă către tata: „Dacă ați vrea s-o angajați la d-voastră, v-ați face mare pomană, că maică-sa de-abia mai știe cum să-și ție zilele cu atîția copii pe cap..." Mădălina fu adusă mai mult cu forța pînă la scara ceardacului de unde cîrciumarul o luă de mînă și se apropie cu ea, dojenind-o: „Nu fi neroadă, fato, cînd vor boierii să-ți vază mutra!" Tata, examinînd-o cu mare atenție, îi puse cîteva întrebări, la care răspunse pe jumătate ea, pe jumătate hangiul. Toată lumea de la horă se adunase în jurul ceardacului să afle ce vor boierii cu Mădălina. Ca să evite aglomerația, deși altfel simțeam c-ar fi dorit s-o mai descoase, bătrînul îi dădu drumul, să umble sănătoasă. Rămase gînditor, iar cînd ne mai slăbi puțin hangiul cu explicațiile și insistențele, îmi zise grav: „Fata e drăguță, nici vorbă, dar trebuie să mai chibzuim!" „Să știi, tată, că eu pe asta o vreau!" Am observat că insistența mea nu-i displăcea, precum nu-i displăcuse nici fata. Peste un sfert de oră plecarăm mai departe și sosirăm cu bine, fără nici o altă pană, la Mănești. Două zile, cît stăturăm acolo, bătrînul nu-mi mai șopti nimic despre Mădălina. Îl simțeam totuși că numai la ea se gîndea și că-și întocmea planul de bătaie. A treia zi, la întoarcere, oprirăm iar în Vărzari. Hangiul ne călăuzi la mama Mădălinei și pe drum ne povesti, cu mare aparat de amănunte, că tatăl fetei a fost omul cel mai voinic din sat, un bărbat strașnic și bun ca rădăcina

de leac, încît toată lumea îl regretă: „Mai bine piereau zece alții și se întorcea dînsul!" Cînd ne văzu mama Mădălinei intrînd în ogradă, să se topească de zăpăceală. Ne pofti totuși, cu ajutorul hangiului, în casă. O murdărie și o sărăcie cum numai la noi la țară se găsește. Mădălina se silea să mai ascundă ce se putea, să nu găsească musafirii prea urît. Șezurăm. Tata, solemn și grav, spuse îndată verde, fără ocoluri, că dorește să ia pe Mădălina și să o mărite cu mine. Vădana căzu pe laviță de spaimă. Însuși hangiul deveni perpelex căci la așa ceva nu se așteptase. Se uită chiar pe furiș puțin bănuitor la noi, dacă n-am fi cumva niște înșelători cum umblă atîția de ademenesc femei ca să le precupețească pe urmă cine știe pe unde. Bătrînul însă continuă cu amănunte: Mădălina va fi adoptată după toate formele de mătușa Matilda, va primi o educație distinsă și, mai tîrziu, cînd va sosi timpul, va deveni soția mea. Speră că fata are să mă iubească. Pe lîngă adopțiunea Mădălinei, mai constituia o zestre de cincizeci mii lei pentru fetița cea mai mică a vădanei... Femeii nu-i venea a crede nimica, zîmbea mereu tîmpit, se ștergea la gură cu colțul năframei și, printre picături, ocăra pe cei doi copilași care se hîrjoneau după cuptor. În sfîrșit, să nu mai lungim vorba degeaba. O oră de tratative și tîrguială s-au terminat cu o învoială categorică. Femeia dădu mîna cu tata și cu mine, în vreme ce Mădălina, care mai ieșise pe-afară de cîteva ori, acuma ghemuită lîngă ușă, începu să plîngă, bîlbîind speriată, aproape îngrozită: „Mămucă, nu mă da! Nu mă da, mămucă!"... Ca să nu fie nici o îndoială în privința seriozității afacerii, merserăm întreg alaiul la primărie unde tata repetă declarația despre intenția mătușei Matilda de-a adopta pe Mădălina și promisiunea lui că va înzestra pe o copilă de-a văduvei, drept care

depune în mîinile ei și în fața primarului zece mii de lei, restul urmînd să fie vărsat după ce se vor fi împlinit toate formele adopțiunii Mădălinei... Pe urmă Mădălina fu îmbrăcată în straiele de sărbătoare, în cele de la *Ciuleandra*, pe urmă o luarăm între noi în mașină și ne întoarserăm la București...

— Da! zise atunci doctorul Ursu cu glas aspru și ciudat.

Puiu se opri nedumerit, ca și cînd glasul doctorului i s-ar fi părut suspect.

— Te-am întrerupt numai pentru că te văd prea ostenit! adăogă doctorul imediat, observînd impresia ce a făcut-o întreruperea lui.

Fața lui Puiu se lumină. Atenția doctorului îl măgulea. Nu simțise nici o oboseală, dar acuma parcă o toropeala începea să-l încerce. Totuși, vrînd să răspundă la amabilitate cu amabilitate și apoi socotindu-se negreșit dator să lămurească chestia Madeleinei încît să nu mai poată rămînea nici un fel de bănuială în sufletul doctorului, Puiu reluă îndată cu un surîs recunoscător:

— Mulțumesc, doctore, ești foarte drăguț, dar mă simt foarte bine... Și, va să zică, sosim în București și tragem direct la tante Matilda, căreia tata îi încredințase pe Mădălina cu avertismentul să vegheze asupra ei ca ochii din cap și mai cu seamă s-o ferească de mine ca nu cumva... Ei, biata mătușa Matilda înmărmuri cînd se pomeni așa din senin cu o fiică adoptivă, culeasă cine știe de unde, dar se îmblînzi îndată ce tata îi spuse că zestrea Mădălinei rămîne în sarcina lui personală și deci tante Tilda, cam avară din fire, să nu-și teamă moșioara și celelalte, căci le va putea lăsa cui dorește, dacă niște nepoți obscuri vor merita, firește, mai mult dărnicia ei, decît fetișcana asta adorabilă.

În zilele următoare au fost conciliabule grave și interminabile între tata și tante Matilda asupra Mădălinei. Discuția privea, evident, educația ce avea s-o primească fata. O nemțoaică strașnică fu angajată, înainte de a cădea ei de acord, ca s-o cioplească deocamdată cît e necesar pentru a o putea expedia apoi în străinătate. Într-o lună Mădălina era de nerecunoscut. Devenise o domnișoară încîntătoare tocmai prin stîngăcia ei. Mătușa îi schimbase numele în Madeleine chiar de a doua zi. Zicea că-i vine mai la îndemînă, căci tante Tilda are o slăbiciune aproape bolnavă pentru tot ce e franțuzesc și crede că orice femeie bine crescută trebuie să vorbească perfect franțuzește și cu accent parizian. Fata, firește, nu se împotrivi nici la schimbarea numelui, cum nu se împotrivise la nimic. Mie mi-a mărturisit totuși, peste cîteva zile, că-i plăcea mai bine Mădălina fiindcă era mai dulce, ceea ce într-adevăr mi se părea și mie și a recunoscut apoi și tata. Dar atîta concesie merita și tante Matilda, mai ales că îndrăgise grozav pe Madeleine și avea acuma ambiția să scoată din ea cea mai distinsă domnișoară căci, zicea, în Madeleine e stofă de adevărată cucoană. Cum se împlini luna, mătușa și tata urcară fata în tren și o însoțiră în Elveția, la un pension din Zürich, cel mai bun din toată Elveția — tata spunea că din toată lumea — unde, cu profesoare speciale și cu program special, într-un an de zile urma să se rafineze și să învețe franțuzește și nemțește. În răstimp de un an tante Tilda s-a dus de vreo cinci ori să o vadă și să constate progresele, și de cîte ori se întorcea, nu contenea cu laudele: *„C'est une petite merveille, Poly!"* Pe mine, acuma, cînd îi făceam vreo mojicie, mă amenința foarte serios că n-are să-mi mai dea pe Madeleine, că eu nici n-aș merita o fată ca ea. Deși programul inițial fusese să stea acolo numai un an,

iar apoi să treacă un an la Paris și încă un an la Londra, tata hotărî să o mai ție un an la Zürich ca să cîștige o bază cît mai solidă. Cum bătrînul purta toate cheltuielile, pînă și drumurile mătușei Tilda, hotărîrea lui fu urmată întocmai, oricît tante Matilda, spălîndu-se pe mîini, obiecta că anul suplimentar fata l-ar fi făcut mai cu folos în Franța, singura țară unde se pot însuși manierele civilizate și unde sufletul omului se poate rafina aievea... Între timp trebuise să plec și eu la Paris să-mi iau un doctorat ca să fiu la înălțimea aspirațiunilor bătrînului. O singură oară am putut-o vedea la Zürich, în prezența mătușei care venise cu mine să mă instaleze. Ne abătuserăm înadins pe la Madeleine. Ei bine, tante Matilda nu exagerase deloc de data asta. Madeleine era într-adevăr o minune. E inexplicabil ce repede se adaptează femeile! Îți făcea impresia că s-a născut principesă, atîta delicatețǎ avea în toată înfățișarea, atîta simplitate și firesc în gesturile și atitudinea ei. Am vorbit, evident, numai franțuzește și am remarcat, spre rușinea mea, că ea vorbea infinit mai bine ca mine care, de cînd am deschis gura în lume, sporovăiam aproape numai în limba lui Voltaire. Pe urmă, cînd am stat la Paris, cu toate că în al doilea an o aduseseră și pe ea acolo, nu mi-a fost permis s-o văd decît de două ori, o dată cu tante Tilda și a doua oară cu tata. În sfîrșit cînd eu am venit acasă cu diploma în buzunar, ea a trecut în Anglia, ca să se împlinească întocmai programul stabilit. În toamna următoare apoi s-a întors și ea. Tante Matilda, mîndră și încîntată, a introdus-o numaidecît în lume și profețiile ei s-au împlinit într-adevăr, căci într-o singură seară a cucerit Bucureștii. Am constatat că mătușa putea foarte lesne să-și ție amenințarea: în orice moment, zece pretendenți cel puțin, toți mai buni ca mine, ar fi fost gata să se

prosterneze la picioarele Madeleinei. Firește, era o deosebire mare între Mădălina de odinioară, de la *Ciuleandra*, și Madeleine de azi, o deosebire nu numai în ceea ce se vedea, ci mai ales în sufletul ei. Mădălina fusese veselă, exuberantă, aproape sălbatică, pe cînd Madeleine era blîndă, discretă și melancolică, o melancolie care punea un mister în ochii ei, în surîsul ei, în glasul ei, și care, cel puțin așa spunea lumea, o făcea mai ispititoare. În aceeași iarnă tata mi-a reamintit că am douăzeci și șapte de ani, că Madeleine are optsprezece, și că deci a sosit momentul... Eram fericit. Niciodată vreo comunicare de-a bătrînului nu mi-a produs mai multă bucurie. În cei patru ani îmi făcusem de cap, încercasem toate amorurile, dar Madeleine rămăsese în inima mea o icoană sfîntă. O adoram cu atît mai profund cu cît despărțirea de patru ani mi-o împodobise cu nimbul unei taine. Și așa, după toate formele și pregătirile de rigoare, după o logodnă ceremonioasă, cununia s-a putut celebra îndată după Paști, acum patru ani...

Puiu stătu cîteva clipe gînditor ca și cînd evocarea l-ar fi strămutat în altă lume. Se uită la doctorul Ursu, care îl privea nemișcat, zîmbi și urmă:

— Vezi dar bine acuma că nu e nici un secret inavuabil!... Cum s-ar fi putut ascunde lumii asemenea lucru și de ce să-l fi ascuns? Toată lumea care se interesa cunoștea povestea noastră. Firește, nu-mi putea cere nimeni și n-aveam nici un motiv să-i dau publicitatea cea mai largă, poate chiar prin *Monitorul Oficial* ori prin *Universul*. Era doar o chestie intimă, a noastră, care ne privea numai pe noi! Mie nu putea

să-mi fie rușine de Madeleine, precum nici ea n-avea pentru ce să se rușineze de Mădălina!

Doctorul, cu o vioiciune nefirească, insistă:

— Foarte frumos, dar tot n-am înțeles de ce s-a pus în necrolog Mădălina?

— Eu, de-aici, cum să știu, doctore? zise Puiu abătut că povestirea lui n-a izbutit să suprime toate obiecțiile doctorului. Îmi închipuiesc însă că tata a pus, din delicatețǎ pentru amintirea ei. Căci noi, în familie, cînd o răsfățam, îi ziceam Mădălina, iar ei îi plăcea. Și noi găseam că i se potrivea mai mult acuma, cînd era atît de blîndă și de dulce, ca odinioară cînd fusese altfel...

Ursu tăcea, puțin încurcat. Părea că mai rumegă vreo întrebare sau filtrează cele auzite. Puiu se roșise, dar ochii i se limpeziseră. În toată înfățișarea lui era întipărită o reverie care pe doctor, cînd o observă, îl făcu să se scoale și să-i zică brusc:

— Mulțumesc... Desigur ai obosit...

— Nu, nu — protestă Puiu cu o însuflețire sinceră. Mi-ai făcut un mare bine, doctore, nici nu-ți închipui! La început, da, mă cam enervase întrebarea d-tale, recunosc și te rog să mă ierți. Nu-mi dădeam seama că astfel mă îndemnai să-mi reamintesc niște momente atît de fericite, să le retrăiesc, să descopăr iarăși pe mica mea Mădălina, s-o reîndrăgesc. E tot ce puteai să-mi oferi mai plăcut! Îți mulțumesc, mulțumesc!

Se repezi furtunos la doctorul Ursu, îi apucă mîna și i-o strînse puternic.

Doctorul, după ce îl conduse și-l dădu în grija internului, se spălă pe mîini parcă i-ar fi fost frică să nu se infecteze.

De-aci înainte Puiu aştepta cu drag vizitele doctorului, ca pe-ale unui prieten vechi şi binevoitor. Îi zîmbea cu încredere mereu, deşi doctorul nu-i răspundea la fel, ba parcă devenise mai mohorît. Puiu însă nu voia să ia în seamă nimica. Îşi zicea că sînt închipuiri de-ale lui pe care are să le regrete cum regretă acuma că l-a bănuit odinioară din pricina Madeleinei. În războiul ce-l ducea aici cu sine însuşi, e fatal să exagereze importanţa fiecărui gest, să i se pară că descopere duşmănii... În cele din urmă însă ajunge să vadă că toate au fost excrescenţe de-ale minţii lui înfierbîntate, de-ale sensibilităţii lui bolnăvicios de ascuţite...

Într-o zi, cînd se simţea mai mulţumit, bătrînul Policarp Faranga sosi mai agitat ca de obicei. Trimise îndată pe gardian să se plimbe pe coridor, fiindcă trebuie să vorbească ceva particular cu Puiu. Avea un aer misterios şi indignat care pe Puiu îl făcu să surîdă indulgent:

— S-a întîmplat ceva grav, tată?

— Puiule, e într-adevăr foarte grav! zise Faranga în picioare, într-o ţinută aproape marţială. *Ce docteur est une canaille! Tu entends? Une canaille!*

— Exagerezi, tată!

— *Du tout, du tout!* se enervă bătrînul. Am şi hotărît: cu orice riscuri şi stăruinţi trebuie să te scot de-aici, să intri în observaţie în alt sanatoriu, la un om cumsecade! *Voilà!*

— Tocmai acuma cînd am început să mă simt mai bine? zise Puiu tot calm, tot îngăduitor.

— Şi mai bine ai să te simţi între nişte medici umani şi între prieteni, nu ca aici, duşmani! strigă Faranga, stăpînindu-se însă şi adăogînd mai încet: Dealtfel m-am sfătuit azi mult şi cu Tilda. E şi ea

absolut de părerea mea: trebuie să te mutăm de-aici, să te scăpăm din ghearele acestui doctor mizerabil!... Eu te-am adus aci contînd pe Demarat, în grija căruia te puteam lăsa cu toată încrederea. Nu mi-am închipuit însă că...

Vorbind, iar se înfierbîntase. Se întrerupse, își smulse barba, ceea ce însemna culmea enervării, făcu cîțiva pași și se întoarse la Puiu, mai potolit:

— Aseară, la club, am stat de vorbă cu profesorul Dordea. M-a întrebat ce mai faci, cum îți merge și așa am ajuns să discutăm și despre doctorul Ursu. Dordea îl cunoaște perfect, l-a avut elev. Ei bine, știi ce-mi spuse Dordea? „Merituos, chiar excelent ca medic — zice — dar ca om cu desăvîrșire imposibil!" Ai înțeles? Ce-mi pasă mie de calitățile lui profesionale dacă altfel e execrabil? Zice că de prin Universitate nu scăpa nici o ocazie să-și arate ura cea mai neagră împotriva ciocoilor, înțelegînd prin ciocoi, firește, pe toți oamenii de treabă care nu poartă ițari și opinci. Mania asta a lui era atît de cunoscută că Dordea l-a și întrebat odată cum se poate, un intelectual ca el, să afișeze niște concepții atît de barbare? Dar, zice, n-a putut smulge dintr-însul decît că ciocoii i-au zdrobit inima și alte asemenea bazaconii. Prin urmare vezi: e de ajuns să fii ciocoi, ca acest specimen primitiv să te urmărească cu ura lui maniacă!

— Și Dordea o fi exagerînd sau l-a înțeles greșit — murmură Puiu nezdruncinat.

— Deloc! se încăpățînează bătrînul. Dordea nu vorbește niciodată fleacuri și nici nu se ține de clevetiri. Dacă mi-a spus lucrurile acestea, a vrut cu siguranță să mă previe în mod fin să nu mă culc pe o ureche în privința ta și să-mi iau măsurile din vreme. Evident, medic și el, n-a putut să vorbească prea deschis. Și

dealtfel cuvintele lui despre el se coroborează cu diverse păreri ce a adunat Matilda de pe la prietene de-ale ei, dintre care unele au fost internate aici, în sanatoriu, şi l-au putut cunoaşte din contact direct, iar altele au avut prietene bolnave aici şi, venind mai des să le viziteze, l-au cunoscut indirect. Ei bine, nimeni nu spune decît că e un mojic fără pereche. D-na Ferentaru, o ştii, a fost bine inspirată cînd a zis că niciodată n-a văzut om cu nume mai potrivit ca acest Ursu nesuferit!

Totuşi Puiu rămase neclintit în bunele-i păreri despre doctorul Ursu şi nici nu voia să audă despre mutarea în alt sanatoriu.

— Bine Puiule — îl dăscăli Faranga — dar să nu uiţi că de el depinde viaţa ta! De referatul lui!... Nu e prudent să-ţi laşi viitorul în mîinile unui om care e adversar declarat al clasei sociale din care faci parte!

Apoi, după multe zadarnice stăruinţi, bătrînul îi destăinui că, în contra voinţei lui de-a face vreo intervenţie, el, Policarp Faranga, a fost aproape în fiecare zi la Ursu şi, cu toate aluziile lui, discrete, fireşte, n-a reuşit să-i scoată măcar un cuvînt liniştitor, necum binevoitor.

— Nu-ţi mai spun că o dată a fost chiar nedelicat! sfîrşi el cu amărăciune. N-am făcut caz pentru că orice gest al meu s-ar răsfrînge asupra ta care te afli în puterea lui. Destul că a îndrăznit să nu fie cît trebuia de cuviincios faţă de mine, om bătrîn şi cu o situaţie care ar merita să-i comande cel puţin respect!

Nimic nu putea însă să clatine convingerea lui Puiu care, în cele din urmă, zise îndurerat:

— Ce rău mai mare să-mi facă el decît mi-am făcut eu însumi prin ceea ce am făcut? Că are să-mi dea un certificat de responsabilitate? Ei şi? Ar fi

oare asta o catastrofă mai grea decît moartea Madeleinei?

— Ar fi și moartea ta, Puiule! tresări bătrînul. Ar fi a doua crimă ce m-ar lovi și pe mine! Una ajunge, Puiule! A doua trebuie evitată cu orice preț! Însăși Mădălina, sărmana, n-ar dori să fie astfel răzbunată!

I se umpluseră ochii de lacrimi. Se întoarse spre fereastră, scoase batista și, prefăcîndu-se că-și șterge nasul, își opri plînsul ca nu cumva să-l vadă copilul și să-și strice dispoziția.

— Nu te-am adus aci — continuă apoi — ca să sfîrșești acolo unde puteai să începi! Te rog dar să cumpănești bine cînd persiști într-o atitudine sentimentală absolut nepotrivită cu împrejurările!

Puiu ripostă deodată, ca și cînd l-ar fi jicnit:

— Bine, tată, d-ta vorbești parcă acuma ar mai avea vreo importanță micile trucuri avocățești! Parcă de-aci încolo m-ar mai putea interesa lumea din afară! Ca să mă împac cu lumea aceea, ar trebui să înșel, să mă prefac că sînt nebun... Ei, asta nu se mai poate, tată, cu nici un preț! Nu vreau să înșel, să-mi mai încarc conștiința și cu o înșelăciune spre a scăpa de urmările unei crime! Nu pot! Și chiar dacă aș fi atît de ticălos să vreau, n-aș ști cum să simulez, iată! Prin urmare stau aci, cum aș sta oriunde, și aștept liniștit să vie ceea ce trebuie să vie!

— Într-adevăr, ai dreptate — zise bătrînul Faranga încet. Tu ai aici atîtea frămîntări și eu mai vin cu... *C'est fini !*

Plecă apoi amărît, precum și Puiu rămase amărît. Fiecare se plîngea în sine de celălalt că nu vrea să înțeleagă.

„Eu să-mi văd de cele prezente, căci cele viitoare vor veni la timpul lor!" își zise Puiu resemnat și totuși mîndru că nu s-a lăsat înduplecat.

— *Il faut agir,* Tilda, *mais sans plus compter sur lui!* zise trist bătrînul Faranga ajungînd acasă la Matilda.

Și Matilda aprobă cu înflăcărare:

— *C'est ça, mon vieux Poly! Il faut le sauver malgré lui!*

XXI

Fiindcă lui Puiu îi era silă să citească ziarele, i le citea gardianul și astfel deveneau amuzante. Andrei Leahu mai mult silabisea decît citea și tocmai asta îi plăcea lui Puiu. Grăbit nu era deloc; dimpotrivă, încetineala fără voie în cetire a gardianului umplea mai mult timpul, scurtîndu-l. Și cum noutățile nu-l interesau, asculta numai glasul cela cu intonații de școlar silitor, cu repețiri de silabe pînă să ghicească un cuvînt, cu cîte-o observație printre fraze complectînd conținutul, mai deseori presupus decît înțeles aievea. Leahu însuși se bucura mai cu seamă cînd descoperea în gazetă ceva despre Argeș, județul lui; iar o dată cînd, din întîmplare, văzu și satul său într-o înșirare de comune, vizitate de un ministru excesiv de activ, toată ziua, de zeci de ori, s-a întors la pagina respectivă, oftînd gînditor și cu mare părere de rău:

— Va să zică a umblat și pe la noi!... Oare ce s-o fi întîmplat de a trecut?

Dealtfel Puiu, fiindcă observase cîtă plăcere îi face, îl punea mereu să-i povestească de pe-acasă orice îi venea în minte. Leahu începea totdeauna, sfios și nehotărît, despre boierii pe care-i cunoștea: c-au fost așa și au dres așa, că în cutare an oamenii nu s-au putut învoi, că odată au venit pălmași străini tocmai din secuime... De-abia pe la sfîrșit scotea la iveală povestirile despre pățaniile țăranilor în privința cărora amintirea lui era inepuizabilă.

Acuma, după ce plecă bătrînul, ca să-și alunge cu totul urîtul ce-i apăsa sufletul mai rău ca totdeauna, trecu în anticameră, se întinse pe patul gardianului, ca de obicei, și porniră să tăifăsuiască. După un răstimp însă, chiar cînd Leahu se înfierbîntase cu povestea unei fete de la ei, care rămăsese însărcinată cu unul și s-a dus tocmai la Pitești să lapede și apoi să se bage acolo la stăpîn, că în sat o arătau cu degetul oamenii de omenie, Puiu îl întrerupse deodată, ridicîndu-se pe jumătate și cu niște priviri tulburi:

— Dar la voi cum se joacă *Ciuleandra*, Andrei?

— De, conașule — zise gardianul puțin uimit că-l întrerupe și mulțumit de întrebare — *Șuleandra* e joc greu și trebuie să fie mulți jucători și lăutari buni care să știe și ei jocul... Greu!

Puiu vru să-l roage să continue povestea cu fata și, împotriva voinței, se pomeni spunînd:

— Tu ai jucat vreodată *Ciuleandra?*

— Cum să nu fi jucat, boierule! se făli Andrei. Cîte opinci n-am rupt cu ea, Doamne păzește! Că parcă omu-i și nebun la *Șuleandra*, și alta nu!

— Strașnic joc! observă Puiu cu o pornire ce nu se lăsa stăpînită. Și eu am jucat *Ciuleandra* o dată, o singură dată, la Vărzari... A fost foarte frumos! Atunci mi-am ales și nevasta, de la *Ciuleandra*. Știi,

ceea pe care am sugrumat-o, înțelegi?... *Ciuleandra* și nevasta!

Își dădea seama că spune lucruri pe care nu vrea și totuși le spunea cu un glas straniu, încît însuși gardianul se uita la dînsul nedumerit. Totuși, ca să fie cuviincios, Leahu aprobă:

— Apoi prin partea noastră mai toți flăcăii de la *Șuleandra* se însoară. Acolo se adună fiecare cu fata de-i place și mi se strîng și se oțăresc la joc, pînă ce-și pierd mințile... Așa-i jocul, boierule!

Ascultînd distrat cuvintele gardianului, Puiu se chinuia să-și reamintească melodia *Ciuleandrei* și pentru că nu izbutea, se simțea profund nenorocit. Îi trecu prin gînd că ar trebui să schițeze pașii ca să-și amintească mai repede. Își dădu seama că gîndul e bolnăvicios, îl alungă și-și zise rușinat că gardianul l-ar crede smintit. În același timp însă nu se putu opri să nu întrebe:

— I-ascultă, Andrei, tu poți să-mi șuieri *Ciuleandra?*

— Ba să mă iertați, conașule — răspunse Leahu atît de speriat parcă l-ar fi îndemnat la ceva extraordinar de rușinos — că eu de cînd sînt n-am șuierat, că nici n-am avut de la Dumnezeu dar la cîntece.

— Păcat! murmură Puiu, în picioare, cu o figură imobilă, plină de hotărîre. Aș fi vrut să văd cum o joci tu, dar nu-mi pot aminti melodia, că ți-aș șuiera-o eu foarte bucuros!

— Apoi că eu tot n-aș juca, boierule! zise gardianul cu un rîs silit prin care vroia să-și ascundă neliniștea. Nici nu mi-ar ședea bine, zău așa, că *Șuleandra* e cu multă săritură și eu, de, port în spate ani mulțișori! Joc de tineri, boierule, cu puteri de haram, iar eu am risipit ce-am avut, și în război și în alte necazuri, de mă mulțumesc să-mi țin zilele...

— Ba ești zevzec, Leahule! bufni Puiu cu mînie reținută anevoie. Te lauzi că știi și nu știi nimic!

— Nu zău, boierule, să nu vă supărați! se rugă Andrei, căutînd să-l mulcomească. S-a și întunecat, boierii din alte camere sînt bolnavi, nu ca d-voastră, și se culcă devreme și nu suferă gălăgia... Apoi de m-ar prinde cineva țopăind pe-aici, ar fi vai ș-amar ce-aș pătimi de la domnul doctor!

Cu o sforțare dureroasă, Puiu se stăpîni să nu mai stăruiască. Vedea bine cît de ciudată e dorința lui subită cu *Ciuleandra* și mai ales imposibilitatea lui de a-și înfrîna gura. Ca să scape de ispita ce scotea mereu capul în sufletul său, puse pe Leahu să-i facă patul, să se culce. Se obișnuise să doarmă cu ușa spre anticameră deschisă. Acuma ceru s-o închidă. Peste împotrivirea lui, în fundurile minții își zicea că trebuie să mai încerce să-și rememoreze melodia blestemată. Se dezbrăcă, se sui în pat și, parc-ar fi vrut să înăbușe pornirea ce creștea într-însul vijelios, închise ochii și își trase tartanul peste cap. Crîmpeiele de melodie însă îl urmăreau acuma ca niște albine întărîtate. Răsărea cîte-o măsură de undeva, îi fîșîia în ureche, se stingea și lăsa în locul ei o dorință mai poruncitoare de a-și aduce aminte. Subt învelitoare începu să fluiere în surdină altă frîntură de arie apărută din nou în creierii lui.

Încetă repede. Era falsă. Și atunci, furios, sări din pat și, în vîrful picioarelor goale, se porni să îmbine niște pași de joc, fără zgomot, să nu-l audă de-alături gardianul, să-și închipuie că a înnebunit. Se trudi vreun sfert de ceas și nu izbuti să închege *Ciuleandra*. Cînd se vîrî iar în pat, asudat, se simți mai mulțumit și-și zise:

„Am să mi-o reamintesc... N-am să mă las!"

După o noapte zbuciumată de visuri multe și ciudate, Puiu se trezi foarte liniștit și cu o hotărîre fermă în suflet. Își făcu toaleta cu mai mare grijă ca alte dăți. Se privi lung în oglindă și-și găsi o înfățișare demnă. Fața palidă, slăbită, pielea întinsă, lucioasă pe umerii obrajilor și zbîrcită puțin în colțurile gurii, apoi ochii rătăcitori și mai adînciți în orbite îi arătau un om nou, cu totul deosebit de fostul dandy veșnic pudrat, parfumat și pomădat. Își zise că acestea sunt urmele suferinței, se simțea încîntat că a suferit atîta și socotea că prin suferință s-a apropiat de Madeleine.

Fixă oglinda cu picior pe masă așa încît, trecînd, că se poată vedea și admira mereu, pînă va sosi doctorul pe care-l aștepta azi mai încrezător ca totdeauna.

În sfîrșit Ursu apăru cu alaiul obișnuit și-i adresă întrebarea cunoscută:

— Ce mai nou, domnule Faranga?

Îl măsură o clipă, aruncă o privire împrejur și se pregăti să plece. Puiu însă îl reținu cu vioiciune:

— Doctore, te rog, am să-ți fac o destăinuire foarte importantă!

Ursu se uită la el cercetător:

— Poftim! Te ascult!

— A, nu! se apără Puiu aproape protestînd. E ceva particular și doresc să ți-o comunic numai d-tale, între patru ochi... Țin foarte mult, doctore!

Doctorul îl mai privi puțin și încheie:

— Bine, am să te chem îndată ce voi termina vizitele.

Puiu fu cuprins de o înfrigurare mînioasă. Alerga de ici-colo, mormăind frînturi de cuvinte parcă și-ar

fi aranjat un discurs, trecea în anticameră la gardianul care se așternuse să descifreze *Universul*, iar se întorcea în odaia lui... De cîteva ori trimise apoi pe Leahu să vază dacă nu s-au sfîrșit încă vizitele. Răspunsurile îl supărau căci erau invariabil aceleași: mai e nițel... Cînd fu chemat în sfîrșit își luă brusc o ținută rigidă și porni cu pași solemni, urmat de nedespărțitul gardian ca de un aghiotant.

— Ei, s-auzim! îl întîmpină doctorul Ursu în picioare, scoțîndu-și halatul alb.

În fața lui, Puiu se simți atît de emoționat că vorbi cu glas înecat:

— Doctore, am descoperit pentru ce am omorît pe Madeleine...

Ursu tresări. Aruncă halatul pe un scaun și se apropie bănuitor.

— Ai descoperit? D-ta? Nu se poate!

— A fost greu, firește — surîse Puiu, satisfăcut de neîncrederea lui. Nici nu mă mir că nu crezi. Cu toate astea am descoperit. După lupte grele și mari zbuciumări sufletești. A trebuit să-mi scrutez trecutul, faptele, gesturile cele mai mici... A fost o muncă titanică!

Doctorul nu-și putea ascunde uimirea. Avea o șovăire care arăta că nu știe ce să creadă. Îl așeză și-l invită să-i povestească. Și Puiu, cu multă introducere și copioase amănunte, spuse cum a ajuns să-și dea seama că e împovărat cu o cumplită ereditate criminală și cum aceasta a tot rîvnit să se manifeste pînă ce a izbucnit în uciderea Madeleinei. Povestind se făcuse mai palid, îi tremurau puțin mîinile, păstrînd însă pe față mereu un surîs de martir.

— Acuma toate sînt clare în mine ca lumina soarelui — adăogă cu o strălucire extatică. Nu-ți închipui și nimeni nu-și poate închipui ce îngrozitor a fost cînd

a trebuit să-mi dau seama! Nu e puțin lucru să simți categoric într-o bună zi că ești un criminal născut și că toată viața ta a fost un lanț de porniri criminale, de crime oprite la timp numai prin voința și educația ta, că ai trăit atîția ani cu povara asta imensă în suflet! Azi mă mir cum am putut trăi așa, cum n-a fost nimeni să-mi deschidă ochii!

Ursu își regăsise stăpînirea. După o pauză îi zise liniștit:

— Totuși asta încă nu ne spune de ce tocmai pe soția d-tale ai ucis-o?

— Curios ești, doctore! se enervă deodată Puiu. Am ucis-o pe ea, fiindcă ea s-a nemerit să fie atunci acolo! Nu pricepi? Dacă-mi ieșea în cale jupîneasa, aș fi omorît pe jupîneasă, ori dacă erai chiar d-ta în fața mea, străin cum ești, fii sigur că pe d-ta te sugrumam!

Foarte agitat, făcu un gest cu mîinile, încleștîndu-și degetele convulsiv. Doctorul urmări gestul și întrebă brusc, aspru:

— Așa ai sugrumat-o și pe ea?

— Probabil — răspunse Puiu repede; apoi, ca și cînd s-ar fi încurcat, continuă mai domol: Exact însă nu-mi aduc aminte... Știi, în momentele acelea singur instinctul e conștient și activ, restul se supune orbește!

După o mică tăcere, cu alt glas, aproape stins, zise:

— Dealtminteri toată înfățișarea mea, cînd eram furios, avea ceva din cruzimea bestială a primitivului. Cineva mi-a spus odată, nu știu cine, dar vorbele mi le amintesc perfect, mi-a spus, evident, glumind, că la mînie seamăn ca două picături de apă cu omul din caverne!

— Nda — murmură doctorul pierdut, cu gîndurile aiurea.

— Din toate astea trebuie să reții, doctore — reluă Puiu apoi cu un nou avînt — că motivul crimei e o dispoziție criminală foarte puternică, înțelegi? Eu, cînd m-au adus aci, în primele momente de tulburare, nu-mi dădeam seama cum am putut săvîrși o crimă atît de odioasă. Ei bine, azi, după trei săptămîni de meditații necontenite, sînt lămurit. Adevărul adevărat e că sînt nebun! M-am constatat eu însumi, doctore! Nu o clipă de nebunie, cum credea sau voia să facă să se creadă bietul tata, ci o nebunie definitivă și iremediabilă! Din nenorocire asta e realitatea, doctore!

Avu un rîs scurt, nervos, sec, care răsună în odaie ca o scuturare de cioburi sparte. Doctorul Ursu se cutremură parcă l-ar fi atins o undă neașteptată de frig.

XXIII

— Ascultă Andrei, tu crezi că eu sînt bolnav? Ori nu crezi? Spune drept! întrebă în aceeași seară Puiu, cu un rîs straniu, pe gardianul care-i așternea patul.

— Ce boală, boierule? zise gardianul răspunzînd cu rîs la rîsul lui. Boală boierească! Așa-i totdeauna cînd boierul dă de o belea mare, o întoarce degrabă pe chestia boalei și s-a isprăvit toată încurcătura.

Leahu știa, cum știa tot sanatoriul, că boierul lui vrea să se facă nebun ca să scape de pușcărie. De

aceea nici nu lua în seamă unele ciudățenii, dîndu-și cu socoteala că, prin ele, boierul, șiret, umblă să-l lege și pe el la gard. Altminteri i se părea foarte de treabă, bun la vorbă și la inimă. În sinea sa, deși polițist, îi admira șmecheria: adică pentru că a greșit de a omorît o femeie (care femeie nu-i vrednică să fie omorîtă — zicea dînsul deseori de cînd a pățit rușinea cu nevastă-sa), să tai capul unui om cumsecade? Mai cunoștea el cazuri de la armată cînd unii, ba ca să scape de tot de oaste, ba de vreo pedeapsă grea, încercau să se prefacă nebuni. Dar acolo nu mergea ca aici, căci ți-i punea în cearceafuri reci și ți-i muștruluia de le trecea repede pofta de-a simula.

Puiu, începînd întrebările, se gîndise să povestească gardianului ce-a vorbit azi cu doctorul. Acuma se răzgîndi și-l puse pe el să-i spună cazuri de crime, doar el, ca polițist, trebuie să cunoască multe. Ascultă un răstimp liniștit, apoi deodată îl opri:

— Stai, stai, Andrei, să vezi cum s-a întîmplat cazul meu. În ziare n-ați putut vedea mare lucru, că nu știe nimeni afară de mine cum a fost chestia. Dar să-ți spun eu, ca să știi și tu!

— Adică în chestia cuconiței? întrebă gardianul.

— Da... Ție pot să-ți spun, că acuma noi sîntem ca frații, de peste trei săptămîni de cînd stăm împreună, știi, camarazi ca la război, cot la cot...

Uită însă ce a vrut să-i spună și se întrerupse zăpăcit. Înainte de a-și aminti șirul, îi veni altă întrebare:

— Măi Leahule, tu ai fost în război, pe front, așa-i?... Atunci spune-mi, dar să nu minți, cîți oameni ai omorît tu în război?

Gardianul răspunse rîzînd:

— Apoi, boierule, războiul nu se socotește la omoruri, că-n război omul nu omoară de bunăvoie, fără

cu poruncă de la cîrmuire. Dar eu, uite crucea, tot nu știu să fi omorît, nici în război, pe nimeni. De tras cu pușca trăgeam pînă se roșea țeava cîteodată și eram bun țintaș. Dar cu mîna mea nu știu să fi omorît nici măcar un bulgar!

Nemulțumit, Puiu urmă:

— La asalt n-ai fost niciodată?

— Ba fost, cum nu, că nădejdea noastră cea bună tot în baionetă ne-a fost. Dar nici acolo nu știu, zău cruce, boierule... Că eu în luptă întorceam pușca și loveam mai mult cu patul, că-mi venea mai la îndemînă. Am plesnit eu așa pe mulți, dar de omorît m-o fi ferit Dumnezeu, căci nici în război, spune și la teorie, nu-i nevoie să omori pe inamic, ci să-l cotonogești, să nu mai poată face rău.

Puiu se arătă foarte decepționat și zise cu dispreț:

— De-aceea n-ai omorît tu nici pe nevastă-ta cînd și-a bătut joc de tine, vezi!

— Ba eu zic bodaproste, boierule, că n-am trăsnit-o, că-mi putrezeau oasele prin ocne pentru o muiere blestemată! făcu Leahu încet, închinîndu-se.

— Ei vezi, eu mi-am sugrumat nevasta cu toate că nu mi-a făcut nici un rău! reluă Puiu triumfător, cu o lucire aspră care-i mărea ochii.

Cum gardianul, în loc de răspuns, se mulțumi a strînge din umeri, Puiu continuă:

— Ba aș putea spune că nevastă-mea a fost un înger, băiete! Dar eu am fost osîndit de Dumnezeu să ucid și soarta a căzut tocmai asupra ei, săraca... Eu, vezi tu, toată viața aș fi ucis dacă nu-mi țineam firea! Eu, de-aș fi fost pe front, omoram cel puțin o mie de nemți!

— D-apoi că nici nemții nu se lăsau așa să-i omori cu una cu două! observă Leahu cu gravitate.

— Ori se lăsau, ori nu se lăsau! se înfurie Puiu. Eu îi împușcam pe toți și gata! Că de-i ucideam pe ei, nu aveam să omor pe nevastă-mea, pricepi? Așa stă chestia: de omorît trebuia să omor pe cineva... Acuma, dacă am stins un suflet de om, mi s-a împlinit osînda și nu mai trebuie să omor pe nimeni, s-a isprăvit! Toată nenorocirea cu nevastă-mea însă vine numai de la tata, că el n-a lăsat să fiu trimis pe front!

— Păcatele pentru oameni sînt — murmură gardianul foarte umil — dar Dumnezeu iartă pe om.

— Iartă, iartă și trebuie să ierte — șopti Puiu tainic — și cum să nu ierte, cînd știi cum să rogi pe Dumnezeu... Dar cînd nu știi? Că rugăciunea să n-o schimbi mereu, ci s-o ții într-una...

Deodată își dădu seama că vorbește fără șir, se întrerupse, își netezi fruntea și părul, și zise trist:

— Aidem la culcare, Andrei, că-i tîrziu!... Greu e păcatul pe suflet, Andrei, și tare apasă! Uite, eu cîteodată îl simt mai greu ca o piatră de moară!

— Lăsați, boierule, că bun e Dumnezeu... — încercă gardianul să-l mîngîie.

— Chiar dacă e bun Dumnezeu și te iartă, păcatul rămîne și apasă, apasă și nu vrea să te ierte! Zi mai bine Doamne ferește, Andrei!

— Doamne ferește!

— Noapte bună!

XXIV

A doua zi ceru să se plimbe în grădina sanatoriului. Gardianul îl îmbrăcă bine cu blana care i se adusese de-acasă mai de mult.

Aerul aspru al începutului de martie îl învioră. Zăpada se topise, de-abia ici-colo mai dăinuia cîte-o pată albă-cenuşie pe huma neagră ruginită. Copacii îşi scuturau crengile amorţite, parcă duhul primăverii ar fi revărsat valuri-valuri de întinerire. Mirosul de răveneală, ca un parfum viu al pămîntului, îi deştepta în suflet puteri noi şi noi îndemnuri de viaţă. Păşea înveselit şi sprinten pe cărările umede, ascultînd cu plăcere cum îi scîrţîia subt picioare prundişul fin, dezgheţat.

— Vine primăvara, Andrei! susură Puiu într-un tîrziu cu nările gîdilate de o respiraţie plină.

— Vine, conaşule — mormăi gardianul cu mare nostalgie în glas. Pe la noi oamenii îşi curăţă plugurile...

Tocmai ajungeau la grilajul dinspre stradă. Un tramvai gol trecea; în mijlocul vagonului conductorul îşi făcea socotelile sugînd desperat creionul. Un automobil veni din partea opusă şi dispăru sunînd prelung din claxon. Puiu îşi zise că e exact sunetul claxonului de la maşina lui. Doi copilaşi, pe trotuar, se opriseră şi se uitau, printre gratii, ca într-o grădină din basme; cînd văzură însă pe Puiu cu însoţitorul său, o luară la fugă, speriaţi, parc-ar fi văzut nişte arătări. Chiar în acelaşi loc poposi pe urmă Puiu să privească pe strada care acuma era pustie de tot. Peste drum, o casă cochetă, cu poarta de fier, cu trei ferestre la faţadă, albă, avea un surîs primăvăratec. Puiu o mîngîie din ochi şi-şi aminti că întocmai aşa a fost şi casa în care au stat ei la Iaşi, în timpul războiului. Pe peretele curat, lîngă poartă, erau două tăbliţe, mici, una a societăţii de asigurare, iar subt ea alta, cu fond albastru, indicînd numărul casei în cifre albe. Din distracţie se sili să citească şi deodată tresări, ca şi cînd ar fi descoperit o veste urîtă.

— Ce număr are casa, Andrei, că eu nu-l văd bine? zise către gardian încet.

— Treisprezece! răspunse Leahu cu mîndrie, după cîteva secunde.

— Treisprezece? repetă Puiu.

Așa citise și el dar, fiindcă îi trecuse brusc un fior prin inimă, încercase să se înșele că n-o fi citit bine. Nu avusese niciodată aversiuni superstițioase. Uneori, în lume, pentru că și alții pozau cu groaza de numărul fatal, se prefăcuse și el că nu-l poate suferi. În realitate îi fusese indiferent orice număr precum în general indiferent îl lăsau toate lucrurile problematice. Nici un argument însă nu-i putea alunga acuma simțămîntul vag și cu atît mai tulburător de neliniște ce începuse să-i înfășoare sufletul ca într-un văl din ce în ce mai gros. După trei săptămîni de singurătate chinuitoare, pentru ce, cînd a ieșit întîia oară, a trebuit să vadă o casă cu numărul treisprezece? Întrebarea nu cerea răspuns, dar îi sfîrîia în creieri, ca o durere ascunsă.

Continuă plimbarea prin grădină, mai mult ca să nu se lase copleșit de o apăsare tot mai împovărătoare. Îi era silă însă acuma de plimbare. Aerul i se părea umed și înecăcios. Pămîntul cleios i se agăța de șoșoni. Pretutindeni ochii lui descopereau numai urîțenie și murdărie: crengi uscate și rupte, bucăți de hîrtie, coji de fructe — urmele iernii, pe care topirea zăpezii le dezvălea ca niște bube pe un obraz bolnav.

— Ajunge, Andrei! zise Puiu deodată, aproape înfuriat.

Intră zgribulit și plictisit. Deasupra ușii, pe pervaz, la odaia în care stătea de atîta vreme, observă o tăbliță cu numărul șaptezeci și șase.

„Bine că nu mai am și aici pe treisprezece!" se gîndi dînsul.

Dezbrăcîndu-se însă repeta fără voie în minte numărul citit și peste un răstimp se pomeni zicînd:

— Șaptezeci și șase, adică șapte cu șase tot treisprezece.

Hotărî să nu se mai gîndească la coincidențele acestea copilărești. E o depresiune nervoasă care-l face să vadă acuma în toate numai semne rele. Deoarece numai proștii pot crede în semnificația unor astfel de potriviri întîmplătoare, își zise că el, om civilizat, trebuie să se ridice mai presus de ele și să le disprețuiască. Dar, pe cînd se îndemna așa, un gînd ascuns i se sfredelea în trecut să mai dibuiască asemenea coincidențe. Îi apăru îndată în minte necrologul din ziar și reciti clar, văzînd perfect și caracterele tipografice, data înmormîntării Madeleinei: „Marți, 13 februarie..."

Cînd vru să-și spună că mai doveditor ar fi fost dacă ziua morții ei ar fi căzut într-o zi de treisprezece, își aminti fulgerător că cea dintîi întîlnire a lui cu Mădălina, acolo, la Vărzari, cu *Ciuleandra* și toate celelalte, a fost tot într-o astfel de zi predestinată: duminecă, 31 iulie. În aceeași clipire își mai aduse aminte cum cineva i-a explicat odată că cele două cifre ale numărului fatal sînt mai primejdioase cînd se inversează. Efectele lui treisprezece simplu pot fi anihilate, pe cînd cifrele inversate prevestesc totdeauna un rău ce nu se poate evita prin nici o sforțare omenească.

„Chiar așa a fost cu biata Mădălina" — își zise Puiu, apucîndu-se acuma să caute ce date din viața lui s-au petrecut în puterea numărului blestemat.

Însăși ziua nașterii lui a fost la treizeci și unu martie. Cifrele anului în care a murit maică-sa dădeau, adunate, tot treisprezece, iar el a terminat liceul în o mie nouă sute treisprezece...

Îl enervară atît de mult descoperirile acestea, încît, ca să le curme, trecu în anticameră, să stea de vorbă cu gardianul şi să-şi schimbe gîndurile. Leahu însă plecase la masă. Pe cînd voia să se supere că nu l-a găsit, îi veni în minte că şi numărul maşinii lui, o mie trei sute treizeci și unu, are un treisprezece simplu şi unul inversat.

— Şi totuşi n-am avut nici cel mai mic accident — mormăi dînsul rîzînd și întorcîndu-se în camera lui. Ceea ce înseamnă că tocmai numărul fatal mi-a purtat noroc!

După un răstimp însă se gîndi că aici trebuie să fie la mijloc o anihilare reciprocă a efectului celor două numere. Iar dacă o fi și noroc, norocul e al bătrînului, căci bătrînul i-a trecut lui numărul de la mașina cea veche.

Iar încerca să-și risipească gîndurile acestea, zicîndu-și că sînt niște scrinteli datorite enervării firești pe care a produs-o izolarea atît de îndelungată. El, aici, dacă chibzuiește bine, a fost de fapt mai rău ca într-o închisoare, căci a avut parte de un observator care seamănă cu un director de temniță, mai curînd decît cu medicul unui bolnav de nervi, cum trebuia să-l considere, chiar dacă n-ar fi crezut. N-a fost supus nici unui examen serios, afară de niște analize obișnuite în sanatorii. Observația s-a mărginit la un interogatoriu asupra faptei, ca și cînd fapta și împrejurările l-ar fi interesat mai mult ca făptuitorul. Toată purtarea doctorului demonstrează o vrăjmășie ascunsă, cum foarte bine spusese bătrînul deunăzi. A fost veșnic tăcut, morocănos, parcă înadins ar fi căutat să-l exaspereze. Impresia lui dintîi nu l-a înșelat și, de și-a înăbușit-o, a fost numai pentru că-i era frică să nu fie o închipuire bolnavă. Dar azi nu mai încape nici o

îndoială. Tatăl său a avut perfectă dreptate. Dacă nu-şi mai poate stăpîni nervii acuma, de-a ajuns să se sperie de cifre fatidice, vinovat e doctorul singur care l-a tiranizat în loc să-l menajeze.

„Pînă şi cununia mea cu Medeleine a fost într-o zi nenorocoasă" — se întrerupse brusc Puiu, ca şi cînd în timp ce voise să alunge gîndul stăruitor, acesta s-ar fi oploşit într-un colţ, ca să crească şi să se umfle în tihnă, şi acuma ar fi izbucnit mai stăruitor. „Adică la treizeci şi unu martie, iar logodna noastră la treisprezece februarie. Şi exact patru ani după logodnă, în aceeaşi zi, înmormîntarea! Apoi să nu aibă toate acestea nici o semnificaţie?... Sărmana Madeleine! De la prima pînă la ultima întîlnire cu mine, toate subt vraja numărului catastrofal! Am fost ursiţi amîndoi, se vede, să îndurăm împreună un destin îngrozitor. Poate că şi ea s-a născut într-o zi de treisprezece?... Adevărat, nici nu ştiu în ce zi s-a născut. Nici măcar anul. Dar anul l-aş putea calcula: patru de căsnicie, patru în străinătate, de patrusprezece ani era atunci. Degeaba, ziua n-o ştiu..."

Toată ziua se chinui cu socoteli şi interpretări în jurul numărului, iar cînd, după-amiazi, veni bătrînul, îl întîmpină nerăbdător:

— Tată, în ce zi a fost născută Madeleine?

— Ultima zi a ultimei luni a anului! răspunse Faranga prompt, cu un surîs îngăduitor. Sper că am fost cît se poate de categoric?

— Ultima... adică treizeci şi unu decemvrie! murmură Puiu galben. Treisprezece inversat... Ca şi mine!

Bătrînul Faranga tăcu cîteva clipe nedumerit, apoi zise cu imputare:

— Puiule dragă, mă superi rău dacă începi acuma cu lucruri d-astea! Nu mai ştiu ce să cred de tine, dragul meu!

— Nici eu nu știu, tată! zise Puiu profund abătut. Toată ziua m-a preocupat un număr, toată ziua! Parcă un cui mi s-ar fi înfipt în cap și nu-l mai pot smulge!

— Copilării, Puiule! îl mîngîie bătrînul foarte palid. Trebuie să mai ai răbdare, numai cîteva zile! Am făcut demersuri pentru mutarea ta în alt sanatoriu și cred că în puține zile nu vei mai fi aici! Prin urmare...

Puiu îndreptă niște ochi rătăcitori spre tatăl său și deodată izbucni, implorînd:

— Da, tată, da! Mută-mă de-aici, te rog! Nu mai pot! Simt că mă pierd de tot aici, îmi pierd și mințile, tată!... Doctorul! Doctorul, tată! Mă urmărește, să știi, e adevărat! E dușmanul meu! Am încercat să-l îmblînzesc, m-am stăpînit, m-am umilit, în zadar. Vrea să mă distrugă, tată! În fiecare noapte îl visez cum mă înțeapă în creieri cu ace lungi, fără milă, mereu...

Plîngea cu sughițuri mari, cu capul pe pieptul bătrînului, iar bătrînul, cuprins de o înfiorare grea, îl bătea blînd pe umăr și murmura:

— *Voyons*, Puiule, *voyons*!

XXV

Pe urmă Puiu se liniști din nou, parcă plînsul i-ar fi spălat sufletul. Perspectiva mutării îl umplea de încredere. Aștepta ziua ca o mîntuire. Bătrînul spusese: cîteva zile; să fie și o săptămînă, numai să scape de

urmărirea doctorului. În aceeași seară zise cu bucurie gardianului:

— Ei, Leahule, în curînd scăpăm de-aci, amîndoi!

— Să v-ajute Dumnezeu, boierule, că se-mplinește luna de cînd vă chinuiți aci — răspunse potolit gardianul. Eu ca eu, că mie mi-a fost mai bine ca acasă, c-am avut de toate din belșug și muncă mai nimic. Dar pentru d-voastră...

— Ne ducem, Andrei, oriunde, numai aici nu mai stăm! adăogă Puiu cu atîta mulțumire că i se îmbujorară obrajii, uitîndu-se cu o bunătate care pe gardian îl umilea.

Andrei Leahu îl îndrăgise tocmai din pricină că-l vedea mai mult supărat. Înțelegea el că nu putea să aibă inima ușoară omul care a luat viața altuia și încă a nevestei cu care trăise numai bine, dar i se părea că totuși prea se zbuciuma acuma cînd orice zbuciumare era de prisos. Pentru el singura atitudine potrivită ar fi fost tăcerea, care însemna împăcarea cu lovitura soartei.

Puiu, ca totdeauna cînd se simțea înviorat, avea chef de vorbă. Spre deosebire de altădată însă acuma îi venea să tăifăsuiască tot despre lucruri din sanatoriu și mai cu seamă despre doctorul Ursu.

— E tare ursuz — îndrăzni să observe și gardianul mai tîrziu, cînd se încredință că boierul ocărește cu tot dinadinsul pe domnul doctor.

— Îmi închipuiesc că e rău și cu personalul — îl îndemnă Puiu. Omul rău se cunoaște de la prima vedere. Uite, parcă și acuma îl văd colea, în dimineața ceea, cum a intrat, posac, cum m-a fulgerat din ochi cu ură și cum n-a zis nimica...

Andrei Leahu nu suferea, în sinea lui, deloc pe doctorul Ursu pentru că nu i-a vorbit niciodată frumos, ci numai cu huiduială și ocară. În fiecare dimineață a găsit să-i facă vreo observație, de față cu toată lumea. Se simțea jicnit în demnitatea lui căci el nu era nici servitor, nici de pe drumuri, ci în serviciu, cu ordin de la domnul prefect. Nu arătase însă nimănui simțămintele lui, nici lui Puiu, deși îl pipăise de la început că nici dînsul nu se are bine cu doctorul. Își zicea că-i mai bine să-și ție gura; boierii se ceartă, tot ei se împacă; cel puțin să nu se împace pe spinarea lui. Apoi, oricîte jicniri și chiar bătăi să fi îndurat, lui îi plăcea serviciul aici. Îi rămînea neatinsă întreaga leafă, în afară de bacșișurile grase ce i le arunca boierul bătrîn, care, adunate, mai făceau o leafă, dacă nu și mai mult, căci bătrînul, de cîte ori venea, și nu s-a întîmplat să lipsească nici trei zile, niciodată nu uita să-l cinstească, șoptind mereu și numai atîta: „Să-l servești, băiete, cum știi mai bine!" De aceea și acuma îi păru rău că a scăpat vorba către Puiu și căută să scape cu răspunsuri mai în doi peri.

— Tocmai și oamenii se miră cum de-i așa de aspru domnul doctor, că doar și dumnealui a ieșit tot din opincă — observă dînsul, zicîndu-și că, repetînd ce-a auzit de la alții, el s-a pus la adăpost.

— Sigur! aprobă Puiu. Am aflat și eu că-i fecior de țăran.

— Așa, boierule — adăogă Leahu. Îmi spuse și mie bucătarul de-aici, de la spital, că-l cunoaște pe domnul doctor de cînd era la școală. Îl știe bine de tot, că au fost împreună la spitalul cel mare Brîncovenesc, că bucătarul acolo a slujit înainte de a se băga aici. Și zice că domnul doctor să fie chiar din oameni săraci, și încă de prin județul nostru, din Argeș.

— Din Argeş? Cum din Argeş? întrebă Puiu deodată cu voiciune.

— Da, conaşule — apăsă gardianul. Chiar din Argeşul nostru, dintr-o comună prin care am umblat şi eu, îi zice Vărzari.

— Care Vărzari? reveni Puiu uimit.

— Apoi eu numai un sat Vărzari cunosc în Argeş — zise Andrei puțin încurcat de insistența boierului — pe şoseaua cea mare de la Piteşti la Rîmnic!

— Aşaa? Din Vărzari? repetă Puiu gînditor. Curios.

Andrei se uită la boier şi văzîndu-l îngîndurat, i se păru că o fi spus ceva ce nu se cuvine. Ar fi vrut s-o dreagă şi nu ştia cum. Vinovat însă nu se simțea căci nu spusese nici minciună şi nici nimic rău. Dealtfel, domnul doctor însuşi se lăuda, chiar către servitori, că e băiat de țăran.

Puiu vru să mai vorbească cu gardianul, să-i treacă vremea, dar trebui să renunțe căci gîndurile lui toate se învîrteau numai în jurul ştirii pe care o aflase. Va să zică doctorul Ursu e din satul Mădălinei! De acea s-a interesat atîta, mereu şi numai de ea! Şi totuşi cînd i-a povestit, deunăzi, a ascultat parc-ar fi fost străin şi parcă nici n-ar şti că există Vărzari pe lume. Doar la *Ciuleandra* a intervenit şi el, ca şi gardianul, pronunțînd *„Şuleandra"*, ca localnicii, cu o îndulcire moldovenească.

— Ciudat! murmură iar Puiu, retrăgîndu-se. Acuma, la urma urmelor, nu mai are nici o importanță.

XXVI

— Am să te rog să mai vii azi pe la mine! îi zise doctorul Ursu a doua zi cu glas aproape mieros care i se păru mai antipatic decît cel aspru obişnuit.

Puiu se stăpîni perfect. Își propusese, după ce cumpănise îndelung cum să utilizeze vestea aflată, să fie indiferent, să nu-i pomenească nimic, deoarece în curînd tot va fi mutat de-aici și spera să nu se mai întîlnească niciodată cu Ursu.

Fu chemat iar tîrziu, probabil după ce doctorul isprăvi toate vizitele. Acuma însă a așteptat liniștit, nu ca rîndul trecut.

Doctorul Ursu îl primi amical, îi strînse mîna și vorbi cu un surîs ca un rînjet:

— Ei, domnule Faranga, sper că foarte curînd calvarul d-tale se va sfîrși!

Puiu își închipui îndată că doctorul o fi aflat despre intervenția bătrînului, totuși tăcu și doar strînse din umeri.

— Cum, nu te bucuri deloc? se miră doctorul, cu glas dulce.

— Acuma mi-e egal — zise Puiu morocănos.

Ursu îl privi lung, scrutător, parc-ar fi vrut să-și mai verifice o convingere deplin formată, și apoi rîse ca o zgîrietură de ferestrău:

— Astea-s vorbe, domnul meu! Nimeni, în situația d-tale, nu primește cu indiferență asemenea comunicare!

Pentru că Puiu stăruia în nepăsare, doctorul, în loc să-i spună cum se va sfîrși calvarul, urmă confidențial:

— Știi, domnule Faranga, că *Ciuleandra* d-tale m-a urmărit și pe mine cum trebuie să te fi obsedat atunci pe d-ta!

Puiu îl măsură cu dispreț o clipă, apoi răspunse tot calm:

— Doctore, pomenești despre *Ciuleandra*... Bine. Mărturisesc că pe mine m-a obsedat și mă obsedează *Ciuleandra* ca o fatalitate. Dar nici d-tale n-a putut să-ți fie *Ciuleandra* tocmai străină, doctore?

— Cum? tresări Ursu surprins.

— D-ta nu ești din ținutul unde se joacă *Ciuleandra?* urmă Puiu.

— Ei și?

— Nu ești chiar din satul Vărzari, unde am jucat și eu *Ciuleandra* odată și unde am întîlnit pe Mădălina?

— Și? repetă acuma foarte sec doctorul.

— Și, și — îl imită Puiu cu un calm nezdruncinat. Asta înseamnă că atunci cînd îți vorbeam despre satul d-tale, despre jocul d-tale...

Se întrerupse brusc parc-ar fi amuțit din senin. Își aduse aminte cum se hotărîse să nu-i impute nimic. Fața lui păstra aceeași liniște, iar privirea îi rămase tot înflorită cu puțină ironie.

Pe Ursu îl supără mai mult întreruperea, decît imputările. Se roșise și nările îi tremurau. Așteptă cîteva clipe să continue. Puiu se scufunda mai tare în tăcere.

— Crezi că eram și eu obligat să-ți fac destăinuiri intime? făcu doctorul cu o scînteiere aspră în ochi și cu glasul dur ca bolovanii rostogoliți. Uiți că eu am fost în dreptul meu și chiar dator să-ți cunosc intimitățile!... Să nu intervertim deci rolurile!

Își luă seama și se potoli îndată. Figura i se destinse, în ochi îi reapăru lucirea obișnuită, cercetătoare, iar pe buze îi răsări un zîmbet silit:

— Ai reușit să mă faci să-mi pierd cumpătul... și doar firesc este ca eu să mi-l păstrez totdeauna, nu?

— Probabil — zise Puiu rece.

— Dar d-ta mi-ai adus o acuzație care e aproape o insultă pentru mine ca medic — urmă Ursu stăpînit. D-ta îți închipui, se pare, că întrebările mele asupra unor chestii delicate din trecutul d-tale aveau vreun scop străin de obiectul observației pentru care d-ta

te afli în grija mea... Da, da, am înțeles că asta îți închipui! Ei bine, trebuie să știi că te înșeli rău, domnule Faranga! Și trebuie cu atît mai mult că ți-am mai explicat odată pentru ce sînt obligat să insist cu asemenea întrebări. Dovada cea mai bună dealtfel o constituie faptul că, în povestirile d-tale am găsit puncte de sprijin foarte importante pentru argumentația din referatul meu asupra cazului d-tale.

Puiu tăcu. După o pauză, doctorul reluă:

— Iacă, *Ciuleandra!* Te-a enervat cînd am stăruit. Ei bine, sînt convins că *Ciuleandra* are un rol în fapta d-tale! Așa cum mi-ai zugrăvit-o și cum o cunosc și eu...

— Spune, doctore, te rog, ai jucat-o și d-ta? întrebă deodată Puiu cu o lăcomie ce-i sfărîma toate hotărîrile.

Doctorul Ursu îl scrută un moment, ca și cînd ar fi vrut să se încredințeze dacă întreabă serios sau batjocoritor. Ochii lui Puiu pîlpîiau ca două lumini de licurici în amurguri tîrzii.

— Da, firește c-am jucat-o! zise doctorul rar, apăsat, țintuindu-i privirea. Și mi-a plăcut!

— E un joc uluitor, doctore, e formidabil! se aprinse Puiu. E un vîrtej spăimîntător pe care nu-l mai poți uita pînă la moarte!

Avu o tresărire parc-ar fi vrut să se ridice de pe scaun, să fugă. Se stăpîni încruntat și continuă cu o însuflețire aproape mînioasă, tremurîndu-și fără voie genunchii:

— Și tocmai satul d-tale e cuibul *Ciulendrei*, doctore! Am auzit că nicăiri nu se joacă așa de frumos ca acolo, să știi, am auzit!

Sări brusc în picioare, nemaiputînd şedea nemişcat pe scaun, şovăi puţin şi apoi zise foarte confidenţial:

— Acuma trebuie să plec, doctore, negreşit! Dar înainte de-a pleca, te rog, d-ta trebuie să ştii, că doar eşti de la obîrşie, spune-mi, te rog, cum începe melodia *Ciulendrei?* Mă frămînt mereu să mi-o reamintesc şi nu izbutesc deloc, absolut deloc... Şi e o melodie atît de caracteristică! Din nefericire eu nu-s meloman şi poate de aceea n-am reţinut-o şi nu-s capabil să mi-o împrospătez. Nu-ţi închipui ce plăcere mi-ar face! Mădălina mi-o cînta la pian cîteodată, avea o ureche admirabilă, şi eu jucam după cînteculei, adică mai mult ţopăiam aşa...

Îi venea să-i arate cum ţopăia. Se opri ruşinat şi obosit, căci vorbise foarte repede, parcă l-ar fi alungat cineva, cu un glas rugător şi cu faţa luminată de o mulţumire mare. Doctorul vru să-l reţie, zicîndu-i:

— Nici eu nu-s meloman şi deci nu ţi-aş putea fi folositor. Dar, dacă ţii neapărat, voi încerca să-ţi procur melodia. Să vedem, poate reuşesc...

— O, îţi mulţumesc foarte mult, doctore, din toată inima, crede-mă! strigă Puiu într-un elan de entuziasm. Prin asta mi-ai dovedit că eşti un suflet bun! Mi s-a spus că eşti pătimaş şi răzbunător, şi, iată, mărturisesc, am crezut şi eu, dar acuma sînt convins pînă-n rărunchi că ai fost calomniat... În sfîrşit mă retrag, scuză-mă! Poate că, pînă să mi-o procuri d-ta, o să-mi reamintesc eu *Ciuleandra*, cine ştie? Norocul omului vine cînd nici nu crezi...

Plecă atît de grăbit că gardianul abia îl putu ajunge din urmă.

— Andrei, închide bine uşa! şopti Puiu intrînd în anticameră. Închide, închide, că trebuie să facem o încercare!

Gardianul încuie uşa nedumerit, uitîndu-se la boierul care continuă foarte vesel şi misterios:

— Doctorul mi-a dat o idee, Andrei! Fără să vrea, fireşte, că altfel e mare pehlivan. A refuzat să-mi fluiere *Ciuleandra*, s-a prefăcut că n-o ştie... Tocmai el să n-o ştie!... Crede că fără el n-am să mi-o reamintesc! Zice: „Am să ţi-o procur eu", şi e sigur că m-a legat la ochi! Parcă *Ciuleandra* ar fi un *Charleston*, pe note şi-n salbane. Ei bine, vreau să-i arăt eu domnului că pe mine nu mă poate purta de nas şi chiar mîine îi voi juca *Ciuleandra*, ca să crape de necaz! Numai să mă ajuţi şi tu, Andrei, auzi? Să nu te prefaci şi tu că n-o ştii, că eşti argeşan, ce Dumnezeu, şi argeşenii se nasc cu *Ciuleandra* în sînge!

Îşi freca mîinile, fericit, în vreme ce gardianul se tot ferea şi bîlbîia împăciuitor:

— Lăsaţi, boierule, c-o nemerim noi, numai să nu ne pripim.

— Bine zici, Andrei! aprobă Puiu încîntat. Să nu ne pripim! S-o luăm domol şi cu plan! Numai oamenii cu plan reuşesc în lume, ca şi doctorul nostru!

Trecu în odaia lui să se schimbe. Îmbrăcîndu-se, fluiera şi fredona neîncetat numai arii de dans, cînd mai lente, cînd mai accelerate, iar printre ele se corecta nervos:

„Nu-i asta, tinere!.. Fals, fals, opreşte!"

Odată îi veni să rîdă de încercările lui și-și zise cu glas tare:

— Puiule, ești idiot!... Ce te-a apucat cu *Ciuleandra?...* Prostie! Prostie!... Astîmpără-te! Numai *Ciuleandra* îți lipsește acuma?

Alături gardianul se așezase domol pe pat și asculta frămîntările boierului și-i era milă de el. De cum a ieșit de la doctor, a văzut că nu e bine ce e cu dînsul. Îi părea rău că într-adevăr nu știa cîntecul *Ciulendrei*, altfel i l-ar fi șuierat și poate s-ar fi mulțumit.

— Ia mai dă-o dracului de *Ciuleandră!* zise Puiu apărînd în pervazul ușii într-un halat cafeniu cu șireturi; fața îi era obosită, blîndă și surîzătoare.

Leahu se sculă îndată bucuros:

— Prea bine ziceți, boierule. Atunci eu m-aș duce să vedem de masă pînă una-alta?!

— Du-te, du-te, Andrei! vorbi Puiu lingușitor. M-a cuprins o foame de-mi vine să te mănînc și pe tine!

Gardianul rîse voios și plecă blagoslovindu-l.

— Așa! Scăpai și de tine! murmură Puiu, respirînd ușurat. De ce m-aș fi dat în spectacol înaintea unui om simplu care ar putea crede că nu sînt zdravăn la cap? Dar nici doctorului nu-i pot tolera să-și bată joc de mine că nu sînt în stare să-mi reamintesc *Ciuleandra...* Nu, asta niciodată! Încă nu m-am cretinizat de tot!

Se retrase în camera lui și, fluierînd o melodie aproximativă, începu să facă pași de horă, corect, măsurat, mlădiindu-se ușor din șale, cu brațele întinse parc-ar fi ținut de mijloc o jucătoare închipuită. După un răstimp se dojeni blajin:

— Nu-i așa, domnule!

Încercă altă arie, cu alt ritm, cu alți pași. Iar fu nemulțumit și iar schimbă. Apoi deodată ca, și cînd ar fi avut o revelație, își zise:

— Procedeul e greșit din temelie! Nu melodia importă, ci pașii, adică jocul în sine! Întîi a fost mișcarea, deci dansul, și abia mai tîrziu a venit cîntecul ca un sprijinitor al ritmului! Prin urmare melodia trebuie să se adapteze mișcării, nu invers! Iată de ce nu reușeam și nici nu puteam ajunge vreodată la un rezultat satisfăcător!

Porni numaidecît. Mișca picioarele și brațele, își răsucea corpul și fredona cîte-o frîntură de arie întîmplătoare. Continuînd mereu își zicea ca o încurajare:

— Iac-așa!.. Ei vezi?... Melodia infamă, jocul bun!

Ritmul deveni tot mai viu. Se pleca înainte, se îndoia înapoi, picioarele îi sfîrîiau parc-ar fi avut jar subt tălpi. Sudori fierbinți îi îmbrobonau fruntea, i se scurgeau pe tîmple și, prin sprîncene, pe obraji. Din cînd în cînd, cîte-un chiot chinuit îi țîșnea din baierele plămînilrr și fața i se aprindea de o bucurie imensă.

Așa ținu vreun sfert de ceas pînă ce, zdrobit de osteneală, se prăvăli pe pat și rămase nemișcat acolo, cu ochii închiși, respirînd greu, avînd însă pe față aceeași încîntare și în inimă un simțămînt de triumf încît buzele-i uscate bolboroseau:

— În sfîrșit i-am găsit meșteșugul!

Cînd pe urmă sosi gardianul cu masa, Puiu, mai odihnit, dar fără să se clintească de pe pat, îl întîmpină cu o mîndrie răgușită!

— Andrei, s-a făcut!

— Ce s-a făcut, boierule? întrebă Leahu.

— *Ciuleandra*, băiete! explică Puiu. Am prins-o! Strașnic! Ehe, credeați voi că n-am s-o prind și iacă! Am să ți-o arăt, dar nu acuma, altădată...

Îi era foame. Înghiți repede cîteva bucături și apoi se culcă și numaidecît adormi și nici nu se mai trezi pînă tîrziu după-amiazi, cînd veni bătrînul Faranga, care se bucură că-l găsește în pat, odihnindu-se. Nu-l lăsă să se scoale.

— Stai culcat, Puiule, și adună puteri! Dealtfel nici n-am să zăbovesc mult. Am trecut doar să te anunț că am reușit definitiv: Parchetul a admis să treci, pentru observație, la Sanatoriul Crucea Albă al profesorului Dordea, știi, cel care mi-a vorbit despre tine și despre doctorul Ursu. Aprobarea s-a și făcut pentru ziua de treisprezece martie, adică răspoimîine ca să avem timp să pregătim toate cum trebuie!

Puiu se cutremură și murmură pierdut deodată:

— Treisprezece... iar treisprezece...

Faranga se enervă:

— *Mais tu es maniaque, mon enfant!*... O ții lanț cu superstițiile, bune pentru doici și babe bolnăvicioase.

— Tată, *je te prie, je te prie beaucoup* — zise Puiu cu glas plîngător — nu vreau să mă mut la treisprezece! Mai bine nu mă mut deloc!

Ca să nu-l contrazică, bătrînul reveni îndată împăciuitor:

— Bine, atunci să te mutăm la paisprezece, fiindcă ții numaidecît! De vreme ce aprobarea este pentru treisprezece, n-are nici o importanță dacă mutarea va mai întîrzia o zi!

Puiu însă clătină din cap, trist:

— Ba are, tată, mare importanță, căci la treisprezece se împlinește exact o lună de la înmormîntarea Madeleinei!

— Ei și?! făcu Faranga puțin încurcat. *Mais ce sont des enfantillages grotesques!* Nu-ți închipui ce rău

îmi pare că te-am ascultat și n-am făcut lucrul acesta mai de mult, îndată ce am observat că doctorul deaici e inabordabil! Azi poate s-ar fi terminat tot și ai fi început să te refaci sufletește!

— Refacere sufletească! zîmbi Puiu, mai abătut. Da... refacere...

Spre seară se plimbă îndelung, gînditor, cînd prin camera lui, cînd prin anticameră și spuse deodată gardianului care-l privise tăcut:

— Am chibzuit, Andrei, și am cumpănit bine, bine de tot: nu mă mai mut deloc de-aci!... Tata îmi spuse că răspoimîine, că au și făcut formele... Dar eu zic că tot mai bine-i aici, că m-am obișnuit acuma cu toate!

Leahu nu știa ce să răspundă ca să-i fie pe plac. Tăcu.

— Tu ce crezi, Andrei? întrebă Puiu după o pauză.

— Eu zic cum ziceți d-voastră — făcu gardianul cu prudență. D-voastră știți mai bine că sunteți om învățat...

— Nu mă mut, Andrei! reluă Puiu cu îngrijorare. Te pomenești că acolo iar aș uita *Ciuleandra* și pe urmă va trebui să-mi bat capul și picioarele pînă să o nemeresc din nou!... Nu, nu, e mai bine aici!

În ochi îi izvorîse iarăși o lucire stranie. Își continuă plimbarea tot mai agitat. Peste un răstimp reveni la gardian!

— Andrei, acum nu te las pînă nu-mi joci și tu o *Ciuleandră*.

— Aoleu, boierule, eu am îmbătrînit și nu mă mai țin picioarele! se scuză Leahu.

— Ia să nu-mi umbli mie cu minciuni, că doar ești voinic cît un urs!

— Degeaba, boierule, că nu mai am multă putere — zise gardianul. Noi ne prăpădim iute, conașule, nu ca boierii. Trai greu, muncă multă, hrană slabă.

— Atunci, să-ți arăt eu, băiete, cum se joacă *Ciuleandra !* strigă Puiu cu dispreț.

Se sfărîmă pe loc cîteva minute, apoi se întrerupse nemulțumit:

— Nu merge... Aici nu-mi vine... Sau am scăpat-o iar... Aidem dincolo, în camera mea, acolo trebuie să meargă!

Acolo Puiu se porni pe joc și jucă, vesel, transfigurat, pînă căzu iarăși frînt de oboseală. Acuma însă odaia se învîrtea cumplit și toată lumea parcă se clătina. Rămase ca un mort... Gardianul se retrase în odăița lui și se închină.

XXVIII

Internul veni, foarte grăbit, să-l poftească la domnul doctor. Era de dimineață; încă nici nu se începuseră vizitele. Puiu, istovit, refuză:

— Nu merg... M-am săturat.

Doctorandul se spăimîntă. Cum se poate să refuze invitația domnului doctor? Dacă-l cheamă, probabil are să-i facă vreo comunicare importantă. În orice caz, el nu ar îndrăzni să ducă un răspuns șefului că pacientul nu vrea să asculte chemarea. Mai mult înfățișarea speriată a internului, decît argumentele lui, convinseră pe Puiu în cele din urmă.

Pe coridor, înaintea biuroului, văzu o țărancă, cu o legătură în spinare, cu sumanul ros, cu opincile înnăclăite, cu o privire ciudată. Fără să se gîndească, se opri o clipă în dreptul ei. I se părea că o cunoaște, mai ales însă privirea ei îl intriga. Țăranca de asemenea părea că-l cunoaște, dar nu cuteza. Deodată Puiu o întrebă nervos:

— De unde ești, femeie?

— Din Argeș, boierule, de la Vărzari — răspunse ea plîngător.

Puiu primi răspunsul ca o lovitură de bici. I se făcu lumină: trebuie să fie mama Mădălinei.

„Ce caută aici mama ei? îi trecu prin minte fulgerător, dar nu mai zise nimic, ci intră brusc în cabinetul doctorului. Fără să aștepte vreo întrebare, se repezi la doctorul care-l aștepta în halat, gata să pornească la vizitele de dimineață:

— Doctore, doctore, cine-i femeia din coridor?

Surprins de izbucnirea lui și ferindu-se, doctorul îl îndemnă să se liniștească mai întîi. Iar după ce îl așeză pe scaun, ii spuse:

— Acuma putem vorbi!... Tocmai pentru femeia aceasta te-am poftit. E mama răposatei d-tale soții.

— Mama Mădălinei! strigă Puiu, sărind în picioare Am recunoscut-o. Va să zică ea era!... După ochi am recunoscut-o... Dar ce vrea aici?... Pe mine mă caută?

— Domol, domol — îi zise doctorul așezîndu-l iar jos, aproape cu forța.

Puiu, parcă ivirea acestei femei i-ar fi răscolit viața din temelii, se făcu palid și își mușcă sîngeros buzele ca să se poată stăpîni și să asculte. Doctorul îi explică tacticos, ca niciodată, că femeia, cum fac dealtfel mai toți oamenii din Vărzari cînd au vreun

necaz prin București, a venit la dînsul să-i ceară un sfat. Fiindcă întîmplarea a vrut să se găsească încă aici însuși soțul răposatei, el, doctorul, a crezut mai nemerit să le înlesnească o întrevedere ca să se lămurească mai bine și mai repede lucrurile. Dacă deci Puiu primește, va introduce imediat pe mama Mădălinei să spună ea singură ce dorește. Puiu nu voia să vorbească cu femeia aceasta, îl îngrozea chiar numai gîndul că ar putea să vorbească cu ea și totuși răspunse repede că da, dorește să o asculte. Doctorul se arătă satisfăcut și o strigă din ușă:

— Ia vino încoace, lele, vino!

Femeia intră sfioasă și bănuitoare și rămase în colț, lîngă ușă, mormăind:

— Sărut mîna...

Puiu o privi aprins ca și cînd ar fi căutat pe Mădălina în trăsăturile ei ofilite. O clipă femeia îi întîlni ochii, dar se întoarse repede către doctorul Ursu care, revenit în mijlocul cabinetului, începuse să-i vorbească:

— Iacă, lele, dumnealui e bărbatul Mădălinei d-tale!

— Păi chiar așa mi s-a părut și mie adineaori afară, cînd m-a întrebat dumnealui, dar tot nu-mi venea să cred — zise ea începînd încetinel și continuînd din ce în ce mai cu inimă. Tare s-a schimbat boierul de cînd a fost pe la noi de mi-a luat pe săraca Mădălina...

— Lasă că și d-ta te-ai schimbat — interveni Puiu, simțind o nevoie poruncitoare să spună ceva.

— Apoi cum nu, boierule, că vai mult amar m-a mîncat și pe mine de-atunci — zise femeia clătinînd grav din cap. Of, Doamne! Ș-apoi acu, peste toate, și moartea Mădălinei. Numai sufletelul meu de mamă știe cît m-am perpelit cînd mi-au spus oamenii că mi s-a

prăpădit sărmana fată și încă de mîna boierului care mi-a luat-o de-acasă mîndră și frumoasă ca floarea cea albă...

Sfîrși plîngînd și morfolind un colț de năframă printre buze și peste ochii lăcrimați. Cei doi bărbați tăceau. Puiu aruncă o privire spre Ursu, dar și-o ascunse îndată să nu-l prindă. Tăcerea ținu un răstimp frămîntată de bocetul aspru și puțin forțat al femeii care pe urmă continuă, mereu plîngător:

— Că ea sărăcuța cît m-a rugat să n-o dau și eu am dat-o și n-am ascultat-o și de n-aș fi dat-o, azi n-ar fi în pămînt draga mamii, [printre străini, ca vai de ea...

Puiu izbucni înăbușit, nemaiputîndu-se stăpîni:

— Și ce vrei acuma, femeie? Spune repede ce vrei!

Femeia, parcă asta ar fi așteptat, își șterse lacrimile și răspunse îndată fără urme de plîns în glas:

— Apoi cînd s-a auzit la noi în sat ce-a pătimit Mădălina și cum a fost de oropsită, oamenii m-au învățat să vin la d-voastră care mi-ați luat-o și să vă cer pagube pentru că mi-ați omorît-o... Și de-aceea venii.

Tăcu scurt și se uită întîi la Ursu, pe urmă la Puiu, cu o privire în care șiretenia se îmbina cu tristețea. Puiu stătea ca pe spini, se uita la ea neputincios, deschise gura să zică ceva, se răzgîndi și numai după o nouă tăcere spuse timid, dibuind:

— Bine, dar Mădălina a fost luată de suflet de mătușa mea. Mădălina nu mai era fata d-tale și d-ta nu mai aveai nici un drept asupra ei.

— Păi de suflet, vezi bine că de suflet — se îndîrji femeia. Că doar n-am dat-o să mi-o ucideți, că de știam că vreți s-o omorîți, apoi nici pentru toate co-

morile lumii nu vi-o dădeam... C-apoi așa ușor ar veni, să iai de suflet copiii oamenilor și pe urmă să-i strîngi de gît, să le storci sufletul. Da inima mea de mamă care am făcut-o și m-am căznit de-am crescut-o mare să nu mi se frîngă cînd își vede odrasla ucisă așa ca un pui de găină? Străinului nu-i pasă, vezi bine, dar mama tot mamă e pînă la moarte!

Doctorul Ursu avu un gest involuntar de silă și întoarse spatele, pe cînd Puiu, uluit și zdrobit, se uita împrejur parc-ar fi căutat un sprijin. Femeia îi simțise slăbiciunea și torăia într-una, cînd cu lacrimi, cînd cu imputări, pînă ce doctorul, plictisit, interveni:

— Destul, lele! Dumnealui are acuma alte griji mai mari și mai grele!

— Or fi avînd dumnealui griji, dar pagubele mele de mamă?...

Atunci Ursu se indignă:

— Să-ți fi adus aminte că ești mamă cînd ai dat-o pe Mădălina, nu acuma cînd e moartă! Ai înțeles?... Șade urît să umbli a mai trage foloase și din moartea Mădălinei! Uite-așa, lele!

Femeia se zăpăci și bîlbîi:

— Apoi oamenii tocmai la d-ta mă trimiseră...

— La mine? M-ai ascultat d-ta atunci pe mine? zise Ursu roșind și cu o emoție nouă în voce. Și acuma ai vrea să te învăț eu să înșeli lumea?... Eu n-am înșelat niciodată pe nimeni, lele! Numai alții m-au înșelat, dar eu m-am ținut totdeauna de vorbă!

Puiu nu mai recunoștea pe doctorul Ursu. I se părea că e alt om cel care vorbește, cu un suflet chinuit ca și al lui.

— Pentru că ai venit pînă aci și ți-ai cheltuit banii pe drumuri — urmă doctorul iarăși mai aspru — să te

duci la domnul Faranga, la tatăl dumnealui, boier mare și bogat, și să-l rogi să te miluiască cu ceva! Ai înțeles?... Și dumnealui, suflet bun și darnic, n-are să te lase să pleci cu mîna goală, măcar în amintirea și de sufletul Mădălinei. Dar să nu te apuci cumva să vorbești de pagube, că acolo ai s-o pățești urît de tot cu asemenea neobrăzări!

— Da, da! zise brusc și Puiu, parcă doctorul ar fi vorbit din sufletul lui. Să se ducă la tata și să-i spună că vreau eu să-i dea ceva, să-i dea mult, de sufletul Mădălinei! Fă-mi plăcerea asta, doctore! Ea nu merită, dar de sufletul Mădălinei să-i dea negreșit!

Plîngea fără să-și dea seama, lacrimile i se scurgeau pe obraji, îi picurau pe piept, încet. Simțea o durere continuă în creieri, o muscă enervantă care alerga în zigzaguri ascuțite, mereu, neostenită, vîrîndu-se prin toate colțurile. Dar ședea nemișcat parcă i-ar fi fost teamă de dureri mai crîncene care nu așteptau decît un prilej ca să se năpustească asupra lui.

Femeia, rușinată, își șterse gura cu dosul palmei, se duse la Puiu, îi apucă mîna și o sărută bolborosind:

— Să trăiești, conașule, sărut mîna, și să-ți dea Dumnezeu sănătate și alinare...

Puiu nu răspunse nimica și nici nu se mișcă. Pe mînă îi rămase urma buzelor femeii ca o pată rece.

Ursu o luă ușor de spate și o duse spre ușă:

— Așa, vezi, lele... Acuma o să-ți dau un om să te îndrepte acolo!.. Și să nu mai umbli cu astfel de treburi că nu șade frumos, lelițo!

Ieși cu ea pe coridor.

Peste cîteva clipe, întorcîndu-se, găsi pe Puiu în aceeași poziție, cu ochii tot atît de umezi privind într-un punct fix. Doctorul observă că se uita tocmai la fotografia lui din perete, deasupra biuroului. Îi zise domol, parcă n-ar fi vrut să-i risipească prea brusc gîndurile:

— Ce oameni!... N-am mai putut, a trebuit să intervin, mă scandalizase și pe mine...

Glasul i se părea că vine din altă lume peste gîndurile lui care vagabondau în trecut scormonind amănunte amorțite și străduindu-se să închege din ele viață vie sau măcar amintiri legate. Își dădea seama că ar trebui să răspundă și nu-i venea în minte nimic. Apoi deodată se cutremură ca și cînd ar fi vrut să sece izvorul lacrimilor. Strînse pleoapele, ultimii stropi de apă sărată i se rostogoliră pe obraji și ochii îi rămaseră ca spălați, cu lumina vie, cu privirile cînd fierbinți, cînd rătăcitoare ca pîlpîirile unei flăcări gata să se stingă. Și îndată gîndurile se înșirară cuminți, limpezi și lucitoare ca niște mărgele colorate pe o ață subțire, iar glasul i se făcu vibrant ca după o răgușeală supărătoare:

— Îți mulțumesc, doctore! Ai fost atît de bun pe cît te-am crezut eu de rău!

Doctorul Ursu surîse cu un gest vag.

— Ba da! ai fost bun pînă și cu mama Mădălinei! zise Puiu, adăogînd apoi mai moale: Cît de bine vă cunoașteți! Ai cunoscut și pe Mădălina, doctore, nu-i așa?

— Da — murmură Ursu, întunecîndu-se.

— Trebuie s-o fi cunoscut bine, înaintea mea, mult înainte? stărui Puiu.

— Eram vecini și firește c-am cunoscut-o de copilă — spuse doctorul cu un glas înfundat. Dar eu am fost mai mare ca ea, mult, cu vreo zece ani...

Puiu ardea acuma. Întrebările i se îmbulzeau în minte tumultuos și nu îndrăznea să le aștearnă toate deodată în fața doctorului de teamă să nu redevină cel de altădată, închis și zgîrcit ca un inchizitor. Lăsă să se prelingă cîteva clipe pînă ce zise iar:

— Atunci desigur știi cînd am fost noi în Vărzari, cu *Ciuleandra*, doctore?

— Eram student și în vacanță — răspunse Ursu.

— Acuma știu tot, doctore, tot! strigă Puiu, pierzîndu-și stăpînirea și alergînd la fotografia de lîngă biurou. D-ta erai de față cînd am jucat eu *Ciuleandra* și cînd am sărutat pe Mădălina! Erai acolo și Mădălina se uita spre d-ta, îmi amintesc perfect. Stăteai în picioare, lîngă un copac, mai la o parte și te uitai drept la mine, numai la mine, și ai văzut cînd am sărutat-o. Atunci eram aprins și nu mă interesa decît *Ciuleandra* și Mădălina și te-am zărit doar ca prin vis, dar acuma te văd clar, parc-ai fi fost alături de mine. Uite, aveai exact înfățișarea din fotografia asta, de-aceea m-a obsedat fotografia de cînd am intrat aci întîia oară. E adevărat, doctore? Spune! Spune!

— Adevărat — recunoscu doctorul, simplu.

Puiu se lăsă pe scaunul de la biurou, copleșit parcă de lumina crudă ce-l înconjura. Emoția îl gîtuia. Mai avusese atîtea întrebări pregătite și toate i se spulberaseră. Una singură îi țîșni din inimă ca o săgeată:

— Doctore, d-ta ai iubit pe Mădălina?

Şi doctorul Ursu, ca şi cînd ar fi aşteptat-o, cu mîinile încrucişate la spate, în faţa lui, legănîndu-se cîte puţin pe picioare, răspunse fără nici o sfială:

— Am iubit-o mult, da... Era numai o copilă, dar am iubit-o și ca pe o soră, şi ca pe o soție... Pe-atunci eram însă sentimental şi aveam idealuri burgheze. Culmea fericirii o socoteam să ajung medic de plasă în județul meu, să iau de nevastă pe Mădălina, s-o fac cucoană, să ne iubim, să avem copii şi să trăim şaptezeci de ani. Am stat de vorbă cu ea și m-a înțeles deşi părea altfel copilăroasă. M-am învoit şi cu mă-sa, cu femeia asta care a mai îndrăznit să vie la mine să-i dau o mînă de ajutor ca să te şantajeze pe d-ta cu moartea Mădălinei. Din sărăcia mea am ajutat-o de multe ori și pe ea, ca pe viitoarea mea soacră, pe femeia asta. Toate mergeau bine. Mai aveam doi ani pînă să ies om cu pîinea în mînă. Și deodată ai picat d-ta la *Ciuleandra* ceea. Am avut imediat presimțirea că are să mi se întîmple un rău mare din clipa cînd v-am zărit apărînd în ceardacul cîrciumii. Apoi cînd ai intrat în horă și te-ai prins lîngă Mădălina, am înțeles că de-aci îmi va veni răul. Am încercat să lupt, să mă împotrivesc. Cînd au chemat-o s-o vadă boierii n-am vrut s-o las. Mi-au luat-o oamenii cu sila. Ați plecat, am răsuflat. Credeam că am scăpat. Totuși a doua zi am vorbit mai mult cu Mădălina, am prins-o de mînă, mîna ei fierbinte și aspră, m-am uitat în ochii ei: „Să nu te duci, Mădălino! Să nu mă lași singur!" Și ea mi-a răspuns din inimă: „Nu mă duc!" Pe urmă ați venit, eu nu eram acasă, și ați luat-o. N-am plîns niciodată, n-am plîns nici atunci. Cîrciumarului însă i-am căutat pricină și l-am umplut de sînge. Auzisem că el fusese mijlocitorul şi că primise un bacșiș gras de la boieri. Și așa s-au risipit visurile

mele de fericire conjugală burgheză. Nu mai aveam de ce să rîvnesc la postul de medic rural și în schimb am ajuns aici. Numai pe Mădălina n-am putut-o șterge din inimă. Am aflat norocul ei, succesele ei în lume, și niciodată n-am căutat să mă apropiu de ea. Trăiam, nu știu de ce, cu iluzia că ea, în taina sufletului ei, tot numai pe mine mă iubește și-mi era frică, mărturisesc, să nu mi se spulbere și iluzia asta. Soarta m-a adus o dată, împotriva voinței mele, în fața d-nei Faranga. I-am fost prezentat ca oricare străin. A tresărit scurt, mi-a întins mîna și mi-a spus cîteva vorbe convenționale. Atît. Dar eu eram mulțumit, căci în ochii ei — acuma îți pot spune chiar și d-tale — am văzut că nu mă uitase și am înțeles că ar schimba toate bogățiile și succesele ei pentru circumscripția ceea rurală pe care o visasem odinioară împreună. Am mai zărit-o pe urmă de cîteva ori, totdeauna de departe, ea în limuzină elegantă, eu în vreo birjă hodorogită, căci drumurile noastre erau despărțite ca și lumile noastre. O salutam respectuos și-mi răspundea simplu. Eram două cunoștințe fugare. Poate că în adîncul inimii tot mai speram într-o minune care-mi va reda odată pe Mădălina, poate că și ea tăinuia vreo speranță pentru mine. Într-o dimineață însă, acum o lună și două zile, cînd am sosit la serviciu, doctorandul mă vestește că în noaptea trecută, după insistența prefectului poliției, a internat aici pe fiul fostului ministru Faranga care, într-o criză nervoasă, și-a sugrumat nevasta. Nu știu ce mutră voi fi făcut, dar sufletul meu se răsucea ca o rîmă strivită. Se sfîrșise definitiv orice speranță chiar într-o minune!

Ursu nici nu mai căuta să se stăpînească. Glasul avea tremurări pe care zîmbetul permanent le sublinia cu o ironie cruntă. Pe Puiu fiece cuvînt îl ațîța. Se

făcuse umed de sudori. Cu ochii lipiți pe buzele lui, sorbea însă pînă și modulațiile glasului parc-ar fi auzit o revelație. Apoi deodată izbucni în extaz:

— Eu totuși am iubit-o mai mult, doctore! Am iubit-o atît de mult încît am și omorît-o!

Doctorul îl privi cu o milă colorată de ură:

— Ai dreptate... Ai omorît-o chiar de două ori; întîi i-ai ucis sufletul cînd ai luat-o și a doua oară i-ai ucis și trupul! Așa e!

Puiu, în picioare, cu ochii holbați, strigă:

— Acum știu și de ce am sugrumat-o, doctore! Acuma înțeleg că din pricina d-tale am omorît-o! Numai din pricina d-tale!

— Pentru că nici nu știai că exist? observă Ursu batjocoritor.

— Nu știam, dar te simțeam fără măcar să-mi dau seama! răspunse Puiu, triumfător. Cînd mă uitam în ochii ei nu mă vedeam pe mine, dar simțeam pe cineva! Și ochii ceia frumoși mie nu mi-au surîs niciodată! Melancolia ei nu mă cuprindea pe mine ci regreta pe celălalt. Sufletul ei se închidea în fața mea oricît încerca să se prefacă. Și atunci, cînd am înțeles că e ursită să-mi rămînă totdeauna străină, pentru că nu mai puteam spera s-o cîștig niciodată, decît să fie a altuia, mai bine am sfărîmat-o!... Vezi deci că mi-am descoperit singur motivele pe care d-ta te-ai silit atîta vreme în zadar să le lămurești? Pentru bolile sufletești nu există doctor mai bun decît bolnavul însuși!

Încet-încet doctorul Ursu își recăpătase calmul său firesc. Vorbi acuma rece, aproape oficial:

— Așa, domnule Faranga... Deunăzi îmi slăveai farmecul hazardului. El a făcut ca într-o clipă atît de grea a vieții d-tale să ajungi tocmai subt scutul meu medical. În preajma despărțirii îmi pot permite să-ți

spun că, fără să știi și fără să vrei, ai fost ucigașul fericirii mele. Evident, n-ai nici o vină și totuși ai fost unealta soartei împotriva mea. O clipă am fost ispitit, numai o clipă, mi-a trecut prin gînd să te fac să simți cît m-ai lovit. Medicul a fost însă mai tare decît durerea. Acuma cînd medicul și-a terminat chemarea, a putut să vorbească și omul. Referatul meu e făcut; rămîne doar să-l comunic Parchetului. Ești tot atît de puțin răspunzător de fapta ceea pe cît ai fost de cea dintîi, cînd ai luat pe Mădălina din Vărzari!

Puiu nu înțelegea bine cuvintele doctorului, dar se crezu dator să răspundă cu mîndrie:

— Am fost doi adversari fără să ne cunoaștem!

Doctorul Ursu îl întrerupse mai aspru:

— Am fost medic și pacient. Asta e important. Restul fum. Ai suferit, s-a risipit și n-a rămas nimic decît pacientul în fața medicului și medicul în fața conștiinței.

Puiu ieși clătinîndu-se pe picioare ca și cînd genunchii i s-ar fi înmuiat. Merse pe coridor agale, cu brațele moarte, parcă i-ar fi fost străine. Doctorul Ursu îl petrecu pînă afară și se uită după el pînă ce dispăru.

XXX

Toată ziua Puiu Faranga șezu posomorît lîngă fereastră, privind cum țîrîia în grădină o ploaie măruntă, sîcîitoare, cernută prin site. Îi era indiferentă și ploaia, și grădina, și toată lumea. Alte vedenii i se perindau prin fața ochilor, estompate ca niște năluci

stranii pe care nu le putea opri și care de asemenea nu-l interesau. Cîte-un gînd începea să dănțuiască brusc în mintea lui; îi urmărea sinuozitățile, undulările un răstimp și apoi îl pierdea, plictisit...

Cînd veni înserarea își aduse aminte ceva, se ridică, se duse pînă aproape de ușă și se uită în anticameră. Gardianul, cu un ziar în mînă, citea încet, silabisind în sine ca să nu tulbure liniștea boierului. Făcu un pas spre el, hotărît, și se opri în prag ca și cînd ar fi greșit drumul. Se întoarse, ajunse iar la fereastră, văzu cum coboară întunerecul și simți în picioare mișcări ușoare, săltărețe, irezistibile. Zîmbi mulțumit și îndată începu să fredoneze. Nemeri melodia dintr-o dată. Și jocul de asemenea...

Seara fu atît de istovit că gardianul trebui să-i ajute să se dezbrace și să-l urce în pat ca pe un copil. Figura îi era surîzătoare și suptă, cu urmele sudorilor încrustate pe obraji.

A doua zi se deșteptă greu, dar îndată ce se dădu jos din pat se simți ca fulgul. Porni vesel prin odaie de ici-colo, aruncînd în răstimpuri cîte-o întrebare gardianului care, dincolo, deretica și aranja în așteptarea vizitei medicale și răspundea numai în monosilabe. Dealtfel pe el răspunsurile nu-l interesau căci punea întrebările doar ca, subt pavăza lor, să-și poată construi mai în tihnă un plan gigantic care-i încolțise de curînd în creieri și de la care avea să-i vie mîntuirea cea mare.

În sfîrșit dinspre coridor, prin ușile deschise, auzi pașii doctorului. Îl cuprinse deodată un cutremur și groaza că n-are să reușească. Inima i se zvîrcolea de moarte. Își încrucișă mîinile pe piept ca să-i acopere bătăile. Apoi doctorul apăru închis, sever, adulmecînd în toate părțile. În anticameră, lîngă ușă, gar-

dianul încremenise în poziție militărească. În urma doctorului același intern, lung și antipatic, și o soră de caritate nouă, bătrînă, cu un registru în mînă și cu ochelari pe nas.

— Ce mai nou?... Ne simțim bine? întrebă doctorul, convențional.

— Foarte bine, doctore, excelent! zise Puiu stăruitor și, după o mică pauză, adăogă clipind cu înțeles: Mai ales mă simt vesel pentru că sînt așa de ușor încît aș putea juca *Ciuleandra* două ore neîntrerupt și fără să ostenesc deloc!

Internul își înăbuși un surîs în vreme ce Ursu aprobă cu interes:

— Așa?... Atunci nu mai ai nici o grijă?

— Ba da, am o grijă mare, doctore! răspunse repede Puiu. Și tocmai în privința asta țineam negreșit să-ți vorbesc.

— Vrei să-mi spui acuma sau preferi între patru ochi? făcu medicul îngăduitor.

— Ce patru ochi? zise el disprețuitor. Mîntuirea adevărată nu se obține cu declarații între patru ochi. Numai spovedania publică spală păcatele, doctore!

Își drese glasul, își compuse o poză teatrală și continuă patetic:

— Cînd am venit aci la d-ta, știe lumea pentru ce, am avut niște gînduri foarte urîte. Pot să mărturisesc acuma fără înconjur și fără sfială, mai cu seamă că ideea pornise de la tata și eu am acceptat-o mai mult inconștient. Venisem la d-ta, doctore, după ce săvîrșisem știi ce, să mă prefac că sînt nebun și astfel să te înșel pe d-ta și justiția. D-ta ai fost de bună-credință, trebuie să recunosc, și mi-ai făcut analize și m-ai descusut ca să... Acuma, însă, fiindcă trebuie să se sfîrșească odată comedia asta grețoasă, eu nu mai

vreau să perseverez pe calea înşelăciunii, domnule doctor, nu mai pot! De-aceea m-am hotărît să declar, în fața tuturor, pe conștiința mea și pe cuvînt de onoare, că nu sînt nebun şi că pentru ce am făcut doresc să ispăşesc!

Doctorul Ursu rămase două clipe gînditor, murmurînd:

— Da... da...

Şovăirea şi glasul lui absent întărîtară pe Puiu. Se simți obligat să accentueze mai energic:

— Nici o ezitare, domnule doctor! Te rog să iai notă imediat că eu nu sînt nebun!

— Fireşte că nu eşti... negreşit, dar... — zise doctorul iar împăciuitor.

Atunci Puiu Faranga se dădu înapoi și, cu ochi scînteietori, şopti:

— Va să zică nu vrei să crezi că nu sînt nebun? Va să zică...

Deodată se repezi ca o fiară la gîtul doctorului, cu mîinile încleştate, răcnind:

— Taci!... Taci!... Taci!...

Internul şi gardianul săriră în ajutorul doctorului care dealtfel apucase brațele pacientului şi-l imobilizase. Sora de caritate fugi îngrozită. În brațele gardianului acuma, Puiu gemea într-una:

— Taci!... Taci!...

Doctorul Ursu îşi recăpătă îndată calmul complet, se retrase în anticameră şi, îndreptîndu-şi gulerul şi halatul, porunci celorlalți:

— Dați-i drumul şi închideți uşa!

Puiu fu zvîrlit în pat, dar se destinse ca un resort şi se aruncă spre uşă urlînd:

— Nu sînt nebun!... Nu sînt nebun!... Nu sînt nebun!

După cîteva momente însă tăcu parcă și-ar fi dat seama, se duse șovăind pînă la fereastră, se uită în grădină și începu să fluiere încet. Îndată simți iar o mișcare în picioare și murmură mulțumit:

— *Ciuleandra* ...

Ursu deschisese vazistas-ul ușii și-l urmărea. Cînd îl văzu jucînd, strînse din sprîncene, se dădu la o parte și zise internului:

— Telefonează d-ta numaidecît domnului Faranga din partea mea să treacă negreșit azi pe la sanatoriu la o oră cînd voi fi și eu aici... Să zicem pe la patru!

— Foarte bine! răspunse internul însemnîndu-și ordinul într-un carnet.

XXXI

La ora patru precis bătrînul Faranga intra în cabinetul doctorului Ursu. Avea respirația puțin ostenită, fiindcă se grăbise, și se așeză numaidecît cu un gest de scuză explicativă către doctorul care îi oferea scaunul.

— V-am rugat să treceți, excelență...

Faranga, uitîndu-și osteneala, întrerupse cu vioiciune:

— Eram să trec chiar nepoftit, scumpe domn. Pentru că aveam să-ți comunic o veste referitoare la soarta băiatului meu. Trebuie să știi, doctore, acuma îmi permit să-ți spun, că de astă singură dată cînd ai avut prilejul și onoarea să mă servești, nu mai mult decît printr-o mică amabilitate, am dobîndit impresia

și apoi convingerea că te codeai. De aceea am intervenit și, bineînțeles, am obținut ca fiul meu să se mute într-alt sanatoriu unde mi se va arăta, sper, ceva mai multă înțelegere și, ca să zic așa, simpatie. Chiar azi ar fi trebuit să-l mut dar, fiindcă azi e treisprezece martie și băiatul meu, în starea-i sufletească explicabilă, nu-i așa, a prins o aversiune superstițioasă contra acestui număr, am amînat pe mîine mutarea. Precum vezi aveam oarecum obligația să trec și să-ți comunic decizia Parchetului. Cu acest prilej îmi voi lua libertatea să-ți amintesc — vîrsta și experiența de viață mă îndreptățesc s-o fac — că medicul nu poate să uite niciodată că, mai presus de toate, e dator să fie om!

— Am fost de la început, excelență, și am rămas pînă la urmă! zise Ursu cu o fluturare ironică pe buze.

— Drept să-ți spun n-am prea observat! replică Faranga cu același ton.

— Atunci nu pot decît să regret! accentuă doctorul mai apăsat. Cît despre mutarea în alt sanatoriu, cred că v-ați ostenit zadarnic...

— Cum? Ce vrei să zici? se ridică bătrînul, înfricoșat deodată că acest sălbatec ține cu orice preț să-i nenorocească băiatul cu un referat distrugător.

— Vreau să zic, excelență, că fiul d-voastră e grav bolnav și trebuie internat negreșit într-o casă de sănătate! spuse doctorul Ursu cu o seriozitate care nu admitea nici o îndoială.

Bătrînul Faranga rămase năucit, neștiind dacă trebuie să se bucure ori să se întristeze. Se uită nedumerit în ochii doctorului care, observîndu-i perplexitatea, adăogă:

— De acum două săptămîni credeam că sînt deplin edificat asupra cazului fiului d-voastră,

excelență! Atunci am și făcut referatul, uite-l colo, pe biurou, în care conchideam la o iresponsabilitate rezultată dintr-o zdruncinare trecătoare de nervi! Am continuat observația mai mult pentru a putea hotărî dacă va fi nevoie de o internare provizorie, de cîteva luni, în vreun sanatoriu special, sau dacă fiul d-voastră își va putea relua îndată viața-i normală. Ieri aș fi opinat pentru a doua eventualitate. Mi s-a părut liniștit, rațional, normal. Azi însă mi s-au răsturnat constatările, chiar și referatul la care am muncit pînă să-i dau o formă...

Palid și zdrobit, bătrînul se ridică în picioare, murmurînd:

— Doctore, pot să-l văd?

— Vă conduc, excelență! zise Ursu sprijinindu-l, căci bătrînul începuse a se clătina.

În anticameră gardianul salută bătînd din călcîie ca un recrut.

— Ce face domnul? întrebă Ursu arătînd spre odaia lui Puiu.

— Joacă, domnule doctor, trăiți!

Doctorul deschise vazistas-ul și pofti pe Faranga să se uite. Puiu, în pijamaua descheiată, cu pieptul gol, cu fața asudată și veselă, tropăia pe loc, fredonînd sacadat o arie închipuită. După cîteva minute bătrînul nu se putu stăpîni și-l strigă pe nume. Fără a se opri din joc, Puiu întoarse capul, surîse către tatăl său și-i răspunse:

— *C'est „Ciuleandra", vous savez?.. Vous m'avez permis, n'est-ce pas? C'est vous qui m'avez dit: „Vas-y!" Alors vous ne pouvez pas être fâché, papa! Et puis c'est très amusant... oui... très...*

Bătrînul Faranga se lăsă pe marginea patului gardianului. Era cu desăvîrșire prăpădit. Ochii lui plîn-

geau singuri cu lacrimi mari ce-i înmuiau barba stufoasă și foarte îngrijită. Lîngă dînsul, doctorul Ursu căuta să-l consoleze cu termeni tehnici care sunau complicat și nu-i spuneau nimic. Într-un tîrziu bătrînul întrebă:

— Nu mai e nici o speranță, doctore? Nici una?

Doctorul Ursu ridică din umeri:

— Minuni face numai Dumnezeu!

De alături se auzeau pașii lui Puiu, neosteniți, într-un ritm săltăreț, stimulați de o melodie gîfîită, ca respirația unui bolnav de moarte.

CRĂIȘORUL HORIA

PROLEGOMENE

Ca și romanele precedente, cu rădăcini adînci în activitatea anilor de ucenicie literară a lui Liviu Rebreanu, *Crăișorul* reia o temă care, cu mult timp în urmă, reținuse atenția scriitorului. Dacă în cazul romanelor *Ion* sau *Pădurea spînzuraților* cititorul ediției de față a avut prilejul să ia cunoștință cu producția nuvelistică, aflînd implicit izvoarele creației ulterioare, în cazul *Crăișorului* organizarea seriei de opere pe genuri și specii literare nu-i prilejuiește o atare informație. Aceasta se datorește faptului că scrierile precedente, consacrate răscoalei lui Horia, avînd caracter *publicistic*, urmează a fi tipărite *după* editarea creației beletristice. Pînă la apariția lor, resimțim însă necesitatea unor precizări de ordin istorico-literar, în stare să expliciteze concepția politică a autorului cu privire la fenomenul social-istoric descris în roman Din acest punct de vedere, articolele și broșurile publicate de Rebreanu pînă în anul 1919, elimină echivocul unor pagini literare de mai tîrziu, în care modul de gîndire al unor personaje riscă să fie atribuit uneori autorului lor.

Cel dintîi studiu, intitulat *Revoluția lui Horia, Cloșca și Crișan* [1] a apărut în toamna anului 1914, la scurt interval după declanșarea primului război mondial. Alegerea temei se integrează în activitatea desfășurată de prozator pentru apărarea drepturilor românilor ardeleni, aflați la acea dată sub stăpînirea austro-ungară.

[1] Vezi *Universul literar*, XXXI (1914), nr. 38, 39 (21, 28 sept.).

Activitatea începuse odată cu stabilirea tînărului în capitala României (oct. 1909); recomandat de Mihail Dragomirescu unor ziare bucureștene, el se angajase să prezinte situația fraților de peste munți, diversele articole — semnate, de regulă, cu pseudonime — fiind puse, nemărturisit, în slujba unui ideal secular: unirea tuturor românilor. În noile condiții create, evocarea unui moment dramatic din istoria românilor ardeleni urmărea direct să reactualizeze drepturile legitime asupra unui pămînt strămoșesc, autorul răspunzînd astfel unor cerințe politice de cea mai stringentă actualitate. În introducerea articolului închinat răscoalei moților, Liviu Rebreanu scria în încețoșatul an 1914:

„Sîntem poate în ajunul celor mai mari evenimente din istoria neamului românesc. În cîteva săptămîni sau luni, într-un an cel mult, e posibil, ba chiar probabil, să vedem înfăptuirea celui mai frumos vis al nostru: întregirea, unirea tuturor românilor într-o împărăție puternică... Suferințele, umilirile, chinurile și dorurile pe care românii le îndură de două mii de ani, sunt pe cale să se curme. O viață nouă, glorioasă, fericită, e gata să încoroneze așteptările unui popor plin de cele mai frumoase calități printre popoare... Ceea ce acum cîteva luni era o rază de nădejde pentru toți cei ce vorbim aceeași limbă dulce românească, mîine poate să fie o realitate." [2]

În așteptarea împlinirii marelui ideal, privirile lui se îndreaptă spre acei frați care, „de atîtea veacuri sînt despărțiți de noi", așteptînd izbăvirea eliberării. Considerînd că „istoria neamului nostru e o chezășie a viitorului nostru strălucit," Rebreanu prezintă cu pietate și cu o rară probitate științifică unul din cele mai cutremurătoare capitole din istoria poporului său: răscoala moților de la 1784—1785. Rîndurile, scrise cu calm, compun un adevărat imn închinat luptei de veacuri a poporului împotriva împilării sociale și naționale, glorificînd revoluțiile și pe eroii lor. Iată, spre pildă, un fragment care precede istorisirea evenimentelor din trecutul Ardealului:

„Un lanț lung și greu de suferințe cumplite este toată viața românilor din Transilvania, și a fost totdeauna. Veșnic au fost nevoiți să se lupte pentru limba și credința lor, pentru existența lor națională, care era mereu amenințată și primejduită. Dar toate valurile năprasnice care au trecut peste capetele lor nu au putut

---

[2] *Ibidem.*

să le zdruncine conștiința românească, nu le-au putut clinti credința că pămîntul pe care l-au udat veacuri de-a rîndul cu sîngele și sudoarea lor e pămînt românesc, că țara asta e țara noastră. Iar cînd străinii credeau că au izbutit să-i șteargă din lume, atunci dînșii au dat dovezi mari, răsunătoare, că nu au murit și nu vor să moară... Erau revoluțiile..."

Dușmanii sînt „regii și nobilii străini", studiul dezvăluind o înțelegere profundă a conflictelor de clasă. Stăruind îndelung asupra documentelor istorice, Rebreanu izbutește să ofere o panoramă a relațiilor sociale din viața Transilvaniei după secolul al XV-lea, explicînd cauzele obiective care au dus la răscoale. Din nou, pentru o cît mai fidelă informare, apelăm la cuvintele scriitorului:

„Regii și nobilii străini făuresc necontenit legi pentru țară. Ușurințe pentru dînșii, sarcini pentru românii iobagi. Românii nu fac parte din națiunile recunoscute. Românii nu există, zic legile străinilor. Există unguri, sași, secui în Transilvania, dar români nu. Poporul român e declarat străin în țara lui, suferit doar pentru munci, pentru a îmbogăți pe boieri. Românii sînt puși într-un rînd cu dobitoacele. Credința românească nu e tolerată. Bisericile românești sînt necinstite cînd de catolici, cînd de reformați. Preoții și episcopii români sunt tot iobagi, și arestați și bătuți și torturați. Nimic ce-i a românului nu se bucură de protecția legilor, nici chiar moartea lui. La patul muritorului vine popa catolic sau reformat... A fi român e o rușine, o batjocură și o umilință. Românul are un singur drept în țara lui: să muncească pentru cei ce-l asupresc. Pămîntul, care a fost al lui din moși-strămoși, nu mai e al lui; e al nobilului. Nobilul e dumnezeul românului. Nobilul e singura lege a românului. De dînsul atîrnă viața sau moartea românului. Nobilul are dreptul să ucidă un român fără să poată fi tras la răspundere, fiindcă românul n-are voie, după lege, să se plîngă împotriva stăpînului. Dar e dator să muncească neîncetat pentru nobil. Patru sau șase zile pe săptămînă. Iar din ceea ce i-a lăsat lui boierul, să mai plătească românul dijmele cuvenite boierului, preotului catolic și reformat, darurile boierului, dările statului pentru întreținerea armatei, pentru drumuri, pentru... prea ar fi multe să le înșirăm.

Și românii rabdă, rabdă. Jugul sapă brazde adînci, largi în gîtul lor. Sîngerează din zeci de răni trupul lor istovit de greutăți. Iar cînd nu mai pot, cînd cuțitul ajunge la os, ridică brusc capul,

încleştează pumnul... Şi pumnul lor cade greu asupra duşmanului ghiftuit şi-l cutremură pînă în rărunchi. Şi dintr-un capăt al ţării în celălalt văile şi munţii strigă: Românul nu piere!"

Slovele, scrise cu patru ani înaintea Unirii, au rezonanţa vechilor cronici, pomenind faptele „aşa cum au fost", ferite de interpretări şovine, des întîlnite în presa vremii. Studiul stărilor sociale din Transilvania surprinde sub pana lui Rebreanu momente de înaltă semnificaţie istorică. Subliniind lupta împotriva jugului feudal, autorul nu uita să sublinieze fraternitatea iobagilor români şi unguri, respectînd, şi de această dată, adevărul istoric. Cităm:

„La 1437 românii, prea împovăraţi, să răscoală întîia oară în număr mare împotriva nobililor hrăpăreţi. Mihai Românul şi Gal Românul sunt căpitanii românilor. Năpăstuiţii se adună la Bobîlna. Iobagii unguri flămînzi se întovărăşesc cu românii. Se dau lupte crîncene între cetele de iobagi şi cele de nobili leneviţi de belşug".

Scriind peste cincisprezece ani un roman despre Horia, prozatorul va rămîne fidel credinţelor sale din tinereţe, respectînd cadrul istoric al relaţiilor sociale: lupta dintre iobagii români şi nobilimea maghiară.

Amplul articol din 1914 va fi reluat, cu un an mai tîrziu, rămînînd însă nepublicat. Cu titlul *Răscoala moţilor* [3] Rebreanu tipăreşte o broşură în anul 1919. Izvoarele sînt multe dar, după cum afirmă autorul, cel mai folositor a fost *Revoluţia lui Horia* de Nicolae Densuşianu, carte de bază în istoriografia românească. Broşura, tipărită imediat după Unire, îşi propunea „să servească la popularizarea celei mai dureroase şi mai înălţătoare tragedii din istoria Transilvaniei", Rebreanu subliniind de la bun început cauzele evenimentelor de la 1784—1785. Cum această expunere este elocventă pentru cunoaşterea concepţiei istorice care, peste ani, avea să guverneze scrierea romanului, reproducem tale-quale primul capitol al lucrării citate [4], considerînd că în acest spirit trebuie citite şi înţelese paginile *Crăişorului*:

„Revoluţia lui Horia este unul din cele mai însemnate evenimente din istoria românilor transilvăneni. Revoluţia aceasta, cu toate cruzimile ei, cu toate urmările ei, cu tot entuziasmul ei este în-

---

[3] L. Rebreanu, *Răscoala moţilor*, Bucureşti, Editura librăriei A. Stănciulescu, 1919, p. 93 [95 p.].

[4] Cu titlul *Horia, Cloşca şi Crişan* ea va fi retipărită în cursul aceluiaşi an (1919), la Bucureşti, de către Editura Ancora, în Biblioteca Universală, nr. 150-151.

ceputul unei epoci noi în viața românilor subjugați și poate chiar în viața neamului românesc întreg. Idei noi răsar dintr-însa și pe urma ei în orientarea politică, principii noi și tendințe noi în privința viitorului neamului sînt rezultatele jertfelor grele și înfricoșetoare suferite de miile de țărani, în frunte cu cei trei căpitani: Horia, Cloșca și Crișan,

Nașterea răzvrătirei se face din pricina asuprirei crunte a poporului de către nobilimea ungurească și, ca atare, urmărea strivirea și chiar nimicirea nobililor și mai ales a privilegiilor boierești. Totuși adevăratul scop al revoluției era altul, mai mare, mai frumos. Lupta se dădu pentru scuturarea jugului străin, pentru libertatea națională, pentru recunoașterea neamului românesc ca națiune alcătuitoare de stat. Țăranii răsculați cereau ca să aibă și dînșii drept la o viață mai bună, căci sarcini și nevoi aveau prea multe. Țăranii și-au dat seama că, deși greutățile țării le poartă ei singuri, totuși dînșii n-au nici un drept în țara lor, pe pămîntul lor udat și frămîntat atîtea veacuri pe rînd de sîngele și sudoarea strămoșilor lor.

Neamul românesc din Transilvania s-a ridicat în memorabilul an 1784 împotriva robiei feodale nu numai pentru a obține o simplă ușurare a sarcinilor iobăgești, dar fiindcă simțea că e menit să aibă o soartă mai bună. Răzvrătiții doreau pămîntul ocupat pe nedrept de nobilii străini, fiindcă aveau conștiința că pămîntul acela a fost al lor odată și le-a fost furat. Poporul român dorea stăpînirea Transilvaniei fiindcă [se] credea, cu drept cuvînt, moștenitor legitim al acestei țări. Și în sfîrșit vroia să suprime pe străinii care se făcuseră stăpîni pe pămîntul lui, fiindcă n-a încetat o clipă să se considere națiune legală în Transilvania de mii de ani, crescută, îmbătrînită, sîngerată acolo în toate furtunile pe cari le-a revărsat istoria asupra fiilor ei năpăstuiți.

Conștiința națională, conștiința libertății și a drepturilor de neam se deșteptase mai de mult în sufletul poporului românesc de peste munți. Mulți, foarte mulți români buni își vărsaseră sîngele pentru ideea aceasta nobilă în cursul veacurilor. Dar niciodată silințele românilor n-au fost atît de energice și de intensive, sentimentele lor atît de aprinse, mișcarea națională atît de vie, victimele atît de numeroase ca în secolul acestei revoluții...

Revoluția lui Horia nu e cea dintîi revoluție românească în Transilvania. S-au răsculat iobagii la 1437 și la 1514. Dar pe cînd atunci ținta era recîștigarea libertăților ce le avuseseră în primele secole

ale regalității ungurești — cînd țăranul român fusese militar și cetățean al patriei cu toate drepturile cuvenite—acum, la 1784, românii luptă pentru liberarea lor de sub jug și pentru naționalitate... Ideile conducătoare, poate inconștiente, dar instinctive, erau acum mai înalte. Cu revoluția aceasta se încheie parcă un trecut dureros și începe o epocă nouă, tot de lupte, epoca luptelor de naționalitate.

Pentru străini însă revoluția aceasta pare ceva neexplicabil și mai ales părea pe atunci. Nobilimea ungurească, în complicitate cu legislația ungurească au izbutit să ascundă cu desăvîrșire un popor întreg și cel mai numeros din Transilvania. Scoși din viața politică, românii ajunseseră într-un rînd ca vechii sclavi pe care nimeni nu-i socotea decît ca niște animale bune de a munci pentru bunurile asupritorilor...

Revoluția lui Horia a arătat deodată lumii — în lumina flăcărilor care răzbunau împilări seculare — că poporul românesc e vrednic de viață, că cere dreptul la viața întreagă și, dacă dușmanii lui nu i-l dau, e gata să și-l ia singur, cu puterile sale firești..."

Pătrunse de un profund realism, aceste pagini — scrise, după cum am văzut, în 1915, și publicate imediat după Unire—dezvăluie cauzele social-economice ale răscoalei, punînd în evidență, pe de o parte, caracterul ei *antifeudal*, pe de altă parte pe cel *național*. Pe parcursul luptei, planurile se întrepătrund uneori, lozincile răsculaților exprimînd deopotrivă năzuințele lor de eliberare socială și națională. Caracterul social este *predominant*, răscoala clătinînd, pentru un moment, temeliile orînduirii feudale din Transilvania. Ea marchează începuturile descompunerii relațiilor feudale, prevestind prăbușirea de mai tîrziu a întregului edificiu. Dubla asuprire a românilor din imperiul cezaro-crăiesc îi face să întrețină mai departe și flacăra luptei de eliberare națională, ei considerîndu-se, pe drept, stăpînii unui pămînt strămoșesc. Răscoala fiind însă în fond antifeudală, lozincile naționale suferă mereu corectivul ei social. Așa se face că numai întîmplător iobagii unguri au căzut victime în toiul răscoalei. Focul se întinde asupra curților domnești, flăcările mistuind în primul rînd pe nobilii unguri și pe dregătorii administrației de stat. În luptă cad însă și capetele unor români, juzi, gornici sau preoți ce se ridică împotriva răscoalei.

Studiind cu seriozitate documentele timpului, Rebreanu izbutește să surprindă în scrierile sale despre Horia toate aceste împrejurări, respectînd sensul, ritmul și culoarea evenimentelor istorice.

Nu degeaba, impresionat de temeinicia informației, N. Iorga avea să considere peste ani *Crăișorul* „o foarte solidă bucată literară".[5] În roman personajele angajate în acțiune exprimă cu fidelitate conflictele de clasă de la 1784—1785, accentul fiind pus pe elementele *sociale* ale răscoalei iobagilor români. Chiar și acolo unde, după unele lozinci lansate în vîltoarea luptei, răsculații prezentați în roman confundă uneori termenii de „domn", „nobil" sau „nemeș" cu cel de „ungur", Rebreanu conduce în așa fel acțiunea încît, în liniile ei dominante, ea nu se abate de la realitatea conflictului social. Să nu fie oare semnificativ că în toate paginile cărții nu aflăm o singură confruntare sîngeroasă între iobagii diferitelor naționalități din Transilvania acelor ani?

Este interesant de știut că, tipărind prima ediție a romanului în 1929, autorul îi adaugă următorul moto, din lucrarea istoricului ungur Szilàgyi Ferenc[6] *A Hora-világ Erdélyben* [*Vremea lui Horia în Transilvania*]:

„Istoricul imparțial va mărturisi că Horia a avut veșnic pe inimă soarta neamului său oropsit și emanciparea lui, și că, oricît de condamnabile ar fi fost mijloacele întrebuințate de el spre a atinge acest nobil scop, cauză căreia și-a consacrat toată activitatea și pentru care și-a jertfit viața, n-a trădat-o niciodată, ci i-a rămas pînă la sfîrșit credincios, chiar și pe eșafod, în fața morții celei mai crîncene."

Fără să fie istoric, prin realismul său, Rebreanu avea să demonstreze cu noul său roman că rămînea același rapsod al „celor mulți, umili".

*

Pînă la *Crăișorul*, literatura română cunoscuse mai multe scrieri închinate răscoalei moților. La rîndul lor, în condițiile asupririi împărăției cezaro-crăești, ele au fost precedate de numeroase producții populare, în versuri și proză, circulația unora fiind consemnată în publicistică pe la jumătatea veacului al XIX-lea. Din generație în generație, mesajul luptei de eliberare a iobagilor români a fost transmis prin intermediul tradiției orale, poporul păstrînd vii în memorie chipurile înaintașilor sfîrtecați sub roată la 1785.

---

[5] N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, II, București, 1934, p. 297-300.

[6] Szilagyi Ferenc (14 apr. 1797—20 mai 1876) — istoric, ziarist, membru corespondent al Academiei de Științe Ungare din 1833.

Recenta culegere de folclor — *Horea și Iancu în tradițiile și cîntecele poporului*[7] — este elocventă. Pe locurile răscoalei, poetul anonim și-a depănat istoria suferințelor şi luptei lui în cîntec, iar ecoul acestora a trecut de mult hotarele țării lui. Este semnificativă în acest sens notația lui Karl Marx prilejuită de studiul lucrării lui Elias Regnault: *Histoire politique et sociale des Principautes Danubiennes :*

„Horea a devenit eroul povestirilor populare și simbolul renașterii Daciei. Sentimentele de jale ale poporului de la țară sînt exprimate de poeții de la orașe, ceea ce a contribuit la dezvoltarea literaturii române"[8].

Creația cultă apare mai tîrziu, fiind în bună măsură influențată de studiul documentelor de arhivă. Aflați în bune raporturi cu guvernatorul din Sibiu (Samuel Bruckenthal), istoriografii sași Schaser, J. T. Hermann, J. Fr. Seiverth și M. G. Hermann se află printre cei dintîi care au acces la numeroase acte de cancelarie, surprinzînd în scrierile lor ecourile răscoalei. Fără să ajungă la înțelegerea temeinică a esenței fenomenului social-politic, comentariul lor depășește subiectivismul oficialității, manifest îndeosebi în unele cronici scrise după înăbușirea revoltei.

La mijlocul veacului al XIX-lea, studiile *Mersul revoluției în istoria românilor* și *Revoluția românilor din Ardeal* de N. Bălcescu vor lega răscoala lui Horia de lupta unui întreg popor pentru cîștigarea drepturilor sale legitime.

Primul monograf al evenimentelor de la 1784—1785 este Telek Domokos (*A Hora-támadas története*, Pesta, 1865). Mai aproape de spiritul documentelor puse în dezbatere rămîne însă Szilágyi Ferenc (*A Hora-világ Erdélyben*, Pesta, 1871). Este și motivul pentru care — așa cum am văzut — Rebreanu va așeza în fruntea romanului său un moto din opera istoricului maghiar.

Cu prilejul centenarului răscoalei, N. Densușianu publică prima monografie românească a răscoalei, pe baza unei îndelungate cercetări documentalistice în arhivele și bibliotecile din țară și de peste hotare, lucrarea fiind propusă, în 1885, de George Barițiu pentru premiere de către Academia Română. Multă vreme ea va sta la baza studiilor și articolelor scrise despre Horia. Desigur,

---

[7] Ediție îngrijită de Ovidiu Bîrlea și Ioan Șerb, Editura Mihai Eminescu, București, 1972.

[8] Arhiva Marx-Engels a Institutului Internațional de Istorie din Amsterdam, *ms. B. 85*, text publicat în românește de A. Oțetea și S. Schwann.

bibliografia de specialitate este mult mai bogată. Între alții amintim pe Al. Papiu-Ilarian care, în 1886, prezentase două broșuri germane despre răscoală, publicîndu-le în *Tezaur de momente istorice.* Cu timpul apar noi studii. A. D. Xenopol — *Istoria românilor*, (vol. V, 1892 N. Iorga — *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria* (1915), I. Lupaș — *Răscoala țăranilor din Transilvania la anul 1784* (1934), Miron Constantinescu — *Cauzele sociale ale răscoalei lui Horia* (1938), David Prodan — *Răscoala lui Horia în Comitatele Cluj și Turda* (1938).

Bibliografia răscoalei lui Horia — publicată de Octavian Beu la Sibiu (1944) după noi investigații făcute în bibliotecile din țară, din Budapesta și Viena — ne demonstrează cu prisosință că de-a lungul a peste 150 de ani, oamenii de cultură tentați să scrie despre răscoala moților au avut la îndemînă un uriaș fond documentar.

„Răsunetul larg al evenimentelor din Transilvania în toată Europa (presă, publicistică, beletristică etc.) — se arată în *Istoria României* de Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu — dovedește însemnătatea ce s-a acordat răscoalei din partea diferitelor categorii sociale. Unele o aprobă și o sprijină, altele o neagă și o subminează. Explicația acestei atitudini stă în însuși programul răsculaților, în scopurile urmărite de aceștia: răsturnarea rînduielilor anacronice și înlocuirea lor cu altele, mai drepte, pentru poporul oprimat. De aceea elementele progresiste își declară adeziunea la răscoală, cele reacționare împotrivirea. Acest program este făurit înainte cu 5 ani de izbucnirea revoluției franceze, ceea ce explică și adeziunea burgheziei europene la evenimentele desfășurate pe meleagurile Transilvaniei." [9]

Inevitabil, principalele tendințe manifestate în aceste lucrări, adeseori contradictorii, vor fi prezente și în literatura beletristică mult diferențiată altmiteri și sub raportul valorii artistice.

Prima manifestare în proză este o încercare de roman istoric, *Horra*, datorat lui Josef Marlin, scriere începută în ianuarie 1848, din care ni s-au transmis cîteva sute de pagini.[10] Scrise în atmosfera anilor 1848—1849, multe file surprind trăsături semnificative din lupta moților, personajului principal alăturîndu-i-se și un Johannes Auner. La 1866, Ioachim C. Drăgescu publică în foileton *(Concordia)*

---

[9] *Op. cit.*, București, 1969, p. 267-268.

[10] Vezi Ion Lupu — *Un roman al răscoalei lui Horia*, în *Tribuna*, III (1959), nr. 7, p. 6. Textul romanului a fost tipărit de E.S.P.L.A. în volumul Josef Marlin, *Ausgewählte Schriften ...*, 1952, p. 269-503.

povestiri pe aceeași temă, tipărindu-le la Pesta, în 1867, sub titlul *Nopțile carpatine sau Istoria Martirilor Libertății.*[11] Din păcate, bunele intenții sînt trădate de o mare stîngăcie literară. Cam în același timp, Szathmáry P. Károly publică romanul *Az ország sebei* (Pesta, 1871), acuzînd, în final, duplicitatea curții imperiale. Un alt roman publică și Florentin I. Pop, cu prilejul centenarului răscoalei (*Horia*, Iași, 1885). Neînțelegînd complexitatea cauzelor care au declanșat mișcarea iobagilor de la 1784, autorul rămîne tributar unor concepții naționalist-șovine. Pe aceleași meleaguri ieșene, Mihail Sadoveanu va cuprinde în volumul *Lacrimile ieromonahului Veniamin* (1926) și prozele: *Cînd a venit în Ardeal Iosif împărat; Cînd s-au sculat moții cu Horia; Cum a murit Horia la Bălgrad,* scrise cu har, spre slava trecutului și îndreptarea prezentului.

Apărut în 1929, *Crăișorul* atinge limita superioară a acestor strădanii.

Dealtfel nici alte scrieri, tipărite după apariția *Crăișorului,* nu se ridică la înălțimea acestei opere. Ne gîndim la romanul stufos al lui A. Clococeanu: *Duhovnicul Satanei, Martirii neamului. Horia, Cloșca și Crișan,* sau la povestirea lui A. Nanu: *Horia,* ambele publicate în 1935, cu prilejul aniversării a 150 de ani de la răscoală.

Credincios idealurilor sale umanitare, de apărare a celor împilați împotriva asupritorilor, Rebreanu anticipează, în viziunea sa asupra fenomenului istoric înfățișat, concepția potrivit căreia resorturile esențiale ale răscoalei de la 1784—1785 sînt prin excelență sociale.

În anii noștri, o întreagă literatură, îmbrățișînd cele mai diverse genuri, avea să evoce memorabilele evenimente descrise și de autorul *Crăișorului,* punînd pe prim plan atare mobiluri sociale.

În bună măsură, operele sînt călăuzite de rezultatele cercetărilor întreprinse de pe poziții marxiste, deopotrivă, de către istoricii români cît și de cei unguri.[12]

Amintim, între altele, romanul lui Oscar Walter Cisek *(Crișan,* 1960; *Horia,* 1960), versurile lui Mihai Beniuc *(A fost odată unul*

---

[11] Cartea va fi reluată în 1884, fiind tipărită la Rîmnicul Sărat

[12] David Prodan, 160 *de ani de la execuția lui Horea.* În *România viitoare,* Sibiu, II (1945), nr. 60; Zoltán Tóth, *Parasztmozgalmak az Erdelyi Érchegységben 1848-ig.* Budapest, 1951 (A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete), carte tipărită și în românește: *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848,* București, 1955; Berlasz Jenő, *Az 1784-i erdélyi parasztfélkélés és II. József jobbágypolitikája,* în *Taulmányok a paraszt-*

Horea, Vulturul răzbunării și *Chivără Roșie*), piesa lui Alexandru Voitin (*Procesul Horia*, 1967), opera lui Sabin Drăgoi (*Horia*), oratoriul cu același nume, aparținînd lui Alfred Mendelsohn, sau *Cantata* lui Cornel Țăranu, *Stejarul lui Horia* (1964).

Studiind fenomenul răscoalei lui Horia ca experiență a trecutului, istoriografia marxistă a zilelor noastre reliefează prețioasa învățătură a legăturii indisolubile între libertatea socială și libertatea națională în existența unui popor.

„Istoria poporului român — se arată în *Programul Partidului Comunist Român* — demonstrează cu putere adevărul fundamental că jugul asupririi străine poate frîna sau întîrzia pentru un timp evoluția unui popor, dar nu poate împiedica realizarea aspirațiilor sale legitime — cucerirea libertății și unității, asigurarea progresului social — dacă el este hotărît să lupte pînă la capăt cu fermitate și eroism. Experiența istorică arată că nimic și nimic nu poate anihila acțiunea inexorabilă a legilor dezvoltării sociale." În acest sens, același document precizează; „Marea răscoală țărănească din secolul al XVIII-lea, în fruntea căreia s-au aflat Horia, Cloșca și Crișan, constituie pilde nepieritoare ale hotărîrii cu care țărănimea

---

ság történetéhez Magyarországon. 1711—1790, Budapesta, 1952; H. Balázs Éva, *A parasztság helyzete és mozgalmai (1780—1787). A felvilagosult abszolutizmus parasztpolitikájához.* În *Századok*, 1954, nr .4, p. 547-568; Al. Neamțu, *Situația minerilor de pe domeniul Zlatnei.* În *Studii*, (1956), nr. 9 (sept.); Ștefan Pascu, *Războiul țăranilor din 1784 de sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan*, București, 1957; *Magyarország története a késői feudalizmus korában. 1526—1790*, Budapest, 1958; p. 424-427 (capitol scris de Éva Balázs): Ștefan Pascu și colectiv, *Din istoria Transilvaniei*, vol. 1, București, 1960; Gh. Georgescu-Buzău, *Răscoala de la 1784 a iobagilor din Transilvania*, București, 1962; Ștefan Pascu, *Răscoala populară de la 1784.* În *Lupta de clasă*, 1964, nr. 12; C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, Șt. Imreh, Al. Neamțu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. 1, ed. a III-a, București, 1963; *Răscoalele țărănești în Transilvania medievală.* În *Studia Universitates Babeș-Bolyai, Series Historia*, Cluj, 1963, fasc. 1; A. Oțetea, D. Prodan. În *Istoria României*, vol. III, 1964, p. 744-791; Ștefan Pascu, *Mișcări țărănești în Centrul și Sud-estul Europei din sec. al XV-lea pînă în sec. al XX-lea.* În *Anuarul Institutului de Istorie, Cluj*, 1965, nr. 8; Ștefan Pascu, *Pietre de temelie din trecut pentru vremurile de astăzi*, Cluj, 1967; Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu și colectiv. *Istoria României.* Compendiu, București, 1969, p. 263-268; Andrei Oțetea, *Istoria poporului român*, București, 1970 etc. Continuînd o laborioasă activitate consacrată istoriei Transilvaniei, David Prodan definitivează în prezent pentru tipar monografia *Horia*.

s-a ridicat împotriva asupririi sociale și naționale, pentru o viață mai bună și mai dreaptă."[13]

Abia după ce socialismul a instaurat adevărata libertate socială și națională, problemele din care s-au născut dramaticele frămîntări cum au fost acelea de la 1784—1785 au putut fi pe deplin soluționate, ajungîndu-se astfel la adevărata înfrățire între locuitorii acelorași meleaguri, indiferent de apartenența lor națională.

Acestui crez umanist — caracteristic marilor spirite ale culturii universale Rebreanu i-a fost credincios, militînd pentru cunoaștere și înțelegere reciprocă.

Este sugestiv în acest sens faptul că, în 1928 — cu un an înaintea apariției romanului despre Horia — același autor închina un adevărat poem comunității de idei și de luptă a cărturarilor români, maghiari și germani, prefațînd antologia lui Ioan Lupu, consacrată scriitorulor maghiari din Transilvania [14]. Evocînd vechi legături de stimă și admirație pentru cultura ungară, autorul *Crăișorului* scria:

„Aproape toți scriitorii noștri originari din Transilvania și deci mai mult sau mai puțin cunoscători pînă ieri ai limbii maghiare s-au străduit să ne facă cunoscut cîte ceva, după puteri, din producția literară a vecinilor dintre Tisa și Dunăre. Nu doar poeții unguri de frunte, ci chiar și cei mai de rînd au putut vedea tiparul românesc în cursul anilor."[15]

Definitorie este și trăsătura comună atribuită literaturii din Transilvania, realizată sub condeiele scriitorilor români, maghiari și germani:

„Scriitorii născuți aici — notează Rebreanu în aceeași prefață — au toți o trăsătură comună care s-ar putea numi eticism. Arta acestor creatori nu e niciodată un simplu joc de cuvinte, sunete sau intenții. Scriitorul ardelean, mai mult parcă decît cel din alte părți, se simte legat veșnic cu pămîntul și socotește arta ca un apostolat. De aceea și literatura acestora oglindește mai puternic sufletul poporului cu datoriile, bucuriile și speranțele sale."[16]

Crăișorul ne invită încă o dată să înțelegem și să iubim măreția acestui suflet.

N.G.

---

[13] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Editura Politică, 1974.

[14] Ioan Lupu, *Povestitori unguri ardeleni*, „Cartea vremii" — colecție enciclopedică.

[15] *Ibidem*, p. 3.

[16] *Ibidem*, p. 4.

CAPITOLUL I

ÎNĂLȚATE ÎMPĂRATE!

Prin ceața albă și necăcioasă, pe calea desfundată dinspre Arada, cobora în satul Albac, gîfîind și suduind, Ursu Uibaru, țăran țanțoș, cu cisme unguresti, cu căciula neagră pe-o ureche, gornic în slujba spanului de la Cîmpeni. Fusese trimis de ieri cu porunci, a mas la Ion Mătieșu, tovarăș de gornicie din Arada, și acuma se întorcea necăjit că nu întîlnește vreo căruță, să nu-l apuce pe-aici noaptea și vremea mai rea. Pe podețul de peste pîrîul Albacului, în mijlocul satului și în fața bisericuței de lemn, la răscrucea drumului spre Cîmpeni, îi ieși brusc în față un flăcău cu țundra sură pe umeri. Bucuros că întîlnește măcar un suflet de om, Uibaru strigă:

— Care ești, măi omule?... Ia oprește oleacă!... Tu erai Ionuț?

Flăcăul își strînse sumanul, săltîndu-se puțin din umeri, și răspunse mormăind mohorît, parcă nu i-ar fi făcut nici o plăcere întîlnirea cu gornicul:

— Da ce-i porunca, bade Ursule?

Uibaru tăcu o clipă încurcat. Oprise pe flăcău, fără să știe cine este, numai ca să-și răcorească necazul schimbînd două vorbe. Acuma însă i se păru că ar fi nepotrivit cu slujba lui domnească să tăifăsuiască cu un băiețandru. Totuși, fiindcă se nemerise să întîlnească pe feciorul lui Horia, zise mai întunecat:

— Apoi că prea bine nu-i, băiete! Că numai alaltăieri chiar domnul ișpan l-a văzut pe tătîne-tău prin Cîmpeni, nu știu unde, și tare s-a mîniat și ne-o ocărît pe toți, că, zice, cum se poate să umble Horia slobod și nezăhăit de nimeni, în loc să șadă în temniță împreună cu ceilalți vinovați de răzmerița de-amu-i anul... Apoi, vezi, măi Ionuț, multe am pătimit noi din pricina tătîne-tău și tot am tăcut și l-am ferit, că-l știm om de omenie, dar nici așa nu se poate mereu, să ne facă numai pozne cu domnii.[17] Trebuie să mai ia seama și dumnealui, să se ferească și să știe că domnii[18] cu pandurii lor nu-l iartă și nici nu s-or odihni pînă nu l-or vedea în lanțuri ori și mai rău! Așa să știi, măi băiete, și să-i spui și dumnealui să știe și să ia seama!

— Să-i spun, cum să nu-i spun — făcu flăcăul tot morocănos.

— Îmi pare bine că te-am întîlnit ca să nu zică pe urmă badea Ursu că am fost viclean! urmă gornicul. Tocmai pentru că umblă vestea că iar vrea să plece la împăratul...

— Nu știu, bade — îl întrerupse Ion deodată cu imputare amară — dar ar mai putea și domnii[19] să ne lase în pace, că tătucu n-a făcut rău nimănui în

---

[17—19] Cuvîntul este folosit aproape cu ostentație, definind, de la bun început, principala clasă socială împotriva căreia se vor ridica iobagii români. De remarcat că pe parcursul primelor capitole ale romanului, termenul este înlocuit cu „nobili", „nemeși", „boieri" etc., păstrînd, de fiecare dată, valoare de „stăpînitori feudali".

lume fără numai bine şi-i păcat să-l hărţuiască mereu ca pe un cîine!

— Na, apoi asta-i altă poveste! zise Ursu Uibaru cu glas aspru, ca şi cînd ar fi vrut să arate că el, slujbaş domnesc, nu se poate lăsa înduioşat. Sănătate bună, Ionuţ!

Parcă s-ar fi ruşinat că a vorbit lucruri atît de gingaşe cu un băietan fără minte, porni îndată la vale pe drumul noroios în care cismele clefăiau la fiece pas. Ceaţa îl înghiţi curînd şi flăcăul se pomeni deodată singur. Ascultă paşii ce se depărtau pînă ce se pierdură, apoi scuipă cu scîrbă:

— Bată-te Dumnezeu să te bată!

Îi era urît Ursu Uibaru. Toată lumea îl ura. În doi ani de gornicie a făcut mai mult rău oamenilor decît toţi ceilalţi gornici împreună. Flăcăul coborîse în sat numai ca să se întîlnească cu Ilina lui Ion Mătieşu, numai de dragul ei. Îi spusese fata că gornicul e pe-aici, totuşi i se părea că ceasul rău i l-a scos înadins în cale să-i strice bucuria. Era de vreo nouăsprezece ani, dar voinic şi chipeş ca un bărbat.

Se scutură ca şi cînd ar fi vrut să lepede urmele întîlnirii cu Uibaru, apoi o luă spre casă, pe lîngă pîrîul Albacului în sus. Îi reveni în inimă chipul Ilinei. De dorul ei începu să horiască. Avea glas cald şi dulce, ca şi tatăl său. Sosi sub coasta pe care se afla căsuţa lor, mai la deal, în Crîngul Feregetului. Aşteptă un răstimp parc-ar fi sperat că are să-l ajungă Ilina din urmă. Prinse a sui pe cărarea lunecoasă. Opinca se căţăra greu şi căuta mereu sprijin. Cînd se văzu în deal se opri să răsufle. Ceaţa rămăsese jos şi se întindea ca un giulgiu murdar peste valea şerpuită.

În crîng, cele cîteva căsuţe de bîrne, cu coperişele de draniţe mucezite, se piteau răsfirate şi speriate

printre pomi. Rămășițele de pîclă, ca niște smocuri de lînă, atîrnau prin copaci și pe streșinile scunde. În fund, dincolo de tăpșanul crîngului, coasta își urma urcușul, învestmîntată cu pădurea bătrînă de fag.

Flăcăul trecu șuierînd vreo trei pîrleazuri pînă în grădina lor cu cîțiva pomi și o clăiță de fîn. Casa, numai tinda și o odaie, era atît de slăbănoagă că părea gata să se dărîme. Pe prispă, lîngă ușa tinzii, ședea un om cu sumanul negru, cu pipa stinsă în colțul gurii.

— Aici erai, bade George? întrebă flăcăul mirat.

— D-apoi vezi bine — murmură țăranul fără să clintească, cu un glas supărăcios. Venisem să mă sfătuiesc cu tătîne-tău c-am auzit prin sat că iar umblă să plece la împăratul după dreptate.

George Nicula, nepot de văr al lui Horia, mustăcios și negricios, ridică întrebător ochii asupra flăcăului. Cotrobăind după cheia tinzii, Ion răspunse liniștit:

— Nu-i acasă, bade, și nici n-a mai dat pe-aici de vreo săptămînă! Că dumnealui mai mult e pe drumuri decît acasă, știi bine și d-ta!

— Știu. Dar mă bizuiam pe noroc. Dacă-l nimeream, ziceam să mă ia și pe mine cu dumnealui, că și io-s om de treabă și cu dare de mînă și nu mi-ar sta rău să merg.

Așteptă un cuvînt bun de la Ion, care însă se căznea să descuie și mormăia o sudalmă. Urmă mai moale:

— Dumnealui ar putea numai să vrea, că doar unu-i Horia în țara asta și oamenii îl ascultă mai mult decît pe vlădica.

— Așa-i, nici vorbă — zise flăcăul, împingînd ușa de perete și adăogînd apoi cu mîndrie: Bine zici d-ta, unu-i Horia! Tocmai de aceea cu dumnealui să te înțelegi, că mie degeaba-mi spui.

George se simți puțin jicnit de vorbele feciorului și răspunse mai înțepat, dar cu ochii în pămînt:

— Eu socoteam că ar fi bine să merg și pentru binele dumnealui, că badea Ursu nu se prea ajunge din multe de toate. Altfel eu n-aș vedea dece să mă îmbulzesc că, slavă Domnului, cît îmi trebuie am, poate și mai mult, iar cu domnii n-o duc rău defel și nici de gornici nu mi-e teamă, că de mine nu pot să se atingă.

— Nu vii în casă, bade? făcu flăcăul nepăsător, parcă nici n-ar fi ascultat.

— Apoi c-am stat destul și-i vremea să mergem pe-acasă — zise George ridicîndu-se. Dar tu să nu uiți și să-i spui unchiașului ca să-mi poată porunci dacă-i de mers, auzi?

— Bine, bade George!

Intră în tindă, fără să mai aștepte pînă să plece George, și închise ușa. Îl mai auzi mormăind afară puțin și apoi depărtîndu-se. Trecu din tindă în casă. Pe pat, cu fața în sus, cu mîinile pe piept, se odihnea Horia.

— Dormi? întrebă Ion uimit.

— Ba! răspunse bătrînul, nemișcat.

— Ai venit de mult?

— Am intrat pe ușa dinapoi și m-am așezat să mă hodinesc... Cine era pe prispă? George?... Parcă i-am cunoscut glasul.

— Dînsul, — zise feciorul. Dar m-am întîlnit și cu Ursu Uibaru, gornicul, în sat. Și el m-a iscodit ca și badea George.

— Lasă-i în plata Domnului! încheie bătrînul.

Ion își lepădă țundra și scormoni în vatră să atîțe focul. În casă înserarea se închega filtrată prin cele două ochiuri de fereastră. Pe pat, Horia, mereu ne-

mişcat, respira îngîndurat şi din cînd în cînd ofta prelung. După ce ţîşni o flacără bună din tăciunii ce mocniseră sub cenuşă, flăcăul se aşeză pe laviţă, la căpătîiul tatălui său, şi, parcă i-ar fi înţeles tăcerea şi gemetele, întrebă:

— Da cînd aveţi de gînd să porniţi, tătucule?

— Apoi chiar mîine, pînă-n ziuă — zise bătrînul înviorat, sculîndu-se deodată ca şi cînd întrebarea i-ar fi adus aminte ceva ce uitase de tot.

— Vai de mine! se spăimîntă Ion. Şi nici măcar merindea nu ţi-ai pregătit-o! Cum să pleci aşa la drum, taică? Ba încă ce drum!

— Mie-mi spui, băiete, care l-am mai bătut de trei ori? rosti tatăl cu o sfătoşie care-l întinerea. De asta să n-ai tu nici o grije! Numai Dumnezeu să ne ajute să fim sănătoşi să şi ne întoarcem cu spor!

Acum începu sfatul cu feciorul. Întîi îi spuse că va pleca împreună cu Petre Nicula de la Vidra, cu Toma Pătruţ pe care l-au ales muşcanii şi cu Vasile Bodoroiu din Ofenbaia. Mai trebuia să meargă şi Cloşcuţ din Cărpeniş, că pe dânsul îl sortiseră şi cărpenişenii, şi buciumanii, şi abrudenii, dar degeaba, nu poate omul, că-i plin de necazuri. Rău îi pare că porneşte fără Cloşcuţ, că de toate trei ori laolaltă au fost la împăratul şi tare bine se învoiesc, mai bine ca fraţii. Dar dacă nu se poate, nu se poate şi pace. Bani de cheltuială are douăzeci şi cinci de zloţi, adunaţi de oamenii din Cîmpeni, Bistra şi Rîul Mare în numele cărora se duce dînsul. Sînt colo în traistă, împreună cu jalbele şi cu poruncile împărăteşti pe care domnii de-aici n-au vrut măcar să le citească, necum să le împlinească.

După ce se înnoptă bine şi pe cînd bătrînul tocmai îl învăţa cum să aibă grije de casă şi de toate, se pomeni-

ră cu Toader Oargă, fratele lui Cloşca. Aducea o traistă umflată de merinde. O trimitea Mărina, că tot o pregătise şi baremi s-o aibă Horia pe drum dacă Cloşcuţ nu poate pleca.

A doua zi, în zorii zorilor, bătrînul era în picioare. Căzuse o brumă groasă. Ceaţa se risipise de tot şi de jur împrejur munţii, cu căciuli albe de zăpadă proaspătă, păreau nişte voinici mîndri puşi acolo întru apărarea oamenilor. Horia îşi roti privirile peste şiragul de piscuri ca şi cînd şi-ar fi luat rămas bun de la prietenii cei mai dragi. Cum stătea aşa, drept ca totdeauna, căciula neagră apăsată puţin pe urechea dreaptă, cu ochii culoarea oţelului călit, cu mustaţa românească răsucită tinereşte, cu sumanul negru tivit şi înflorit cu şireturi vinete subt care se vedea cojocelul alb vrîstat pe piept de cureaua de la traista de piele, încălţat cu cisme cu turetcii moi şi încheiaţi numai pînă deasupra glesnelor, nimeni nu i-ar fi dat cei cincizeci şi trei de ani împliniţi. Alături de feciorul său cu capul gol părea un frate mai mare.

— Na, dragul tatii, rămîi sănătos şi Doamne ajută! zise apoi deodată cu glas blînd.

Ion îi sărută mîna, iar el îl sărută pe amîndoi obrajii.

— Noroc bun, tătucă, şi Dumnezeu să v-ajute! murmură feciorul urmărindu-l cu privirea plină de iubire şi înduioşare pînă ce se pierdu printre copacii crîngului.

Ursu Nicula, fără să se mai uite înapoi, păşea voiniceşte pe marginea pădurii. Coti pe urmă spre Poiana, ca să ajungă mai drept prin Lespezeni la Scărişoara şi de-acolo, pe lîngă Măgura Negrii, să treacă la Vidra de sus unde avea să se întîlnească cu ceilalţi tovarăşi de călătorie la Petre Nicula...

Patru săptămîni și patru zile au mers, mai mult pe jos, pînă ce au sosit, într-o zi de vineri, în preajma Crăciunului nemțesc, la Viena. Horia cunoștea binișor orașul și-i duse de-a dreptul la hangiul unde fusese anul trecut, un neamț tare de omenie care nu le-a luat nici un ban pentru găzduire, ba le-a mai întins și cîte-o mîncare din cînd în cînd, tot de pomană. Acolo numai cît și-au odihnit puțin oasele și s-au curățat, că s-au și repezit cu toții la notarul public Ștefan Franz Enyedi, la care îl trimesese rîndul trecut însuși împăratul, ca să le facă acuma o jalbă și mai frumoasă, dacă se poate.

Pe notar îl găsiră și nici nu avură să aștepte decît vreo două ceasuri pînă să poată da față cu dînsul. Din gura lui însă aflară o veste urîtă, că anume împăratul Iosif e plecat de vreo săptămînă în Italia, la Roma, pentru sfintele sărbători, și nici nu se știe cînd se va întoarce; se zice că tocmai pe la Paști. Oamenii rămaseră năuci.

— Na, apoi atunci ce-i de făcut, măria ta? întrebă Horia într-un tîrziu, mai venindu-și în fire.

— De, oameni buni, știu eu ce să vă învăț? zise notarul, blajin, parc-ar fi vrut să-i liniștească. Faceți și voi ce v-o îndrepta Dumnezeu?

— Că asta așa-i, nici vorbă — murmură Horia îngîndurat și posomorît.

Țăranii schimbară între ei priviri întrebătoare. Enyedi era un om foarte cumsecade, crezător la necazurile celor nevoiași, săritor și cu vorba și cu fapta, măcar că ungur și domn. Înalt, subțire, slab, cu o bărbuță gălbuie, vorbea românește ca un român. Se trăgea dintr-un sat de pe lîngă Aiud și cunoștea toate durerile iobagilor. Totuși Horia, de data asta, avu o bănuială și zise:

— Apoi dac-am venit atîta cale, om mai ieși pînă pe-afară să ne sfătuim între noi și pe urmă ne-om întoarce la măria ta!

Horia se duse cu ceilalți tocmai la palatul împărătesc, să afle el acolo dacă e adevărat ce a spus notarul. Un slujitor în uniformă strălucitoare îl lămuri în cîteva cuvinte că da, împăratul e plecat din Viena pentru mai multă vreme. Alți doi slujbași la fel. Horia nu era mulțumit. Așa l-au purtat cu vorba domnii și acum trei ani ca să nu-l lase să pătrundă în fața înălțatului împărat. Pe cînd stăteau la sfat într-un colț, o cătană veni la dînșii. Era de pe la Făgăraș și, văzîndu-i în portul românesc, nu l-a răbdat inima să nu se apropie. Un ceas l-a descusut Horia pînă s-a convins aievea. Și pe urmă s-au întors la Enyedi:

— Ne-am gîndit și ne-am învoit, măria ta, să așteptăm aici pînă o veni acasă preaînălțatul împărat! Ș-apoi, fiindcă tot trebuie să zăbovim mai multișor, să ne îngădui să-ți povestim din fir în păr, măria ta, toate suferințele noastre, ca să le pui pe hîrtie, să le afle maiestatea sa și să ne ocrotească cu porunci mai strașnice că altfel pierim!

— Bine, Ursule, prea bine! zise notarul cu bunătate. Am să vă ascult și să vă fac pe plac și să dea Dumnezeu să iasă toate bine. Eu, îți aduci aminte, v-am făcut și de rîndul trecut tot ce mi-ați cerut, ba am fost cu voi și la maiestatea sa...

Știindu-i fără mulți bani în orașul cu cheltuieli mari, Enyedi i-a îndreptat la un sas din Orăștie care se așezase de vreun an pe-aici deschizînd o cîrciumă cu han pentru oameni mai săraci, afară, la marginea orașului. Le-a dat și o scrisoare ca să-i primească și să-i găzduiască ieften. S-au învoit repede cu sasul să doarmă pe unde se va putea, să mănînce ce se va

găsi, să rămîie la dînsul cît vor dori, numai în schimb să-i muncească ce va trebui. Erau foarte mulțumiți; puteau acuma să aștepte fără grija zilei de mîine.

Numai Horia n-avea astîmpăr parc-ar fi stat pe jăratec. Umbla toată ziua prin oraș, el știa pe unde, și seara, cînd se aduna cu tovarășii, mereu le spunea:

— Poate s-o îndura Dumnezeu să vie acasă împăratul mai curînd, să știm odată dacă-i albă ori neagră, că așa nu mai merge, măi oameni!

Peste cîteva zile apoi s-a dus la notarul Enyedi, a așteptat pînă ce a rămas singur.

— Ei, Ursule, ce necaz mi te mai aduce? îl întrebă notarul. Dacă-i lungă povestea, șezi colea, să mi-o spui pe îndelete, că eu te ascult bucuros!

Horia oftă:

— Lungă-i, măria ta, și numai cu amar și cu sărăcie, de nici nu știu de unde s-o apuc. Dar de spus trebuie să ți-o spun ca să ne ajuți și dumneata la înălțatul împărat să dobîndim dreptate cît mai degrabă că altfel are să fie rău de tot! Măria ta să alegi ce trebuie ales, că ești om cuminte și învățat!

Enyedi avu un zîmbet de încurajare. Cunoștea el plîngerile iobăgești și mai cu seamă pe cele din Ardeal, recunoștea multe nedreptăți și compătimea pe cei ce le sufereau. Se socotea puțin filozof și, în această calitate, mai obligat să asculte pe cei mici deopotrivă ca pe cei mari. Horia îndeosebit îl interesa. Pentru un țăran fără carte i se părea foarte deștept, foarte stăruitor și cu o voință în stare să spargă zidurile. Pe urmă avea în ochi o lumină ciudată, cu niște pîlpăiri care pătrundeau în străfundul inimii, și o privire căreia nu te puteai împotrivi. Impresia aceasta neobișnuită i-a rămas de anul trecut, cînd l-a văzut întîia oară, dar acuma părea și mai accentuată.

— De trei ani umblă după mine gornicii și pandurii și toți slujbașii să mă prindă și să mă spînzure, măria ta! N-am omorît pe nimeni, n-am furat, n-am greșit nimănui și cu toate astea sînt fugărit și hărțuit într-una ca o fiară! Trebuie să stau tot ascuns, să ocolesc drumul mare ca tîlharii numai pentru că zic dumnealor că eu am învățat pe oameni să ceară dreptate și lege... Na, apoi așa să fie și încă n-ar fi nici un păcat, că doară fără dreptate și fără lege nu putem trăi! Dreptu-i, măria ta?

— Drept, drept — murmură notarul.

— Dar vezi că astea-s numai vorbe, că mînia cea mare a domnilor pe mine se trage de cînd am venit aici cu plîngere la înălțatul împărat! Că de ce am venit și cum am îndrăznit? Apoi de bine nu se jeluiește nimeni, măria ta! Că n-am apucat noi nebunește calea Beciului, fără numai cînd am bătut în zadar la toate porțile și de la Sibiu, și de la Cluj, și de la Bălgrad! Noi ne-am tot lăsat și am tot îndurat orice ne-au poruncit domnii, fie cu dreptate, fie cu strîmbătate, și de-aceea am ajuns azi de sîntem în rîndul vitelor și nu ne mai îngăduie nici măcar să ne plîngem... Pînă acuma vreo șaptezeci de ani noi am fost oameni slobozi. Acolo, în Munții Apuseni, am trăit cum am putut, în sărăcia noastră. Bătrînii spuneau, cînd eram copil, că în vechime am avut un cap al nostru, stăpîn peste întreg ținutul, un voievod român care dădea porunci și împărțea dreptate. La noi în sat, în Albac, mai trăiesc și azi moșnegi care au apucat în tinerețe vremurile cînd nu se pomenea pe-acolo iobăgie, ci toți erau slobozi deopotrivă. Atunci, spun dînșii, nici biruri nu plăteau nimănui, ci numai niște plocoane către împăratul, cum fusese obiceiul din bătrîni. Pînă ce, într-o zi, s-au pomenit oamenii cu o poruncă mare

care zicea că toți munții, toate casele, toate pămînturile, tot, tot e moșia statului, iar oamenii care le-au stăpînit din moși-strămoși sînt iobagii cîrmuirii. Și îndată au venit slujbași de tot felul să gospodărească, să pună dări și munci... Asta nici n-a fost așa demult, că doar țin minte și eu cînd a venit cel dintîi ișpan la Cîmpeni, că eram copil și mă miram. Pe urmă am mers din rău în mai rău. La început birurile erau mici. Pe vremea cînd m-am însurat eu, să tot fie vreo douăzeci de ani, întreg ținutul plătea cinci mii opt sute de zloți. Îmi aduc aminte bine, că fusesem jurat comunal. Acum vreo zece ani am plătit cincisprezece mii de zloți, iar azi trebuie să scoatem douăzeci și două de mii. Și încă de-ar fi numai atîta! Dar încetul cu încetul, an cu an, au venit fel de fel de dări deosebite, unele în bani, altele în muncă, așa că acum noi sîntem mai oropsiți chiar decît iobagii de pe moșiile nemeșilor, că în munții noștri mai mult de jumătate din oameni n-au deloc pămînt roditor și nici fînețe, și totuși birurile trebuie să le plătească întocmai ca și cînd ar avea pămînt.

Se opri deodată și se uită drept în ochii notarului.

— Ce-i, omule? De ce te-ai oprit? se minună Enyedi.

— Măria ta — zise încet și cu alt glas Horia — să mă dai afară cînd ți s-o urî, că eu ți-aș tot povesti o săptămînă pe nerăsuflate și poate și dumneata n-ai atîta vreme să mă asculți?

— Lasă, n-ai grije că ți-oi spune eu cînd să încetezi! zîmbi notarul.

— Na, bine măria ta! făcu Horia, mulțumit. Dumnezeu să-ți dea sănătate și viață lungă!... Ei, și cum zic, măria ta, ne-a ajuns cuțitul la os. Că amu n-avem

drept nici de pășunit vitele, nici să tăiem lemne pentru nevoile noastre. Nu mai avem nici un drept, fără numai datorii. Trebuie să tăiem cincisprezece mii de stînjeni pentru domeniul de la Zlatna și să le ducem, uscate și curățate, unde se dă porunca; trebuie să cosim, să strîngem și să cărăm atîtea mii de care de fîn din livezile statului; trebuie să ducem vinul și vinarsul statului, pentru unele sate, depărtare de patru zile, pînă la Zlatna, să cărăm fier din Huniedoara pentru minele statului și orz din Țara Ungurească pentru berăria statului, cale de douăsprezece zile și mai mult, și toate astea pe niște prețuri de batjocură. Fiindcă în munții noștri nu se fac bucate, aveam drepturi din vechime să aducem fără vamă din Țara Ungurească grîu și porumb și orz și de toate. Poate că-ți aduci aminte, măria ta, că anul trecut am adus chiar privilegiile domnești cu peceți, de pe vremea crailor Sigismund și Batori și Rakoczy cel bătrîn și cel tînăr, de ni le-ai scris din nou pentru maiestatea sa. Că eu nu spun minciuni și vorbe goale, măria ta! Acuma trebuie să cumpărăm toate de trei ori mai scump de la arendașii domeniului, ca să-i îmbogățim pe ei din sărăcia noastră. Pe urmă mai vine și comitatul cu alte biruri și alte munci pe oameni, pe urmă gornicii și primarii care mai trag și pentru ei. Iacă așa Macavei Bota, primarul nostru din Rîul Mare, și Vasile Goia din Vidra și cu cel din Cîmpeni și din Bistra, s-au apucat și au stors de pe oameni cincisprezece mii de florinți pentru cheltuieli de cancelarie, iar solgăbirăul Komaromi, ca să nu rămîie mai prejos, a poruncit să-i scoată și pentru cancelaria lui nouă mii. Și bieții oameni de voie de nevoie au plătit, dar socoteală de bani dînșii n-au dat nimănui nici pînă-n ziua de azi... Cînd a văzut norodul că nedreptățile nu se mai isprăvesc, s-a gîndit

să trimită o deputăţie la cîrmuire, la Sibiu, să se plîngă şi să ceară ocrotirea legilor. Acolo însă i-au trimis înapoi, după ce mai întîi le-au spus că iobagii trăiesc din averea şi mila domnilor şi că deci nu au dreptul să-şi pîrască stăpînii. Asta ca asta, dar provizorul domeniului s-a supărat foc că oamenii au îndrăznit să umble cu jalbe şi a tras în judecată pe toţi deputaţii comunelor. Fireşte, judecata i-a şi pedepsit, ca să ţie minte să nu mai crîcnească niciodată. Şi uite aşa s-au ales care cu douăsprezece, care cu douăzeci şi cinci de vergi zdravene, Petre Nicula şi Toader, Junga şi Vasile Pascu. Pînă şi Gavrilă Todea, moşneag de optzeci de ani, a trebuit să sufere ruşinea de-a fi bătut, încît din bătaia asta i s-a tras şi moartea peste cîteva luni. Uite aşa ni se face nouă dreptate, măria ta... Apoi dacă a înţeles lumea că la cîrmuirea din Ardeal nu se găseşte apărare, ne-am sfătuit şi ne-am hotărît să facem ce-om face şi să ne plîngem chiar maiestăţii sale înălţatului împărat. Şi au strîns oamenii bani, rupînd de la gura copiilor, şi ne-au dat cîte douăzeci de zloţi şi ne-au trimis să cădem în genunchi la picioarele tronului şi să dobîndim o uşurare pentru cei năpăstuiţi. Aşa am venit întîia oară aci acum patru ani, cînd mai trăia încă fie iertata împărăteasă Maria Terezia, dar era tare bătrînă şi slăbită, de n-am putut ajunge nici măcar să-i vedem faţa, oricît ne-am trudit şi ne-am rugat. Peste un an iar am pornit la drum şi am avut noroc de ne-am putut apropia de înălţatul împărat şi ne-a mai mângîiat sufletele cu o vorbă bună şi cu porunci către domnii de-acasă să fie mai milostivi. Azi-primăvară a trecut anul ne-am ostenit din nou şi din nou maiestatea sa ne-a făgăduit dreptate, că erai de faţă şi măria ta. Au plecat porunci bune de-aici, dar degeaba, măria ta, că nici poruncile împă-

rătești nu le mai ascultă nimeni, că domnii spun că asupra noastră nici împăratul n-are putere, fără numai dînșii. Ba încă poruncile înălțatului împărat mai rău i-au înverșunat împotriva noastră încît nu mai avem altă scăpare decît ori să pierim, ori să ne luăm lumea-n cap, ori, Doamne ferește, cine știe ce altă poznă!... Ș-apoi de-aceea ne-au trimis iarăși oamenii a patra oară!

Notarul se sculase și se plimba de ici-colo, privindu-și vîrfurile cismelor, cu mîinile încopciate la spate. Acuma se opri în fața lui Horia și zise:

— Oamenii tot pe tine te trimit unde-i mai gingaș?

— Oamenii mă ascultă, măria ta, fiindcă și eu ascult durerile lor! spuse Horia simplu, fără urmă de mîndrie. M-a învrednicit Dumnezeu de am prins oleacă a scrie și a citi, pe urmă, umblînd mereu prin lume, m-am obișnuit a grăi și nemțește, și ungurește, atîta cît trebuiește omului prost, și de aceea au socotit comunele să mă trimită mereu și pe mine să le caut dreptatea... Altfel sunt sărac, măria ta, pentru că toată viața am ținut partea celor slabi și la judecăți, și la primării și peste tot. Așa m-a lăsat Dumnezeu!

Enyedi îl bătu prietenos pe umăr.

Peste cîteva zile Horia reveni:

— Măria ta, să mă iertați, dar mai am să-ți spun niște întîlmplări pe care n-ai de unde să le știi și pe care trebuie să le scrii nesmintit în jalba către înălțatul împărat, ca să afle tot și să poată cumpăni bine dreptatea... C-apoi mai ales din pricina asta am venit noi acuma așa de iute, că primejdia-i mai mare ca altădată!... Acu-i anul, în primăvară, pe la sfîrșitul lui mai, în vremea când ne întorceam noi spre casă de la preaînălțatul împărat, s-a întîmplat o poznă

la bîlciul din Cîmpeni. Să vezi, măria ta, cum şi ce s-a întîmplat!... La bîlciul de ţară ce-l ţinem noi în Cîmpeni aveam din bătrîni privilegiul să vîndă numai cîmpenii băuturi de tot felul, ba încă să ia şi vamă de la străinii care ar aduce la tîrg vreo băutură de vînzare. Cîrmuirea de la Sibiu însă acum trei ani a arendat dreptul de cîrciumărit unor armeni care numaidecît s-au apucat şi au oprit lumea să mai cumpere sau să vîndă vreo băutură fără numai de la dînşii. Bine, asta-i cîrciumăritul îndeobşte. Oamenii au cîrtit, dar s-au supus. Porunca-i poruncă şi gata. Acu vine bîlciul la Cîmpeni. Cîrciumăritul e una, bîlciul e alta. Pentru bîlci era privilegiul străvechi al cîmpenilor. Armenii însă nu! Au scos ei băuturi în tîrg şi au trimis slujitori înarmaţi să vegheze ca nu cumva să cuteze cineva a vinde vreo băutură. Slujitorii, obraznici şi fuduli, au început să se ia la harţă cu tîrgoveţii, cu pricină, fără pricină. Pe un nenorocit de ţăran din Albac, care adusese nişte mied de vînzare, l-au luat la bătaie şi l-au dus în sudălmi şi lovituri la işpanul Intze să-l judece. Alt slujitor alerga călare prin piaţă şi pleznea cu biciul pe cine nu i se ferea din cale, pînă ce a călcat pe un ţăran din Zarand care tocmai îşi strîngea în dăsagi lîna cumpărată. Omul înfuriat a pus mîna pe un topor şi, ca să se răcorească, s-a repezit la un butoi cu vin de-al arendaşilor şi l-a spart. Alţi necăjiţi şi batjocoriţi i-au sărit în ajutor şi s-au pus să se răzbune pe butoaiele armenilor. Slujitorii şi ceilalţi lefegii ai arendaşilor au luat-o repede la sănătoasa. Gornicii înşişi n-au îndrăznit să iasă să potolească mulţimea răzvrătită, care acuma răcnea şi umbla să se arunce la pivniţele arendaşilor, să le verse toate băuturile. Cine ştie ce s-ar mai fi întîmplat atunci dacă primarul din Rîul Mare, Dumitru Todea,

nu s-ar fi dus să liniştească poporul, mai cu porunca, mai cu vorbă blîndă şi să împiedece vreun rău mai mare. Acu, să vezi, măria ta, ce-a ieşit din întîmplarea asta! ... Cum s-a aflat la Sibiu despre iuţeala de la Cîmpeni, îndată s-au trimis porunci straşnice să fie cercetaţi şi crunt pedepsiţi toţi făptaşii. Şi s-a adunat la Zlatna în mare grabă forul dominal, a prins douăzecişitrei de primari şi juraţi din comunele învecinate, i-au aruncat în temniţă şi i-au chinuit luni de zile pînă ce în sfîrşit astă-primăvară i-au osîndit pe toţi, pe unii să fie numai bătuţi cu vergile, pe alţii cu temniţă grea, iar pe cîţiva la moarte. Aşa pe Petre Manciu din Secătura, pe Simion Bostan şi Andrieş Pascu din Cîmpeni, pe Ursu Gomboş din Vidra, pentru că ar fi aţîţat poporul şi ar fi ţinut sfaturi în taină şi au luat bani de la oameni ca să trimită deputăţii cu plîngere la împăratul. Cel mai crîncen a fost însă osîndit tocmai Dumitru Todea, cel care potolise norodul. Bietul Dumitru trebuia să fie întîi torturat, apoi să-i taie capul, trupul să i-l despice în patru şi bucăţile să fie puse în ţeapă... Provizorul domeniului cerea să se ia osîndiţilor dreptul de apel şi pedeapsa să se împlinească îndată, mai ales pedeapsa cu moartea, că, zicea, aşa ar fi poruncit guvernul. Spre norocul sărmanilor năpăstuiţi, forul dominal n-a ascultat cererea provizorului şi a primit apelurile. Comunele spăimîntate şi îngrozite au trimis rugăminţi la Viena şi înălţatul împărat, milosiv ca totdeauna, a poruncit să oprească pedepsele pînă se vor cerceta mai bine greşelile vinovaţilor. Degeaba. Numai pedeapsa cu moartea au schimbat-o în temniţă pe viaţă, încolo... Şi ca să vezi mai bine, măria ta, cum ni se face nouă dreptatea, să-ţi spun că în osîndă am fost cuprins şi eu împreună cu vărul meu Petre din Vidra, cu toate că noi nici măcar nu

eram acasă, că de-abia pornisem de-aci de la maiestatea sa, cum prea bine știi și măria ta!... Și uite așa se umplu temnițele, iar pe urmele noastre sînt mereu pandurii fără nici o vină decît că vrem oleacă de dreptate!... Iar comunele ne-au trimis acuma să ne rugăm fierbinte la maiestatea sa să se îndure cel puțin de cei care suferă în temniță, chinuiți și urgisiți și nevinovați, să dea poruncă aspră să-i lase pe la casele lor, să-și vadă de necazuri și de nevoi! Și să ne îngăduie domnii noștri măcar să ne jeluim la picioarele înălțatului împărat și să nu ne oropsească așa de rău din pricină că inimile noastre caută mîngîiere în bunătatea și mila maiestății sale!

Notarul îl ascultă cu aceeași bunăvoință, făcîndu-și chiar însemnări după unele lucruri ce i se păreau lui vrednice să fie puse în jalba către împăratul. Horia însuși nu ostenea și nici nu contenea cu jelaniile. Cel puțin o dată pe săptămînă aștepta răbdător la poarta lui Enyedi, întreba vești despre maiestatea sa și apoi mai adăoga cîte-o poveste ca să cunoască domnul notar toate fețele întîmplărilor.

Astfel trecu Crăciunul, veni anul cel nou 1784. Țăranul din Albac ajunse obișnuitul casei notarului. De cîteva ori i-a dat și de mîncare, ba l-a pus să povestească și de față cu nevastă-sa, o femeie bună ca pîinea caldă și care mereu suspina și lăcrima cînd auzea despre suferințele oamenilor.

— Să nu te superi, măria ta — zise apoi Horia într-o zi — că ești domn și dumneata, dar nu mă pot stăpîni să nu-ți spun: tare s-au înrăit nemeșii în vremea din urmă! Poate că s-a schimbat și lumea, dar răi sunt și fără suflet! Baremi cu noi românii se poartă ca și cînd am fi vite. Noi nu suntem buni decît la munci, încolo parcă nici n-am fi oameni. Vitele chiar o duc

mai bine ca noi, că muncesc și după munca lor au de mîncare, dar nu plătesc biruri și nici nu suferă umilințe zadarnice. În vechime se spune că oamenii au fost robi. Iacă, măria ta, eu socot că și robii aveau viață mai omenească decît noi. Apoi dacă nici legile nu ne apără și nici măcar credința noastră nu e cinstită de stăpînii țării! Vezi, măria ta, în Ardeal sînt stăpîni și ungurii, și sașii, și săcuii, iar românii numai iobagi și jeleri și vai de ei, cu toate că pămîntul al nostru a fost și noi sîntem cei mulți, adică talpa țării!... Eu am umblat mult, măria ta, și prin Țara Ungurească și pe la noi, și pe-aici printre nemți. Am stat de vorbă cu tot felul de neamuri și am auzit multe jelanii și dureri, dar rău și batjocură ca la noi nu-i nicăiri în lume, zău așa!... Românul numai apa n-o plătește și aerul, încolo tot, tot! Ce să-ți mai spun eu, măria ta, că ești de prin părțile noastre și cunoști lucrurile! Că la Paști și la Crăciun trebuie să mergi la curte cu un colac, cu un ulcior, cu o lumînare, cu o găină și, dacă ai, fie cu iertare, doi porci, pe cel mai gras tot nemeșului îl duci, ba de se întîmplă să n-ai deloc, pleci la tîrg și cumperi și-l dai domnului că altfel nu-i de trăit. Să faci patru zile pe săptămînă pe seama domnului, dar baremi să ai și tu pămînt! Dar la noi oamenii n-au nici un sfert de iugher și totuși trebuie să muncească patru zile nemeșului. Și muncește nu doar bărbatul, ci și femeia trebuie să toarcă, să țese pînză de in, să facă horbote, iar dacă nu știe ori nu poate lucra destul de bine și pe placul doamnei, apoi trebuie să plătească cu bani alta în locul ei. Nici după moarte nu scăpăm, măria ta, că văduvii tot ce-a lăsat bărbatul i se ia, ba o mai aruncă și prin temnițe și o chinuiesc să mărturisească pînă la un vîrf de ac tot ce i-a rămas. Are nemeșul vin prost și nu poate scăpa de el, îndată

pune pe iobagi să-l vîndă și dacă se strică ori nu se vinde, plătește bietul român. Ai zece oi, una ți-o ia domnul, și cu oaia îți ia și mielul. Nu, nu, măria ta, am ajuns mai rău ca vitele! De-aceea unii domni nici nu mai înjugă vite la grapă, ci iobagi, că-s mai ieftini!...

Notarul dădea din cap, că adică da, da, așa e, cunoaște și dînsul. Subt diverse forme a auzit mereu plîngeri d-astea din Ardeal. Pe el îl interesau mai mult ca documente omenești. Recunoștea nedreptățile, dar pe de altă parte se gîndea că așa a fost totdeauna, în toate timpurile și la toate neamurile, ca unii, cei mulți, să muncească și alții, cei puțini, să huzurească din munca celor mulți. Ar putea fi lucrurile și altfel, ceva mai bine, negreșit. El însă nu-i chemat să schimbe lumea și în nici un caz nu ar vrea să-și complice viața, după ce acum și-a aranjat-o convenabil. Meseria împăraților este să-și bată capul cu probleme de-astea. Dealtminteri Iosif II, regele cu pălărie, cum îl batjocoresc ungurii, numai reforme și îmbunătățiri visează pentru popoarele sale. Poate că el are planuri și pentru valahi.

Seara, cînd sosea la gazdă, Horia nu pregeta să povestească sasului și mai amănunțit necazurile care i-au mînat pe-aci. Sasul înțelegea mai greu dar tot recunoștea că toate plîngerile sunt drepte și asigura pe Horia că împăratul Iosif, care e genial și iubește deopotrivă toate popoarele împărăției sale, are să șteargă curînd iobăgia și în Ardeal, cum a șters-o în Austria și în Cehia. Dealtfel hangiul avea mare respect pentru Horia, dădea mîna cu dînsul și nu-l punea la muncă, cum îi punea pe ceilalți tovarăși ai lui, ba-l mai cinstea și cu cîte-un pahar de vin, mai ales în serile cînd n-avea mușterii și putea sta la taifas.

Iar cînd a aflat că vorbește și nemțește s-a bucurat mai mult și îndată i-a făcut cunoștință cu un prieten bun al său, fost grenadir și acuma nemulțumit cu vremile și împrejurările. Vînjos, bătăios, fostul grenadir strigă îndată:

— Nici popoarele să nu aștepte tot numai de la împăratul! Că și împăratul e om și face ce poate! Popoarele să mai puie mîna și pe par cînd nu mai merge altfel! Dreptatea trebuie cucerită ca o cetate! Ai înțeles?

— Înțeles, cum nu! răspunse Horia cutremurîndu-se. Și adăugă pe urmă, cu ochii în tavan, parcă ar fi privit în viitor: Omul tot rabdă, rabdă, pînă ce se umple măsura și nu mai poate răbda, și atunci... Doamne ferește!

În sfîrșit într-o zi notarul Enyedi îl întîmpină radios:

— Ei, Ursule, poimîine sosește împăratul!... Uite și jalba ți-am făcut-o cum m-am priceput mai bine. Să ai noroc!

Mai trecură două săptămîni și în ziua de întîi aprilie, împreună cu tovarășii săi, Horia a pătruns la împăratul Iosif. Pentru că era acum a treia oară aci și cunoștea obiceiurile, aștepta liniștit să-i vie rîndul.

— Ursu Nicula! Iar tu?... Ce dorești?

Era glasul împăratului, blînd, cald, părintesc. Horia încremeni. Împăratul l-a recunoscut, își amintea că a mai fost cu plîngeri și-i vorbea românește, stricat, dar cu un surîs plin de bunăvoință. Cu jalba în mînă, Horia se uita drept în ochii suri ai monarhului. Și, fără să vrea, în acea clipă, i se părea că-l vede întîia oară, acum unsprezece ani, la Zlatna, unde sosise călare, cel dintîi Habsburg care se milostivise a cerceta

Ardealul și pe români. Zîmbea și atunci, în mijlocul mulțimii de mii de români, adunați cu plîngeri nenumărate. Văzîndu-l atît de binevoitor, toată mulțimea s-a prăvălit în genunchi în fața lui, iar dînsul, mișcat, a strigat pe românește: „Scoală, scoală“! Şi a început să strîngă el însuși sutele, miile de jalbe din mîinile oamenilor... Copleșit și de amintiri, și de glasul ce-i răsuna mereu în urechi, Horia căzu în genunchi, murmurînd:

— Înălțate împărate...

CAPITOLUL II

VINE HORIA CU PORUNCI!

Pe la Rusalii se răspîndi vestea că s-au întors deputații de la împăratul și că Horia aduce porunci bune. Popa din Albac a și întrebat pe Ion, dar feciorul nu știa nimica, numai că tatăl său încă nu sosise.

Pe urmă, în cîteva zile, s-au lămurit lucrurile: cei trei au venit într-devăr, dar Horia mai zăbovește, că l-a oprit înălțatul împărat să-i mai dea niște porunci noi și poate și alte semne ca nimeni să nu se mai îndoiască despre bunătatea lui față de norodul românesc oropsit de domni și de slujbașii cîrmuirii.

Petre Nicula din Vidra nu mai contenea povestind fel de fel de minunății, mai cu seamă despre audiența la înălțatul împărat. De la dînsul s-a aflat întîi cît de bine cunoaște împăratul pe Horia, cît i-e de drag și cum s-a bucurat cînd l-a văzut, cum i-a zis pe nume și l-a întrebat despre necazurile oamenilor, apoi cît de rău s-a supărat dacă i-a spus Horia că domnii nu ascultă poruncile împărătești și cum s-a jurat că are să-i învețe dînsul omenie și ascultare pe toți... La biserică, la

sfîrșitul slujbei, după ce răspunse la toate întrebările, adăogă cu glas înălțat și aproape amenințător:

— Ehei, măi fraților, Horia e crăișorul nostru și crăișorul împăratului, așa să știți! Ș-apoi dacă nici dumnealui nu capătă dreptate, înseamnă că a pierit dreptatea din lume și putem să punem de mămăligă!

Dar nici Vasile Bodoroiu și nici Toma Pătruț nu stătură cu mîinile în sîn și cu gura încleștată. Și ei împrăștiară vestea cea bună despre mila împăratului și despre prietenia lui Horia cu preaînălțatul, încît din Zarand pînă la Bălgrad s-au umplut și munții, și satele, și toate inimile cu nădejdi trandafirii care se împleteau împrejurul lui Horia ca niște cununițe de nuntă mare.

Apoi într-o seară, tîrziu, sosi și Horia în Crîngul Feregetului. Lumina albă de lună fîlfîia peste văi ca un văl de mireasă frumoasă. Cele cîteva căsuțe împrăștiate în crîng păreau mici ca niște jucării. Pe cerul negru clipeau stele rare înfricoșate de privirea rece a lunei cu obraz batjocoritor. Prin pînza de tăcere apele Albacului gîngureau moleșite de somn. Din cînd în cînd numai cîte-un hămăit de cîine speriat sfîrtica văzduhul, ca țipetele gornicilor la muncile obștești.

În marginea livezii, înainte de-a trece pîrleazul, Horia se opri. Trebuia să-și astîmpere bătăile inimii ostenite de drum și de un simțămînt ciudat. O jumătate de an se scursese de cînd plecase. Cît s-a zbuciumat în acest răstimp în orașul cu străluciri multe și totuși cît i-a fost de dor mereu de munții, de sărăcia și de suferința de-aci! Se întorcea cu inima mai grea, dar de cum a pătruns în munții proaspăt înverziți, sufletul i s-a umplut de o bucurie caldă care răscumpăra toate grijile.

Traista de piele, umflată cu documente și porunci împărătești, agățată peste umărul stîng, îl apăsa ca o

povară chinuitoare. Sorbind lacom răcoarea serii de primăvară în fața codrilor unde și-a măcinat cincizeci de ani de viață, i se păru că se întoarce nu de la Viena acasă, ci înapoi în timp pe o cărare strîmtă, cu urcușuri aspre, pe care la fiece pas întîlnește cîte-o întîmplare, cînd mai măruntă, cînd mai însemnată, cînd mai tristă, cînd mai bucuroasă, din însuși trecutul lui. Se simțea la o răscruce hotărîtoare unde, ca să aleagă calea cea dreaptă, trebuie negreșit să se uite înapoi. Toate gîndurile și toate planurile ce le-a morfolit în cinci săptămîni prin străini trebuiesc chibzuite aici, la fața locului, ca o spovedanie. Nu se potrivesc aici socoteli de aiurea. Locurile își au legea lor plămădită din respirația pămîntului și a oamenilor care sînt și au fost.

Îi era sufletul mai însetat acuma cînd simțea iar sub picioare glia aspră, sălbatecă și totuși primitoare care i-a hrănit toată viața și mai ales care i-a înflorit copilăria. Fusese slăbuț, gingaș și frumușel ca o fetiță în copilărie. S-a deșteptat în lume înconjurat de o iubire mare, aproape bolnăvicioasă. Era al treilea copil, cei doi dinaintea lui muriseră pînă a nu împlini anul. Părinții îl corcoleau mereu înfricoșați să nu se prăpădească și dînsul. Fiindcă se născuse între Crăciun și Anul nou, popa îl botezase Vasile, dar în casă îi ziceau Ursu, ca prin farmecul numelui să-i dea mai multă putere de viață. Ursu i-a zis pe urmă toată lumea, pînă și împăratul. Pe maică-sa a pierdut-o cînd era de zece ani și nu și-o amintește decît ca o frumusețe vestită în tot cuprinsul Munților Apuseni. Pentru că i-a semănat mult, gurile rele scorniseră că l-ar fi făcut cu un grof ungur care a văzut-o la un bîlci în Cîmpeni și, de dragul ei, a venit la Albac și a stat aci trei luni, tocmai în vremea cînd stăpînirea trimisese pe tatăl

său să aducă fier de la Huniedoara pentru cuptoarele băilor din Zlatna, lipsind astfel de-acasă șase săptămîni. Rău se necăjea cînd copiii, în batjocură, îi ziceau pui de grof, mai cu seamă din pricina tatălul său pe care-l iubea mai mult decît pe mă-sa și pe care socotea că porecla aceasta îl rănește adînc, deși bătrînul nu se sinchisea de asemenea fleacuri, ba chiar rîdea de ele. Om bun ca tatăl său nu s-a mai pomenit în Albac. L-a și plîns tot satul cînd l-a omorît pădurea. Horia avea atunci nouăsprezece ani și toate neamurile s-au năpustit asupra lui să-l însoare îndată, să nu stea casa pustie și să se irosească bruma de avere ce-a rămas. El însă s-a împotrivit. Dacă ar fi să se însoare, și-ar alege o femeie pe placul inimii. Are vreme destulă să caute. Și pe urmă sufletul lui era plin de doruri nelămurite. Învățase bine meșteșugul de văsar. Cofele, ciubarele, donițele, furcile de tors pe care le lucra dînsul erau cele mai frumoase de se minunau oamenii cum poate să le facă, cum se minunau dealtfel și de doinele lui, cîntate cu atîta inimă și glas așa de dulce că l-au și poreclit Horia. Îi plăcea să cunoască lumea și oamenii. Pleca cu văsăria lui cînd spre inima Ardealului de la Turda în jos, cînd prin Zarand spre Bihor și Arad și Banat. Cutreierînd astfel țara cu vasele și doinele lui, ajunse să aibă cunoștințe și să fie iubit prin toate părțile românești, iar în sufletul lui să se adune toate durerile și bucuriile celor mulți obidiți.

Într-o primăvară — era atunci tocmai de douăzeci și patru de ani — pornind cu căruța plină de vase spre Zarand, a poposit în satul Criștior, pe drumul dintre Abrud și Brad. Fiindcă îl apucase noaptea, a mas acolo, la marginea șoselei, în capul satului. A doua zi de dimineață, pe cînd se gătea să plece mai departe și horea un cîntec de jale cu glasul lui moale ca o mîngîiere,

s-a pomenit în față, parc-ar fi ieșit din pămînt, cu o domniță frumoasă ca o zînă din povești, subțire și mlădioasă ca firul de trestie tînără, cu niște ochi negri, mari și umezi, adumbriți de gene lungi și leneșe. Stătea pe drumul zbicit și-l cîntărea cu o privire uimită de curiozitate. Mai înainte, pe stînga, la vreo sută de pași, se vedea poarta de fier a castelului familiei Kristsori, cu gardul de zid înalt și cu un șir de plopi bătrîni care parcă străjuiau grădina domnească. Horia își întrerupse îndată cîntecul, își scoase cuviincios căciula și dădu bineţe.

— Cine ești tu? întrebă domnița scrutîndu-l și mai stăruitor din ochi.

— Ursu Nicula, domniță, din Albac! răspunse dînsul simplu.

Era unica fiică a nobilului Kristsori, Rafaela, alintată și răsfățată de părinți și de cei cinci frați ai ei mai mari. Avea șaptesprezece ani și toate capriciile. Cîntecul țăranului o atrăsese cu ritmul straniu și dureros care parcă trezise în sufletul ei nostalgii străvechi. Înfățișarea flăcăului cu părul castaniu închis, lung pînă aproape pe umeri, și puțin inelat, despărțit pe creștet, cu figura brună arsă de soare, cu trăsăturile tari și totuși fine, cu nasul drept, subțire și delicat, cu privirea aprinsă și plină de istețime, cu sumanul negru pe umeri — toate îi aminteau un tablou vechi din sala de arme reprezentînd pe străbunul familiei, pe voievodul Boalea, fiul lui Boariu, căruia regele Sigismund, acum vreo patru sute de ani, i-a tăiat capul pentru că l-ar fi jicnit prin vorbe proaste și de ocară, rostite față de mai mulți nobili, în felurite locuri și cu felurite prilejuri.

În vreme ce țăranul îi spunea cum se duce cu marfa prin țară s-o vîndă și-i arăta obiecte ce credea că o pot interesa, ea se gîndea numai la asemănarea ciudată

dintre acest iobagiu și strămoșul ei. La sfîrșit însă îi zise prietenos:

— Cînd ai să te întorci acasă, să vii la noi la curte, să ne faci și nouă lucruri d-astea d-ale voastre!

Toamna, cum s-a întors de pe drum, Horia s-a dus la curtea din Criștior. Domnița l-a recunoscut și boierul bătrîn l-a tocmit să lucreze ce-i va porunci domnișoara pînă la Crăciun... I s-a dat o odăiță unde a găsit toate sculele și unde i s-a adus tot materialul de trebuință.

Niciodată n-a lucrat Horia cu mai mare bucurie, fiindcă domnița Rafaela stătea în fiecare zi ceasuri întregi să privească cum ciopleşte și să-l asculte povestind întîmplări și necazuri din viața iobagilor. Ochii ei mari sorbeau poveștile și se umezeau uneori fără să-și dea seama. Întrebase într-o zi pe tatăl ei cum se face că seamănă străbunul din tablou cu omul care lucrează vase de lemn, și bătrînul i-a explicat confuz că nu poate fi vorba de asemănare, deoarece voievodul Boalea chiar de-ar fi fost român sau așa-ceva, cu siguranță însă c-a fost nobil. Atît de puțin convingător i s-a părut argumentul acesta domniței că îndată a început să viseze pe strămoșul familiei povestind pe ungurește aceleași necazuri ale iobagilor ca și Horia. Iar peste cîteva zile, urmărind firul curiozității ei capricioase, întrebă pe flăcău:

— Unde sunt crăișorii voștri?

— Vai, domniță, crăișorii noștri s-au făcut demult unguri și acuma numai în visuri și în basme îi mai întîlnim! răspunse Horia cu un suspin care totuși domniței nu i se păru ridicol.

Aproape de Crăciun, cînd Horia a isprăvit lucrul, Rafaela n-a uitat a mai veni să-și ia rămas bun de la dînsul și i-a întins mînușița ei să i-o sărute. Era caldă și moale și catifelată mîna ceea micuță și avea un tremur

de păsărică speriată, iar la atingerea buzelor țăranului, degetele ei fine și subțiri au strîns involuntar mîna aspră în care se odihneau. Și pentru că de atîtea ori vorbiseră despre crăișori, îi zise și acuma, glumind și cu un surîs de zînă, ca în povești:

— Drum bun și sănătate, crăișorule!

Vorbele acestea i-au rămas lui Horia în inimă ani de zile, și tremurul mînușiței calde și zîmbetul de ispită. Își dădea seama că visul e primejdios și zadarnic și totuși nu se putea despărți de el. Cîteodată se gîndea să intre cătană, să meargă la război, să facă vitejii mari și apoi să se întoarcă triumfător la curtea din Criștior, în fața domniței. Viața îl purta pe căile ei colțuroase, dar nu izbutea să-i alunge din suflet icoanele închipuirii. Cînd se simțea mai amărît, îi venea să se mulțumească a fi sluga ei toată viața, măcar s-o poată vedea uneori și să-și astîmpere inima. Îndată însă înțelegea că așa ar fi pe vecie osîndit și nu i-ar mai rămînea nici o speranță... Își făcea drum să treacă mai des prin Criștior, tot cu gîndul că are s-o vadă cel puțin. Intra în vorbă cu sătenii și-i întreba despre boieri ca să ajungă să afle despre ea. Totdeauna putea să se bucure căci oamenii o iubeau și o blagosloveau fiindcă era bună și vorbea românește ca și dînșii.

Așa au trecut mulți ani, pînă ce odată a aflat, parcă din văzduh, că domnița Rafaela se mărită. În ziua nunții s-a dus și el la Criștior, s-a amestecat în mulțimea de iobagi care așteptau trecerea alaiului domnesc, pe două rînduri, în straie de sărbătoare, pe ulicioara bisericii. În ajun plouase și mai rămăseseră ici-colo petece de noroi. Toată lumea strălucea de fericire, numai el tremura cuprins de friguri. Apoi, din freamătul mulțimii, simți că se apropie nuntașii. Zări pe mireasă, toată în alb, cu ochii plecați și cu un fior de mulțumire pe obraji.

Se sprijinea de brațul tatălui ei... Și deodată, chiar în fața lui, se opri șovăind. Jos, în calea ei, era o baltă de noroi peste care nu putea trece și în care iarăși nu putea călca ea, cu pantofiorii albi de mătasă. O clipă a ținut șovăirea și nici n-a observat-o nimeni afară de Horia care urmărea fiece mișcare a miresei, parc-ar fi fost vorba de mîntuirea sufletului său. Și astfel, înainte să bage de seamă altcineva, el își smulse de pe umeri sumanul de sărbătoare și-l aruncă peste noroiul din calea domniței. Se făcu o rumoare. Bătrînul Kristsori, cu barba puțin căruntă, aruncă o privire de mulțumire țăranului cavaler. Mireasa însăși întoarse ochii cu un surîs. De-abia atunci ochii ei mari întîlniră privirea lui tristă. El înțelese că l-a recunoscut și pe buzele ei i se păru că citește o șoaptă: „Crăișorul!" Apoi ea a trecut înainte lăsînd pe suman două urme de pași de porumbiță.

Horia a plecat degrabă, fără să mai aștepte sfîrșitul. Îi era inima ca plumbul. Vedea că acuma s-a prăbușit visul lui nebunesc. A mai umblat cîteva săptămîni năuc și apoi s-a însurat. Era de treizeci și trei de ani și se simțea bătrîn. Și-a găsit nevastă în Călata. N-a iubit-o și, luînd-o, și-a zis în sine că se răzbună pe soartă.

Un răstimp sufletul i-a fost gol de orice năzuinți. Trăia de azi pe mîine ca toată lumea, prins numai de grijile mărunte ale vieții. Pe urmă nemulțumirea i s-a îngrămădit atît de mult că iar a început să fie urmărit de ochii domniței. Dar acuma numai cu mustrare și dispreț încît îi stîrneau mînie și indignare. Îi apărea mereu și din ce în ce mai stăruitor întrebarea: adică de ce românul să fie numai slugă, veșnic slugă, să slujească pe toți, să fie asuprit și batjocorit și bătut de toți? Țara asta-i românească și totuși românii sînt slugi în țara lor.

De-atunci năzuințele și străduințele i s-au închegat într-o țintă nelămurită. Iobagii români, oriunde se aflau, erau frații lui pentru care totdeauna era gata să sară să-i apere. Bătrînii povesteau că toate pămînturile au fost ale românilor în vechime şi că străinii, profitînd de blîndețea şi răbdarea poporului, încetul cu încetul i-au luat toate drepturile pînă ce l-au făcut slugă. Prin urmare numai dreptate să fie şi atunci se va îndrepta şi viața românilor.

— Vrem dreptate! a început să spună dînsul oamenilor.

Şi a început s-o caute și s-o ceară oriunde se ivea prilejul. Rîvna lui a îndemnat şi pe alții încît azi dorul de dreptate mocneşte în toate căsuțele iobăgeşti. Pînă acum cîțiva ani, oamenii nici măcar a se jelui nu îndrăzneau. Şi iată că azi plîngerile au ajuns la împăratul! Iar acum doi ani, cînd deputații au pornit la Viena, moșul Gavrilă Todea, de optzeci de ani, cel bătut pentru că fusese la Sibiu cu jalba norodului, a strigat cu glas tare în fața oamenilor:

— Tu să fii crăișorul nostru, Ursule, și să ne cîștigi dreptatea întreagă măcar de-ar fi să ne omoare pe toți.

La întoarcere nu l-a mai găsit pe moșneag. Murise. Dar cuvintele lui i-au rămas înfipte adînc în suflet. A patra oară aducea acuma porunci de îndreptare de la împăratul. Dacă însă nici de data asta nu se va face dreptate?... Printre pomii înfloriți din livadă pluteau închipuiri alburii de aburi ca niște stafii. Una părea că se apropie mereu, ispititor. Cînd o privi mai bine, se înfioră căci avea înfățișarea domniței care i-a încălzit odinioară inima. În aceeași clipă îi răsună în urechi:

„Dreptatea nu se cerșește! Dreptatea se cucerește!"

Se spăimîntă și-și făcu cruce. Vedenia nu mai era. Nu-și dădu seama dacă glasul a venit de la închipuirea de aburi ori a răsărit din adîncimile sufletului său și s-a ridicat ca o poruncă. În urechi îi țiuia neîncetat glasul stăruitor, cu aceleași cuvinte, și cînd trecu pîrleazul, și cînd bătu în ușa casei. Fiindcă nu răspunse nimeni, căută cheia și-și deschise singur. În odaie nu era nimic schimbat, parcă numai azi dimineață ar fi plecat de acasă. Feciorul trebuie să fie pe la fata lui Ion Mătieșu. Tinerețe! Știa de dragostea băiatului și ar fi fost bucuros să-l vadă însurat și așezat. Dacă ar fi avut și el în tinerețe norocul să întîlnească iubirea, poate că azi nu i-ar țipa în urechi vorbele acelea stăruitoare. Pentru dreptatea altora și-a ucis fericirea lui. De șase ani nevastă-sa, cu copilul cel mic, a fugit la părinții ei, la Călata. Nu s-a putut împăca cu ticăloșirea zi de zi a casei lor. I-a imputat mereu că a ajuns de rușinea satului, că sînt mai nevoiași decît țiganii, că se surpă casa peste ei... El recunoștea în sine că așa este, cicăleala ei îl supăra totuși. Ar fi vrut ca barem ea să-i simtă și să-i prețuiască zbuciumările. Cînd a plecat, trîntind ușile, cu copilul cel mic de mînă, a lăsat-o să se ducă și nici pe urmă n-a mai chemat-o înapoi. Pentru viața lui avea nevoie să fie slobod în toate privințele...

A doua zi era duminecă și Horia a coborît în sat. A ascultat întîi slujba și apoi, în fața bisericii, oamenii l-au înconjurat să le spuie cum a umblat și ce-a adus de la împăratul. În vreme ce se sfătuia cu sătenii, din cancelaria comunală, din colț, a ieșit primarul Macavei Bota, înalt, burtos și fălos, și a venit drept la dînsul, zicîndu-i:

— Na, Ursule, bine că ai sosit, că am poruncă mare de la ișpan să te duc îndată la Cîmpeni, să-i povestești și dumnealui ce porunci ți-a mai dat împăratul!

Rîse disprețuitor și puse mîna pe brațul lui în semn că l-a și arestat. Horia se smuci aspru și răspunse:

— Măi omule, vezi-ți de treabă și lasă-ne pe noi în pace, că eu n-am nici o socoteală cu domnii tăi și nici la înălțatul împărat nu m-au trimis dînșii, ci oamenii aceștia de omenie și dumnealor trebuie să le dau socoteală ce am făcut, iar nu altuia!

Primarul se burzului:

— Ba eu am să te duc, Ursule, măcar de te-ai supăra tu oricît de rău! Porunca-i poruncă și eu n-am să calc poruncile nici de dragul tău și nici de dragul nimănui!

Se apropie de Horia, dar un bărbat mai voinic îl îmbrînci încît se clătină și ajunse tocmai în mijlocul mulțimii, de unde apoi fu aruncat afară în ghionturi necunoscute. Furios, primarul vru să se repeadă totuși la Horia. Întîlni însă deodată atîția ochi amenințători, că se răzgîndi, se întoarse și porni înapoi spre cancelarie, strigînd în gura mare:

— Așa?... Ei lasă că eu ți-s popa de-acu încolo, frate Ursule! N-ai vrut să asculți de vorbă bună, ai să știi de frică! Te-am acoperit eu pînă acuma, dar lasă pe mine!... Mi-o plătiți voi cu toții!

— Ce să-ți mai plătim, că doar ți-am plătit de mult peste cincisprezece mii de zloți și încă nu ne-ai dat socoteală! zise Horia batjocoritor.

Toată lumea izbucni în rîs.

— Lasă că vă dau eu vouă socoteală, n-aveți grije! adăogă primarul din fața cancelariei, amenințînd cu pumnul.

Atunci Horia, cu o sclipire ciudată în ochi, spuse celor dimprejur:

— Apoi nu-i nimica, oameni buni, că avem noi porunci de la preaînălțatul împărat pentru toate potăile!

CAPITOLUL III

DE LA ANA LA CAIAFA

În aceeași seară Horia sui coasta spre casa lui Cloșca din Cărpiniș. Se îmbrățișară frățește. Ion Cloșca era sufletul cel mai apropiat de inima lui. Cu vreo șapte ani mai tînăr, mai mic și de statură, se potriveau totuși în toate gîndurile. Horia niciodată nu începea ceva fără să se sfătuiască și să se învoiască cu Cloșcuț.

— Bine că te-a adus Dumnezeu voinic și sănătos! murmură Cloșca strălucitor de bucurie. Ia vezi, Mărino, să ne faci o mîncare domnească, auzi, că uite, a sosit fratele meu Horia!

Mărina, frumoasă și harnică, era slăbiciunea lui Cloșca. O iubea atît de mult că de dragul ei ar fi fost în stare să și ucidă. Dacă n-a plecat a patra oară cu Horia la Viena, de vină au fost și ochii verzi ai femeii.

După ce îi povesti pe îndelete cum și ce-a făcut prin Viena, Horia sfîrși:

— Iacă, Ioane, împăratul e cu noi, dar și noi trebuie să fim cu împăratul!

— D-apoi nu sîntem? se miră Cloșca.

Horia îl privi lung și de-abia într-un tîrziu răspunse:

— Da, cu inima și cu gura sîntem, negreșit... Dar oare numai cu atîta făcutu-s-a vreodată ceva în lume?

Și mai nedumerit, Cloșca întrebă:

— Apoi atunci?

De-abia în clipa aceasta văzu că fratele lui de cruce are parcă o înfățișare nouă. Glasul îi rămăsese tot cel vechi, fierbinte și prietenos, dar în ochii lui ardea o flacără care înspăimînta, poruncind și rugînd în același timp.

— Fapte ne trebuiesc, Cloșcuț! mormăi Horia cu o privire ce îi scormonea inima. Nouă totdeauna fapta ne-a lipsit. De aceea ne-au încălecat toți veneticii de am ajuns slugi și străini în țara noastră... Au venit ungurii peste noi cu foc și sînge, și i-am primit. Au făcut ei legi ca să ne încătușeze, și le-am primit. Au călcat legile făcute de ei pe spinarea noastră, și am primit. Am primit mereu toate batjocurile pentru că ne-a fost frică de faptă. Parcă moartea n-ar fi moarte fie că ți-o dă călăul din porunca domnilor, fie că ai căpăta-o în luptă dreaptă dînd și tu înainte de-a primi lovitura... Sîntem totdeauna uniți în supunere și umilință și niciodată nu ne putem uni ca să cucerim dreptatea. Nu e sat în țara asta unde să nu găsești un sărman trup de iobagiu ba spînzurat, ba tras în țeapă, ba frînt pe roată și ciopîrțit în bucăți, spre a băga spaima în oameni și a-i ține pe vecie în jug ca pe vite... [20]

Cloșca încremenise pe laviță ascultîndu-l. În odaia curată, plină cu de toate ca un stup, vorbele lui Horia șerpuiau ca niște limbi de foc mistuitoare. Se uita în ochii lui de oțel și vedea numai luciri de săbii și suliți ințepătoare. După un răstimp zise și el cu sfială:

---

[20] Replica lui Horia definește caracterul social al relațiilor istorice dintre români și unguri, eliminînd confuzia de care, eventual, ar putea-o stîrni lectura grăbită a romanului.

—Măi frate-meu Horia, mi-aduc aminte că-mi povestea bunicul, cînd eram micuț, cum s-au sculat odată iobagii, demult, poate să fie și două sute de ani, împotriva domnilor... Și spunea că au pornit oamenii și au tăiat și au aprins tot ce-au întîlnit, și ai noștri ar fi cuprins Aiudul și Clujul, și au făcut prăpăd mare pretutindeni, de credeau că nu mai rămîne nici viță și sămînță domnească. Ș-apoi deodată au venit cătane multe din Țara Ungurească, cu puști și cu cai și cu tunuri, și s-a băgat zîzanie și frică în oameni și s-au risipit care încotro. Dar căpitanul lor a murit de moarte crîncenă, prăjit pe jilț de fier, și tovarășii lui au fost siliți să mănînce din carnea lui friptă și smulsă cu clește înroșite în foc...

— Știu și eu povestea asta, Cloșcuț—șopti Horia cu un zîmbet mohorît. Chiar domnii o răspîndesc înadins ca să reteze din rădăcini orice pornire îndrăzneață în mintea noastră. Parcă toate pedepsele groaznice pe care le împart pentru vina cea mai ușoară, de ce sînt ? Fiindcă numai așa izbutesc să ucidă în noi, înainte de-a încolți, orice gînd de răzvrătire.

Și deodată adăogă cu un glas fierbinte ca o rugăciune:

— Cloșcuț, frate de cruce, uite azi, zi sfîntă de duminecă, aici, în casa asta a ta bogată și frumoasă, cînd te văd întîia oară după șapte luni, îți mărturisesc din suflet că aș îndura bucuros orice moarte, oricît de crîncenă, fără un geamăt și fără o lacrimă, numai de-aș găsi oamenii care să îndrăznească a încerca să sfarme nedreptatea și rușinea!

Se făcu o tăcere lungă. Cloșca lăsă ochii în pămînt și murmură:

— Horia, Horia, mi-e frică de tine!

Horia îl privi lung și de-abia într-un tîrziu răspunse:

— Da, cu inima și cu gura sîntem, negreșit... Dar oare numai cu atîta făcutu-s-a vreodată ceva în lume?

Și mai nedumerit, Cloșca întrebă:

— Apoi atunci?

De-abia în clipa aceasta văzu că fratele lui de cruce are parcă o înfățișare nouă. Glasul îi rămăsese tot cel vechi, fierbinte și prietenos, dar în ochii lui ardea o flacără care înspăimînta, poruncind și rugînd în același timp.

— Fapte ne trebuiesc, Cloșcuț! mormăi Horia cu o privire ce îi scormonea inima. Nouă totdeauna fapta ne-a lipsit. De aceea ne-au încălecat toți veneticii de am ajuns slugi și străini în țara noastră... Au venit ungurii peste noi cu foc și sînge, și i-am primit. Au făcut ei legi ca să ne încătușeze, și le-am primit. Au călcat legile făcute de ei pe spinarea noastră, și am primit. Am primit mereu toate batjocurile pentru că ne-a fost frică de faptă. Parcă moartea n-ar fi moarte fie că ți-o dă călăul din porunca domnilor, fie că ai căpăta-o în luptă dreaptă dînd și tu înainte de-a primi lovitura... Sîntem totdeauna uniți în supunere și umilință și niciodată nu ne putem uni ca să cucerim dreptatea. Nu e sat în țara asta unde să nu găsești un sărman trup de iobagiu ba spînzurat, ba tras în țeapă, ba frînt pe roată și ciopîrțit în bucăți, spre a băga spaima în oameni și a-i ține pe vecie în jug ca pe vite... [20]

Cloșca încremenise pe laviță ascultîndu-l. În odaia curată, plină cu de toate ca un stup, vorbele lui Horia șerpuiau ca niște limbi de foc mistuitoare. Se uita în ochii lui de oțel și vedea numai luciri de săbii și suliți înțepătoare. După un răstimp zise și el cu sfială:

---

[20] Replica lui Horia definește caracterul social al relațiilor istorice dintre români și unguri, eliminînd confuzia de care, eventual, ar putea-o stîrni lectura grăbită a romanului.

— Măi frate-meu Horia, mi-aduc aminte că-mi povestea bunicul, cînd eram micuț, cum s-au sculat odată iobagii, demult, poate să fie și două sute de ani, împotriva domnilor... Și spunea că au pornit oamenii și au tăiat și au aprins tot ce-au întîlnit, și ai noștri ar fi cuprins Aiudul și Clujul, și au făcut prăpăd mare pretutindeni, de credeau că nu mai rămîne nici viță și sămînță domnească. Ș-apoi deodată au venit cătane multe din Țara Ungurească, cu puști și cu cai și cu tunuri, și s-a băgat zîzanie și frică în oameni și s-au risipit care încotro. Dar căpitanul lor a murit de moarte crîncenă, prăjit pe jilț de fier, și tovarășii lui au fost siliți să mănînce din carnea lui friptă și smulsă cu clește înroșite în foc...

— Știu și eu povestea asta, Cloșcuț — șopti Horia cu un zîmbet mohorît. Chiar domnii o răspîndesc înadins ca să reteze din rădăcini orice pornire îndrăzneață în mintea noastră. Parcă toate pedepsele groaznice pe care le împart pentru vina cea mai ușoară, de ce sînt? Fiindcă numai așa izbutesc să ucidă în noi, înainte de-a încolți, orice gînd de răzvrătire.

Și deodată adăogă cu un glas fierbinte ca o rugăciune:

— Cloșcuț, frate de cruce, uite azi, zi sfîntă de dumінecă, aici, în casa asta a ta bogată și frumoasă, cînd te văd întîia oară după șapte luni, îți mărturisesc din suflet că aș îndura bucuros orice moarte, oricît de crîncenă, fără un geamăt și fără o lacrimă, numai de-aș găsi oamenii care să îndrăznească a încerca să sfarme nedreptatea și rușinea!

Se făcu o tăcere lungă. Cloșca lăsă ochii în pămînt și murmură:

— Horia, Horia, mi-e frică de tine!

Parcă ar fi așteptat răspunsul, Horia zise îndată, schimbat la față și la glas:

— Știam, frate Cloșcuț, că noi nu sîntem făcuți pentru fapte și tocmai de aceea am adus iar o traistă plină de dreptăți pe hîrtie. Uite-o colea! Doldora!... Asta ne trebuie și am adus. Aș mai fi adus eu și altceva, dar... Ți-oi lăsa poruncile ție, să te duci iar cu căciula în mînă, să cerșești, cum am mai cerșit și eu și toți de atîția amar de ani în zadar pe la toate ușile. Și domnii au să se șteargă dinapoi cu poruncile împărătești și noi o să rămînem tot așa cum sîntem, ori poate mai rău, că dumnealor trebuie să fie mai supărați acuma că iar ne-am dus la împăratul... Ehei, bine mi-au spus oamenii pe-acolo că fiecare are ce i se cuvine!

Cloșca se buimăci de tot. Pînă acum Horia fusese mai mlădios, mai îngăduitor. Chiar i se păruse că numai gura e de el. Niciodată n-a fost așa de îndîrjit. Poate l-au schimbat pe acolo oamenii? Aici, dimpotrivă, și cînd cei prea necăjiți spuneau c-ar trebui să mai încerce și cu răul, că binele nu te scoate la liman, Horia povățuise răbdare și mereu răbdare.

Cloșca însuși era din fire sfios și cu mare supunere față de lege și stăpînire. Avea avere frumoasă, avea nevastă tînără și un dor de viață liniștită și tihnită. A fost de trei ori la împăratul, dar mai mult de dragul lui Horia în care credea ca în Dumnezeu. Ultima oară, deși comunele îl aleseseră, a făcut ce-a făcut și nu s-a mai dus. Nu de frică, ci de cumințenie. Căci pe cît de stăpînit era de obicei, tot așa de dîrz și neînfrînat devenea cînd se pornea. Îndesat la trup, cu fața rotundă și brună, cu ochii mici, scăpărători, se încăpățîna și se înverșuna fără seamăn. Dacă apuca să făgăduiască, se ținea ca un rob.

De aceea acum cuvintele lui Horia și mai cu seamă privirile lui îl tulburau. Își dădea seama de o primejdie mare spre care îl îndemna, cu atît mai mult că nu pricepea încă întreg gîndul prietenului său. Pe de altă parte iarăși nu putea să nu fie cu trup și suflet alături de Horia care era mai înțelept decît toți și care totdeauna a căutat numai binele obștesc. S-ar fi simțit o zdreanță de om dacă și-ar fi părăsit fratele de cruce tocmai în clipa cînd s-ar ivi o adevărată primejdie.

Era încurcat și nici nu mai știa ce să spună. Din norocire tocmai atunci dădu buzna în casă frate-său Toader, însoțit de Vasile Sgîrciu, feciorul surorii lor Achimia, măritată în satul Seliște. Auziseră c-ar fi venit Horia și voiau să afle și ei cîte ceva.

Într-adevăr trebuiră să schimbe vorba. Horia scoase din traista de piele bătută cu ținte galbene niște documente prin care împăratul poruncea guvernului din Sibiu să facă îndată dreptate oamenilor, să-i apere de slujbașii domeniului și ai comitatului până cînd însuși majestatea sa va hotărî asupra cercetărilor orînduite, să nu se atingă nimeni de deputații comunelor care au fost cu plîngerile, iar pe oamenii care s-ar mai afla prin temnițe să-i trimită degrabă pe la casele lor.

— Poruncile astea trebuie să fi sosit la cîrmuire, căci poruncile împărătești umblă mai iute ca picioarele mele — adăogă Horia cu un zîmbet amar. Acu să mai așteptăm, să vedem ce-or face domnii de la Sibiu și dacă n-or face nimica, apoi s-or duce iar oamenii comunelor să întrebe și să se roage să împlinească porunca împărătească și să slobozească din temniță pe Dumitru Todea și pe ceilalți.

Cloșca, fiindcă adineaori șovăise, vru să fie mai zelos și strigă că nu mai e vreme de așteptat, ci să se dea de știre oamenilor și îndată să plece deputații la Sibiu pînă

ce porunca împărătească e încă proaspătă. Horia îl potoli cu o privire puțin mustrătoare:

— Mai sînt doar cîteva săptămîni pînă-n postul Sînpetrului. Ce înseamnă asta față cu răbdarea noastră de veacuri? Să nu umble bieții oameni în zadar și să li se răspundă că n-a sosit nici o poruncă. Măcar atunci de-ar fi mersul cu folos!

Apoi în dumineca întîi din postul Sînpetrului se adunară la Cîmpeni oamenii din toate satele care făcuseră plîngere la Viena. Îi chemase Cloșca. Se sfătuiră să plece cîte doi bătrîni din fiece comună și să afle la cîrmuire ce s-a făcut cu porunca împărătească. Horia nu spuse nimica, deși Cloșca, speriat de privirile și de zîmbetul lui neîncrezător, a încercat mereu să-l stîrnească. În sfîrșit Cloșca propuse să meargă negreșit și Horia, căci fără dînsul n-are să se facă nici o ispravă. Toată lumea stărui, dar Horia refuză: el a umblat destul și are dreptul să se mai și odihnească; dealtfel cîrmuirea, cum ar da cu ochii de dînsul, l-ar și prinde și l-ar băga în temniță, ori poate l-ar și spînzura, că doară de doi ani îl tot caută ca pe un tîlhar.

Deputații în frunte cu Cloșca, porniră chiar a doua zi la Sibiu, zăboviră acolo vreo trei zile pe la porți pînă ce un domn foarte împopoțonat îi primi, îi ascultă cu băgare de seamă, stătu pe gînduri, răsfoi prin niște cărți groase și apoi le spuse să vie după răspuns peste două zile. Se întoarseră peste două zile și atunci același domn le vorbi și mai blînd că oamenii care sînt prin temnițe vor fi sloboziți cît de curînd, iar ei să se ducă acasă și să aștepte fără grije căci plîngerile lor vor fi cercetate de aproape și li se va face dreptate pînă în două săptămîni... Cloșca oftă ușurat și mulțumi domnului cum se pricepu mai frumos. Parcă i-ar fi luat o piatră de pe

inimă, așa se simțea de vesel pe tot drumul lung pînă acasă. N-avu răbdare și, după ce îmbucă ceva, se repezi pînă la Albac, să-i spuie și lui Horia că dreptatea sosește. Horia nici nu clipi, îl lăsă să isprăvească și pe urmă zise rece:

— Bine, frate Cloșcuț, să vedem peste două săptămîni!

Îndoiala din glasul lui îl îndîrji și-l hotărî să plece iar, numai cu cîte-un om din fiecare comună, să afle rezultatul la Sibiu chiar din gura acelui domn de treabă. Fură primiți însă într-o cancelarie mai mică, de către alt domn, ursuz, bătrîn, uscat, cu pana de gîscă după ureche. Înțelegea mai rău românește, răscoli mai multe bucoavne și le spuse plictisit că nu s-a sfîrșit încă deplin cercetarea, dar să vie din nou peste alte două săptămîni... Însăși amînarea aceasta dovedește că guvernu vrea să facă dreptate, se gîndi Cloșca mulțumit, că altminteri putea să ne alunge acasă fără nici un răspuns ori să ne spuie verde că n-avem dreptate. Firește, duse și la Albac vestea bună, dar Horia neclintit, zise iarăși:

— Bine, frate Cloșcuț, să mai așteptăm două săptămîni!

Cu aceiași tovarăși, Cloșca luă drumul spre Sibiu. Inima totuși îi era strînsă mai cu seamă din pricina răcelii lui Horia. Fură purtați de la o cancelarie la alta două zile. A treia zi pătrunseră numai pînă la un aprod care le comunică răspunsul cîrmuirii: că jalba lor, împreună cu toate documentele și cu porunca împărătească, a fost trimisă la Galda, domnului fișpan, și că pe viitor să nu mai vie pe-aici, fără să se ducă acolo după dreptatea ce li se cuvine.

Cloșca îngălbeni. Dacă plîngerea a ajuns la Galda, slabă nădejde de dreptate a mai rămas. Fișpanul comi-

tatului Albei era baronul Kemenyi, trufaș, disprețuitor și fără inimă, de la care nici un iobagiu n-a primit decît vergi sau furci. Dar se reculese, căci nu voia să se dea bătut. Îi apărea mereu Horia, cu zîmbetul neîncrezător și cu ochii plini de necunoscut, și se îndemna să mai încerce. Îi era teamă că, de va ieși dreptatea lui Horia deasupra, se va întîmpla ceva ce n-a mai fost.

Pentru că mai aveau merinde, se înțelese cu tovarășii ca, întorcîndu-se spre vetrele lor, să se abată pe la Galda. Fișpanul nu era acasă. Aflară că e pe la Aiud, la vînătoare, dar că îl așteaptă să pice în două-trei zile. A patra zi veni într-adevăr și găsi deputăția de iobagi la poarta castelului. Cum îi văzu, se încruntă. Nu suferea pe iobagii cu jalbe, zicînd că jalba e începutul răzvrătirii.

— Ce-i, măi oameni? întrebă baronul, oprind trăsura. Ce cătați pe-aici în loc să fiți la muncă și pe la casele voastre?

Vorbea atît de bine românește că oamenii spuneau c-ar fi chiar român sau măcar de neam românesc. Cu căciula în mînă, Cloșca răspunse supus:

— Umblăm după dreptate, măria ta!

— Aha, după dreptate! făcu fișpanul strîmbînd din nas.

După ce auzi însă despre ce e vorba, se îmblînzi și le spuse liniștit că a lipsit de-acasă și de aceea n-a putut să ia cunoștință de porunca maiestății sale care trebuie să fi sosit în zilele acestea. Are să se intereseze cît mai curînd și va judeca după dreptate, numai ei să fie oameni cumsecade, să muncească cinstit și să-și vadă de treburi. În urma stăruinții lui Cloșca, dădu voie să vie peste vreo două săptămîni după răspuns.

Astfel oamenii se întoarseră acasă cu speranțe de bine. Totuși Cloșca nu se mai duse la Albac: îi era frică de batjocura lui Horia.

Ca să înduioșeze pe fișpan, Cloșca se întoarse la Galda cu optsprezece oameni, tot unul și unul. Iar nu-l găsiră. Acum era la Cluj, la un sfat domnesc. Un scriitor ieși însă în curte și le spuse răstit că măria sa n-a avut răgaz să se ocupe de chestiunea lor, că a trebuit să rezolve lucruri mult mai serioase, totuși, în semn de milă și bunăvoință, i-a poruncit lui să le aducă la cunoștință că, îndată ce-i va rămîne timp liber, are să cerceteze și afacerea aceasta și, prin urmare, să mai treacă peste vreo două-trei săptămîni pe-aici... Cloșca clocotea. Se stăpîni și zise doar că, deoarece tot au venit și-s osteniți, vor aștepta și pe măria sa. Scriitorul se înfurie cumplit, socotindu-se ofensat în demnitatea sa. El le-a vorbit în numele domnului baron și nu dă voie nimănui să se îndoiască de cuvîntul său, iar la sfîrșit îi scoase afară din curte numai în sudălmi ungurești. Oamenii, îndemnați de Cloșca, nu se descurajară. Au așteptat o săptămînă încheiată pînă ce a sosit fișpanul. Dar fișpanul era de asemenea mînios că n-au împlinit poruncile scriitorului, care e nemeș și mîna lui dreaptă, și le porunci să plece îndată acasă și să vie peste două săptămîni. Să nu mai cuteze însă a veni atît de mulți, că oamenii de treabă nu bat drumurile cînd e vremea muncilor...

Cloșca era abătut. Dumineca următoare, la ieșirea din biserică, povesti ce-au pățit, dar adăogă, fiincă se afla și Horia de față:

— Pentru dreptate sînt în stare să-mi tocesc picioarele pînă la genunchi!

Horia zîmbi. Tot așa vorbise și el odinioară.

Cînd ajunse la Galda și pătrunse iar la scriitorul supărăcios, Cloșca vorbi mai supus și mai mieros chiar decît vorbise cu fișpanul, căutînd astfel să-l înmoaie, fiindcă înțelese că acum de el atîrnă dreptatea. Și într-adevăr scriitorul se îmblînzi și răspunse că baronul l-a însărcinat pe dînsul să citească toate hîrtiile și să-i raporteze. Pînă într-o săptămînă va isprăvi. Atunci apoi să vie oamenii ca să-și afle dreptatea.

Întîi plănuiră nici să nu se mai întoarcă acasă, ci să aștepte aici săptămîna, cum au mai așteptat și de rîndul trecut. Cloșca stărui să nu rămîie. I se părea atît de sigur că a izbîndit, încît ținea să afle și Horia asemenea știre. Horia însă era dus prin Zarand.

După răspuns acuma, ca să fie mai pe placul fișpanului, veni numai cu cinci oameni. Fiecare aduse însă și cîte un plocon pentru scriitorul în mîinile căruia se găsea soarta comunelor: un purcel de lapte, două găini grase, o gîscă îndopată, o sută de ouă într-un ciubăraș lucrat de feciorul lui Horia... Gornicul de la poartă fu trimis înlăuntru cu darurile. Totuși scriitorul nici nu se arătă, nici nu-i chemă în cancelarie. Numai gornicul le aduse răspunsul: să meargă acasă și să-și vadă de muncă; cercetările s-au făcut și s-au sfîrșit și din ele s-a văzut că toată vina este a lor pentru că n-au fost destul de ascultători și supuși poruncilor domnești; deci să nu mai umble pe drumuri că altfel vor fi și ei foarte aspru pedepsiți.

Cloșca, desperat, a rugat pe gornicul român să facă bine să-i lase să vorbească și dînșii cu măria sa scriitorul, că poate are să se îndure să le împartă o dreptate mai bună. După multe stăruinți gornicul își luă inima în dinți și se duse înlăuntru cu rugămintea lor. Peste cîteva clipe însă a ieșit roșu ca para focului.

Iobagii să nu mai îndrăznească a stărui, că îndată îi dă pe mîna pandurilor să le tragă cîte zece vergi la spinare. Și dacă se încăpățînează să stea pe la porți, să știe că vor fi puși în lanțuri și trimiși la închisoare, să se sature de rebeliune.

Pămîntul se clătină subt picioarele lui Cloșca. Ieși din curtea castelului domnesc cu pași șovăitori, parc-ar fi fost beat, urmat de cei cinci tovarăși, năuciți ca și dînsul. Nu mai era în stare să gîndească nimica. Ori încotro își arunca ochii i se părea că vede numai prăpăstii. Se tîrîră așa pînă la gazda lor, Matei Pratea, iobagiu pe moșia fișpanului, bătrîn, cu nouă copii și văduv. I se făcu milă de Cloșca mai ales, care era prăpădit de tot, și le spuse, în mare taină, să mai încerce și la Bălgrad, că este acolo un maior tare de omenie și poate dumnealui să-i învețe ceva, că mult bine a făcut multora de-l blagoslovește toată sărăcimea. Se spune chiar că ar ține de nevastă o româncă, pe fata unui protopop de pe Someș unde românii sînt grăniceri, scăpați de domni și de iobăgie. Maiorul a vrut să tragă la cătane și pe oamenii de pe-aici, ca să-i mîntuiască de robie, i-a și scris într-o carte, dar domnii au prins de veste și s-au supărat c-or să rămîie fără iobagi și i-au oprit pe oameni să mai meargă la Bălgrad și au stricat socotelile maiorului.

Cloșca s-ar fi agățat și de un fir de pai. A doua zi, pe la amiazi, sosiră la Bălgrad și găsiră pe maiorul Altmayer, comisar de război și comandantul biuroului de recrutări. Era grăsun, cu o față strălucitoare de bunătate. Deputații îi căzură în genunchi și Cloșca îl rugă fierbinte să nu-i lase și să le facă dreptate, că de unsprezece săptămîni aleargă și altă nădejde nu mai este să fie ascultate poruncile împărătești.

Maiorul citi hîrtiile, își atîrnă și ochelari, clătină din cap de cîteva ori și pe urmă, împăturindu-le cu băgare de seamă, răspunse blînd cu accentul tărăgănat săsesc:

— Eu n-am nici o putere, oameni buni! Eu sînt cătană şi nu mă pot amesteca în treburi de țivili. Dreptate aveți, că așa se arată în documentele astea. Dar eu n-am putere să vi-o dau, că de-aş avea, v-aş da-o... Voi însă să aveți răbdare, oameni buni! Duceți-vă acasă și nu vă amărîți deloc. Maiestatea sa, împăratul, a făgăduit că iar are să vie pe-aici curînd de tot, să vadă cum i s-au împlinit poruncile. Atunci să ieșiți și voi cu jalbele și înălțatul împărat n-are să vă lase cu inima întristată!

— Apoi c-am răbdat destul, domnule maior! zise Cloşca întunecat, ca și cînd ar fi trîntit o ușă grea.

Şi pînă acasă tot suduind au mers, ca să-și mai răcorească sufletele. Iar duminecă, vorbind cu oamenii, Cloşca mereu se oprea și scrîșnea, parcă turbase:

— Asta-i dreptatea domnilor, oameni buni, vedeți?... Precista și soarele lor de domni!

CAPITOLUL IV

CU VOIA ȘI PORUNCA ÎMPĂRATULUI!

— Na, frate Cloșcuț, acu ce mai facem? zise Horia peste cîteva zile, găsindu-l mai potolit.

— Apoi ori pierim, ori ne facem singuri dreptate! răspunse Cloșca încruntat și mohorît.

Altă ieșire nici nu vedea: să se învoiască în taină cu oamenii din toate satele Ardealului și, într-o singură și aceeași zi, să se năpustească asupra domnilor și să-i omoare, iar curțile lor să le facă praf și cenușă. Numai așa vor scăpa de unguri și vor putea trăi în pace. Chiar socotise că pînă pe la Crăciun ar avea vreme destulă să se pregătească încît în ziua de anul nou să nu se mai găsească în Ardeal nici urmă și sămînță ungurească [21].

— Ehei, dacă s-ar împlini lucrurile astea ca din gură! oftă Horia gînditor. Trebuie chibzuit și cumpănit bine, frate Cloșcuț!

---

[21] In capitolul VI, *A ncastră-i lumea,* autorul adcptă o formulare care elimină orice umbră de îndoială în ceea ce privește orientarea conflictului dezbătut în roman: „să nimicească toată sămînța de domni unguri și bogățiile lor să le lase pe seama oamenilor nevoiași care se luptă acuma pentru dreptate ...“ (vezi p. 270, r. 30-33).

El de mult bănuia că aici au să ajungă și tocmai de teama aceasta a alergat de atîtea ori pînă la împăratul. Şi de multe ori și-a pus întrebarea: ce-ar fi dacă ar veni vremea și ce-ar trebui să facă? Dar niciodată n-a îndrăznit să meargă cu gîndurile pînă la capăt. De-abia acum la urmă, la Viena, după ce a ieșit de la împăratul, cînd a simțit că toate sforțările sînt osîndite a rămîne zadarnice, și-a zis și el, ca și Cloşca azi, că s-a umplut paharul. Totuși el încă de atunci și-a dat seama de greutățile ce se vor ridica în cale. Oamenii se aprind iute, dar și mai iute se lasă. Obida de veacuri a mucegăit sufletele și a tocit îndrăznelile. Mulțimea fără cap e neputincioasă...

Cînd reveni la Cărpeniș, peste vreo săptămînă, găsi pe Cloșca închis în casă la sfat cu un om voinic, pletos, cărunt, cu mustăți mari, cu niște ochi mici foarte sclipitori. Cloșca sări fericit:

— Vai, parcă Dumnezeu te-a adus, că tocmai despre tine vorbeam!... Uite, dumnealui e omul care ne trebuie! adăogă apoi arătîndu-și tovarășul. Mă mir cum de nu ți-am spus mai demult, dar dacă dumnealui numai din Crăciun în Paști coboară în sat, cum să-l ții minte? Poate nu-l cunoști deloc, că nici nu e cărpinișan, ci crișan, de la Vaca, peste dealuri, și s-a însurat la noi pe moșie. A fost și cătană, are *obșit* și cînd zice o vorbă apoi e zisă. Îl cheamă Gheorghe Marcu, dar oamenii îi zic Crișan...

Crișan sfredelea pe Horia cu o privire plină de curiozitate. Auzise de dînsul și-l respecta din pricina călătoriilor la Viena și mai cu seamă pentru că a vorbit chiar cu împăratul, ceea ce lui, vechi ostaș, i se părea cea mai mare cinste. Ca mărginaș nu se amestecase pînă acum în treburile obștești ale satului. Dealtfel nici nu-i plăceau lui sfaturile oamenilor unde se cheltuia vorbă

multă în zadar. Vorba fără faptă e ca și recrutul care nu-i cătană și nici civil. Avînd casa luată de zestre pe Coasta Dăroaiei, depărtișor de drumul țării, își vedea de necazurile lui și nici cînd se ducea la tîrg, la Cîmpeni ori la Abrud, nu trecea prin sat, ci totdeauna peste dealuri, că-i venea și mai drept.

Lui Horia îi plăcu omul. I se păru hotărît și dîrz. Mai mult în glumă totuși îl cercetă, zicîndu-i cu glas prietenos:

— Cătană zici c-ai fost, dar în război fost-ai?

— Fost!

— Dar dușmani omorît-ai?

— Omorît!

Horia îi dădu mîna, adăogînd cu alt glas, mai gros:

— Na, să ne fie întîlnirea într-un ceas bun și cu noroc!

— Apoi ceasul bun tot numai omul singur îl alege! răspunse Crișan privindu-l drept în ochi.

Cloșca încercă să-i așeze îndată la vorbă, mai ales că dînsul chiar începuse cu Crișan o poveste cu multe înțelesuri. Horia se codi. Pe de o parte nu voia să se destăinuiască unui om pe care-l întîlnește întîia oară, oricîtă încredere i-ar fi inspirat; apoi socotea trebuincios să mai pipăie sufletele satelor înainte de-a putea alege și porni pe o anume cale. Și la Cloșca venise acum tocmai să-l îndemne să nu stea cu mîinile în sîn și să nu se mulțumească a scrîșni din dinți, ci să vorbească cu oamenii din comunele lui și să găsească pe cei mai vrednici.

— Cu dumnealui ne-om învoi noi repede, cînd o fi trebuință, că a fost cătană și n-are lipsă de multă vorbărie — zise dînsul, uitîndu-se lung la Cloșca. Atunci ne-om duce noi la dumnealui acasă, că-i mai decparte, numai să vie vremea!

— Dumneata ești mai cuminte și ai să chibzuiești cum e mai bine — se amestecă Crișan. Dar boala lungă niciodată nu-i bună. Omul prost e slab și fricos. Să nu-ți fie cu mirare dacă domnii or afla toate gîndurile dumitale mai curînd decît oamenii!

Horia simțea la fel și de aceea nu-și dezvăluia nimănui sufletul întreg, nici chiar fratelui de cruce Cloșca. Dădu doar din cap că așa este și schimbă vorba.

Cum sosi însă acasă trimise pe feciorul său Ion să cheme pentru duminecă după-amiazi la Cîmpeni, în cîrciuma lui Ispas Galdău, pe ulița dinspre Bistra, pe Ursu Șoldeșu din Secătura, pe Ion Iobagiu din Bistra, pe David Onu Surdu din Mușca, pe Ioniță Mămăligă din Mogoș, pe Ionuț Dandea din Bucium, pe Nicolae Fordea din Ponor... Îl dăscăli cum să vorbească cu ei, cum să le spuie să vie negreșit ca să afle niște porunci împărătești, dar nimeni să nu știe despre plecarea lor. Înainte de a se miji de ziuă feciorul porni, iar el însuși se duse tocmai la Vidra, la Petre Nicula pe care, de cînd se întorsese de la Viena, îl întîlnise o singură dată în Cîmpeni, la tîrg. Petre era om mai cu stare, avea pămînt și vite destule și o casă bună în marginea satului, într-o fundătură de vale. Muncea iarna și la văsărit, ca toți moții, ca să mai facă bani fiindcă îi dăruise Dumnezeu și copii mulțișori. Se bucură zgomotos văzînd pe Horia și strigă:

— Ia seama, nevastă, să nu se surpe hornul, c-a dat Dumnezeu de-a mai venit și pe la noi crăișorul nostru!

Dar Horia nu-i dădu mult răgaz, ci-i porunci să meargă să poftească pînă aci pe Iacob Todea și pe Petre Goia, pe Tulia Nicula, pe Toma Gligor și pe Pavel Bocu, să se sfătuiască puțin împreună cu toții.

Petre Nicula nu șovăi, deși ardea să afle ce s-a putut întîmpla. Bănuia că trebuie să fie din pricină că porun-

cile împărătești n-au avut nici o putere și-și zicea că poate vrea să puie la cale o nouă plecare la Viena, deoarece aceiași oameni hotărîseră și în trecut și ei strînseseră chiar și banii de drum din comune. Vidra e însă sat împrăștiat și, pînă să-i înștiințeze pe toți, trecu de amiază, iar pe Tulia Nicula nici nu-l găsi deloc, fiind plecat cu vase prin țară de cîteva săptămîni.

Spre seară se adunară și Horia vru să le spuie mai întîi cum a umblat Ion Oargă Cloșca pe la Sibiu și prin Galda. Știau toți.

—D-apoi dacă știți, oameni buni, ce-aveți de gînd acuma? întreabă Horia întocmai cum întrebase și pe Cloșca.

Clătinară din cap, se uitară unii la alții, mormăiră „Dumnezeu știe", „Ce să mai facem", „Noi n-avem nici o putere"... De-abia tîrziu, Iacob Todea, mai amărît, zise:

— Pînă ne-or vedea tot plecați și neputincioși, domnii dreptate nu ne-or face, măcar să vie oricîte porunci de la împăratul! Și oamenii, săracii, putrezesc prin temnițe!

Se gîndea la frate-său, Dumitru, care de doi ani suferea la Aiud, în închisoare.

Îndrăzneala aceasta dezlegă și limba lui Pavel Bocu, colțuros, cu ochii bolbocați:

— Apoi să te duci iară la împăratul, bade Ursule, și să-i spui verde cum își bat joc domnii de porunca lui!

Petre Nicula, cam înfricoșat din fire, ca omul cu mulți copii, aprobă din tot sufletul pe Pavel; mersul la împăratul nu putea avea urmări prea rele, mai ales dacă nu va mai fi ales el să meargă, ceea ce i se părea că are să se și întîmple, pentru că el și-a bătut destul picioarele.

— Ba eu nu m-oi mai duce nicăiri, măi oameni, să știți și să nu vă lăsați în nădejde! zise Horia deodată atît de rece parcă cu vorba lui s-ar fi făcut mai frig în odaie. Că și de maiestatea sa mi-ar fi rușine, că nici înălțatul împărat n-are ce să ne facă dacă noi nu suntem în stare să ne mișcăm deloc!

Acum se aștepta ca vreunul din ei să se înfurie cel puțin cît Cloșca deunăzi. Amuțiră însă mai rău toți. Apoi unul oftă, ceea ce îndemnă pe Petre Goia să bolborosească:

— Să pierim cu toții, că se vede c-așa ne-a lăsat Dumnezeu.

— Da de ce să pierim mereu noi și să nu mai piară și alții! făcu Horia tot aspru.

Nu răspunse nimeni. Pe fața fiecăruia văzu însă o îngrijorare neagră, ca și cînd fiecare ar fi cîntărit în sine urmările unui astfel de gînd, căci pînă la faptă nici cu gîndul nu mergeau. Horia simțea și înțelegea sufletul lor. Odinicară la fel s-a zbuciumat și dînsul. Născut în umilință, crescut în frica de stăpînitori, obișnuit numai cu amenințări, bătăi și torturi, pedepsit pentru vina cea mai ușoară cu moartea cea mai crîncenă (simpla tăiere a capului părea o adevărată favoare față de tragerea de viu în țeapă, frîngerea cu roata de jos în sus și alte asemenea feluri de moarte, dealtfel amănunțite anume în legi cunoscute), omul trebuia să piardă orice avînt și mai cu seamă orice încredere în sine. Parcă ar fi vrut să-i scuture din toropeală, Horia îi întrebă pe rînd:

— Ce zici, Iacobe?... Ce zici, Toma?... Dar tu, Pavele?... Și tu, Petre Goia, tu cel văr cu tîlharul de birău de-aici?

Singur Gcia gemu înfricoșat:

— De...

Pe urmă, după un răstimp, Petre Nicula zise foarte stăruitor:

— Mai bine să ne mai ducem o dată la împăratul, să ne mai jeluim, să ne mai rugăm! Cu răul nu faci nimic, dar cu supunerea tot mai înmoi și inima cea mai vicleană!

— Cum să ne punem noi împotriva cătanelor cu puști și cu tunuri? se minună deodată Toma Gligor aproape supărat.

Și îndată găsiră toți pricini de codire: că oamenilor li-e frică de domni, că domnii au arme și slugi și cătane, că nemeșii tot nu s-ar lăsa pînă nu ne-ar doborî chiar de-ar fi să aducă și din alte împărății cătane cîtă frunză și iarbă, că iobagiul mai bine rabdă orice decît să se răzvrătească de bună voie...

— Să dea poruncă împăratul să ne sculăm ș-apoi atunci să vadă ungurii cine sîntem noi! strigă chiar Petre Nicula într-o clipă de uitare și sigur mai dinainte că asemenea poruncă nu poate da nici împăratul.

— Așa da, să vie poruncă împărătească și pe urmă lasă-i pe mîna noastră! făcu și Iacob Todea îndată.

Fiindcă și ceilalți se încălziră, Horia, cu o strălucire mare în ochi, izbucni mulțumit:

— Poruncă vreți de la împăratul?... Da spusu-v-am eu ce porunci mi-a mai dat înălțatul împărat? Știți voi ce porunci mai sînt pe drum și cîte au să mai sosească în curînd?

Nu mai putu continua căci un copil al lui Petre Nicula năvăli în casă, strigînd:

— Tată, tată, vine biräul cu doi gornici!

— La noi vine, măi băiete? se sperie Petre ridicîndu-se.

— La noi, la noi... Au și trecut pîrleazul din vale și suie pe cărăruie spre casă. Uite-i, că se văd și din fereastră!

Horia, lîngă geam, își aruncă ochii. Veneau. Era sigur că pe dînsul îl caută. Același simțămînt îl aveau și ceilalți bărbați, încît Petre chiar zise:

— O fi umblînd să prindă pe unchieșul?

— Vezi bine că după mine umblă! murmură el împingîndu-și traista la spate și dîndu-se mai laoparte din dreptul ferestrei.

— Ba dintre noi nu te-or lua, bade Ursule, de-ar veni cu toți pandurii comitatului! scrîșni Iacob Todea. Că doară n-om răbda chiar batjocura asta!

— Nu, nu, mai bine-i sucesc eu gîtul, măcar că mi-e văr! sări și Petre Goia, suflecîndu-și mînecile cămășii.

Atunci însă muierea lui Petre Nicula, durdulie și roșcovană, care-și văzuse de treburile ei pe la foc, se întoarse la dînșii cam mînioasă:

— Ba să faceți bine, măi oameni, și să nu ne faceți nouă pozne în casă, că nu-i casă de țigani casa asta!... Mai bine haide, unchieșule, și cată-ți de drum sănătos! Ia-o prin tindă în dosul casei, strecoară-te printre clăile de fîn și bagă-te-n pădure, că numai două-trei sărituri zdravene îți trebuie. Apoi dacă ești în pădure poate biràul să te tot caute pînă l-o sătura necuratul!

— Bine zice femeia — făcu și Petre Nicula răsuflînd ușurat.

Luă binișor de mînă pe Horia, să-l întovărășească pînă afară, că în tindă e cam întunerec.

— Rămîneți sănătoși c-apoi om mai vorbi noi altădată! zise Horia din prag, liniștit.

De-abia se închise ușa în urma lui că se și auziră în fața casei pașii de cisme potcovite ai primarului

Vasile Goia, iar apoi îndată glasul lui ruginit și sfătos:

— Petre!... Măi Petre Nicula!... Ia ieși pînă afară un pic!

— Da ce vînt te-aduce pe la noi, domnule birău? întrebă Petre ivindu-se în pragul tinzii.

Primarul, răspunzînd din gură, îl dădu laoparte ca să-și facă loc să treacă înlăuntru:

— Apoi tot bine, măi Petre, dar ia lasă-mă să intru și eu în casă cu feciorii mei, că ne-am ostenit de cît am bătut drumurile toată ziulica!

În odaie găsi pe cei patru bărbați șezînd liniștiți ca la o șezătoare de bătrîni.

— Aha, țineți sfat mare, măi boieri! strigă Vasile Goia batjocoritor. Dar Ursu Nicula văd că lipsește? Cum se poate?... Crăișorul, măi Petre! C-am auzit c-așa-i ziceți, ori numai tu l-ai botezat așa?

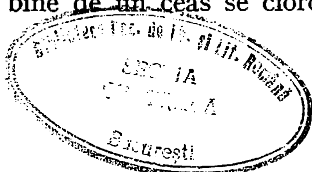
— Care Ursu Nicula? se burzului Petre Goia, mai îndrăzneț, ca neamul.

— Și tu, pricopsitule, te ții de pulpana lui Horia? făcu primarul cu un dispreț care turti de tot pe Petre. Mai bine ți-ai vedea de sărăcie că-ți mor copilașii de foame în vreme ce tu umbli la sfaturi!

Parcă găsirea lui Petre Goia l-ar fi mîniat mai rău decît toate, urmă îndată mai aspru:

— Na, pe mine să nu mă purtați cu minciuni că eu vă cunosc și măselele din gură!... Iute, iute, că n-avem vreme de pierdut!... Ia vedeți și voi, măi feciori, că poate voi îl aflați mai degrabă!

Bărbații se jurau că nici n-au văzut pe Ursu Nicula, iar muierea prinse a blestema că-i sperie copiii și-i răscolește casa pentru cai verzi pe pereți. Gornicii scormoniră prin casă, prin pod, prin grajduri, prin grădină, peste tot, în zadar. Vasile Goia nu voia să plece cu mîna goală și mai bine de un ceas se ciorovăi cu

oamenii, cînd glumeț, cînd poruncitor și amenințător. În cele din urmă, trebuind să se retragă cum a venit, le zise dojenitor:

— V-aș putea lua pe voi în locul lui Ursu Nicula, că știu tot! Eu am ochi mulți, măi fraților! L-am văzut pe Horia azi-dimineață intrînd în sat, l-am văzut pe nepotu-său Petre Nicula, alergînd cu limba scoasă după voi... Dar eu nu-s rău, măcar că ziceți voi că-s rău! Iacă, vă las să sfătuiți mai departe!... Sînteți mulțumiți?... Dar pe el nu-l mai cruț. Am avut poruncă în buzunar să-l prind și am închis ochii mereu. Drept răsplată dînsul pînă și la împăratul m-a pîrît c-am mîncat banii satelor... Șade frumos, ia spuneți și voi ...! Nu-i frumos, degeaba. Faci bine și-ți plătește cu rău. De aceea nici eu nu-l mai pot îngădui. Ș-apoi cînd se pune cineva rău cu mine, nu mai scapă nici în mormînt de gheara mea!... Noapte bună!

Horia rămăsese în marginea pădurii, oploșit după un copac bătrîn. Îi era teamă să nu cumva să aibă bieții oameni de pătimit din pricina lui. Văzu pe gornici adulmecînd prin grădină, apropiindu-se și de pădure pînă chiar spre locul unde era dînsul. Auzi deodată limpede glasul lui Ursu Uibaru:

— Că doară n-a fost nebun să aștepte pe-aici cînd pădurea e colea!

Stătu nemișcat pînă ce văzu pe Vasile Goia coborînd împreună cu gornicii. Vru să mai intre în casă, să continue sfatul, dar se răzgîndi: să nu abată vreo primejdie adevărată asupra oamenilor.

Pătrunse mai adînc în pădure, apoi coti spre vale, trecu prin cîteva grădini și livezi. Era întunerec beznă cînd bătu la ușa lui David Avram, biet hurcaș cu șapte copii, fără altă avere decît bordeiul cu o palmă de ogradă. Și numaidecît i se plînse creștinul împotriva

birăului Vasile Goia care chiar azi pe la prînz, i-a smuls un țol de subt copii pentru patru zloți și doi husoși ce i-ar datora, nu știe pentru ce, și pe care nu i-a putut plăti dacă n-are de unde. Ba, fiindcă s-a rugat să-l mai ierte și să nu-i ducă scoarța că n-are cu ce să-și învălească amărîții de copii, birăul s-a înfuriat de i-a mai tras și vreo șase palme peste obraz că, zice, să nu fie obraznic.

— Bun e Dumnezeu, Davide, și poate ne scapă odată și pe noi de toți tîlharii aeştia! îi zise Horia în chip de mîngîiere.

Se culcă în tindă, pe vatră, cotoșmănit în țundră. Se perpeli între somn și trezie. De dincolo auzi toată noaptea oftînd și prin somn cînd pe David, cînd pe nevastă-sa, iar de cîteva ori pe o fetiță de după cuptor, rîzînd cu atîta poftă și atît de limpede parc-ar fi fost ziua-n amiaza mare la zburdălnicii cu alți copii. Gîndurile îl munceau mai aprig ca totdeauna.

Mai ușor i-ar fi poate să-și piarză el urma și să-i lase pe oameni să se descurce cum vor crede. El s-ar putea duce prin alte părți, unde nu-l cunoaște nimeni, să trăiască — umilit, greu, căznit, dar liniștit, fără să se mai războiască cu nimeni. Dar asemenea purtare ar fi nevrednică. Ani de zile a deșteptat mințile oamenilor pînă i-a făcut să vadă și să înțeleagă și să simtă nedreptățile, i-a învățat să nădăjduiască trai mai omenesc, și acuma, cînd a deschis doruri și pofte, să-i lase în voia soartei? Asta nu se poate!

A continua viața așa, iarăși nu se poate. Se vede foarte bine că domnii au hotărît să-l prindă și să isprăvească cu dînsul. Porunci în acest scop au mai fost date, dar închideau ochii toți. Acuma însă s-au schimbat lucrurile. Deunăzi primarul din Rîul Mare, azi cel din Vidra... Mîine-poimîine, oricît s-ar feri, vreun gornic

sau chiar vreun slujitor plătit anume va pune mîna pe el. A prevăzut aceasta de cînd era la Viena. Şi-a făcut socoteala că, de a se întoarce acasă de-acolo tot numai cu vreo poruncă mălăiaţă, apoi de el e mai rău. De aceea, cum a ieşit de la împăratul, s-a pus pe lucru. Poporul care rabdă toate asupririle le merită. Trebuie să arătăm că nu mai vrem să răbdăm. Ştia însă că singură, de la sine, numai ca să respingă batjocura ori să dobîndească legea, mulţimea iobăgească nu se va scula, oricît ar încerca el şi alţii s-o îmbărbăteze. Îi trebuia o momeală, un cuvînt fermecat sau un semn deosebit care să scoale în picioare toată lumea. În două săptămîni, cît a rămas după ceilalţi la Viena, şi-a strîns cele de lipsă.

De-abia azi a găsit un îndemn adevărat, cînd a auzit simţămîntul profund al oamenilor: să dea poruncă împăratul... Aşa a simţit şi el cînd şi-a luat la Viena poruncile şi semnele împărăteşti, cu care să pornească la drum îndată ce va vedea că nu se poate altfel.

Şi totuşi a umblat cu ele în traista de piele şase luni şi încă n-a suflat nimănui un cuvînt. În străfundurile sufletului său a fost un glas care mereu s-a împotrivit: nu se clădeşte nimic trainic pe deşertăciune. Nu găsea cuvinte care să acopere acest glas, dar simţea foarte puternic că cel puţin aici lozinca nu se potriveşte şi sună gol şi fals. Oare pe bolnav nu-l minţi spre a-l sili să urmeze anume cură grea cînd e vorba să-i scapi viaţa? Oare pe copil nu-l amăgeşti cu vorbe pînă primeşte să încerce cutare sforţare severă care se speră că-i va înfrumuseţa viitorul?

Cînd se crăpă de ziuă, Horia, nerăbdător, porni spre Cărpiniş. Cloşca era dus în cătunul vecin, la

Selişte, cu nişte treburi, la soră-sa Achimia, dar spre amiazi avea să se întoarcă. Aşa-i spuse Mărina şi nu greşi. Cloşcuţ sosi mai curînd, puţin cam supărat. Adineaori, venind prin sat, pe drumul de ţară, în dreptul bisericii, s-a întîlnit cu Ilie Onu, gornicul de la Cîmpeni, om tare de omenie şi prieten vechi, şi i-a spus să facă bine să se păzească şi să fie numai cu ochii în patru fiindcă domnii umblă morţiş să-i prindă pe toţi camenii care au fost la împăratul, dar mai cu seamă pe el, Cloşca, şi pe Horia, căci ei ar fi capii tuturor relelor. Însuşi işpanul Intze a poruncit chiar alaltăieri tuturor primarilor domneşti de prin comune să puie gheara pe ei, prin orice vicleşug, şi să-i trimită legaţi butuc la dînsul că pe urmă are el grijă să nu mai vadă nici unul lumina soarelui prea degrabă.

— Apoi de aceea, frate Cloşcuţ, să şi mergem la Crişanul tău, să vedem cît e de om de ispravă! zise Horia calm.

— Din partea asta n-am teamă, că e mai bun şi ca mine!

— Na hai, să nu mai zăbovim!

Crişan, cît era el de liniştit, se miră totuşi văzîndu-i aşa curînd. Vru chiar să zică ceva, dar Horia i-o luă înainte:

— Na, frate Crişane, iacă a sosit şi vremea de vorbă mai deschisă, dacă nu cumva eşti prins de vreo treabă ori de vreun necaz!

— C-apoi lucrul s-a cam isprăvit, că ne apropiem — de iarnă şi de-acu încolo, numai la pădure de-om mai ieşi — zise Crişan cu o încercare de surîs pe care o credea obligatoare ca gazdă, care însă nu-l prindea deloc.

După ce se aşezară şi se înţeleseră că tot ce se vorbeşte rămîne numai între ei trei, Horia îşi trase

dinainte traista de piele umflată de hîrţoage şi le spuse drept cuvînt înainte:

— Uite, aci, sînt taine şi lucruri pe care nu le-am arătat încă nimănui în lume! Nici ţie, frate Cloşcuţ, măcar că ştii tu prea bine că mi-eşti mai aproape decît un frate... Dar aşa am avut porunca şi aşa m-am jurat să fac! Şi a trebuit să împlinesc şi porunca, să ţin şi jurămîntul!

Scoase un teanc de hîrtii şi le puse pe masă, întrebînd:

— Da carte ştii, frate Crişane?

— Dacă ştiam, azi aş fi strajameşter şi nu mi-ar mai păsa de nimica-n lume; răspunse Crişan cu mare părere de rău.

Horia le citi şi le tălmàci poruncile prin care împăratul cerea guvernului din Sibiu să facă dreptate oamenilor, să libereze pe cei întemniţaţi, să uşureze toate sarcinile, să vegheze ca nobilii să nu năpăstuiască pe iobagi... Dacă a văzut însă că trebuie să se întoarcă acasă iar numai cu atîta, şi-a luat inima-n dinţi şi i-a spus verde împăratului că poruncile acestea nu vor fi împlinite şi, dacă nu vor fi, apoi oamenii nu vor mai putea răbda, ci se vor ridica şi-şi vor face singuri dreptate. Împăratul a stat o clipă foarte mirat, s-a mai gîndit puţin şi, privindu-l drept în ochi, i-a zis: „Tut ihr das!" adică pe româneşte: „Faceţi voi treaba asta şi pe urmă lăsaţi pe mine!" Horia, cînd a auzit vorbele acestea, a căzut în genunchi şi i-a sărutat mîna şi i-a mulţumit frumos. Iar peste două săptămîni a primit porunci noi şi nişte semne împărăteşti, ca toţi românii să aibă încredere în Horia şi să nu se îndoiască deloc. El nu le-a scos însă la iveală şi nici n-a vorbit nimănui despre ele, că aşa a făgăduit înălţatului împărat, ci a aşteptat să vadă dacă domnii măcar acuma, vor asculta poruncile primite. Cloşca a văzut bine şi a

auzit cum ascultă cîrmuirea ungurească poruncile împăratului.

Desfăşură alte hîrtii, zicînd:

— Aşa că a venit vremea, cum am spus şi înălţatului împărat, să căutăm să ne facem singuri dreptate!

— Cu voia şi porunca împăratului! adăogă Crişan puţin întrebător.

— Apoi vezi bine, cu voia şi porunca înălţatului împărat! întări Horia, uitîndu-se neşovăitor în ochii lui. Că uite colea şi celelalte porunci!

Le tălmăci altă poruncă nemţească precum că naţia românească nu mai are să slujească nemeşilor, ci numai împăratului, fiindcă nemeşii n-au ascultat şi n-au împlinit cuvintele preaînălţate. Românii sînt slobozi a se face cătane împărăteşti, grăniceri, ca şi cei de la Făgăraş şi din Banat şi de la Năsăud. Comenduirea de la Bălgrad trebuie să-i scrie în cărţile oştirii şi să le împartă arme ca să apere ţara şi pe înălţatul împărat împotriva tuturor duşmanilor dinafară şi dinlăuntru.

— Na, asta-i tare bună poruncă — observă Crişan, ca fost ostaş. Scapă bieţii oameni de toate necazurile! Că grănicerii nu mai fac slujbe domnilor...

— Numai domnii să nu ne oprească! întrerupse Cloşca.

Fireşte, că domnii vor încerca să se împotrivească, fiindcă n-are să le vie deloc la socoteală să rămînă fără iobagi. Mai pe vară, nu se ştie cum şi de unde, au aflat oamenii ceva despre porunca asta şi îndată tot satul Hăpria, de pe lîngă Bălgrad, s-a dus să se înscrie grăniceri. Maiorul cela de treabă, la care a umblat şi Cloşca, i-a şi înscris îndată, că se vede îi şi venise porunca de la împăratul. Ş-apoi sute şi mii de alţi oameni au alergat într-acolo, chiar şi de prin părţile acestea, şi maiorul i-a însemnat pe toţi în cărţile mili-

tare. Dar domnii cînd au văzut una ca asta s-au speriat și ce-au făcut, ce nu, că au șters tot ce scrisese maiorul de la Bălgrad.

— Apoi așa vor face iarăși, să vedeți dumneavoastră! mormăi Cloșca întunecat.

— Ar face dumnealor, cum nu, dacă n-aș mai avea eu colea și porunca astălaltă! strigă Horia cu un zîmbet triumfător, întinzînd pe masă, în fața celor doi, alt pergament, mai mare, scris mai mult cu roșu, și legat cu trei peceți.

Le citi pe nemțește și apoi tălmăci pe românește că, întrucît nemeșii și nația ungurească din Ardeal nu s-ar îndemna cu nici un chip a împlini cu sfințenia cuvenită poruncile cele împărătești, nația românească să se scoale, cu mic cu mare, și să alunge și să stingă pe nemeșii unguri de pretutindenea în cuprinsul Ardealului, să nimicească și să sfarme toate averile lor, iar moșiile să le fie luate ca pe urmă să se împartă după dreptate românilor care le-au și stăpînit în vechime. Nimenea să nu fie cruțat deloc, fără numai ungurii care s-or face români, botezîndu-se în legea și credința românească...[22]

---

[22] În studiul *Gîndirea românească în secolul al XVIII-lea în Transilvania* (București, Editura Științifică, 1966), Lucian Blaga menționează: „«Botezarea» întru ortodoxie a nobililor maghiari capturați nu a fost în cursul răscoalei un fapt tocmai răzleț, căci documentele vremii ne vorbesc despre vreo 300 asemenea cazuri. Îndeplinirea acestui act ritual se pare că avea asupra mulțimii un efect așa-zis catarctic. În ochii iobagului — un nobil, care accepta ritualul, devenea ca unul dintre ai săi: actul ritual ortodox aducea pe nobil la numitor comun cu iobagul. Prin actul botezului, nobilul apărea *desființat* în calitatea sa de «nobil»". Același autor vede în această practică „setea de desființare a nobilimii, de care era cuprinsă în iureșul răscoalei iobăgimea, dominată încă de atîtea prejudecăți. Un foarte ciudat amestec de elemente ideologice constatăm așadar în programul lui Horia. Răscoala poartă în toate privințele pecetea condițiilor local-istorice, în care i-a fost dat să izbucnească" (p. 80). *Istoria României* (București, 1964) comentează în același spirit, cum la ocuparea Abrudului, „toți orășenii de altă lege fură botezați sau jurați în legea românească" (vol, III, p. 763).

Cloşca şi Crişan fură atît de miraţi că nici nu putură rosti vreun cuvînt. Horia, parc-ar fi bănuit vreo îndoială în sufletul lor, adăogă cu însufleţire:

— Uitaţi-vă bine, că astea nu-s nici glume, nici înşelăciuni, ci slovă şi pecete împărătească!

Mîngîie el însuşi documentele cu mîna şi mîna îi tremura puţin, ca şi cînd ar fi fost cuprins de o presimţire.

— Şi ai ţinut tu în traistă poruncile astea sfinte atîta vreme şi ne-ai lăsat pe noi să ne chinuim, frate Horia! zise Cloşca încîntat deodată, dar şi cu imputare, sculîndu-se în picioare.

— D-apoi vezi c-aşa am avut porunca şi eu de la preaînălţatul împărat! răspunse Horia mai potolit. Dar acuma să vă arăt şi semnele ce le-am primit, ca să nu mai fie nici o greşeală!

Cu mare băgare de seamă mai scoase din traistă o cruce mică aurită cu chipul împăratului Iosif şi o carte sfîntă în trei limbi, legată în piele roşie şi cu dungi de aur peste tot. Le avusese învelite bine într-o fîşie de stofă, parc-ar fi fost un patrafir vechi. Sărută cucernic crucea întîi şi pe urmă cartea, şi le întinse pe rînd celor doi:

— Poftim de vedeţi şi dumneavoastră!

Le pipăiră şi le sărutară şi dînşii cu toată evlavia, iar Crişan exprimă simţămintele lor cele mai adînci, rostind:

— Na, mare minune!

Dar nu mai e vreme nici de mirare, nici de sfaturi multe. Trebuie pornit repede la fapte. S-a lăsat toamna; mîine-poimîine poate să vie gerurile şi îngheţurile şi zăpezile, cînd va fi mai greu să urneşti lumea. Dacă o vrea Dumnezeu, pînă atunci s-ar putea sfîrşi bine

toate, să nu se mai afle nici picior de ungur prin Ardeal.[23]

Deci cît mai curînd să adune fiecare satele sale și să vorbească oamenilor că împăratul vrea să-i facă grăniceri și prin urmare să plece îndată cu toții la Bălgrad. Să le arate deslușit că asta e dorința chiar a preaînălțatului împărat, ca nimeni să nu se codească! Lumea dealtfel cam știe că împăratul i-a făgăduit lui Horia multe lucruri bune și frumoase, și nu va întîr-

---

[23] Formularea — întîlnită, cu mici variații, și în alte pagini ale cărții — surprinde, la prima vedere, prin generalitatea ei, în opoziție cu caracterul de clasă al răscoalei. În acest episod al romanului — ca și în altele cu care cititorul va mai face cunoștință — scriitorul urmează cu fidelitate *litera* documentelor consultate, amintite și în alte lucrări științifice ale istoriografiei actuale. Edificatoare rămîn, în această privință, precizările acad. D. Prodan, în lucrarea sa *Supplex Libellus Valachorum* (capitolul *Momentul răscoalei lui Horea*, p. 270—271): „Răscoala e evident socială. Și mai precis, iobăgească. Din răscoală lipsesc intelectualii, nu e prezentă decît cea mai mare parte a preoțimii, în genere preoțimea în stare asemănătoare cu a țărănimii și populația minieră a Munților Apuseni. Dar răsculații sînt români, iobagii ridicați sînt iobagi români. Ei pornesc răscoala, ei o propagă și asupra celorlalți iobagi, asupra iobagilor unguri. Ei atrag în mișcarea pentru conscripția militară și iobagi unguri și chiar sași. Dar această implicare e de prea mici proporții ca să poată altera caracterul românesc al răscoalei. Caracter care își are originile firești și în faptul că iobagii români trăiau în genere cele mai apăsătoare forme ale vieții iobăgești. Dar și în faptul că marea masă a iobăgimii din Transilvania era românească, de alt neam, de altă lege, respinsă, disprețuită ca atare. Tendința a fost de a antrena în luptă toată iobăgimea, practic însă răscoala s-a restrîns, în genere, la ținuturi românești.

Adversarii țăranilor răsculați sînt, în genere, stăpînii feudali, nobilii, apoi înstăriții urbani, aparatul administrativ. Dar cum adversarii sînt în genere unguri, iar țăranii în genere români, iobag fiind, mai ales pe teatrul răscoalei, aproape sinonim cu român, în lozincile țăranilor adversarii sînt nobilii și ungurii. Aceștia nu sînt decît clasa suprapusă a propriului popor. Și sînt nu numai adversari sociali, ci în genere identici și cu adversarii politici ai poporului român. Țărani români și luptători politici români se ridică în genere împotriva aceluiași adversar. Apropierile, contaminările între cele două planuri de luptă se puteau produce cu atît mai ușor. *E inteligibilă confundarea atît de frecventă a lozincilor sociale cu cele naționale în cursul răscoalei și dintr-o parte și din alta. În asemenea raporturi generalizările se produceau în chip firesc.*

Mărturie stau variatele lozinci țărănești, în care atît de des iobagi și români de o parte, nobili și unguri de alta se confundă." (Sublinierile ne aparțin.)

zia să asculte porunca împăratului. Apoi numai începutul e greu, că celelalte sate, cum vor afla, se vor scula și ele și vor fi alături de luptători. Dacă cumva domnii ori slujbașii s-ar încumeta să stînjenească plecarea la Bălgrad, atunci să se vestească oamenilor și porunca a doua și să se năpustească asupra nemeșilor, să prefacă în praf și cenușă tot ce e unguresc.

— Numai cătanele să ne lase-n pace! zise Crișan.

— Cătanele-s cu noi că-s ale împăratului și cînd or vedea chipul împăratului, trebuie să puie pușca la picior ori să fie de partea noastră, că doară și noi pentru împăratul ne ridicăm! răspunse Cloșca uitîndu-se cu drag la crucea cu chipul împăratului și vorbind atît de repede că păru mai peltic de cum era de obicei.

De început trebuie să înceapă Crișan în Zarand, în țara lui, ca să vie pe urmă de-acolo cu oamenii la Cîmpeni și Abrud, să meargă toți împreună spre Bălgrad.

— Na bine! zise Crișan fără a clipi, ca un ostaș care primește o poruncă mare. Numai să-mi dai din vreme poruncile și semnele, să le arăt oamenilor, să știe toți că pornim cu voia împăratului!

— De-acu Doamne-ajută! șopti Cloșca, închinîndu-se.

— Ar mai trebui să ne jurăm și noi credință unul altuia că om merge nesmintit împreună pînă la biruință ori la moarte — zise Horia cu glas înmuiat și îmbrățișîndu-i cu privirea pe amîndoi. Dar ce nevoie, cînd soarta ne leagă împreună de-aci încolo mai tare ca un jurămînt!

— Așa să ne-ajute Dumnezeu Tatăl, Fiul și Duhul Sfînt, Maica Precista și toți sfinții! încheie Crișan, în

picioare, cu o cruce mare, ca la biserică, în fața icoanelor.

Oamenilor de încredere chemați prin feciorul său la Cîmpeni, Horia le povesti numai că înălțatul împărat a dat poruncă nouă ca să fie primiți grăniceri toți românii care nu mai vreau să stea iobagi. În curînd va trebui să se adune bărbații din toate satele să pornească la Bălgrad împreună spre a nu fi împiedecați de către slujitorii domnești. El îi va pofti pe toți cînd va sosi ceasul, iar pînă atunci ei să fie cu mare băgare de seamă și să se ferească de vînzători.

Peste vreo trei zile apoi și trimise lui Crișan poruncile scrise pe românește și crucea cu chipul împăratului. Aducătorul, Iacob Topa, sprinten și isteț, zise țanțoș ca ștafetă de război:

— Crăișorul nostru îți poftește multă sănătate și spor întru toate, căpitane!

CAPITOLUL V

HAI, FECIORI!

Trecură cîteva zile și Crișan nu dădu nici un semn de viață. Horia se neliniști. Acuma orice întîrziere i se părea primejdioasă. Pe de o parte s-ar putea să răsufle ceva din gîndurile lor și să se zădărnicească întreaga mișcare, de altă parte îi era frică să nu se strice vremea și din pricina asta pe urmă să nu mai vrea să plece oamenii la drumurile și străduințele grele ce vor trebui. Pică deci într-o seară, fără veste, la casa lui Crișan, aducînd și o cruce galbenă împodobită frumos care să slujească drept steag în lupta ce are să pornească. Era chiar zi de luni.

— Apoi io-s cătană și aștept porunca de începere — zise Crișan răspunzînd la nedumerirea lui Horia. M-am mirat și eu de-ajuns că nu vine porunca, dar cătana tace și se supune!

Deși n-a primit ordinul, el și-a întocmit planul de lucru: cum să adune satele, cum să plece și pe unde, cum să dea de știre lui Horia despre tot ce se întîmplă... În sfîrșit rămaseră înțeleși că duminecă, adică 31

octomvrie, să înceapă negreșit și în aceeași zi să-i trimită veste despre ce și cum s-a împlinit.

Toată săptămîna, Horia își văzu de treburi liniștit parcă nimic nu s-ar petrece. Numai cîteodată i se încleșta brusc inima și atunci, într-o străfulgerare de lumină dureroasă, simțea rostogoliri de mulțimi înfuriate care se sfărîmau toate peste sufletul său. Încolo însă se scălda într-o bucurie limpede. Odată ce se aruncase zarul, soarta lui și a tuturor era hotărîtă. S-a isprăvit vremea șovăirilor și a vorbelor. Faptele se închegau acuma în aer spre a coborî apoi pe pămînt subt forma unui uragan care să smulgă din rădăcini toate nedreptățile și suferințele trecutului și să netezească sau măcar să întredeschidă calea cea nouă.

Totuși simțea nevoie neîncetat să umble, să vadă oameni, să se uite adînc în ochii lor, să le spună tainic că se pregătesc lucruri mari, să surprindă nădejdea pe fața lor. Vechilor prieteni din sat le povesti întrevederea cu împăratul și le vesti ascunsele porunci împărătești, ca astfel să-și mai ușureze inima și să-și apropie mai mult sufletele pe care va trebui să se sprijine mîine. Miercuri se repezi pînă la Cloșca să-i comunice cum a poruncit lui Crișan să înceapă duminecă negreșit hora cea mare. Vineri se găsi tocmai sus, prin Arada, unde intră în vorbă cu gornicul Ștefan Trifu, cel cu ochi înțepători ca sulițele. Se aveau bine și, mai cu seamă în anii din urmă, i s-a arătat tare binevoitor, vestindu-l cînd să se păzească de haidăii stăpînirii, ba chiar ascunzîndu-l o dată în podul casei sale fiindcă doi panduri se luaseră pe urma lui și se înverșunau să-l prindă. Deși Trifu nu se schimbase deloc, deși toată lumea îl ținea om de omenie, Horia acuma parcă se temea de dînsul și, vorbind, nu știa cum să se depărteze mai curînd fără să-l supere. Pe seară se

întîlni cu feciorul său Ion care, neştiind că şi bătrînul umbla pe-aici, venise să mai dea tîrcoale Ilinei lui Ion Mătieşu. Dealtfel Mătieşu îi şi zise, mai în glumă mai înadins:

— Măi Ursule, mi se pare că noi curînd de tot ne-om încuscri?

— D-apoi numai să dea Dumnezeu să ieşim sănătoşi din postul Crăciunului! răspunse Horia cu un zîmbet.

Venind spre casă cu Ion, îi spuse şi lui despre cîte se pun la cale, că e şi dînsul mare şi trebuie să cunoască strădaniile oamenilor şi să intre şi el în rîndul lor. Feciorul era cu trup şi suflet pentru luptă şi se ruga să-l facă şi pe dînsul măcar căprar.

— Na, căprar ori căpitan, tot una-i, numai să ne ajute Dumnezeu să izbutim! murmură Horia.

A doua zi, pe cînd Ion îşi făurea o suliţă din coasa cu care muncise toată vara numai pe moşiile domeniale, Horia, privindu-l cum lucra, îşi aduse aminte din senin, fără să vrea, de o ţeapă văzută demult, cu vreo douăzeci de ani în urmă, într-un sat unguresc de pe cîmpie, avînd înfipt în vîrf un sfert de cadavru omenesc, înnegrit, putrezit şi ciugulit de ciori, rămăşiţele unui iobagiu român care ucisese pe copiii stăpînului său şi apoi dăduse foc curţilor. Amintirea aceasta îl supără toată ziua şi-i înnegri gîndurile, încît după-amiază fu cuprins de o bănuială neroadă, că Crişan, în loc să-i împlinească voia, s-a dus cu poruncile împărăteşti şi cu crucile la fisolgăbirăul din Brad şi i-a dezvăluit toate planurile. Ar fi trebuit să aibă un om al lui, cunoscut vechi şi de încredere, pe lîngă Crişan, pentru legătură şi ca să-i cunoască toate mişcările. Degeaba se revolta în sine împotriva acestor bănuieli nevrednice, ele stăruiau în creierii lui şi nici nu-l slă-

biră pînă ce chemă pe Iacob Topa și-i porunci să plece chiar acuma, să ia urmele lui Crișan și să-i aducă știri despre el și despre tot ce se va întîmpla.

Noaptea o petrecu ca iepurele, ascultînd și așteptînd, deși știa bine că în zadar. În somnul mai mult ațipit avu crîmpeie de visuri, toate în jurul căpitanului de iobagi despre care vorbise deunăzi cu Cloșca. Parcă-l vedea legat cu lanțuri pe tronul de fier înroșit și-i auzea carnea sfîrîind. Se trezi scăldat în sudori reci și avînd încă în nări mirosul cărnii arse.

Duminecă se duse la biserică și, cît ținu slujba, se rugă fierbinte, în rîndul întîi, lîngă icoană, cu ochii mereu la chipul Mîntuitorului răstignit pe cruce. Rugăciunile îi întăriră iar inima. Socotise să mai îndemne puțin pe oameni după biserică, dar nu mai avu răbdare. Simțea nevoie de singurătate. Urcă spre căsuța lui în Crîngul Feregetului. Și după-amiazi se așeză pe prispă afară, singur. Sufletul îi era atît de plin că trebui să facă acuma ce nu mai făcuse de mulți ani: prinse a hori niște cîntece vechi în care plîngea și se mîngăia jalea moților. Glasul lui dulce, cald, tremura prelung în văzduhul posomorît de toamnă și se ducea departe ca o chemare și un îndemn, amestecîndu-se cu freamătul înfrigurat al codrilor ruginiți. Vecinii din crîng ascultară mirați cîntecele lui Ursu Nicula: erau doar atîția ani de cînd se lăsase de horit. Un bătrîn, trecînd prin ograda lui ca să ajungă mai drept acasă, îi și zise:

— Horești, horești, Ursule, parcă te-ai pregăti de nuntă mare?!

— Apoi că tocmai așa e, moșule, bine zici! făcu Horia cu atîta voie bună că păru întinerit cu douăzeci de ani.

Noaptea vru să vegheze întru aşteptarea veştilor care nu se poate să nu sosească. Îl năpădi însă un somn de plumb, fără visuri. După miezul nopţii nişte bătăi grăbite răsunară în uşa tinzii. Nu le auzi. Se deşteptă întîi feciorul, cu toate că jucase la horă pînă tîrziu şi venise rupt de oboseală. Ion trebui să-l zgîlţîie ca pe un buştean ca să-l trezească.

— Ce-i, ce-i ? îşi frecă dînsul ochii ca de pe altă lume.

— Scoală că bate cineva la tindă şi o fi veste pentru dumneata!

— Cine-i? întrebă Horia în tindă.

— Vasile Sgîrciu, trimis cu veşti de la căpitanul George Marcu Crişan!

Horia îmbrăţişă lăcrimînd pe nepotul lui Cloşcuţ. Va să zică pe el l-a luat Crişan ca om de legătură? Atunci de ce-a mai mînat el aseară pe Iacob Topa în zadar? Acuma nu face nimic. O ştafetă mai mult nu strică.

— Întîi, Vasilică, de unde vii şi cum vii? îl descusu Horia, aşezîndu-l pe laviţă, prin întunerec, nevrînd înadins să aprindă opaiţul.

Flăcăul răspunse că a sosit într-o goană, călare, peste munţi, tocmai din satul Mesteacăn de lîngă Brad.

— Să-mi spui tot, tot! stărui Horia.

— Doar numai de-aceea am venit! zise Vasile cu oarecare mîndrie.

Crişan îl ceruse pe Vasile Sgîrciu de la Cloşca, spre a avea om de credinţă pe lîngă dînsul. Astfel joi, dis-de-dimineaţă, au plecat împreună la Brad, la tîrg. Ca să nu-l cunoască cine nu trebuie, s-a îmbrăcat în straiele cele mai rele şi s-a ascuns subt podul cel mare de peste Criş. Acolo i-a trimis Vasile în taină cîţi oameni a putut din cîte sate erau prin tîrg. Crişan,

în numele lui Horia, i-a poftit să vie duminecă la biserica din Mesteacăn, să audă acolo poruncile pe care le-a adus Horia de la împăratul și să se sfătuiască cu toții ce să facă. Apoi vineri și sîmbătă au colindat satele îndemnînd cît mai mulți oameni să meargă la Mesteacăn. Au mas sîmbătă noaptea în comuna Vaca, de unde e însuși Crișan, iar duminecă, pe la prînzul cel mic, au sosit și ei la biserica din Mesteacăn, găsind adunați vreo cinci sute de oameni veniți din tot Zarandul, ba chiar de prin Huniedoara și din munții Abrudului. Crișan îndată a arătat mulțimii crucea cu chipul împăratului și poruncile și le-a spus că Horia n-a mai putut veni dar le-a trimes semnele acestea ca să vadă și să știe că înălțatul împărat poruncește tuturor românilor să se facă grăniceri și să nu mai slujească de-aci înainte decît împăratului, iar nemeșilor numai cine are poftă și numai pe bani buni. Ca să se împlinească poruncile împăratului trebuie să meargă cu toții îndată la Bălgrad să li se dea arme, că de pe valea Mureșului au și plecat din fiece casă cîte-un om, iar Horia îi așteaptă pe toți la Zlatna. Ici-colo cîte unul mai puse vreo întrebare, apoi îndată se învoiră toți să pornească degrabă la Bălgrad, să nu li-o ia alții înainte. N-ar fi bine însă să treacă prin Brad, nu cumva să aibă necazuri cu domnii și să-i oprească, ci s-o ia peste Vaca și Zdrapți pînă la Curechi, unde să se întîlnească toată lumea, așteptîndu-se unii pe alții. Totuși, spre mai mare încredere, Crișan îi puse pe toți să jure pe sfînta cruce că vor cinsti făgăduința dată aci, iar popa făcu o slujbă întru binecuvîntarea norodului și izbînda tuturor planurilor. Crișan mai porunci gloatelor să-și ia merinde pentru trei-patru zile și mîine să fie negreșit cu toții în Curechi, nimeni să nu lipsească, ci mai vîrtos să cheme și oameni din satele

care n-au fost la adunarea de azi. După ce s-a împrăștiat poporul, el s-a dus cu Crișan iarăși în satul Vaca unde căpitanul a și rămas pînă mîine, iar pe dînsul l-a trimis în mare grabă să dea de știre lui Horia și lui Cloșca, să adune și dînșii satele fără zăbavă ca să fie gata cînd vor sosi crișenii...

Horia nu-l întrerupse deloc, dar la sfîrșit vru să-i mai ceară amănunte. Vasile însă nu mai vru să stea. Trebuie să ajungă, înainte de-a se face ziuă, la Cărpeniș, la unchiul său Cloșca, să-i povestească și lui, să-și ia nițică merinde și să fie după-amiazi înapoi la Curechi unde-l așteaptă Crișan. Își luă rămas bun și se făcu nevăzut.

Fiindcă mai era mult pînă să se mijească de ziuă, Horia se trînti iar pe pat, socotind să ațipească, să mai prindă puteri pentru mîine. Dar nu mai fu chip să închidă ochii. Plănuia fel și fel cum să facă să iasă toate bine. Mulțimea de oameni trebuiește comandată, călăuzită, învățată, că altfel nimeni nu o mai poate stăpîni. Se gîndi pe rînd la sate, pe cine ar putea face primari în locul celor domnești care vor trebui trași la răspundere și pedepsiți pentru fărădelegile săvîrșite... Apoi i se păru că se cam grăbește a împărți pielea ursului din pădure. Întîi să vadă cum se vor întoarce lucrurile și întîmplările.

Se sculă cu noaptea în cap și sculă și pe Ion care, de trudit ce fusese de la horă, nici nu putuse asculta pînă la capăt povestirea lui Vasile, că-l copleșise somnul mai tare decît toate aventurile războinice.

— Ia scoală, scoală, măi căprare! îl zgîndări bătrînul batjocoritor. Ehei, cu cătane ca tine nu scoatem noi pînă-i lume pe Dumitru Todea din temniță!

După ce-l dezmeteci, îi porunci să meargă la George al lui Nistor și la Anghel al Manciului și la cel al lui

Ţiloş, şi la Lupu Coroiu şi la văru-său Petre Coroiu, apoi la Petre Manciu şi la Florea Nicula, pe rînd, şi să le spuie tuturor să dea de veste oamenilor că s-au sculat crişenii pentru dreptate şi vor să pornească la Bălgrad să-i facă grăniceri, deci şi moţii să fie toţi gata, să nu rămîie mai prejos şi cînd vor auzi buciumul pe munţi şi tulnicele să vie degrabă la Păltinişul din hotarul Blăjenilor unde se vor strînge toate satele la sfat mare.

Înainte de prînzul cel mic se pomeni cu o ştafetă de la Ponor: primarul îi trimetea de ştire că au prins un om străin care adulmeca prin sate cine ştie ce, pus pare-se de stăpînirea domnească să afle gîndurile şi planurile iobagilor. Întreabă ce să facă cu omul acesta?

De astă dată Horia se bucură de întrebare, căci cu răspunsul poate să cheme şi satele de pe Arieşul mare pînă pe Ompoiu la marea adunare plănuită. Ca să fie timp să meargă vestea peste tot, chibzui că pe joi ar fi nemerit să hotărască ziua. Dacă vor sosi crişenii pînă atunci şi vor face tămbălău, se vor strînge şi satele singure mai curînd. Fiindcă solul din Ponor nu i se părea prea isteţ, se aşeză şi, cu slova lui bătrînească, scrise aşa:

„Sănătate dumitale, jude din Ponor! Vină cu satele dumitale la Cîmpeni şi cu omul pe care l-aţi prins, după porunca împărătească. Şi să aduceţi acolo şi pe oamenii care au prins pe omul acela, pentru că am să vă arăt porunca împărătească. Afară de celea pe care vi le-am spus au mai sosit altele nouă. Dacă nu veniţi cu toţii, vina pe voi cade că aţi călcat porunca împărătească. Noi vă chemăm din porunca împăratului ca să se citească toate în faţa voastră. Dacă nu veniţi, aşa să ştiţi, călcaţi porunca împăratului. Şi cartea să fie trimeasă iute la Bucium, la Ioniţă Dandea ca să vie şi dînsul la

Cîmpeni să audă porunca împărătească și tot satul cu voi împreună. Ioniță să trimeată cartea la Lupșa la popa Simion și de acolo să plece degrabă la Mujina ca să aibă de ştire să audă poruncile împărăteşti. Şi eu, Ursu Nicula, de asemenea poruncesc acestea la satele de sus și cine nu va asculta de porunca împăratului cu mare pedeapsă va fi pedepsit. Cartea să meargă iute ca să dea de ştire tuturor, că domnii nu vin la Cîmpeni să facă pace cu satele."

Îndată ce slobozi pe trimisul din Ponor, Horia își adună toate hîrtiile în traistă și coborî în sat de-a dreptul la popa cel tînăr Gheorghiță Nicula.

— Domnule părinte, iacă, a sosit vremea să ne ridicăm! îi zise Horia fără nici un înconjur, parcă ar fi vorbit cu un vechi tovarăș.

Fața suptă, cu bărbuța gălbuie și ochii aprinși dădeau preotului o înfățișare tulburătoare. Drept răspuns acuma își făcu o cruce mare, bolborosind ceva fără zgomot, numai din buze.

Horia venise în realitate să se spovedească și să se cuminece, ca și cînd ar fi plecat la nuntă sau la război sau la un drum lung cu multe primejdii de unde nu se poate ști dacă se va mai întoarce, și cînd. În fața preotului însă se simți curat și înălțat și, în același timp, atît de sigur de biruință ca și cînd, dacă ar fi întins mîna, ar fi putut-o culege ca pe o fructă coaptă Îi spuse totuși tînărului preot tot ce știa și ce plănuia fără a-i cere vreun sfat sau vreun ajutor, ci numai pentru bucuria de-a se destăinui în deplină inimă unui om de care nu ți-e teamă că va șopti mai departe ce a auzit. Şi într-adevăr popa Gheorghiță, ca și cînd nu i-ar fi spus nimica, murmură doar ca pentru sine:

— Doamne ajută-ne și mîntuiește-ne!

Horia îi sărută mîna și plecă cu inima oțelită. Îi trecuse ca prin farmec orice grijă și orice îndoială. Gîndurile lui toate se înșirau ca pe o ață, limpezi și albe, asemenea unor mărgele lucitoare, Nu mai vru să ia nici o hotărîre pînă ce nu va afla lămurit ce a isprăvit Crișan în Zarand. Și orice ar isprăvi, în adunarea de la Păltiniș trebuie să se ridice toți moții, joi.

Rămase în sat. În miez de toamnă, oamenii erau mai mult pe-acasă. Împrejurul lui se strînseră cîțiva bătrîni. Zvonurile despre adunarea de la Mesteacăn se împrăștiaseră peste tot, umflate. Se spunea că creștinii au început „rebelia" împotriva domnilor și că au dat foc orașului Brad. Alții povesteau că de la Mesteacăn norodul a pornit îndată spre Bălgrad, peste munți, și că acuma ar fi ajuns pe la Zlatna unde însă cătanele au închis drumul. Horia asculta veștile și nu zicea nici da, nici ba, oricît îl descoseau oamenii. Numai ca să scape de întrebări spuse la urmă:

— Apoi n-om sta nici noi ca bolovanii, măi fraților! Că poruncile împărătești cele nouă la mine sînt și trebuie să le împlinim! Mai după prînz tîrziu sosi de la Cîmpeni, cu căruța, primarul Macavei Bota. Părea cam opărit, deși, trecînd pe lîngă Horia, îi zise cu glas glumeț, ca și cînd ar fi fost cei mai buni prieteni:

— Da ce, măi Ursule, crișenii tăi s-au apucat de rebelie?

— Poate că tu știi mai bine, că noi n-avem nici o știre! răspunse Horia rece și aproape disprețuitor.

— Treaba voastră, Ursule, numai să știi de la mine că ponosul tot tu ai să-l porți! făcu primarul ridicînd din umeri.

— Na, lasă, nu-mi mai purta de grije! Mai bine vezi de pielea ta! sfîrși Horia și mai ascuțit, întorcîndu-se cu spatele, parcă nici n-ar mai fi vrut să-l vadă.

Închipuindu-și că o să-i sosească vești, se întoarse acasă spre seară. Fecioru-său dăduse poruncile tuturor, ba cu Petre Coroiu s-a înțeles să recruteze vreo douăzeci de călăreți, tot bărbați unul și unul, care să umble mereu după Horia, cum se cuvine după căpitanul cel mare al oștilor.

Se trînti pe pat, îmbrăcat, să fie gata pentru orice întîmplare. Povesti cu Ion pînă pe la miezul nopții, apoi adormiră amîndoi și nici nu se treziră pînă ce se făcu ziua mare. Feciorul se miră că n-a mai venit nici o știre. Bătrînul observă însă liniștit:

— Nu e nici o grabă. Toate la vremea lor. Totuși nu plecă de-acasă și pe la amiazi se pomeni cu Cloșca, venit călare, aprins la față. Un om sosit de la Abrud i-a adus vestea că azi-noapte s-a întîmplat o poznă mare la Curechi, unde se întîlniseră oamenii ca să pornească la Bălgrad. Zice că nu se știe din ce pricină, mulțimea a omorît doi solgăbirăi și vreo zece panduri și acu nu mai vrea să meargă la Bălgrad ci s-a apucat să omoare pe domni prin toate satele.

— Apoi ce te sperii, Cloșcuț? zise Horia. Că doar tocmai așa am vrut noi să se întîmple!

Nu mai lăsă pe Cloșca să se întoarcă acasă pînă ce vor primi vești adevărate de la Crișan, căci zvonurile umbă mai repede, ce-i drept, dar și mai mincinoase. În sfîrșit, noaptea sosi Iacob Topa.

— Sănătate și voie bună, Crăișorule! strigă către Horia vesel și mulțumit.

Povesti pe îndelete cum și-a îndeplinit însărcinarea ce i-a dat-o Horia. S-a dus întîi să ia urmele căpitanului Crișan, chiar de-acasă. Era plecat de joi la tîrg,

la Brad, și de-atunci nu se mai întorsese. Poate s-o fi abătut prin satul lui, prin Vaca, să-și vadă neamurile. Muierea lui Crișan nu știa deloc și nimica unde și pentru ce plecase bărbatul. Iacob a mas acolo și duminecă dimineața a pornit spre Vaca, peste munți, să ajungă mai degrabă. Totuși de-abia pe la amiază a putut sosi, căci drumul e lung și greu. Acolo a aflat că oamenii au fost chemați cu poruncă împărătească la Mesteacăn și căpitanul Crișan i-a jurat să se ducă la Bălgrad. A venit mai pe urmă și Crișan, chiar de la Mesteacăn. A rămas cu el și ieri au pornit împreună peste Zdrapți și prin Criștior și București, la Curechi unde trebuiau să se întîlnească toți oamenii. Venea lumea într-acolo ca la veselie, și alta nu. Și se bucura Crișan de parcă vedeai cum îi crește inima, măcar că nu zicea nimica. Cine a sosit mai tîrziu, nici n-a mai găsit unde să se adăpostească în sat peste noapte, încît mulți au trebuit să doarmă pe-afară, pe cîmp, care cum au apucat și s-a nimerit. Crișan însuși se aciuiase, împreună cu Toma Berna, consătean de-al lui din Vaca, la un biet iobagiu cu o droaie de copii; de-aceea nici nu s-a culcat în casă, ci într-un șopron pe niște ogrinji. El, Iacob, s-a ținut tot după dumnealui, cum îi poruncise Horia și cum dealtfel îi ceruse și Crișan. Dar înspre miezul nopții, muierea gazdei se apropie tiptil de șopron și îi scoală și le spune speriată să fugă c-au venit cătanele să prindă pe Crișan. Ei n-au crezut și au ieșit în ogradă, să vadă ce s-a întîmplat. Ulița plină de oameni și la poartă doi domni și cu patru panduri. Crișan, nici una nici două, sare peste gard în grădina vecinului, unde erau cîteva clăi de fîn, și-și pierde urma. Dar domnii, cum văzură una ca asta, porunciră cătanelor să tragă cu pușca după Crișan și să-l omoare dacă nu stă pe loc. Tot satul s-a umplut de spaimă și de

zgomot. Oamenii năpădiseră în uliță. Nimeni nu știa ce-i, doar atîta se spunea din gură în gură că niște solgăbirăi s-au pus să omoare pe Crișan. Alții adăogau că, după Crișan, au să omoare toată lumea și că de aceea au venit pandurii cu puștile. Începu să tragă cineva clopotul bisericii în dungă, a primejdie. Solgăbirăii cu pandurii s-au pomenit înconjurați de iobagi speriați și furioși care în curînd au început să amenințe, să suduie. Apoi deodată s-a auzit glasul lui Crișan, aspru, tăios, ca o bardă: „Pe ei, copii!" Un solgăbirău înjură pe ungurește și porunci cătanelor să tragă în oameni. Cellalt striga cît îl ținea gura: „Înapoi! Înapoi!" Pandurii încearcă să tragă, ridică arma la ochi, dar cocoșul țăcănea în zadar, căci capsele nu luau foc, parcă ar fi fost muiate în apă. Încercarea asta și mai ales răcnetele ungurești ale solgăbirăilor scoaseră din sărite pe oamenii și altfel destul de amărîți. Cineva din mulțime ridică bîta și plezni în cap pe un solgăbirău. Atîta a trebuit. În clipa următoare zeci de ciomege se năpustiră asupra slujbașilor, apoi bolovani, apoi topoare. Într-un sfert de ceas, poate și mai puțin, din cei doi solgăbirăi rămăsese o grămadă de carne însîngerată. În aceeași vreme pandurii îngroziți căutau s-o ia la sănătoasa, dar nu puteau străbate prin mulțimea vînzolită. Unii își amintiră și de ei și prinseră a-i snopi cu pumnii, cu bîtele, cum le venea mai la îndemînă. „Jos pușca!" urlă cineva și îndată alții le smulseră armele, le descinseră săbiile. Apoi bătaia urmă înainte pînă ce pandurii, cu hainele sfîșiate, cu capetele goale, zdrobiți și plini de vînătăi și de zgîrieturi, izbutiră să se facă nevăzuți în întunerec. Cînd vălmășagul era mai în toi, sosi la fața locului preotul Costan Turciu din Criștior, de mînă cu copilul birăului din Curechi. Se făcu anevoie tăcere încît popa să poată povesti revoltat norodului cum a fost chinuit

sărmanul băiat de către gornicul Petre Cara din Crișțior, venit cu cei doi solgăbirăi să omoare în ascuns pe Crișan ca pe urmă să poată împrăștia mai lesne mulțimea rămasă fără conducător. Îndată ce s-a înnoptat, gornicul din Crișțior, trimis înainte de către solgăbirăi, a venit drept la casa primarului. În casă era numai copilul, căci primarul văduv de șase luni, umbla prin sat din pricina mulțimii de oameni care sosise și nu-și găsea adăpost. Gornicul, cum a intrat, a cerut pîine, că, zicea, e flămînd. Copilul i-a dat o bucată, dar gornicul a azvîrlit-o în foc. Apoi i-a cerut rachiu, că i-e sete. I-a dat, dar și sticla cu rachiu a aruncat-o. „Unde-i crăișorul vostru, că pe el vreau să-l mănînc și de sîngele lui mi-e sete!" Copilul nu pricepu: „Care crăișor?" Gornicul l-a plesnit atunci peste cap și i-a zis: „Horia!... Ori vrei să te prefaci că nu știi?" Pe urmă a început să-l întrebe că unde a tras cellalt tîlhar, adică Crișan. Și fiindcă băiatul, fraged și neștiutor, n-a putut răspunde, gornicul a luat vătraiul din foc și i-a ars cu vătraiul fața și mîinile pînă ce l-a făcut numai o rană. Nici nu apucă popa să sfîrșească și trei oameni aduseră pe gornicul vinovat. Îl dibuiseră undeva și-l recunoscuseră după cum umbla să se pitească. Gornicul zicea neîncetat: „Oameni buni, iertați-mă, nu-s eu vinovat, că am avut porunci!" Crișan însă strigă furios: „S-a isprăvit vremea iertărilor! Acu e vremea pedepselor! Cîinii și vînzătorii trebuiesc omorîți fără cruțare!" Și în clipa următoare Toma Berna, care se afla tocmai lîngă dînsul, fără a zice o vorbă, izbi cu toporul drept în numele tatălui pe gornicul Petre Cara, încît acesta se prăvăli ca un buștean. Ce s-a mai ales din noaptea aceea, numai Dumnezeu știe. A dormit cine a putut, dar vălmășagul nu s-a mai potolit deloc. De cu seară rămăsese vorba ca toată lumea să se

adune a doua zi în capul satului, la cruce, ca de-acolo să pornească spre Zlatna. S-au și adunat ei oamenii, s-a dus și Crișan, dar, după cîte se întîmplaseră în cursul nopții, nimănui nu-i mai ardea să plece mai departe. Se băgase frica în oameni că, în lipsa lor, domnii au să se răzbune [pentru uciderea [solgăbirăilor și cînd s-or întoarce dînșii vor găsi numai jale și durere pe la casele lor. Atunci Crișan, cu glas mare, a poruncit să plece toți după dînsul la biserica din sat, să le vestească acolo, în fața altarului, poruncile împărătești. Popa din Curechi, bătrîn și slăbănog, n-a avut încotro și a trebuit să deschidă biserica. Aici Crișan, cu crucea împărătească în mînă, cea adusă de Horia, a arătat oamenilor în puține cuvinte că domnii se împotrivesc ca românii să capete arme și, făcîndu-se grăniceri, să scape de iobăgie. Cele ce s-au întîmplat azi-noapte trebuie să fie de învățătură. De-aceea el, căpitan pus de Horia după porunca înălțatului împărat, poruncește tuturor să-l urmeze pe el și să stingă pe toți nemeșii și pe toți ungurii, căci numai astfel vor putea scăpa de robie. Frică să nu-i fie nimănui, deoarece uite, aici este porunca împărătească prin care neamul românesc e îndreptățit să stîrpească pe unguri de pe fața pămîntului ardelenesc, iar moșiile și toate averile lor să le împartă între dînșii din a căror sudoare și caznă s-au făcut toate bogățiile...[24] Și au pornit toți, poate opt sute de oameni dacă nu și mai bine, cu Crișan în frunte.

---

[24] Din nou, relatarea privește clasa avută, știut fiind că iobagii erau lipsiți de „moșii" și „averi". Istoriografia marxistă ungară — consacrată analizei cauzelor, conținutului de clasă, scopurilor și desfășurării răscoalei țărănești, condusă de Horia și tovarășii lui — este unanimă în sublinierea caracterului ei antifeudal și previne, fără echivoc, împotriva posibilei erori de a confunda planurile mișcării, oferind în același timp o interpretare principială a evenimentelor istorice. Inserăm, în cele ce urmează, cîteva idei care exprimă, într-o formă conclusiv-sintetică, poziția amintită: „S-au purtat numeroase discuții în jurul problemei de ce s-a întors mînia răsculaților împotriva nobilimii ungare, de ce îi omorau în primul rînd pe nobilii unguri ... Pune-

Mergea lumea chiuind parc-ar fi mers la nuntă. Au luat-o drept, pe cărare prin pădure, lăsînd la o parte satul Șesuri. Au trecut prin București. Cîțiva mai inimoși au împrumutat coase și topoare de la oamenii de-aici, ca să aibă ceva în mînă. Pe la prînzul cel mic toată ceata cobora în valea Crișului Alb, în satul Criștior. Iobagii din sat ieșiră în uliță ca și cînd de mult ar fi așteptat sosirea răzvrătiților. De la dînșii află căpitanul că la curțile cele mari ale neamului Kristsori e adunată boierime mai multă, chiar și un solgăbirău de la Brad, anume Pakot. Acuma mulțimea începu să alerge, sporită cu iobagii satului care luau furci și

---

rea problemei în această formă nu este corectă. Răscoala era îndreptată nu împotriva vreunei naționalități, ci împotriva feudalismului în general, iar întruchiparea acestuia era clasa moșierilor unguri... Pe plan local ei aveau de încheiat socotelile cu nobilimea și burghezia de naționalitate ungară, despre care știm... că gîtuiau și exploatau poporul cu afaceri cămătărești" (I. Tóth Zoltán: *Parasztmozgalmak az erdélyi érchegységben 1848—ig*, Budapest, Közoktatásügyi Kiadóvallálat, 1951, p. 123). Aceeași idee o găsim exprimată în manualul universitar de istoria Ungariei, elaborat de Institutul de istorie al Academiei Ungare de Științe, în următoarea formulare: „Și în conștiința lui Horia și a tovarășilor lui scuturarea jugului clasei stăpînitoare ungare se îmbină cu drepturile populației autohtone, atunci cînd ei vor să-i trimită pe unguri, ca popor mai nou venit, înapoi în Sciția" (*Magyarország története*, II, 1526—1790. *A késői feudalizmus kora*. Szerk. H. Balázs Éva, Makkai László, Budapest, Tankönyvkiadó, 1962, p. 599).

Contradicția dintre țărănimea iobagă și moșierimea feudală a constituit, așadar, forța motrice a răscoalei. În împrejurările istorice specifice ale Transilvaniei, însă, această contradicție fundamentală, bază și condiție a exploatării feudale, a îmbrăcat o formă particulară, aceea a opoziției: țăranul român-nemeșul ungur, accentuată încă și de deosebiri de limbă și religioase. În acest context, actele de botezare în „legea românească", întru ortodoxie deci, a nobililor, funcționarilor etc. unguri își găsesc o explicație reală, dobîndindu-și o întemeiere socială. I. Tóth Zoltán arată că, potrivit programului rășculaților, așa cum rezultă din declarațiile unora dintre căpeteniile lor: „...țara trebuie să fie a țăranilor, sub conducerea supremă a împăratului. Pe nobilii unguri ori îi stîrpesc, ori aceștia vor deveni ortodocși, adică români, adică țărani" (*op. cit.*, p. 125). Explicația acestei acțiuni constă în aceea că: „După cum nobilul ungur întruchipa feudalismul asupritor, la fel cealaltă clasă fundamentală a feudalismului, țărănimea, era întruchipată de iobagul român, cu religia lui ortodoxă, fără de care el nici nu se putea imagina pe sine. Religia ortodoxă era religia țăranilor, toate celelalte religii erau socotite ca fiind ale domnilor. Statutul lor de țărani, de români, religia lor ortodoxă, acești trei factori se întrețeseau în conștiința rășculaților, însemnau un tot organic unic" (*op. cit.*, p. 124).

coase și securi. Ș-apoi deodată ceata întreagă s-a năpustit asupra curților, care pe porți, care peste garduri, din toate părțile, cu niște răcnete de să se dărîme zidurile. N-a mai fost nici o poruncă și nici o cruțare. Oamenii izbeau unde nemereau: ferestrele se făceau țăndări, ușile erau smulse din țîțîni, mobilele sfărîmate, domnii găsiți prin casă ori prin ogradă uciși cu topoarele, cu furcile, cu coasele, ca guzganii. În cîteva minute vreo cinsprezece nemeși zăceau care cu țeasta crăpată, care cu coșul spintecat, care cu beregata sfîșiată, prin diferite colțuri. Năvala venise așa de fulgerător că domnii nici n-avuseseră vreme să se gîndească la apărare. Puțini se zice că s-au strecurat de au putut fugi prin păduri. Vreo trei bătrîni, mai multe femei și cîțiva copii fură cruțați, fiindcă iobagii din sat s-au pus chezași pentru dînșii. Căpitanul i-a iertat, dar a poruncit popii Costan să-i boteze îndată în legea românească, să se vadă că nu mai e îngăduit să rămîie decît români.[25] Intrară cu toții în bisericuța de piatră, foarte veche, unde preotul făcu rugăciunile legiuite și-i boteză. În semn că se face pace deplină, căpitanul Crișan mai porunci ca fata solgăbirăului să se mărite cu un iobagiu român, care-i place ei.[26] Fata slă-

---

[25] Botezarea forțată practicată de răsculați apare ca o replică la politica religioasă impusă de statul ungar, care, de secole, urmărea, și pe această cale, deznaționalizarea românilor.

[26] Rebreanu relatează faptele și în broșura sa *Horia, Cloșca și Crișan*: „Asupra nobilimii din Criștior se întîmplă la 1784 cel dintîi atac al țăranilor răsculați. Familia Kristsori tocmai era una din familiile nobile românești ungurizate.

Marți dimineața, pe la orele zece, țăranii conduși de căpitanul Crișan ajunseră la Criștior. Cu o furie nebună răsculații se aruncară asupra curților boierești și uciseră 17 persoane din nobilimea de aici, între care se aflau 12 membri ai vechei familii Kristsori. Numai puțini nobili scăpară cu fuga, prin păduri; ceilalți bărbați, femei și copii, fură făcuți prizonieri și apoi cu toții botezați în religia română. Iobagii din Criștior împărțiră între dînșii toată averea mobilă a domnilor lor, iar pe fiica subprefectului Pakot, cu numele Apolonia, o botezară întîi în religia română și apoi o cununară cu tînărul iobagiu Ion Sîrbu" (*op. cit.*, p. 69–70).

buță, înfricoșată, drăgălașă, s-a uitat împrejur ca o căprioară speriată și, în cele din urmă, după ce i-a făcut semn și maică-sa, a zis către preotul Costan: „Dacă trebuie neapărat să mă cununi, atunci îl aleg Ion Sîrbu, că ne-a slujit totdeauna cu credință". Ion Sîrbu fu adus degrabă în biserică. Un băietan de vreo douăzeci de ani, frumușel, cuviincios. Cînd i se spuse că va fi bărbatul domniței, a îngălbenit. Popa însă i-a cununat repede, căci nu era vreme de pierdut. Facă tinerii pe urmă ce-or vrea și înțeleagă-se... Într-adevăr, în acest timp țăranii spărgeau și sfărîmau să nu rămîie piatră pe piatră din curțile domnești, iar iobagii din sat își împărțeau hambarele și începeau a căra bucatele acasă. Apoi cineva răzbi în pivnițe și îndată chemă și pe alții la băutură. Cînd văzu însă căpitanul Crișan asta, de teamă să nu se înfunde oamenii la bunătățile pivnițelor, porunci cu glas mare să se scoale toată lumea să plece la Brad, unde e cuibul domnilor, să dea foc orașului și să stingă pe toți ungurii de-acolo. Micula Bibarț, un bărbat voinic ca un steag, ceru voie lui Crișan să meargă cu o ceată de oameni la Mihăileni, să isprăvească și cu nemeșii de pe Valea Crișului în sus. Crișan fu mulțumit, îl făcu în fața tuturor căpitan și-i dădu drumul. Apoi înainte de-a porni spre Brad, i-a poruncit lui Iacob Topa să însoțească pe căpitanul Bibarț la Mihăileni, să-i dea ajutor dacă va avea nevoie, și după ce se va sfîrși treaba pe-acolo, să ia un cal domnesc și să gonească la Horia să-i raporteze ce-a văzut și să-i spuie din partea lui numai atîta: „Merge bine!" Vești îi va mai trimite prin Vasile Sgîrciu care sosise înapoi și se întîlnise cu Crișan pe drum spre Criștior. Poate să-i mai spuie marelui căpitan că joi va fi și dînsul negreșit la Păltiniș, căci pînă joi nădăjduiește să nu mai fie nevoie de el pe-aici... Așa apoi

Iacob a pornit cu ceata căpitanului Bibarț pe Criș în sus, prin Zdrapți, și pe la amiază au ajuns la Mihăileni. Curtea domnească însă o găsiră părăsită. Se auzise aici, nu se știe cum, ce s-a întîmplat la Criștior și nemeșul, împreună cu copiii și un frate al său, fugise prin păduri. Căpitanul Bibarț porunci iobagilor din sat să-i scoată din pămînt pe domnii fugiți că altfel va aprinde toate casele să se aleagă scrum și cenușă din ele, iar zece bărbați, cei mai de frunte, vor fi trași în țeapă numaidecît. Peste o jumătate de ceas fugarii, legați, erau în ograda primăriei. Bibarț era din Blăjeni și a suferit multe nedreptăți de la domnii din Mihăileni care, acum trei ani, făcuseră să fie spînzurat un frate al său numai pe bănuiala că ar fi avut de gînd să omoare pe un gornic al curții. „Na, domnule, să ne răfuim!" Atît i-a zis Bibarț boierului cel mare, apoi a strigat pe Toader Cleșu, care fusese catană împărătească, și i-a poruncit să le taie capul. Și Toader, cu o bardă grea, a retezat capetele tuturor, proptindu-i ca niște butuci, pe un tăietor. Din toată familia numai doamna lipsea. O țigancă de la curte, luată la zor, mărturisi că doamna s-a îmbrăcat țărănește și a fugit în pădure împreună cu domnii. „Nu face nimica! Și doamna pe-aici trebuie să fie! Are să se găsească!"

—Asta s-a petrecut azi pe la prînzul cel mare—sfîrși Iacob. N-am mai stat, că nici nu mai aveam de ce. Oamenii începuseră să care acasă de la curte ce aflau mai de preț, iar unii umblau să dea foc caselor. Căpitanul Bibarț e om cu socoteală și îndrăzneț. El face ispravă. Mi-a și dat un cal din grajdurile nemeșului, să pot veni mai repede, să aduc raport despre toate.

Horia și Cloșca au ascultat fără a-i pune vreo întrebare, parcă, auzind ce spunea Iacob, gîndurile lor ar fi urmărit alte întîmplări asemănătoare în viitor.

— Bine, Iacobe! zise Horia la urmă.

Se uită la Cloşca. Şi Cloşca se ridică îndată, murmurînd:

— Na, frate Horia, eu mă duc şi să ne vedem sănătoşi la Păltiniş!

— Du-te, frate Cloşcuţ, şi ia seama la toate!

Pe urmă, după ce plecă Cloşca, Horia mai stătu de vorbă cu Iacob. Pe cînd ascultase întîmplările din Criştior, pe el începu să-l roadă o înfricoşare pe care nu ştia cum să o stăpînească. Acuma vorbiră de una şi de alta pînă ce zise:

— Da cîţi domni spui c-aţi ucis la Criştior?

— Apoi or fi vreo cincisprezece, dacă nu şi mai mulţi — răspunse Iacob.

— Şi nici o femeie?

— Ba mi se pare c-a fost şi o muiere...

Horia, fără să vrea, avu o strîngere de inimă.

— Eu n-am văzut-o, dar am auzit c-ar fi fost o preoteasă ungurească. Se luase de piept cu un om şi-i căra la pumni în cap de să-l omoare şi alta nu. Atunci apoi a sărit alt om şi a trăznit-o cu securea în ceafă...

Nu mai întrebă nimica Horia, ci se mulţumi să-i dea porunci pentru a doua zi: să umble prin sat, să cheme oamenii la Păltiniş, să găsească doi bucinători buni care mîine noapte să dea de ştire tuturor să vie negreşit să afle noile porunci împărăteşti. La Crişan să nu se mai întoarne, căci e nevoie de dînsul aici. Oamenii din Albac şi cei din împrejurimi să se adune aici, la biserică şi să pornească cu toţii împreună.

Ion încă nu venise acasă din sat. Feciorul zburda de bucurie şi de mîndrie şi-şi pusese în gînd, împreună cu alţi flăcăi de seama lui, să umble din casă-n casă şi să scoată la Păltiniş pe toţi bărbaţii din Albac.

Pînă să se întoarcă băiatul, Horia, singur, mai chibzui cele povestite de Iacob și iarăși se opri la întîmplările din Criștior. Cum au venit împrejurările de tocmai la Criștior a trebuit să înceapă prăpădul și tocmai cu neamurile domniței pe care atît o visase el odinioară! De ani mulți de zile nu se mai gîndise la ea, pînă cînd s-a întors de la Viena cu poruncile cele mari în traistă. I-a fost frică mare să nu fi căzut și domnița jertfă răzbunării drepte. Acuma își dădea seama că s-a speriat degeaba. Domnița era măritată undeva pe lîngă Cluj, așa că e departe de primejdiile de-aici. Apoi domnița o fi acuma femeie bătrîioară cu copii mari. Visurile au trecut demult. A rămas numai amintirea ca un abur de amețeală...

A doua zi dimineața îi fu rușine că s-a putut opri la asemenea gînduri slăbănoage. Coborî în sat să cheme și pe popa Gheorghiță la adunarea de mîine, că poate va fi trebuință de slujitorul Domnului. De alte porunci pentru oameni nu mai era nevoie: toată lumea știa cele de lipsă. A intrat însă în cancelarie să dea binețe primarului. Străjile îi spuseră că Macavei Bota a plecat la Cîmpeni cu căruța încărcată, fiindcă l-au speriat unii că are să fie spînzurat îndată după ce se va întoarce Horia de la Păltiniș.

— Apoi de ce i-e frică tot n-are să scape! mormăi Horia întunecat.

Pînă seara mai veniră și alte ștafete cu vești din Zarand. Auzi că încă de ieri după-amiazi Crișan, cu o oaste de țărani, s-a repezit asupra orașului Brad, au ucis acolo pe cine s-a împotrivit, au dat foc cîtorva curți domnești, iar pe nemeșii care s-au închis în biserica reformată i-au tras jos chiar din turn și i-au omorît pe toți. Apoi de la Brad țăranii s-au împărțit în mai multe cete și au pornit să stingă pe dom-

nii de prin sate pe rînd. Crișan însuși se spunea că s-a îndreptat spre Ribița unde mai mulți nobili înarmați îl așteptau gata de luptă.

În sfîrșit, joi dimineața Horia se rase frumos, se îmbrăcă în straiele cele mai bune și se găti ca la o sărbătoare mare. Iacob Topa veni și-i aduse calul pe care-l luase de la Mihăileni. Împreună cu dînsul mai sosiră unsprezece călăreți.

— Crăișorul nostru trebuie să fie păzit ca și domnii! zise Iacob în vreme ce călăreții îl întîmpinau cu niște „trăiască" de clocotea Crîngul Feregetului.

În fruntea cetei de albăceni, Horia coborî pe Arieș pînă la Secătura, apoi urcă pînă la Negura și deacolo trecu la Vidra, ca să adune de peste tot oamenii. Sosiră după-amiazi la Păltiniș. Într-o poiană largă mulțime mare de țărani aștepta și pe cărări mai veneau mereu. Cloșca era acolo de mult. Norodul, cînd zări pe Horia în fruntea moților, izbucni în strigăte de bucurie parcă le-ar fi adus toate bunătățile lumii. Horia se sfătui puțin cu Cloșca și cu bătrînii și hotărîră să aștepte pe Crișan cu zărăndenii. Pînă atunci oamenii nu mai vorbiră decît despre isprăvile rebeliștilor de pe Crișuri, povestindu-se multe minunății, adăogînd fiecare ce știa sau măcar ce auzise. Apoi sosi și Crișan însoțit numai de vreo cincizeci de oameni, dar toți călări și toți înarmați, care cu puști, care cu lănci, ca o adevărată oștire ce vine din război. Un răstimp lung trecu pînă ce se potoli lumea, căci întreaga ceată fu înconjurată și asaltată de întrebări. Crișan isprăvise treaba la Ribița, încă de ieri, iar azi-dimineață, trecînd prin Mihăileni, a mai avut să facă niște judecăți și de-aceea a întîrziat, mai ales că iobagii din Blăjeni, ca și cei de-aici, au vrut să audă toate întîmplările rebeliei.

Pe urmă, cînd se făcu liniște, Horia vorbi mulțimii. Nu mai avea nevoie să convingă pe nimeni. Porunca împărătească despre omorîrea ungurilor era acuma cunoscută. Le porunci doar să fie dîrji și necruțători, cum au fost și ungurii de atîția amar de ani cu dînșii, și să asculte poruncile căpitanilor pe care-i va pune el ori pe care îi vor alege satele.[27] Apoi ceru să jure toți pe sfînta cruce cu chipul împăratului că vor ucide tot ce e unguresc, fie domn ori slujbaș, dăruind viața numai celor ce vor primi pe loc legea și credința românească.[28] Popa din Albac, cu crucea în mînă, rosti cuvintele jurămîntului și mulțimea, cu capetele goale, le repetă într-un glas care părea mugetul unei vijelii.

Se înserase. Umbre mari se întindeau peste poiana albă de oameni. În liniștea munților numai murmurul gloatelor se ridica spre cer ca o amenințare înăbușită. Apoi, peste capetele tuturor trecu scurt, aspru ca o săgeată de oțel, porunca crăișorului:

— Hai, feciori!

Și oastea albă se urni.

---

[27] Pe parcursul răscoalei, astfel de replici apar și ca răspuns la politica șovină dusă de întreg aparatul de represiune al statului feudal ungar. În *Horia, Cloșca și Crișan* Rebreanu notează: „... legislațiunea ungurească avu grije să suprime pe români cu totul din rîndul popoarelor țării, să le răpească toată însemnătatea politică și să-i arunce în cea mai grea robie" (*op. cit.*, p. 14-15).

[28] Interesante, în această privință, comentariile lui I. Tóth Zoltán: „Mînia iobagilor români zlătneni viza nu numai pe moșierii locali — latifundiari unguri nu erau aici, moșierul fiind reprezentat de domeniul coroanei — ci și regimul, o formă caracteristică, apărută în această regiune. Pe plan local, ei aveau de încheiat socotelile cu nobilimea și burghezia din Abrud și Roșia Montană, despre care știm din capitolul precedent că gîtuiau și exploatau poporul prin afaceri cămătărești" (*op. cit.*, p. 123; vezi și nota noastră (24) de la p. 243-244).

CAPITOLUL VI

A NOASTRĂ-I LUMEA!

Oastea țărănească înnoptă, pîlcuri-pîlcuri, din Vidra și Poeni și Fîntîna Lină și Pescuți și Ponorel și Sohondol, dar la răsăritul soarelui, vineri, toată lumea trebuia să se întîlnească la împreunarea celor două Arieșuri căci acolo, pe-aproape, în satul Bogdănești se retrăsese și Horia să se odihnească și să mai sfătuiască cu căpitanii cei mari Cloșca și Crișan.

Noaptea o burniță urîtă și rece porni să cearnă, mohorîtoare de suflete. Pînă să se adune toată mulțimea și să se rînduiască, se făcu prînzul cel mic și ploaia încetă parcă înadins să ușureze mișcarea cetelor.

Apoi norodul din treizeci și trei de sate se sculă și într-un ceas fu la marginea orășelului Cîmpeni. Ulița de sus se umplu repede de țărani care se îmbulzeau, chiuiau, amenințau. În capul lor, călare pe un armăsar roib, Crișan, cu o cruce mare galbenă, drept steag de luptă, striga cît îl țineau plămînii că oamenii cei de treabă vin să nimicească pe unguri, ori să-i boteze în legea creștinească, precum a orînduit Dumnezeu

și înălțatul împărat.[29] Mai înapoi, înconjurat de călăreți, Horia, cu suman alb ca o mantie crăiască și cu o pușcă pe oblîncul șelei, mergea tăcut, uitîndu-se în dreapta și în stînga, ca și cînd ar fi vrut să cerceteze inimile mulțimii. După dînsul venea Cloșca, tot călare, cu pene albe și roșii la căciulă, răcnind în răstimpuri cîte-o sudalmă pe care cei dimprejur o reluau chiuind și adăogînd, ca la nuntă:

— Hai, feciori, hai, c-a noastră-i lumea!

În piața orașului, mare, pătrată, aștepta altă mulțime țărănească, în frunte cu feciorul lui Horia. Nu s-au mai dus la Păltinișul Blăjenilor, că le venea prea departe ș-apoi tot trebuiau să se întoarcă înapoi aci. Mai bine Ion s-a repezit prin satele dimprejur

---

[29] Lipsa de unitate a iobagilor români și de alte naționalități din Transilvania explică, în bună măsură, insuccesul răscoalei. Acordînd conflictului de clasă rolul primordial în desfășurarea evenimentelor de la 1784—1785, istoriografia marxistă clarifică aspectele generale ale răscoalei, deosebit de complexe. Sînt grăitoare în acest sens concluziile tratatului academic de *Istoria României* (vol. III): „Pornind la dărîmarea feudalismului, țăranii români se ridicau aici în fruntea luptei, în virtutea masei lor covîrșitoare. Ei se ridicau împotriva asupririi sociale. Dar se ridicau în același timp, am văzut, împotriva asupririi sub toate formele ei, se ridicau deci și împotriva asupririi naționale și religioase. (Ceea ce nu i-a împiedicat să-și lovească adversarii sau pe acoliții lor și cînd erau români, și să-și asocieze în luptă iobagii sau sărăcimea de alte neamuri.) Pornind la lupta de emancipare socială ei intrau, cu toată masa lor, și în lupta de emancipare națională, luptau, în forme simple, populare, și pentru ridicarea din inferioritate a propriului popor la locul care i se cuvenea în cadrele țării. Mai ales acum, cînd destrămarea societății feudale și procesul de constituire a statelor naționale și aici începuse, obiectivele de luptă nu se separau, lupta de emancipare socială trebuia să ducă implicit și la emanciparea națională. Participînd la lupta generală împotriva feudalismului, țăranii români de aici participau în același timp și la lupta de ridicare a poporului român din Transilvania la rolul care trebuie să-i revină legitim, în virtutea greutății muncii sale și a covîrșitoarei sale preponderențe numerice, la lupta de ridicare a poporului român în genere" (p. 788—789). Reținem totodată și precizările din *Új Magyar Lexikon, Akadémiai Kiadó* (Budapest, 1960): „A lipsit unitatea iobagilor; conducătorii lor au făcut greșeala că s-au bizuit în promisiunile «bunului împărat»; deosebiri de limbă și de religie au întunecat în conștiința iobagilor unguri interesele de clasă, ceea ce a împiedecat desfășurarea și mai amplă a răscoalei" (vol. 3, p. 316).

și, mai cu sfatul, mai cu amenințarea, a poruncit oamenilor să nu lipsească nimeni a afla poruncile cele împărătești. Aseară, prin piață, în fața curților ișpanului, s-a întîlnit cu gornicul Ursu Uibaru. I-a dat binețe, ca totdeauna, și gornicul l-a oprit:

— Da ce, Ioane, s-aude că începe rebelie mare?

— Apoi ce-om face noi, nu știu — răspunse feciorul batjocoritor. Poate că știe mai bine domnul ișpan dacă i-ai spus d-ta!

Ursu Uibaru era galben și chiar mustața i se pleoști, zicînd:

— Cu domnul ișpan nu-ți face voi nici o treabă că adineaori dînsul s-a pus în brișca cu trei cai și poate tocmai la Aiud să-l mai prindeți!

Ion Horia ridică din umeri și trecu înainte. Gornicul însă, spăimîntat de plecarea lui bruscă, strigă după el:

— Pe mine n-aveți de ce să fiți supărați, Ioane, că eu, știi bine, cît mi-a îngăduit slujba totdeauna am...

Flăcăul nici nu se întoarse, nici nu răspunse, așa că gornicul rămase cu vorba în vînt. Auzise pe la oameni cum s-au sculat zărăndenii și că și moții au de gînd să nu cruțe pe nimeni. El se rugase de ișpanul Intze, din pricina căruia și-a cîștigat ura și scîrba oamenilor, să-l ia cu dînsul, că poate să-l și omoare rebeliștii cînd or ajunge pe aici; dar ișpanul l-a împins la o parte și nici măcar nu i-a răspuns.

— Așa-mi trebuie, dacă am fost om de credință în slujba domnilor! mormăi amărît, cu ochii după feciorul lui Horia.

Toată piața era acum plină de țărani și tot orașul fierbea ca un stup în care a pătruns un roi tînăr și gata de luptă.

— Faceți loc crăișorului nostru! La o parte! Loc! strigau călăreții deschizînd o pîrtie prin mulțime.

Horia cu ceilalți căpitani trecură pînă în fața curții ișpanului și acolo se opriră. Crișan făcu semn cu crucea mulțimii că vrea să vorbească marele căpitan. Dar nu se putu face atîta tăcere ca să audă toată lumea. Cuvintele lui Horia fură purtate din gură în gură și tălmăcite după priceperea ascultătorilor.

— Eu Ursu Nicula vă spun, oameni buni, în numele înălțatului împărat, că înălțatul împărat mi-a poruncit să vă spun și să vă arăt...

Nici nu ascultă toată lumea pînă la sfîrșit, ci prinse a se răzleți în pîlcuri prin oraș, repezindu-se să împlinească poruncile auzite. Vidrenii și albăcenii, care se aflau împrejurul crăișorului, năvăliră în curtea ișpanului și începură a sparge și a sfărîma tot ce găsiră. În cancelarie, unde erau documentele și toate hîrțoagele de pe urma cărora se trăgeau toate fărădelegile, răvășiră dulapurile și rafturile, ba unii scoaseră în ogradă vrafuri de hîrtii și le dădură foc. În aceeași vreme alte cete se năpustiră asupra caselor din piață în care locuiau alți slujbași și unguri, pe cînd crișenii, mai învățați cu rebelia, fiindcă prin satele lor prădaseră cu nădejde tot ce fusese de prădat, se grăbiră să pună mîna pe lada cu bani a domeniului. O grămadă de băieși, spălători de aur de pe Arieșuri, năpădi cancelaria schimbătorului de aur ca să se răzbune pentru batjocurile ce le suferiseră cu prețurile muncii lor. Alții sparseră ușile bisericii papistașe, pătrunseră înlăuntru și sfărîmară băncile, stranele, icoanele, sfeșnicele, cruțînd numai altarul. Buciumanii, după porunca lui Ionuț Dandea și pentru că nici nu aveau clopot la biserica lor, se suiră în turn și

se siliră să dea jos clopotul papistășesc ca să-l ducă acasă.[30]

Pe cînd oastea de iobagi, împrăștiată prin oraș, se răcorea cum putea, Horia rămase în piață, înconjurat de călăreții lui, la sfat cu Cloșca și Crișan. Era mulțumit de avîntul oamenilor, dar socotea că, pentru a ajunge la izbîndă, trebuie negreșit hotărîtă o rînduială. Dacă fiecare va face după capul său, curînd de tot și chiar înainte de-a fi putut dobîndi ceva, curajul se va stinge și sufletele ostenite în zadar vor fi lesne întoarse la jugul suferinței. Este nevoie deci ca unii, puțini, să poruncească și ceilalți să asculte orbește poruncile. Mai ales Crișan, cu duhul ostășesc rămas într-însul, se bucură auzindu-l. Îi și zise îndată:

— Dumneata ești căpitanul cel mare, alege-ți căpitani cîți poftești și mai dă-ne și căprari peste cetele cele mai mici de oameni! Sus, prin părțile mele, am și pus cîțiva oameni de încredere căpitani peste sate și așa i-am putut lăsa pe dînșii să dregătorească!

Horia dădu din cap. Înainte de-a merge mai departe rînduiala trebuie făcută. Să puie dînșii căpitani, neapărat, dar să îngăduie și satelor să-și aleagă ele pe cei mai destoinici, pe care ei doar să-i întărească în slujbă. Dealtfel el însuși tocmai cu treburile acestea va avea să se îndeletnicească mai mult. Satele nu pot rămîne fără conducători, căci slujbașii domnești și mai cu seamă primarii trebuiesc scoși și judecați pentru nelegiuirile ce le-au făptuit împotriva norodului. Mai este apoi de lipsă să se îngrijească și de arme, că mîine-poimîine vor da piept cu nemeșii înarmați bine,

---

[30] Din studiul *Horia, Cloșca și Crișan* : „Ceata de țărani se aruncă apoi asupra caselor funcționarilor din Cîmpeni și le făcură praf, năvăliră în biserica catolică și stricară tot, puseră mîna pe aurul din casieria statului etc." (p. 93).

și împotriva lor nu se poate lupta numai cu toporul și cu coasa prefăcută în suliță. Și iarăși trebuiesc trimise cărți și prin celelalte comitate, să afle iobagii de pretutindeni că a început rebelia pentru răpunerea domnilor.

Hotărî apoi, că chiar după-amiazi Cloșca și Crișan să pornească cu întreaga oaste de țărani, alcătuită acum din douăzeci și nouă sate zărăndene și șaisprezece ale domeniului Zlatna, să lovească orașul Abrud, cuibul ungurimei de pe-aici.[31] Să fie însă cu multă băgare de seamă și să nu se lase amăgiți nici de făgăduieli deșarte, nici de amenințări neputincioase. El însuși va pleca să prindă pe primarii și gornicii de pe cele două Arieșuri și să-i judece fără zăbavă și să le ia socotelile pe care n-au vrut să le dea pînă acuma.

Din ograda ișpanului atunci ieși un grup gălăgios, aducînd patru gornici legați cu mîinile la spate și bătuți de li se cunoșteau pe față urmele. Un țăran negricios și uscat, care conducea pe cei zgomotoși, păși cătănește înaintea lui Horia și raportă:

— Domnule căpitan, am prins patru tîlhari de gornici, uite-i colea! I-am găsit ascunși în pivniță, printre butoaiele cele cu vinuri scumpe, i-am dobzăluit bine și i-am adus să te întrebăm de n-ar fi bine

---

[31] Românii, fiind tolerați și iobagi, nu aveau, în general, dreptul să se așeze în cetăți; de aceea orașul era considerat, prin excelență, unguresc (în cazul comitatelor). Publicistica scriitorului elimină echivocul unei lecturi grăbite: „Ca să ajungă stăpîni pe comitatul Hunedioarei, țăranii trebuiau să ocupe orașul Deva, reședința comitatului unde se refugiase cea mai mare parte a nobililor de pe Mureș. Asupra Devei era concentrată toată ura bieților țărani și îndată ce revoluția ajunse în valea Mureșului, iobagii se gîndiră cum să prefacă în cenușe orașul acesta, cuib al asupritorilor" (*op. cit.*, p. 83) — sau: „Într-însul Horia pune nobilimei anume condiții (desființarea feudalității, împărțirea moșiilor boierești la iobagi, nobilii să plătească impozite etc.) în schimbul cărora țăranii vor face pace, altfel vor distruge Deva și toate bunurile boierești" (*ibid.*, p. 91).

să le tăiem capetele ca să nu mai poată face rău nimănui pe lumea asta!

Horia văzu pe Ursu Uibaru între cei prinși. Răspunse:

— Ba lăsați-i, măi frate, să-i judecăm cum se cuvine! Dar patru oameni să rămîie lîngă dînșii să-i păzească!

— Prea bine, domnule căpitane mare! făcu țăranul cu un rînjet prostesc și salutînd cu mîna la căciulă ca o cătană bătrînă.

Era cam cherchelit ca și ceilalți paznici, fiindcă făceau parte din gloata norocoasă care alergase prin pivnițele domeniului, să spargă butoaiele și să verse toate băuturile. Au și stricat ei cîteva vase, dar au avut grije să guste întîi ce strică.

— Da procopsitul de birău din Albac pe unde se ascunde, măi Ursule? întrebă Horia deodată pe Uibaru care se tot uita la dînsul cu niște ochi plini de groază.

— Macavei Bota? zise gornicul cu o lucire de nădejde. D-apoi mi se pare c-a fugit spre Aiud ori chiar către Cluj, că pe-aici nu l-am mai zărit de ieri-dimineață...

— Na, lasă că-l găsim noi și-n fundul pămîntului!

Pe la amiazi, oamenii sătui de stricăciuni începură să se adune iarăși în piața mare. Dealtfel căpitanii mai trimiseră și cîțiva călăreți, să grăbească adunarea. Ion Horia sosi cu o ceată mai rînduită, în care toți aveau sulițe și toți căutau să se poarte întocmai ca și cătanele. Ion însuși era călare și avea pene roșii la căciulă. Așa se înfățișă la tatăl său și-l rugă să-l lase și pe el căpitan, căci trupa asta el și-a întocmit-o acum și cu ea e în stare să cucerească o țară întreagă.

— Apoi dacă ai fost vrednic să-ți aduni oameni, vrednic ești să le fii și căpitan și să le poruncești!

zise Horia uitîndu-se însă la Cloșca și la Crișan, parcă i-ar fi întrebat de a făcut bine ori nu.

— Așa-i! aprobară amîndoi într-un glas. Și cînd mulțimea fu în plin, Horia dădu lozinca pe care o repetară mii de guri:

— La Abrud cu Dumnezeu înainte!

Marele căpitan își mai opri, în afară de călăreții săi, o ceată de vidreni și albăceni. După ce se scurse norodul, numi căpitani pe Toader Berindei și pe Toader Scoica, poruncindu-le strașnic să-și caute degrabă un mănunchi de oameni cu care să țină ordinea și chibzuiala în Cîmpeni și să nu îngăduie cumva ca ungurii să ridice iar capul. Apoi, înainte de-a pleca, trimise cîțiva călăreți să prindă pe toți primarii ce-i vor găsi prin satele Arieșului mare și să-i adune la Albac unde dînsul va veni mîine, căci astă-seară vrea să ajungă la Vidra să isprăvească niște socoteli. Sfîrșind, aruncă o privire spre Ursu Uibaru care plecă repede capul.

Sosi noaptea tîrziu la Vidra. Era ostenit rău și voia să se culce îndată, să se odihnească. Dar la cancelarie găsi lume multă și vălmășag mare de glasuri. David Avram împreună cu alți oameni prinseseră pe primarul Vasile Goia tocmai cînd, călare, cu o dăsagă de bani, încerca să fugă în Bihor, peste munți. Țăranii îl legaseră și-l aduseseră în sat, să fie judecat de popor. De multe ceasuri însă se hărțuiau fără a ajunge la o înțelegere. Prinsul ședea grămădit și îngrozit în mijlocul cancelariei, iar David Avram, bătrîn și slăbănog, suduia și amenința și, din cînd în cînd, pleznea peste ceafă pe Vasile Goia. Unii ziceau că să-i ia banii, să-i împartă între oameni, iar primarului să-i dăruiască viața, pedepsindu-l doar cu o bătaie soră cu moartea; alții, și mai ales David, țineau morțiș să-l suie sus la Piatra și de-acolo să-l

zvîrle în prăpastie, să nu se mai aleagă dintr-însul nici un ciolan întreg. Acuma toată lumea ceru lui Horia să-l judece. Prinsul însuși gemu rugător:

— Măi Ursule, și eu te-am ferit pe tine de multe ori...

— Mi-aduc aminte, vezi-bine, cum ai venit să mă întrebi de sănătate tocmai în casa lui Petre Nicula, aci de față! zise Horia fără măcar să se uite la dînsul. Dealtfel uite că ți-am mai adus un ortac, pe dumnealui Ursu Uibaru care de asemenea numai bine ne-a făcut tuturor! Na, apoi nici nu-i trebuință să stricăm atîta vorbă pe niște oameni așa de netrebnici!

Cîțiva săteni voiră să spună ceva. Îi opri cu o mișcare hotărîtă și urmă:

— Nici o vorbă, nimeni!... Acu noaptea însă nu-i vreme de judecată nici pentru tîlhari ca dînșii. Fiindcă trebuie socoteală în toate, iacă să vă pun căpitani peste sat, care să aibă grije și să judece unde trebuiește. Am să pun pe Iacob Todea întîi, apoi pe Pavel Bocu și pe Petre Nicula și pe Toma Gligor și pe Petre Goia și pe Tulia Nicula, că sînt toți oameni pe care i-ați ales și voi de cîte ori ați avut lipsă de apărare ori de plîngere. Ei să judece și pe birău împreună cu mine, după dreptate, mîine dimineață, ca să aibă vreme pînă atunci să chibzuiască bine!

A doua zi, Vasile Goia fu osîndit dimpreună cu Ursu Uibaru. Primarul fu îndată tîrît la Piatra. David Avram ceruse și dobîndise favoarea să-l poată împinge el de pe marginea stîncii jos în prăpastie. Spuse tuturor că astfel vrea să-și răzbune toate umilințele ce le-a îndurat de la Goia fără să crîcnească.

Ursu Uibaru însă căzu la genunchii lui Horia și-l rugă atît de fierbinte să-i cruțe viața că în cele din urmă căpitanul se înmuie.

— Măi omule, nici tu n-ai fost mai de omenie ca birăul — îi zise Horia. Dar n-ai făcut atîtea rele ca dînsul pentru că n-ai putut. Totuși, iacă, te iert, dacă vrei să dovedești că te faci om de treabă!

Gornicul începu să se jure. Horia îl întrerupse:

— Nu așa, voinice! Dovada s-o faci cu fapte!... Uite, eu te pun căprar lîngă feciorul meu! Să mergi și să împlinești poruncile mele și pe-ale lui și să fii credincios în toate! Jură aci pe sfînta cruce!

Scoase crucea de aur cu chipul împăratului și Ursu Uibaru jură:

— Așa să-mi ajute Dumnezeu Tatăl și Fiul și Duhul Sfînt și Maica Precista și toți sfinții!

Horia îl luă cu dînsul și la Albac, unde ajunse după-amiazi și unde găsi prinși pe primarii domnești din Cîmpeni, Fața Albacului, Gură-Neagră și alte cîteva sate. Dar socotelile cu dînșii erau lungi și încurcate, iar ei înfricoșați, mai ales cînd li se spuse soarta celui din Vidra, nici glas nu mai avură să vorbească. Ca să nu piardă vremea de pomană cu ei, Horia îi închise într-o pivniță a primăriei, le puse pază bună și sîmbătă noaptea se întoarse la Cîmpeni. Poposi cîteva ceasuri la Toader Berindei de la care află că de azi-dimineață Abrudul a fost cuprins de țărani, că au fost uciși mulțime de unguri și mai mulți botezați, că din toate casele ungurești n-au mai rămas decît ziduri și acoperișe.[32]

---

[32] În articolul publicat în paginile *Universului literar* (XXXI, nr. 38—39, 21, 28 sept. 1914), făcînd un bilanț al răscoalei de la 1784—1785, Rebreanu preia statistica unor documente, menționînd: „În tot timpul acestei revoluții românii au ucis 133 de persoane". Tot el menționează, în același studiu, că din cealaltă tabără aveau să fie uciși „numai la Deva și Aiud peste 300 de români prinși în timpul mișcărei. Și cîți au căzut în lupte? Și cîți au fost executați după ce s-a potolit răscoala?" Acad. D. Prodan (*op. cit.*, p. 273) menționează că, la Abrud, în 8 nov. 1784, au fost botezați, în lege românească, „peste 1 100 de cetățeni".

Duminecă de dimineață porni și el spre Abrud peste Cărpiniș. De-abia ieșit din Cîmpeni, pe drum îi spuseră oamenii că mulțimea cea mare de români se află încă tot în Abrud unde mai este mult de stricat, dar că Cloșca, cu o ceată mai mică, a trecut de aseară spre Roșia. Atunci își schimbă și el planul cu Abrudul, ca să se întîlnească cu Cloșca. Trecînd pe lîngă casa lui Cloșcuț, trimise un călăreț sus pe coastă să vadă dacă nu e cumva acasă ori dacă nu i-a lăsat vreo veste. Nu era. N-a mai fost pe-acasă de-alaltăieri, cînd a mers contra Abrudului, dar și atunci doar a îmbucat ceva, că mulțimea de oameni nu l-a lăsat să zăbovească. Mărina a și întrebat acuma pe călăreț: cînd s-o isprăvi oare rebelia asta, că, Doamne, greu mai e fără bărbat la casă și tare se prăpădește și bruma de avere dacă omul nu-i poartă de grije, că fînul lor de la Mogoș acolo l-a bătut Dumnezeu...

— Apoi dacă s-ar lua bărbații după capul muierilor... murmură Horia cam încruntat. Ehei, de-abia începe hora!

În Cărpeniș, pe la mijlocul satului, aproape de biserică, înainte de-a coti la stînga spre Roșia, întîlniră un car tras de doi boi urmat de cîțiva țărani cu capetele goale. În car, pe loitră, ședea popa Moise cu ochii roșii. Cînd văzu pe Horia, popa opri carul, se dădu jos și ridică cearceaful alb descoperind cadavrul unui preot cu țeasta sfărîmată.

— Dacă îngăduiți nelegiuiri d-astea, Dumnezeu n-are să vă ajute, măi Ursule! zise popa Moise cu aspră imputare.

Îi povesti apoi cum alaltăieri, cînd a trecut mulțimea țărănească pe-aici spre Abrud, Crișan a poruncit să meargă și popa Avram Șuluțu, ca să citească din nou poruncile împărătești, fiindcă el știe

mai multă carte și așa oamenii vor crede mai tare în vorba împăratului. Popa Avram, om bătrîn și cu frica lui Dumnezeu, nu putea să-și lase biserica fără slujitor tocmai dumineca. Crișan s-a înfuriat că „ce, ești popă de unguri?" și „dacă nu vii de bună voie, ai să vii de nevoie!" Și a poruncit de l-au pus pe un cal și l-au dus cu sila între dînșii. Apoi cum a ajuns la Gura Cornii, deasupra Abrudului, l-a coborît de pe cal și i-a dat să citească niște cărți pe care le avea dînsul în traistă. Popa Avram a început să le tălmăcească, dar ce spunea el din cărți nu-i plăcea deloc lui Crișan și nici oamenilor, că spunea altfel decît știau ei că este scris în ele. Atunci norodul a prins a răcni și a ocărî pe popa Avram că ține cu ungurii și cu domnii și că-i popă papistaș. Și deodată a sărit un crișan și l-a izbit în cap cu toporul, strigînd: „Nu mai vrem să ascultăm minciunile hoțului de popă, că-i cumpărat de unguri să ne înșele!" Cloșcuț s-a repezit să-l apere, că-l știa om cucernic și de omenie, dar oamenii întărîtați și înnebuniți, erau cît pe-aci să se supere și pe dînsul că se mai întrepune pentru un vînzător.

— Na, părinte, apoi ce s-a făcut bine s-a făcut! zise Horia. Că lupta noastră-i pe viață și pe moarte, și nu putem lăsa să ne amăgească pînă și popii noștri! Așa să știi, părinte, și să știe și alții!

Popa Moise văzu ochii îndîrjiți și nu mai spuse nimic. Acoperi iar mortul din car, își făcu cruce și bolborosi rugăciuni, în vreme ce Horia cu călăreții lui se îndepărtau cotind pe drumul spre Roșia.

Pe ulițele orașului era o furnicare de țărani, unii înarmați, alții încărcați cu felurite lucruri strînse de prin casele ungurești. Toți păreau mai mult veseli, decît mînioși, deși răcneau mereu, amenințau și su-

duiau din răsputeri. Dar ceea ce izbea mai cu seamă pe Horia era că nu se simțea nici o rînduială, ca și cînd fiecare ar fi fost de sinea lui, fără stăpîn, fără nici o țintă.

— Măi feciori, da voi ce faceți pe-aici? întrebă dînsul un grup de flăcăi care veneau cuprinși pe după cap și chiuind, ca dumineca, acasă în sat, după horă.

— Stingem pe unguri și ne veselim, c-a noastră-i lumea![33] răspunse unul cu fața îmbujorată și cu glas chefliu.

— Venit-ați de capul vostru aci ori aveți vreun stăpîn? stărui Horia.

— Ba ne-a trimis d-aseară căpitanul Cloșca și acum a sosit și dumnealui! zise altul, desprinzîndu-se dintre ceilalți, căci înțelesese că omul acesta, înconjurat de atîția călăreți, trebuie să fie Horia.

După ce Horia trecu mai departe, flăcăii porniră să strige mai înflăcărați:

— Vivat crăișorul nostru!.. Vivat Maria Terezia!

Pe Cloșca îl găsi la gura minei Lorincz unde se aflau ascunși vreo sută de unguri și dregători de frica țăranilor și după ce auziseră ce s-a întîmplat la Abrudieri. Cloșca fierbea și afurisea și suduia. Descălecase și alerga de colo pînă colo, poruncind oamenilor cînd una și cînd alta, el însuși neștiind ce-ar fi de făcut. Căci cetățenii unguri nu puteau fi scoși din gangurile subterane cu luptă om la om, care cine știe cît ar putea ține și în orice caz ar cere mari jertfe; în gangurile minei cei furișați acolo se pot lesne apăra chiar numai stînd la gura intrării și pocnind pe oricine ar încerca să pătrundă înlăuntru.

[33] Lozinca, apare și ea în multe documente ale răscoalei. De remarcat că, pe parcursul romanului, scriitorul va evidenția conflictul dintre asupritorii unguri și asupriții români, fără să rețină vreun incident lăturalnic dintre iobagii de diverse naționalități.

— Dumnezeul și toți sfinții lor! se cătrăni Cloșcuț văzînd pe Horia. Cum să-i scoatem de subt pămînt?

Horia îi potoli. Trimise pe Ursu Uibaru cu steag alb la gura minei să spuie celor de-acolo că el, Horia, marele căpitan, le făgăduiește că nu se va atinge nimeni nici de viața și nici de averea lor, dacă vor ieși de bună voie și se vor boteza în legea românească; altfel să știe că vor fi afumați și arși de vii acolo, subt pămînt, căci Horia nu se va clinti de-aci pînă nu-i va vedea sau morți sau supuși poruncilor împărătești. Așteaptă răspunsul lor pînă la sfințitul soarelui. Ursu Uibaru, căprar, porni repede să împlinească porunca crăișorului.

— Na, hai să ne hodinim, frate Cloșcuț — zise Horia cu un zîmbet liniștit — că răspunsul are să se găsească și, dacă n-ar fi bun, om mai chibzui noi pe urmă ce-i de zis și de făcut!

Se retraseră în căsuța lui Ion Biro, pus căpitan peste Roșia de către Cloșca numai adineaori. Noul căpitan porunci muierei sale să le pregătească degrabă mîncare și băutură și să alunge copiii din casă ca nu cumva să tulbure odihna și sfatul marilor căpitani. Apoi Cloșca, izbucnind deodată, îmbrățișă pe Horia:

— Crăișorule, crăișorule, a noastră-i lumea de-aici încolo!

Horia prea auzise de multe ori vorbele acestea care i se păreau pripite. Auzindu-le acuma și din gura lui, mormăi puțin mohorît:

— Stai, frate Cloșcuț, că de-abia am pornit la drum!

— D-apoi că orice ar mai veni, baremi i-am învățat minte și omenie! zise Cloșca trîntind căciula pe laviță.

Îi povesti cu însuflețire cum s-a repezit ieri asupra Abrudului, după ce respinsese propunerea primăriei de-a cădea la pace. N-a fost casă ungurească necerce-

tată, dar așa fel că nici cercevelele la ferestre și blănile ușilor să nu rămînă întregi. Care s-au nimerit dintre domni au fost uciși, dar mulți nu, căci se supuneau ca găinile. Numai clădirile împărătești le-au cruțat Dealtfel azi-dimineață au venit de la Zlatna vreo. patruzeci de cătane cu un ofițer și s-au așezat în casa birurilor împărătești. Cloșca, însoțit de cîțiva căpitani, toți în arme, s-au dus îndată la dînsul și i-au spus că și ei sînt cătane împărătești și au pornit să pedepsească pe unguri pentru că nu vor să asculte poruncile împăratului, dar că oamenii și averile împărătești nu vor fi atinse de ei nici de-aici înainte.

— Și el ce ți-a răspuns? întrebă Horia cu ochii mari.

— Apoi dînsul nu știa românește tocmai bine și a dat din cap că a înțeles și că adică să facem cum avem porunci, că doar îi spusesem că înălțatul împărat ți-a dat porunca să-i stingem!

Din toate cîte au fost pînă acuma, vestea aceasta frămîntă cel mai mult pe Horia. Vreun ceas îl descusu pe Cloșca numai despre cătanele acestea parc-ar fi vrut să cunoască fiece cuvînt și chiar fiece gînd al lor. Apoi cînd înțelese bine că ofițerul și cătanele nu s-au amestecat deloc să oprească pe oameni ori să apere pe unguri, strigă și el ușurat:

— Acuma da, frate Cloșcuț, putem spune c-a noastră-i lumea!

Și îndată, înviorat, orîndui planul și poruncile pentru viitor. Cloșca, cu cetele lui, să coboare pe Arieș în jos, să ridice toate satele și să se întîlnească la Mogoș cu oamenii lui Crișan care vor merge într-acolo de la Abrud peste Corna și Muntari. Feciorul său Ion, ajutat de căprarul Ursu Uibaru, va porni cu altă ceată peste muntele Negrileasa spre Ighiu. Apoi toate

trei oştile se vor aduna şi vor năvăli asupra Galdei ca să dărîme curţile fişpanului şi să sloboadă din temniţă pe Dumitru Todea şi pe ceilalţi moţi, iar după aceea, împreună cu toate satele răsculate vor merge la Aiud, unde e cuibul ungurilor, şi-l vor face una cu pămîntul.[34] Dar, ca să nu aibă domnii vreme să se întărească, trebuie făptuit repede. Prin urmare chiar mîine, luni dimineaţa, toate trei trupele vor pleca la drum, încît pînă joi să ajungă lîngă Galda şi joi noaptea să şi cuprindă curţile fişpanului.

— Of, de-am avea norocul să prindem şi pe măria sa fişpanul în Galda, eu, cu mîinile astea, l-aş beli de viu, că prea ne-a batjocorit rău! suspină Cloşca cu amărăciune.

— Pe cei de-aici lăsaţi-i în seama mea! adăogă Horia. Am să-i judec eu să mă ţie minte multă vreme!

Înainte de sfinţitul soarelui veni Ursu Uibaru, ţanţoş ca un strajameşter de husari, bătu din călcîie şi aşa raportă:

— Domnule căpitan, înştiinţez cu supunere, am dus la baie porunca dumitale şi le-am spus-o tare s-o audă bine şi am stat pînă acuma după răspuns. Dar ungurii nu vreau să asculte porunca şi popa reformat mi-a spus în numele tuturor că li-e frică să nu-i omorîm şi să-i chinuim şi de aceea nu vreau să iasă măcar de-am face cu dînşii orice. Pe urmă totuşi stăpînul băilor, cel care-i zice Lorincz, a ieşit împreună cu muierea şi copiii şi cu toate neamurile şi mi-a spus că ei se botează în legea noastră şi că îndată trimite după popa românesc!

Horia stătu pe gînduri, uitîndu-se însă mereu la Uibaru, apoi strigă pe gazda casei şi-l trimise la Lorincz,

---

[34] Vezi nota 31 de la p. 257.

să vadă dacă s-a botezat și dacă da, să-i spuie sănătate din partea lui și să știe că nici un fir de păr n-are să-i fie atins. După ce plecă Biro, se mai uită puțin la Uibaru și zise:

— Na, Ursule, văd că ești om de omenie și de credință și-mi place de tine!

— D-apoi, domnule căpitane, cum să nu fiu, dacă d-tale ți-a fost milă de mine și m-ai iertat, măcar că îți greșisem de multe ori și te amărîsem după poruncile domnilor, iar ei nici n-au vrut să mă cunoască, și m-au lăsat de pripas tocmai cînd a venit primejdia și după ce îi slujisem cum am știut mai bine. Asta însă mi-a fost de învățătură pe toată viața, ca să nu te bizui niciodată pe inima străinilor, că numai sîngele tău te ocrotește și te miluiește. Dar nici nu m-oi lăsa pînă n-oi băga cuțitul în beregata lor, să știu de bine că pe urmă voi fi tras în țeapă![35]

Căpitanul Ion Biro sosi îndată cu răspunsul că Lorincz și cu ai lui s-au botezat într-adevăr și mulțumesc lui Horia pentru toate făgăduințele. Apoi Horia porunci ca, subt conducerea căpitanilor, să fie prădate casele și locuințele tuturor celor ce se află în gangurile băilor. Aceasta numaidecît și drept pedeapsă

---

[35] „Iobagii români răsculați, ridicîndu-se împotriva orînduirii feudale — se precizează în tratatul de *Istoria României* — porneau în același timp și o luptă firească, izvorîtă din realități și dintr-un lung trecut de asuprire nu numai socială, ci și națională. Ei veneau să adîncească lupta, să demonstreze, simplu, că luminismul sau reformismul nu e de ajuns, ci e nevoie de depășirea lui, prin luptă revoluționară. Veneau să fructifice nu numai conștiința de sine, dar și conștiința revoluționară a poporului român. Lupta revoluționară din 1848 continuă în linie directă răscoala lui Horea. Avram Iancu însuși era convins, încă la 1847, că « nu cu argumente filosofice și umanitare vei putea convinge pe acei tirani, ci cu lancea, ca Horea ». Și lupta națională care urmează e legată acum de răscoală. Nicolae Bălcescu pune ridicarea de la 1784 în șirul luptelor poporului român pentru libertate socială și unitate națională; cu fapta lui, Horea scrise « drepturile nației române și programa politică și socială a revoluțiilor ei viitoare »" (*Istoria României*, vol. III, p. 790).

că n-au încredere în cuvîntul lui. Iar de ieșit din băi tot vor ieși curînd de tot, vii sau morți.

Cu Cloșca în frunte mulțimea de țărani purcese la devastarea orașului pînă seara tîrziu, cînd veniră de la Abrud și Crișan cu feciorul lui Horia.

A doua zi, după ce cele trei cete țărănești porniră precum li se poruncise, Horia însuși, însoțit de doisprezece călăreți, merse în comuna Bucium să ia măsuri să se aducă paie și fîn la Roșia, trebuincioase pentru afumarea ungurilor neascultători. Trecînd prin cătunul Muntari se duse drept în Șasa, reședința comunei, și chemă pe oameni la o adunare în Poeni, să le dea porunci. În Șasa se întîlni cu primarul domnesc George Suciu, mic, gros și cu ochi de viezure, care, văzînd că e chiar Horia, îi făgădui că va aduna el oamenii și-i va duce la Poeni. Umblă într-adevăr după oameni, înfricoșat întîi de sosirea crăișorului. Dar apoi se gîndi ce mai răsplată i-ar veni lui dacă ar putea să puie mîna pe dînsul și să-l ducă plocon cătanelor din Zlatna.

După-amiazi vreo două sute de buciumani erau strînși pe coasta de la Poeni. Cînd se ivi Horia, întovărășit de paznicii lui, țăranii făcură roată împrejur și George Suciu, primarul, înainte chiar de-a începe Horia să vorbească, strigă să-i arate și lui poruncile împărătești care-l îndreptățesc să ucidă pe ungurii și pe dregătorii din Ardeal, să vadă cu ochii lui iscălitura împăratului. Horia se supără și zise:

— D-apoi că nu ești vrednic tu, birău unguresc, să pui mîna pe scrisoarea înălțatului împărat, niciodată!

— Adică cum? se burzului Suciu. Dacă ai porunci, de ce să nu le arăți oricui, și unui țigan? Numai dacă ești înșelător ți-e frică!

— Ba eu n-am înșelat pe nimeni în lume! Numai voi birăii înșelați pe oameni și-i furați!

— Na, oameni buni, să iasă afară pe care l-am înşelat ori l-am furat eu! strigă primarul cu mîndrie. Ieşiţi, măi oameni, n-aveţi frică!... Nu iese nimeni! Vezi, Ursule Nicula?

Iacob Topa nu se putu stăpîni şi se răsti la dînsul:

— Nu ţi-e ruşine d-tale, slugă ungurească, să te răţoieşti la crăişorul nostru? Ei, ia seama şi strînge-ţi limba c-apoi...

Mai mulţi ţărani însă luară apărarea primarului, că are dreptate, că de nu-i înşelăciune pentru ce nu arată oamenilor slova împăratului, că birăul bine zice: să arate poruncile şi să spuie verde ce vrea să facă şi unde vrea să ajungă, ca să ştim cu toţii şi să nu ne căim pe urmă în zadar... Horia îşi dete seama că aici n-are decît protivnici, învăţaţi desigur de către primar, că garda lui de călăreţi ar fi neputincioasă în faţa mulţimii — de aceea căută să-i ia cu binişorul. Se miră că numai ei nu vor să-l creadă după ce peste cincizeci de sate s-au ridicat şi au prăpădit pe unguri şi acuma chiar au pornit trei oştiri de ţărani spre Aiud. Trebuie să fi auzit şi ei ce se întîmplă, că doar mulţi dintre buciumani îl cunosc mai de mult şi ştiu că de patru ori a fost la Viena şi a vorbit cu împăratul înălţat. Poruncile sînt în traista lui, înfăşurate frumos cum se cuvine unor porunci mult mai sfinte decît să le poată arăta oricui, mai ales că ei nici nu sînt în stare să le citească, fiindcă nu ştiu carte, şi sînt doar scrise nemţeşte. Deci să nu aibă nici o şovăire a crede că are poruncile împăratului, căci de-aici trebuie să meargă la Galda şi apoi la Aiud să nimicească toată sămînţa de domni unguri şi bogăţiile lor să le lase pe seama oamenilor nevoiaşi care se luptă acuma pentru dreptate...

Dar țăranii se arătau bănuitori, mereu îi puneau întrebări și răspunsurile le întrerupeau cu rîsete neîncrezătoare, ori batjocoritoare.

— Astea-s vorbe de clacă! zise apoi un bătrîn drept încheiere.

— Ba-s minciuni, oameni buni! strigă iar primaru George Suciu, mai aprig. Dumnealui umblă cu porunci mincinoase ca să înșele pe oameni și să-i nefericească! Toată rebelia asta cu minciuni a stîrnit-o!... Dar dacă d-voastră sînteți cuminți să puneți mîna pe dumnealui să-l ducem în sat și ori ne arată scrisul împăratului adevărat ori să-l dăm în seama cătanelor împărătești, să facă cu dumnealui ce-or face, numai să nu mai înnebunească pe oamenii noștri cu minciuni!

Tovarășii lui Horia începură să strige că ei nici morți nu vor îngădui să puie cineva mîna pe crăișorul lor. Unii țărani protestară că nimeni nu vrea să-i facă vreun rău, că în sat poate să arate poruncile cui vrea și să se ducă cu Dumnezeu... Discutînd însă mereu, întreaga adunare se puse în mișcare și, tot vorbind, mai cu glume, mai cu sfada, ajunse în Bucium-Șasa. Aici cearta se aprinse din nou, cînd mai liniștită, cînd mai îndîrjită și ținu pînă pe înserate. Parte din oameni se împrăștiaseră și acum rămăseseră față-n față Horia cu ai lui și primarul cu vreo șaizeci de oameni credincioși. În cele din urmă, simțindu-se superior, primarul George Suciu porunci unui gornic:

— Hai, Trifoane, închideți-i peste drum, în casa lui Macovei Băieșan că-i aproape, numai colea, și luați seama să-i păziți pînă om vedea mai bine ce-i cu dumnealor!

— Ia lăsați, feciori, nu vă iuțiți — zise Horia, potolindu-și călăreții — că ne-om răfui noi cu dînșii curînd de tot!

Țăranii rîseră cu dispreț, numai gornicul, un bătrînel sfios, cu mustăți rare și ninse, rosti aproape spăimîntat, ca și cînd ar fi împlinit o fărădelege:

— Na, faceți bine și veniți și nu vă mai împotriviți, că dumneavoastră sînteți puțini și dumnealor sînt mulți și nu-i bine să...

Intrară toți treisprezece într-o căsuță aproape părăsită. Încuind zăvorul tinzii pe dinafară, gornicul mai zise:

— De cai să n-aveți grije, că-i bag în grajd și le umplu ieslele.

Un răstimp toți tăcură uluiți. Mai ales Iacob Topa nu-și credea ochilor, parc-ar fi fost un vis urît. Regreta că n-a înfipt lancea în burta biräului ca baremi să se încingă o bătaie. Și deodată zise:

— Apoi tare frumos ne șade, măi feciori, dac-am îngăduit noi să fie batjocorit așa fel crăișorul nostru de față cu noi, parcă am fi niște zdrențe!

— Lasă, Iacobe, că-i mai bine așa! oftă Horia. Dacă n-om pătimi de la ai noștri, apoi de la cine? Cel puțin să afle toată suflarea că pe Horia buciumanii l-au vîndut ungurilor!

Călăreții totuși mormăiau aci indignați, aci înfricoșați. Iacob Topa propuse să spargă ușa și să năvălească afară. Nimeni nu-l aprobă, căci pe ferestruicile casei se vedeau vreo treizeci de oameni, înarmați care cu topoare, care cu furci, puși de primar să păzească pe cei prinși pînă ce vor sosi de la Zlatna cătanele după care a trimis un gornic.

Horia însuși ședea pe laviță, cu ochii pe fereastră, privind dus în noaptea ce cobora. Gîndurile îl chinuiau. Ieri, cînd a aflat despre purtarea cătanelor față de Cloșca, a crezut că izbînda e aproape. Și azi iată-l prins și amenințat să fie dat pe mîna domnilor tocmai

de buciumanii în care-și pusese mai multă nădejde, căci doar avea aici pe Ionuț Dandea, pe care-l făcuse căpitan îndată după adunarea de la Păltiniș. Unde să fie Ionuț? Să fi rămas la Abrud? El, dacă ar afla că oamenii din satul lui au săvîrșit rușinea asta, ar zbura și ar împiedeca vînzarea. Apoi iar își zise că, de va fi predat cătanelor, poate va păți și el ca Cloșcuț și va fi lăsat în pace...

Peste toate acestea însă o amărăciune grea îi sfîșia sufletul. Întîmplarea aceasta poate să fie o prevestire. Dacă de la început, cei ce ar trebui să fie tovarășii lui, îndrăznesc a face una ca asta chiar cînd iobagii sînt stăpînii munților și domnii nici nu cutează a se împotrivi, atunci ce va fi mai tîrziu cînd vor veni greutățile, cînd se vor ivi ispitele, cînd lupta va fi înverșunată și va trebui poate să dea piept cu cătanele?

Tovarășii lui prinși, zdrobiți de ostenelile și zbuciumările zilei, adormiră care pe unde apucase. El singur veghea și auzea de-afară vorbele oamenilor, frații lui de sînge, batjocorindu-l și ocărîndu-l între dînșii. În gîndurile și planurile lui toate le-a socotit, numai aceasta nu.

Auzi cîntecul cocoșilor de miezul nopții. Și iar îl cuprinseră nădejdi ca niște leacuri peste rănile inimii. Așa ațipi apoi spre ziuă, șezînd pe laviță, cu coatele răzimate de colțul mesei și cu ochii pe ferestruica ce începea a se desprinde cenușie din bezna nopții. Și atunci avu iarăși visul de odinioară, cu căpitanul țăranilor răzvrătiți așezat pe tron de fier înroșit, cu mirosul cărnii smulse din trupul lui cu clește înroșit în foc. Dar acuma în locul căpitanului de demult se afla el însuși, pe tronul roșu sfîrîia chiar carnea lui și mirosul de carne arsă îi gîdila nările. Se mira numai că nu simte nici o durere și vru să strige cu glas izbîn-

ditor că nu-i pasă de tortură, că nu-l doare nimic... Atunci însă izbucni un vuiet de glasuri furioase ce-l copleșiră ca o revărsare de ape.

În clipa aceea, deschizînd ochii, văzu pe geam lumină de ziuă, deși în urechi vîltoarea de zgomote din vis continua mai vie. Apoi desluși foarte bine glasul lui Ionuț Dandea tocmai sub fereastră:

— Trăznește-l, Pavele, mama mamei lui de tîlhar!... Pe Horia, mă, să-l prindeți voi? Pe Horia? Dumnezeii și toți sfinții care v-au făcut!

— Na, c-a venit Ionuț! zise Horia către tovarășii lui care, încurajați, se aruncară asupra ușii și o smulseră din țîțîni.

Afară, o ceată de cîteva sute de țărani snopea în bătăi pe cei ce au păzit casa unde fusese închis Horia. Ionuț Dandea se repezi la el și-l îmbrățișă, mormăind:

— Doamne, Doamne, cum s-a putut întîmpla una ca asta?

Apoi, fără să aștepte răspuns, adăogă către însoțitorii care tocmai ieșeau din casă:

— Da și voi bărbați sînteți ori mămăligă? Că trebuia să băgați sulițele în tîlhari, nu să vă lăsați ca niște muieri! D-apoi dacă nu prindeam noi de veste și veneau cătanele?

Vreo patruzeci de țărani erau legați cobză în ogradă. Văzîndu-i, Ionuț Dandea uită pe tovarășii crăișorului și porunci deodată:

— Haideți, feciori, care aveți bîte mai zdravene?... Acu să mi-i întindeți pe jos și să le trageți cîte cincizeci la spinare, dar știi colea, cum puteți voi mai țeapăn, să ție minte cîte zile-or trăi! Iar pînă-i muștruluiți voi aci, alții să meargă să le aprindă casele!... Tată, du-te dumneata cu oamenii să nu greșească și să aprindă alte case!

Pe cînd vinovații primeau urlînd vergile, un fecior sosi în goană vestind că vine o patrulă de cătane în sat. Ion Dandea strigă:

— Lasă-i să vie că nu ne pasă de toate cătanele din lume! Noi ce sîntem? Nu sîntem oare cătane împărătești?

Totuși Horia porunci să iasă mai bine fratele lui Ionuț cu o ceată de oameni și să-i întîmpine pe soldați, spunîndu-le că aici nu e lipsă de ei și să se întoarcă liniștiți înapoi de unde au venit. Numai dacă cumva primarul George Suciu e cu dînșii, să-l prindă și să-l aducă încoace la judecată. Oamenii plecară însă în zadar, căci patrula, văzînd de departe mulțimea mare de țărani, nici n-a mai intrat în sat.

Pînă la amiazi avură de lucru cu cei care ieri se împotriviseră crăișorului, căci Ionuț voia negreșit să dea o pildă tuturor cum vor fi pedepsiți neascultătorii de poruncile împărătești. Dar Horia socotise ca ziua de marți să fie în Musca și întîmplarea de-aici îi zădărnicise planul. De aceea după-amiazi plecă peste satul Muntari lăsînd în grija lui Ionuț să isprăvească și cu ungurii ascunși în băile de la Roșia. Ca să-l ferească de vreo nouă poznă, Ionuț Dandea îi mai dădu optsprezece călăreți, să aibă laolaltă treizeci de bărbați care să-l poată apăra de orice primejdie.

În aceeași seară, tîrziu, Horia ajunse în hotarul comunei Musca. Nu intră în sat, ci bătu la poarta unei case de la margine. Ieși un bătrîn în ușa tinzii.

— Auzit-ai dumneata despre Horia? întrebă crăișorul din ogradă.

— De auzit am auzit, cum nu, dar nu-l cunosc, că nu l-am văzut niciodată! răspunse țăranul cam uimit de întrebare.

— Na, eu sînt Horia, și să faci bine să ne dai să cinăm ceva și apoi să ne lași să ne odihnim cu feciorii, c-am umblat mult și sîntem osteniți tare!

— Apoi să vă dăm, cum să nu, numai să iertați cu ce-om putea, că sîntem săraci — murmură țăranul. Ia scoală, babă, nu dormi, că uite, au venit niște oameni de omenie și-s flămînzi!

Miercuri, ziua următoare, Horia se duse de dimineață la primărie și trimise străjile să cheme degrabă pe săteni la porunci. Află că alaltăieri pe la amiazi a trecut pe-aici Cloșca și Crișan cu mulțime de rebeliști și că au plecat cu dînșii mulți bărbați și flăcăi din sat. Horia se arătă mulțumit și le ceru să-și aleagă un căpitan care să aibă grije să nu pătrundă ungurii în sat și să fie gata la poruncă să meargă unde va trebui. Mai cu seamă îi îndemnă să împlinească fără zăbavă toate poruncile lui, căci cine va șovăi va pieri în țeapă, iar casa îi va fi aprinsă și prefăcută în cenușe. Căpitanul satului răspunde cu capul de toate și prin urmare să fie cu ochii în patru.

A doua zi trecu în Lupșa și apoi seara se întoarse la Bistra unde petrecu și noaptea în casa căpitanului Ion Iobagiu care era plecat cu Cloșca spre Galda. Vineri dimineața merse și aici la primărie, să adune poporul. Acolo însă dădu peste Toader Cătană, căpitan pus chiar de dînsul, împărțind dreptate, fiindcă primarul domnesc era fugit ori ascuns de frica țăranilor.

— Na, Toadere, cum merg treburile pe la voi? întrebă Horia.

— Tot numai bine, domnule căpitan! răspunse Toader Cătană cu mîndrie. Am botezat pe unguri și acu e liniște și pace. Dar se mai găsesc unii ascunși pe care trebuie să-i judecăm. Și apoi alte pricini, cîte au oamenii... Iacă și dumnealor!

Îi arătă trei femei îmbrăcate româneşte, înfricoşate parcă şi-ar fi văzut moartea. Cea mai bătrînă, văduvă, româncă, ascunsese pe celelalte două, străine, venite de prin părţile Clujului şi mergînd la Crişţior. Au sosit în Bistra tocmai duminecă şi, aflînd despre rebelie, au tras la văduva aceasta, pe care o cunoşteau mai de mult, şi s-au îmbrăcat româneşte spre a scăpa de vreo primejdie din partea ţăranilor. Un vecin le-a pîrît şi aşa au fost aduse acuma la judecată pentru că au umblat cu înşelăciune.

Pe cînd Toader îi povestea pricina, Horia se uita la cele două străine şi inima îi tresări încleştată de uimire. Din părţile Clujului, la Crişţior! Una putea să aibă vreo cincizeci de ani şi era încă frumoasă. Cealaltă, desigur fata ei, nu era mai mare de optsprezece. Şi amîndurora le stăteau aşa de bine straiele româneşti! Ochii lui se opriră în ochii plînşi ai femeii şi recunoscu pe domniţa de la Crişţior de acum vreo treizeci de ani. Subt privirea ei se simţi înviorat ca şi cînd s-ar fi întors înapoi, în vremea aceea depărtată care a fost plină de visuri. Sufletul îi pîlpîia ca şi atunci încît îi stătu pe buze să-i spuie: „Domniţă eu sînt cel care ţi-am făcut vase româneşti odinioară şi care te-am purtat în inimă ca o icoană sfîntă..." Alături de ea însă fetiţa întruchipa trecerea şi schimbarea timpurilor. Era întocmai ca şi maică-sa atunci, demult, şi poate că şi de dragul ei se zbuciumă inima vreunui iobagiu undeva...

— Ce să facem cu ele, domnule căpitan? întrebă Toader respectuos. Le pedepsim, le botezăm, le...

Horia se cutremură parcă l-ar fi trezit din somn. Repetă bîiguind:

— Ce să facem? Apoi da, ce să...

Se gîndi că ele nici nu știu, încă n-au de unde, că la Criștior nu vor mai găsi decît ziduri ruinate și morminte proaspete. Și zise brusc, cu glasul blînd ca o mîngîiere, adresîndu-se lor, parcă numai ele ar fi fost acolo:

— Duceți-vă cu Dumnezeu... Noi nu ne războim cu muierile!... Duceți-vă...

Apoi către Toader, aproape rugător:

— Lasă-le în pace, căpitane! Ce ne punem noi cu niște biete femei, Toadere?

— Prea bine, domnule căpitan! făcu Toader Cătană. Dealtfel chiar așa socoteam și eu...

Horia se uită iar în ochii domniței lui de odinioară. Ochii ei păreau a-l recunoaște. Citi în ei o întrebare pe care gura ei nu cuteza s-o rostească. Apoi auzi glasul ei, aproape neschimbat, doar puțin umbrit de plîns:

— Mulțumim... Și Dumnezeu să te răsplătească... crăișorule!

În vorbele ei era o părere de rău sau poate numai lui i s-a năzărit. Dar nu mai întoarse ochii spre ea. Așteptă pînă ce ieșiră și apoi, trîntindu-se pe un scaun, strigă mînios:

— Na, Toadere, să-mi aduni oamenii din sat la porunci!

CAPITOLUL VII

CUMPĂNA

Focul se întindea mai iute decît puteau să ajungă veștile pînă la Horia. Pe cînd îi raporta Crișan, la Păltiniș ce-a isprăvit el, căpitanii lui prăpădeau Baia de Criș, iar cete mai mici dădeau foc curților domnești din Trestia, și Lunca, și cele două Luncoiuri, și Hălmagiu și Hălmăgel, și Ociu și altele. Pe urmă de-abia sîmbătă seara, la Cîmpeni, o ștafetă trimisă de către popa Costan din Criștior, l-a înștiințat că Zarandul întreg e în mîinile românilor și că două oștiri de țărani au pornit mai departe și au coborît în valea Mureșului, una luînd-o în jos spre Zam și cealaltă în sus spre Bălgrad, că cetele aceste au cuprins Brănisca, Bretea și Ilia, Lesnic, Dobra și Zam, apoi în sus Hîrău și Bîrsău, Chemindia, Banpătaca și Uroiu, Rapolt, Bobîlna, Folt, Geoagiu, Băcăinți, Binținți, Tișchinți, că au trimis oameni să răscoale și Valea Streiului și Țara Hațegului, ba se pregătesc să cucerească negreșit și cetatea Deva...

Acuma însă, în Bistra, a primit veste că vreo trei sute de țărani au încercat într-adevăr să cuprindă Deva și au ajuns duminecă, adică la 7 noiemvrie,

pînă la marginea orașului, sub cetate, dar au fost întîmpinați de cătane împărătești și așa au pierit mai bine de șaptezeci de oameni, iar patruzeci și patru au căzut prinși în mîinile cătanelor. Cei prinși au fost predați comitatului să-i judece ori să facă cu dînșii ce vor crede de cuviință. În aceeași zi toți au fost osîndiți la moarte, fără nici o cercetare, și în dimineața următoare douăzeci au fost scoși în dosul cetății, lîngă drumul spre Dobra, unde se săpase un șanț mare și călăul le-a tăiat capul cu paloșul, pe rînd, împingînd în groapă și trupul după ce cădea capul. Se aude că marți și ceilalți douăzeci și patru au fost tăiați la fel. Căpitanul George Marcu întrebă: ce să mai facă?

Horia ar fi vrut cel puțin să știe unde se află oastea țăranilor și cît de tare este. Dar ștafeta, un flăcău crișan, nu-i putu spune decît că l-a trimis de la Șoimuș căpitanul și că a schimbat trei cai numai ca să vie mai repede. Atîta mai adăogă că a fost și dînsul printre cei ce au încercat să cuprindă cetatea și că numai Dumnezeu l-a ajutat de a scăpat ca prin urechile acului de săbiile grănicerilor secui și norocul că știe înota că altfel s-ar fi prăpădit în Mureș cum s-au înecat și alții, mulți de tot...

Își cam dădea seama Horia că mișcarea a ajuns azi la o răspîntie. Pornită pe neașteptate și urmărită cu iuțeală, a izbutit a speria pe domni și a-i încurca. De aceea n-a fost nicăiri vreo împotrivire serioasă. Dar lucrurile nu vor putea merge așa la nesfîrșit. Oastea împărătească nu va sta mereu cu pușca la picior privind cum se dă foc țării. Încît, înainte de-a avea vreme domnii să se dezmeticească, ar trebui smulsă consimțirea lor întru nimicirea privilegiilor, ca pe urmă împăratul să n-aibă decît a lua cunoștință.

Socotind astfel, porunci căpitanului George Marcu la Şoimuş, pe Mureş, să puie pe vreun slujbaş din partea locului să facă o scrisoare ungurească pentru fişpanul de la Deva, spuindu-i dorinţele norodului românesc precum i le trimite dînsul scrise de mîna lui. Dacă domnii primesc cererile, va fi pace şi linişte îndată, iar dacă nu, atunci va merge chiar el, Horia, cu jurămînt mare şi nu se va odihni pînă ce nu va face una cu pămîntul şi oraşul şi cetatea. Răspunsul să sosească repede, pînă duminecă seara, la popa Dănilă din Criştior şi să nu fie cu înşelăciune.

Apoi însemnă cererile pe hîrtie ca să nu greşească feciorul: comitatul dimpreună cu toţi domnii şi toate neamurile lor să jure pe sfînta cruce: să nu mai fie domni ci fiecare să trăiască din slujba pe care o va dobîndi de la înălţatul împărat; nemeşii cu moşii să părăsească de îndată pămînturile; să plătească şi nemeşii biruri deopotrivă cu iobagii; pămînturile nemeşeşti să fie împărţite iobagilor cum va orîndui înălţatul împărat...

În aceeaşi vineri seara şi tot în Bistra, un călăreţ trimis de la Cricău de către feciorul său, îl înştiinţă că joi dimineaţa s-au întîlnit acolo şi ceata lui de oameni, şi a lui Crişan şi a lui Cloşca, şi că împreună au prăpădit curţile domneşti din Cricău, iar după aceasta au de gînd să lovească la noapte curtea fişpanului din Galda şi să scoată din temniţă pe Dumitru Todea şi pe Cianu Pascu. Să mai afle de asemenea că el a umblat peste tot bine cu oastea lui şi că Ursu Uibaru e tare credincios şi viteaz, că marţi au făcut praf curţile domneşti din Ompoiţa, în Ighiel, în Ighiu, în Ţelna, în Bucerdea-Vinoasă, iar căpitanul Cloşca i-a spus că şi dînsul a făcut ispravă bună, numai că la Ofenbaia a trebuit să împuşte pe protopopul care a

vrut să afurisească pe oameni pentru că asculta poruncile lui Horia. Dealtfel Cloşca a pus miercuri pe toţi oamenii lui, peste o mie şi cinci sute, să jure pe cruce că nu se vor împrăştia pînă ce nu le va porunci dînsul, şi jurămîntul l-a luat popa Petre Iancu din Lupşa în valea Pîrîul Turcului. Acolo pe urmă a venit un ofiţer de husari şi a vorbit cu Cloşca şi i-a spus că e trimis pentru pace şi că are să se întoarcă joi cu un domn mai mare ca să facă pace cu oamenii. Dacă va veni — bine, ori să caute şi pacea; dacă însă nu vine domnul cel mare, se vor duce neapărat asupra Galdei cu toţii împreună, că sînt cam la cinci mii de suflete...

Ziua de sîmbătă Horia o petrecu parte la Cîmpeni, parte la Vidra, sfătuindu-se cu bătrînii despre mersul treburilor. Înţelese de la mulţi că s-ar bucura dacă s-ar cădea la o pace bună, mai cu seamă că şi vremea a început să se înăsprească şi e greu să bată oamenii drumurile dacă nici măcar n-au cele trebuincioase. Sîmbătă seara, în Vidra, David Avram îl întrebă de-i adevărat că s-a pus pacea, că aşa s-aude c-ar fi adus vestea nişte feciori sosiţi la Ponorel...

În Albac nici nu apucă bine să răsufle că se şi pomeni cu George Nicula, amărît şi posomorît.

— Da ce-i, măi nepoate? îi zise Horia. Ce-ai păţit de eşti aşa de supărat?

— D-apoi am aflat c-ai mai venit pe-acasă... Şi tăcu.

— Am sosit cu necazuri şi cu griji, măi George! făcu Horia. Că azi nu e vreme de altele, fără numai să cătăm să isprăvim cu bine ce-am început.

— Da eu nu zic tot aşa, unchieşule? întrebă George jicnit. Aşa zic, dar văd că pe mine nici nu mă iei în seamă de parcă-s fleandura satului, zău cruce!.. Că

pe George a lui Nistor l-ai pus căpitan, și pe popa Gheorghiță și pe Nuțu Todea a lui Țilă, și pe Toader Lazăr, iar pe Anghel al Manciului și pe al lui Țiloș i-ai făcut căprari, numai eu nu-s bun nici măcar de bucinător!

Horia se încruntă puțin. Totdeauna se ferise de omul acesta, cu toate că nu-i făcuse niciodată rău. Acuma însă îi era și mai silă văzîndu-i ochii întunecați, cu o privire piezișă de subt gene parc-ar fi stat la pîndă. Ca să-și alunge neplăcerea răspunse glumind:

— Așa-i, nepoate George, drept vorbești, dar vezi că tu stai acasă în vreme ce alții aleargă pe drumuri și înfruntă primejdiile... Doară n-o să te fac căpitan peste muieri, omule!

Rîse cu poftă pîn' ce întîlni iar ochii nepotului. Atunci își curmă brusc veselia și adăogă gînditor:

— Ehei, George, roata norocului e cu toane! Mîine-poimîine cine știe cum se învîrtește!

— Chiar așa-i! făcu George deodată cu o străfulgerare aspră pe toată fața. Tare înțelept grăiși. Nu știe omul ce-aduce ceasul.

— N-apoi vezi bine! încheie Horia cu o silă parcă ar fi atins o piele de șarpe.

Cînd îl văzu ieșind, simți o ușurare ca după o spaimă apăsătoare.

Spre amiază sosiră în Crîngul Feregetului Cloșca cu Crișan și un pîlc de căpetenii de-ale cetelor de țărani care fuseseră la Cricău. Căsuța se umplu de oameni, și tinda, ba mai rămaseră mulți și pe-afară.

— Da v-ați întors cu toții? îi întîmpină Horia mirat și nedumerit.

— Ne-am întors! răspunse Cloșca. Am cumpănit și ne-am sfătuit ș-am socotit că-i bine așa!

— Apoi dacă ați hotărît împreună, trebuie să fie bine! zise Horia mai apăsat. Numai să-mi spuneți și mie ca să știu!

— Cum să nu-ți spunem, Doamne ferește! Că doară tu ești crăișorul și mai marele nostru și fără tine noi nu sîntem buni de nimic!

Cloșca porni să-i povestească ce și cum s-a întîmplat. Ceilalți se amestecau mereu, îndreptîndu-l sau complectîndu-l. Crișan în sfîrșit nu-i mai putu suferi și zise aspru:

— Ia lăsați, măi oameni, să vorbească unul singur că almintrelea nu mai alege dumnealui nimica nici pînă mîine dimineață!

Pe urmă Cloșcuț o luă de la început, povestind cum a venit la dînsul miercuri spre seară un ofițer de husari, tînăr și tare de treabă, vorbind românește mai bine ca un român, și l-a întrebat care este pricina rebeliei și care sînt jalbele oamenilor, căci e trimis de mai-marii lui să caute pacea. Cloșca i-a spus că ei vor săbii și puști și să scape de domnii unguri și i-a arătat și o poruncă împărătească despre care însă ofițerul a zis că nu-i bună pentru că nu îndreptățește pe nimeni să ucidă și să aprindă. Totuși făgădui că are să raporteze mai-marilor săi și că va veni cît de curînd din nou, ori dînsul ori vreun domn mai mare, să puie pace, iar pînă atunci să meargă a doua zi popa Petre să-l caute, ca să vorbească mai de-aproape despre toate, să n-aibă nici o teamă că stă bun chiar el cu parola lui de cătană cum că n-are să i se întîmple nici o răutate popii.

Au mas în noaptea aceea unde se aflau, căci a doua zi trebuia să sosească și ceata lui Ion Horia dinspre Ighiu. A și sosit și după ce au prădat bine Cricăul, au poposit împreună pe dealul viilor dintre Tibru și

Cricău. S-au sfătuit joi seara toți trei căpitanii și s-au înțeles că vineri dimineața o parte să pornească spre Aiud peste Benic, iar cealaltă să lovească Galda, dar ocolind-o, ca să nu se întîlnească cu cătanele împărătești care mișunau prin Cricău acuma. Și într-adevăr, vineri, pe la prînzul cel mic, s-a ridicat mulțimea și a pornit precum se înțeleseseră. Tocmai cînd toată lumea era urnită, niște oameni strigară din urmă să se oprească fiindcă un ofițer mare vrea să vorbească cu căpitanii. Cloșca pricepu că trebuie să fie cel despre care-i spusese alaltăieri ofițerul de husari și porunci să se întoarcă înapoi oamenii care nu trecuseră încă valea, iar ceilalți să aștepte pe coasta dinspre Benic. Apoi Cloșca alese șase feciori voinici și se duse înaintea ofițerului care era călare ca și dînsul și însoțit de doi husari și de ofițerul de alaltăieri. Cloșca a întrebat dacă domnul e trimis de înălțatul împărat ori de către nemeși, iar ofițerul, om frumos dar vorbind tare stricat românește, i-a spus că el e colonel al împăratului și deci nu poate fi decât prieten al țăranilor și că vrea să știe cu cine vorbește și cine e mai mare peste oamenii aceia. Cînd a auzit că mai mare este Ion, feciorul lui Horia, a cerut să vie dînsul la sfat. Cloșca i-a răspuns că el și cu Horia sînt totuna și că dealtfel feciorul nici nu este aici acuma, dar, răzgîndindu-se, adăogă că se duce totuși să-l caute. Au chibzuit puțin cu Crișan și cu Ion Horia și s-au gîndit că nu e bine să iasă feciorul, că-i prea tinerel și apoi cine știe ce se poate întîmpla. Fiindcă ofițerul tot nu-i cunoaște, au pus pe Ursu Uibaru să se prefacă a fi Ion Horia și așa s-a întors Cloșca împreună cu Ursul Uibaru și cu toată ceata de oameni. Cînd a văzut însă ofițerul atîta mulțime, s-a cam speriat și a strigat să se oprească mulțimea și să se apropie numai căpitanii. Atunci oamenii s-au oprit și au ieșit înainte

Cloşca cu Ursu Uibaru, care închipuia pe Ion Horia, şi cu căpitanii Ion Mămăligă din Mogoş şi Avram Vasile din Lupşa şi David Onu Surdu din Muşca, aducînd şi crucea de aur cu chipul împăratului. Au dat mîna cu colonelul şi l-au asigurat că se supun cu plecăciune înaintea înălţatului împărat pentru că şi ei sînt cătane împărăteşti şi slujesc poruncile împăratului.

Şi a prins apoi ofiţerul a-i descoase despre toate împrejurările şi întîmplările, iar ei i-au spus toate precum sînt şi s-au jeluit şi au cerut să scape de iobăgie, să fie primiţi toţi cătane şi să fie sloboziţi acasă oamenii osîndiţi pe nedrept şi închişi în temniţă la Galda.

După ce a auzit toate, colonelul le-a spus că plîngerile lor sînt drepte, dar că nu e bună calea pe care au apucat şi dacă voiesc să li se facă dreptate, atunci să-i făgăduiască pe sfînta cruce că vor asculta poruncile lui, pentru că dînsul va face raport la comanda cea mare din Sibiu şi va aduce răspuns negreşit. Ei făgăduiră că vor asculta, numai să le spuie ce trebuie să facă. Şi ofiţerul le porunci să se împrăştie îndată pe la casele lor şi să aştepte cu încredere şi răbdare cele ce vor urma, iar lui Ursu Uibaru, socotindu-l Ion Horia, îi mai porunci osebit să caute pe tatăl său, adică pe Horia, şi să aibă de grije ca nici celelalte trupe de rebelişti să nu mai săvîrşească alte rele, iar el cu tatăl său de asemenea să meargă acasă de bună voie şi să primească mila împărătească. Cloşca spuse atunci colonelului că, dacă dumnealui se leagă pe cruce să le împlinească jalbele, el va asculta porunca şi oamenii lor se vor împrăştia pînă ce va veni răspunsul în scris, dară răspunsul să fie peste o săptămînă; pentru răspuns vor veni tot aici cu toţi oamenii ca să audă toţi răspunsul şi să se liniştească. Ofiţerul însă zise că èl nu vrea şi nu poate să aibă tocmeli şi învoieli

cu asemenea mulțime de oameni, căci oamenii trebuie să stea pe-acasă, să-și vadă de treburi și de muncă, ci învoiala are s-o facă numai cu căpitanii și cu bătrînii și mai ales cu Horia, dacă el este mai-marele tuturor. Atunci Cloșca spuse că e bine și așa și că deci să se întîlnească vinerea viitoare la Cîmpeni, iar ca o dovadă că nu e la mijloc amăgire, dumnealui să sloboade îndată pe popa Petre și pe cei trei oameni ce-au fost cu dînsul, fiindcă ei s-au dus chemați de către domnul ofițer aci de față și nu s-au mai întors, încît trebuie să se afle în prinsoarea cătanelor. Colonelul răspunse că nu știe nimica despre oamenii aceștia, dar că-i va trimite neapărat acasă dacă cumva au fost prinși de cătanele lui. Pe urmă Cloșca și cu ceilalți căpitani au jurat pe cruce că-și vor ține făgăduința și se vor împrăștia și vor sta liniștiți și vor înștiința despre învoiala aceasta și pe Horia, iar colonelul a jurat de asemenea și a sărutat crucea cum că va umbla să se împlinească dorințele țăranilor și va merge la întîlnire la Cîmpeni.

Apoi dînșii s-au întors la oamenii lor și le-au vestit porunca să se împrăștie și să aibă răbdare o săptămînă că domnul ofițer va aduce pacea la Cîmpeni. Colonelul a venit și dînsul în mijlocul oamenilor și oamenii s-au descoperit cuviincios, iar spre întărire a spus și dumnealui: „Noi credem ce zic oamenii aceștia de omenie, căpitanii voștri, căci sînt oameni drepți. Și vedem că chipul acesta pe cruce e chipul împăratului și eu mă plec înaintea chipului împăratului, dar pînă la a opta zi să fie pace și liniște și a opta zi vom merge la Cîmpeni și vom vedea ce-a fi!“ Apoi oamenii s-au împrăștiat îndată și colonelul a plecat, lăsînd în urmă o cătană pînă va vedea ce e cu cei prinși. Și peste vreun ceas au sosit într-adevăr cei trei oameni, pe care-i prinseseră cătanele la Mesentea, dar popa Petre

nu, căci colonelul a trimis vorbă că nu se află acolo, în Galda, la dînsul...

— Uite așa am umblat — încheie Cloșca — și așa ne-am despărțit și am pornit încoace, iar feciorul tău a rămas în Mogoș, să se mai sfătuiască cu oamenii, și va veni mai pe urmă. Acu, dac-ai auzit toate, ai să ne spui de-am făcut bine ori rău!

Horia ascultase liniștit, uitîndu-se în gura lui Cloșca și numai uneori spre ceilalți care oftau, mai aruncau cîte-un cuvînt de complectare și astfel tăceau cu ochii cînd la Horia și cînd la Cloșca. Ascultînd însă cu mare luare-aminte, observă fără să vrea că Cloșca niciodată n-a vorbit atît de peltic ca azi, și se întreba oare de ce vorbește așa? Cînd însă isprăvi povestea, el stătu pe gînduri îndelung, uitîndu-se drept în ochii lui Cloșca unde vedea îndrăzneală și încredere, și așteptare.

— Și zici că a jurat și el pe cruce? întrebă apoi.

— A jurat și a sărutat crucea! întări Cloșca, sprijinit zgomotos de ceilalți.

Horia iar tăcu un răstimp și apoi iar întrebă:

— Și a spus că vineri aduce răspunsul la Cîmpeni?

Acuma vorbiră toți deodată, mărturisind cu toții că așa s-a legat colonelul cu jurămînt mare.

— Apoi numai să nu ne fi amăgit — zise Horia făcînd astfel îndată tăcere — că vorbe și făgăduieli multe am avut noi și nu ne-am ales după ele cu nici un folos!

Cîțiva aprobară, devenind brusc neîncrezători. Crișan însă zise foarte hotărît:

— Cuvîntul de cătană e cuvînt drept, așa să știți, oameni buni, că doar eu am fost cătană, iar ofițerul nu minte niciodată! Dacă ar fi fost vreun dregător țivil, m-aș fi temut de înșelăciune, dar cînd am auzit cu urechile mele pe domnul colonel că „peste opt

zile om merge la Cîmpeni", îmi pun capul că vineri are să fie la Cîmpeni!

Horia se uită lung la dînsul și zise numai atîta:

— Na, bine!

— Vineri, la Cîmpeni, să vorbești tu cu dînsul și ai să înțelegi dacă umblă cu înșelăciune! adăogă Cloșca, simțind că Horia tot are îndoieli. Și dacă om vedea că a cătat numai să ne amăgească, apoi nici noi nu ne-om lăsa de batjocură și ne-om ridica iară cu mic și mare.

Dar Horia zîmbi. Adevărat că războiul se face pentru pace. În război totuși nu se poate vorbi despre pace pînă ce nu ești sigur că se poate face o pace bună. Că luptătorul, cînd s-a întors odată acasă, anevoie îl mai urnești a doua oară la război. Dacă ofițerul nu a fost de bună-credință, apoi vineri, chiar dacă va veni, are să amîie din nou răspunsul și în vremea asta domnii și dregătorii și cătanele vor începe să sperie pe oameni și să-i amenințe și poate chiar să-i schingiuiască, încît să le treacă pofta și curajul de a se mai scula. Și atunci nu va mai rămîne decît să-i prindă pe dînșii, căpeteniile răzmeriței, să-i tragă în țeapă ori să-i spînzure și s-a sfîrșit toată povestea... De aceea bine au făcut ce-au făcut, numai să dea Dumnezeu să nu fie la mijloc amăgire și înșelăciune.

George Crișan plecă cel dintîi, să treacă pe-acasă puțin și apoi să se repeadă în Zarand să vadă ce s-a mai petrecut pe-acolo în lipsa lui. Dealtfel ceilalți crișeni, care fuseseră cu dînsul pînă la Cricău, acuma trebuia să fi ajuns prin satele lor.

Iar cînd se împrăștiară și ceilalți de rămase cu dînsul numai Cloșca, între patru ochi, în odăița săracă, întunecoasă și plină de mirosuri grele, Horia zise

încet, șoptit și cu o tristețe în glas parcă ar fi vorbit din străfundurile trecutului:

— Cloșcuț, frate de cruce și tovarăș credincios în toate, iacă începe sfîrșitul visului nostru!

Cloșca se spăimîntă și de glasul lui și de înțelesul vorbelor. El nu putea pricepe deloc îngrijorarea lui Horia. Dimpotrivă, era puternic convins că vinerea viitoare va începe negreșit fericirea pe pămînt, adusă de către ofițerul împărătesc.

— Tu ești om de omenie și nu cunoști toate relele oamenilor — urmă Horia. Eu însă am pățit mai multe și-mi dau bine seama, că-s și mai bătrîn. Din clipa cînd ați făcut voi învoiala cu mai-marele cătanelor, s-au schimbat deodată din temelii împrejurările. Pînă atunci noi eram deasupra și izbeam unde socoteam mai nimerit și ne simțeam puternici. Acuma am ajuns noi dedesubt, să suferim loviturile și să ne apărăm numai, în loc să mai putem lovi. Și asta e mare deosebire, frate Cloșcuț! Până azi iobăgimea întreagă din toată țara a avut încredere și nădejde în noi; de-aci încolo Dumnezeu știe ce-om mai putea face... Acu, degeaba, s-a isprăvit! Om vedea vineri ce-o mai fi, dar eu încredere în domni n-am! Că acolo, la Cricău, voi ați pus pace, iar ieri popa Gheorghiță a primit aci poruncă aspră de la vlădica din Sibiu să oprească pe oameni de la orice rebelie și să ne afurisească pe noi, adică pe mine, că-s căpetenia fărădelegilor împotriva stăpînirii domnești. Uite-așa, măi frate Cloșcuț! Umblă cu momeli de pace ca să ne despartă pe noi de oameni și apoi să ne nimicească pe rînd!... Poate-om mai trăi și-om vedea mai lămurit curînd de tot!... Mai du-te dar pe-acasă să-ți vezi de nevastă și de moșie, numai ia seama bine să nu pici în mîinile domnilor c-apoi nu știu zău dacă ne-om mai întîlni vreodată!

În aceeași zi Horia plecă la Mărișel, peste munți, în comitatul Clujului, să ducă și acolo poruncile împărătești. Apoi marți seara se întoarse acasă. Încerca să se arate mulțumit, să se prefacă plin de nădejdi, și nu izbutea deloc. Dealtfel și veștile ce i le aduceau oamenii nu prevesteau nimic bun. Pretutindeni unde iobagii s-au potolit și au revenit, domnii ori dregătorii guvernului începeau schingiuirile și uciderile celor bănuiți măcar că ar fi avut vreo parte în mișcarea împotriva ungurilor.[36] În același timp cîrmuirea dăduse o poruncă prin care sfătuia pe țăranii răzvrătiți să se împrăștie și să se întoarcă pe-acasă, făgăduind iertare celor ascultători, iar pe rebeliști amenințîndu-i cu grele pedepse. Porunca umbla din sat în sat, se comunica oamenilor prin bîlciuri și în biserici, răspîndind în suflete temere și descurajare, mai ales că și preoții vesteau porunci vlădicești ca nu cumva iobagii să asculte amăgirile și înșelăciunile lui Horia și ale tovarășilor lui de nelegiuiri...

Împotriva acestor porniri concentrice asupra sufletului poporului, la care se mai adăoga sosirea armatei împărătești din toate părțile, el era osîndit să stea cu mîinile în sîn, neputincios, legat de jurămîntul căpitanilor. Vedea bine că pentru potrivnicii lor ju-

---

[36] În publicistica lui Rebreanu (*Horia, Cloșca și Crișan*, p. 122—123) o relatare și mai exactă: „În vremea armistițiului în multe comitate din Ardeal se proclamă insurecțiunea nobilimii. În Alba, Cluj, Hunedoara, Cetatea-de-Baltă, Tîrgul Mureșului, nobilii se ridicară și se organizară în contra răsculaților, înarmați chiar de către guvern. Cetele nobililor, neputînd începe o expediție regulată asupra țăranilor din munți, începu să facă război cu țăranii singurateci de pe drumuri, care nici nu se aflau în mișcarea răsculaților și care nu opuneau nici o rezistență. Cetele de nobili tăbărîră mult mai sălbatec decît bieții țărani, înfuriați de chinurile robiei, asupra satelor liniștite prădînd, ucigînd, terorizînd pe locuitorii pașnici; sub pretext de despăgubire furau bănișorii țăranilor strînși din sudori amare, le luau vitele, îi despuiau de tot ce aveau și îi duceau apoi cu grămada în închisorile comitatelor."

rămîntul n-a fost decît o comedie prin care să potolească furia mulțimii răsculate și totuși el nu putea să-l calce și să poruncească să meargă înainte cu pîrjolul. Numai în inima lui clocotea înverșunarea și scîrba că bieții lui tovarăși și frați au putut fi înșelați cu atîta nerușinare de către chiar domnii și cîrmuitorii care-i învinovățeau pe dînșii de sălbătăcie.

O singură nădejde îl mîngîia: că toate acestea s-ar putea să stîrnească, dacă nu în toți, cel puțin în sufletele mai tari, o îndîrjire mai aspră împotriva schingiuitorilor. De aceea toate veștile ce-i veneau le împărtășea îndată celor dimprejurul lui ca să se poată duce mai departe.

Joi dimineața primi de la George Crișan știrea că un domn român, anume Molnar, trimis de către cîrmuire, a fost ieri și s-a întîlnit cu dînsul la Valea Bradului și au încheiat o înțelegere să fie pace și în Zarand pînă va veni răspunsul stăpînirii de la Sibiu asupra durerilor românești. Adăoga însă că el, ce-i drept, a poruncit oamenilor să se împrăștie pe-acasă, dar încredere multă n-are în făgăduielile domnului țivil și de aceea în taină a trimis porunci în toate satele să fie toți gata să se ridice cînd va fi trebuință... Horia primi cu mare mîhnire vestea dar la sfîrșit tristețea înflori un zîmbet. Neîncrederea lui Crișan în domnul țivil i se părea tot atît de glumeață ca și încrederea lui zgomotoasă de deunăzi în cuvîntul de cătană.

Pe la amiazi sosi iar Cloșca în Crîngul Feregetului. Era tot încrezător, mai cu seamă pentru că de luni pînă acuma, deși a stat mereu pe acasă, în Cărpiniș, n-a venit nimeni din partea stăpînirii nici măcar să-l cerceteze, necum să-l prindă. El a fost totuși cu ochii în patru, pentru orice împrejurare. Crede că ofițerul va pica mîine la Cîmpeni și va aduce dreptatea.

— Apoi chiar bine-i să crezi baremi tu, Cloşcuţ — îi zise Horia — că altfel numai Domnul din cer ştie ce are să se întîmple!

Ca să împlinească întocmai învoiala de la Tibru, se aleseseră cîte doi bătrîni din fiece comună care, împreună cu căpitanii, să se întîlnească la Cîmpeni cu ofiţerul împărătesc. Horia cu Cloşca, cu popa Gheorghiţă şi cu doi juraţi din Albac porniră joi seara în vale să ajungă la Bogdăneşti spre miezul nopţii, unde aveau să se adune şi ceilalţi din satele dimprejur.

Şi vineri, spre prînzul cel mic, vreo patruzeci de oameni îmbrăcaţi în haine de sărbătoare, prin lapoviţa tomnatecă, pe jos, coborîră în Cîmpeni, cu Horia şi Cloşca în frunte, tăcuţi, cu inimile strînse aprig în cleştele aşteptării. Intrară pe uliţa cea mare pînă aproape de piaţă unde fură întîmpinaţi de primarul comunei, speriat că iar are să se petreacă vreo poznă.

— N-a sosit cumva aci un ofiţer mare împărătesc ca să ne caute pe noi? întrebă Cloşca grăbit, aproape cu înfrigurare, ca şi când ar fi fost vorba de mîntuirea sufletului său. Că aşa ne-a făgăduit că are să vie vineri, adică cum ar fi azi, să se întîlnească cu noi şi să ne aducă un răspuns.

— N-a sosit, oameni buni — făcu primarul. Poate să pice mai tîrziu, dar pînă acuma n-a sosit nici un ofiţer şi nici măcar vreo cătană proastă. Numai domnul protopop Adamovici din Abrud a venit de-aseară şi a chemat oamenii să le vestească poruncile stăpânirii...

Horia nu se arătă triumfător, deşi vedea că i se împlineşte proorocirea, dar îi sfătui să se întoarcă acasă şi să nu mai piardă vremea pe-aci, că ofiţerul, de n-a venit pînă acuma, nici nu mai vine. Cloşca, însă, încăpăţinat, stărui să mai aştepte măcar pînă

la amiazi, să nu zică ofițerul că ei n-au venit, și să se odihnească puțin că drumul a fost lung și greu.

— Bine, să mai așteptăm — murmură Horia nu tocmai mulțumit, dar dorind să facă pe placul lui Cloșca, deși știa că e în zadar.

În vreme ce Cloșca împreună cu Ursu Uibaru și alții mai tineri intrară mai în oraș, să mai întrebe și pe oameni despre ofițerul împărătesc, nevrînd să se încreadă numai în vorbele birăului, Horia cu bătrînii se retrase la Toader Berindei unde aveau să se întoarcă și ceilalți.

Spre amiazi se adunară iarăși cu toții. Cloșca fierbea și stăruia să mai aștepte și după-amiazi, că nu se poate să mintă un domn așa de mare. Era cît p-aci să-i convingă, cînd Toader Topa sosi din piață cu o veste care-i ului pe toți. Anume el cu Ursu Uibaru s-au oprit în piață unde tocmai protopopul din Abrud vorbea oamenilor adunați acolo și-i sfătuia să se lepede de Horia și de toți rebeliștii și să fie supuși și ascultători de stăpînire că altminteri mînia împăratului are să-i ajungă negreșit. Ei au ajuns în piață cînd protopopul citea norodului o nouă poruncă a cîrmuirii cum că cine va prinde pe căpeteniile răzmeriței va primi drept răsplată cinzeci de zloți, iar din comuna care-i va ascunde și oploși trei bîtrâni dimpreună cu primarul vor fi trași în țeapă. Toată lumea asculta cu capul gol cuvintele protopopului, numai Uibaru stătea cu căciula pe-o ureche, ca totdeauna. Cînd l-a văzut preotul, i-a poruncit să scoată căciula, ori de nu să plece și să-și vadă de drum. Ursu Uibaru însă i-a răspuns țantoș, cum i-e obiceiul, că el e căpitanul crăișorului și nu scoate căciula decît înaintea lui Horia și a împăratului. Protopopul s-a umplut de mînie și a început a se plînge mulțumii că uite cum a ajuns să

fie batjocorit el, om bătrîn și slujitorul sfintei biserici, și a cerut oamenilor să prindă pe Uibaru și să-l lege și să-l dea pe mîna cătanelor, să-l mai învețe omenie. Oamenii nu știau ce să facă, să asculte ori să n-asculte porunca protopopului. În sfîrșit vreo zece lupșeni l-au legat pe Ursu Uibaru și l-au pus în căruța protopopului și l-au trimis la Abrud să-l judece cătanele.

— D-apoi tot umblînd după ofițerul vostru să nu ne pomenim prinși cu toții și în lanțuri, măi oameni, c-ar fi păcat! strigă deodată Petre Nicula din Vidra.

— Am mai trăznit eu pe cel din Lupșa, dar pare-mi-se că nici ăsta n-are să scape teafăr! scrîșni Cloșca mai furios ca toți.

Se cărăbăniră înapoi. Horia, îngîndurat, spuse și celorlalți că el se duce acasă, la Albac, și nici nu mai vrea să știe de ofițeri și de pace și nici un alt soi de domni, ci va face tot ce va putea ca să continuie mișcarea iobagilor și s-o întindă în toată țara. Soarta lui Ursu Uibaru e soarta tuturor. Se vede prea bine că domnii, cu cătanele dimpreună, nu caută decît să descurajeze pe oameni și să prindă pe căpitani ca astfel, despărțindu-i, să isprăvească cu toți mai repede și să înăbușe avîntul oamenilor spre dezrobire. Numai Cloșca nu se putea hotărî a crede că un ofițer mare ar fi în stare să-și calce jurămîntul. Plecă și el cu Horia la Albac, dar hotărît a trimite și mîine cîțiva oameni la Cîmpeni să întrebe dacă n-a venit cumva ofițerul cu pacea.

— Apoi dacă vine, bine de bine, iar dacă nu, ne-om bate și cu cătanele și nu ne-om lăsa batjocoriți așa de rău! încheie dînsul cu un oftat.

Și lăsă pe Iacob Topa în Bogdănești, să mîie acolo, să mai ia vreo zece feciori și să mai întrebe mîine, prin Cîmpeni, despre mai-marele cătanelor.

Iacob Topa nu era bucuros de însărcinarea aceasta. Iubea atît de mult pe Horia că era fericit să fie mereu în preajma lui și să împlinească numai poruncile lui. Apoi, după ce a văzut cum a fost prins și legat Ursu Uibaru, îi era frică, în sinea lui, să nu pată și el la fel din partea ofițerului în care Horia, cel mai înțelept dintre toți, nu avea nici o încredere. Totuși a doua zi, sîmbătă, însoțit de vreo doisprezece oameni, toți călări, se întoarse la Cîmpeni. Pe cînd coborau dealul agale, Iacob zări la marginea comunei un pîlc de husari, poate vreo patruzeci de oameni. Se opri încurcat. Poate să fie ofițerul căutat, dar poate să fie și alte cătane care să fi venit înadins să prindă pe țăranii bănuiți de-a fi dintre cei răsculați. N-avu însă vreme multă de cugetat căci doi husari se și apropiară de dînșii în galop mare și întrebară cine sunt și ce caută?

— D-apoi noi căutam pe ofițerul împărătesc care ne-a făgăduit să vie la Cîmpeni cu pacea și cu dumnealui am vrea să vorbim, dacă a venit! zise Iacob.

În vreme ce husarii căutau să-i descoase, Iacob văzu înfricoșat că se apropie și ceilalți, în frunte cu un ofițer despre care un om din Secătura îi șopti că e chiar domnul de la Tibru, că el a fost acolo și l-a văzut. Cei doi husari se dădură la o parte, iar țăranii se descoperiră în fața ofițerului care întrebă:

— Pe mine mă căutați, oameni buni?

Iacob prinse curaj și răspunse că a fost trimis să întrebe dacă Horia și cu ceilalți oameni pot veni să se întîlnească cu dumnealui, precum s-au înțeles, că au umblat și ieri pe-aici și l-au căutat și, negăsindu-l, s-au întors acasă. Ofițerul îi spuse apoi cu blîndețe ca să vie fără nici o grije Horia și bătrînii mîine duminecă, să afle răspunsul ce l-au adus, că el îi va aștepta în Cîmpeni.

Mai mult în galop a mers Iacob Topa pînă la Albac, să ducă știrea despre sosirea ofițerului împărătesc. Cloșca se înveseli și mereu zicea:

— Na vezi, frate Ursule, că n-a mințit?

Toată noaptea bucinătorii, de la Scărișoara pînă la Sălciua, dădură semnul de adunare, să-l afle toate satele și toți oamenii. Munții și codrii clocoteau ca în ajunul unei mari bătălii hotărîtoare.

Și duminecă pe la amiazi vreo mie de oameni erau adunați tot în Bogdănești, aproape de Cîmpeni. Horia trimise pe primarii și jurații comunelor să vestească pe ofițerul împărătesc că a sosit și că îl așteaptă să vie dumnealui. Peste vreo două ceasuri aceștia aduseră răspunsul că întîlnirea va fi pe șesul cel mic din sus de Cîmpeni... Porniră cu toții. Fiind și zi de sărbătoare, și vreme bună, toți erau primeniți curat, încît se înălbi cîmpul de dînșii. Nici nu apucară bine să se oprească și să răsufle, că și sosi în fuga calului ofițerul împărătesc, întovărășit de unul mai tînăr (Cloșca spuse că e tot cel de la Părîul Turcului) și de vreo doisprezece husari.

Din gloata de țărani se alese atunci Horia și Cloșca și popa Gheorghiță cu zece bătrîni, să întîmpine pe solul împăratului. În fața lui își scoaseră căciulile și așteptară să deschidă el vorba.

Locotenent-colonelul Schultz, om de vreo patruzeci și cinci de ani, chipeș, puțin cărunt dar cu mustața neagră voinicească, își aruncă ochii scăpărători peste mulțimea de oameni, ca și cînd ar fi vrut să-și dea seama de gîndurile lor. Călare pe un roib neastîmpărat, cu cismele strîmte și pantalonii roșii, cu atila roșie peste care-i atîrna în spate ledunca îmblănită, cu boneta mică de husari dată puțin pe-o ureche, făcu țăranilor

impresia ca și cînd s-ar fi aflat chiar în fața împăratului. El însuși simți aceasta și întrebă:

— Horia e aici?... Care e Horia?

— Eu! răspunse crăișorul, făcînd un pas înainte și uitîndu-se drept în ochii ofițerului.

Se priviră lung. Horia, în cojoc lung, alb, cu figura cuminte și energică, cu părul scurt, nins, deși nu era înalt, păru colonelului într-adevăr capul mulțimii. Totuși repetă:

— Dumneata ești Horia?

— Eu, măria ta! zise Horia neclintit, în vreme ce ceilalți întăriră că da, el este.

— Pentru că...

Ofițerul vroia să spună: pentru că rîndul trecut în loc de Ion Horia i s-a înfățișat altul pe care alaltăieri i l-au adus arestat la Abrud. Dar se întrerupse, căci acuma avea altă însărcinare și nu putea să-i compromită reușita stîrnind bănuieli iobagilor. Schimbînd repede vorba, spuse celor din fața lui, cu glas tare însă, ca să audă cît mai mulți din ceată, că a raportat mai-marilor săi plîngerile și aduce acuma porunca celor mai mari ca bătrînii și căpitanii lor să meargă miercuri tot acolo unde s-au întîlnit întîia oară ca să afle poruncile împărătești din chiar gura gheneralului neamț care va veni negreșit la Cricău.

— Apoi noi singuri pînă la Cricău nu mai putem merge — răspunse Cloșca, parcă amînarea aceasta nouă l-ar fi jicnit mai ales pe dînsul. Că drumurile-s rele și vremea începe să se strice și dacă ne-am duce toți cîți sîntem aici, noi nu chezășuim că n-au să se întîmple pozne, că atîta amar de om ce să mănînce pe drum și unde să se găzduiască...

Locotenent-colonelul ascultă liniștit, rotindu-și mereu privirile asupra tuturor, și apoi zise deodată aspru:

— Dacă n-aveți încredere să mergeți singuri, înseamnă că nu vi-e sufletul curat. De-aceea să-mi spuneți drept și fără zăbavă dacă vă dați seama că ați păcătuit prin fărădelegile ce le-ați săvîrșit și prin care ați stîrnit mînia înălțatului împărat?

Mulțimea, impresionată de cuvintele ofițerului, căzu în genunchi, iar un bătrîn strigă tare cu glas plîngător:

— Am greșit, măria ta, vedem prea bine, dar ne rugăm de prea înălțatul împărat să ne ierte, că noi ne supunem cu credință poruncilor împărătești și așteptăm mereu să ni se facă dreptate și nouă, amărîților de iobagi!

Cînd se potoli puțin zgomotul mulțimii, Horia adăogă:

— Am fost siliți să facem ce-am făcut că numai astfel mai puteau să ajungă pînă la urechile maiestății sale rugămințile noastre și soarta amară ce-o îndurăm de atîta vreme fără nici o încercare de îndreptare!

— Dacă recunoașteți că ați greșit, să-mi spuneți îndată cine v-a amăgit să faceți toate relele ce le-ați făcut? întrebă iar ofițerul.

— Țara întreagă a făcut ce-a făcut! răspunse popa Gheorghiță repede. Că noi ne-am tot jeluit și ne-am rugat să ni se facă dreptate și înălțatul împărat a dat mereu poruncă, dar nimeni n-a vrut să asculte și tot mai rău ne-au năpăstuit și domnii, și dregătorii, și...

Horia și Cloșca scoaseră din traistă niște vrafuri de hîrtii, tot porunci împărătești, și le întinseră colonelului, să se convingă că ajunsese cuțitul la os când s-a pornit răzmerița. Ofițerul răsfoi hîrtiile, dădu din

cap mormăind, apoi le trecu celui tînăr, care știa mai bine românește, să explice oamenilor că nici una din poruncile acestea nu i-a îndrituit să-și facă singuri dreptate, omorînd, aprinzînd și jefuind pe unguri și pe domni.[37]

— Numai niște oameni răi și fără suflet au putut să vă amăgească să păcătuiți astfel! urmă colonelul. Acuma ce veți pătimi, numai acelora să le imputați și nu altora. Pentru orice întîmplare însă puteți alege cîțiva oameni care să meargă miercuri la Sebeș unde e scaunul comisiunii ce s-a trimis anume pe seama voastră, ca să asculte acolo porunca înălțatului împărat!

Cînd auzi poporul numele împăratului iar căzu în genunchi și diferite glasuri făgăduiră că vor trimite pe bătrîni la Sebeș.

— Fiindcă recunoașteți că ați greșit — reluă ofițerul — trebuie să vă dați seama de asemenea că ați fost amăgiți și înșelați de către căpitanii voștri. Prin urmare, dacă vreți să dobîndiți ușurarea și poate chiar iertarea înălțatului împărat, eu vă sfătuiesc și vă poruncesc să predați fără întîrziere cătanelor toate puștile și alte arme ce aveți, și apoi să-mi dați mie prinși, aci pe loc, pe căpitanii care v-au amăgit și v-au înșelat ca să-și poată lua pedeapsa ce li se cuvine!

— Ce arme s-avem noi, măria ta? răspunseră mai mulți deodată. Vai de păcatele noastre! Că doară măria ta vezi că numai bîtele noastre obișnuite le avem în mînă, ca să ne ferim de cîini și să ne sprijinim

[37] „Cei uciși sînt inainte de toate nobili, dar și dregători sau alți oameni de ai lor (care puteau fi și iobagi), funcționari, perceptori etc. Dar cad și juzi, gornici români, preotul din Cărpiniș, Avram Șuluțiu. Cad deci și români în serviciul regimului de exploatare sau care se împotrivesc răscoalei dezlănțuite." (Acad. D. Prodan, *op. cit.*, p. 274.)

bătrînețele în ele. Și cînd s-au sculat oamenii deunăzi, cu furci și cu topoare și cu coase s-au sculat, numai ici-colo a avut cineva vreo pușcă de vînătoare...

Și toată lumea aprobă iar unii își arătau bîtele ridicîndu-le deasupra capetelor, pînă ce colonelul făcu semn cu mîna să se liniștească și zise:

— Să răspundă numai bătrînii că altfel nu pricep nimica!

— Așa, măria ta adăogă David Avram care se afla între cei de față. N-avem arme precum n-avem nici căpitani, fiindcă toate cîte s-au întîmplat țara întreagă le-a făcut și focul a venit peste noi de pe Criș și noi numai cît ne-am unit cu crișenii și ne-am dus cu dînșii pînă la Galda, dar dacă ai venit acolo măria ta și ne-ai vestit porunca împărătească precum ca să ne ostoim, apoi ne-am întors cu toții acasă și am stat mereu pe-acasă și am așteptat iertarea înălțatului împărat și împlinirea dreptății și pentru noi cei oropsiți de Dumnezeu și de oameni!

Alți bătrîni se jurară de asemenea că poporul n-are arme și că nu poate să-i predea nici un căpitan pentru că n-a fost între dînșii nici un căpitan.

Atunci colonelul se ridică în scări și prinse a vorbi foarte repede și poruncitor ca în fața soldaților pedepsiți:

— Eu sunt cătană și nu știu vorbă multă! Deoarece toate hîrțoagele voastre se află în mîinile acestor doi oameni, Horia și Cloșca, aci, în fața mea, și cred că și voi îi socotiți oameni de omenie, eu îi iau cu mine pe amîndoi să-i duc cu mine la gheneralul cel mare, să vorbească acolo în numele vostru și să vă apere plîngerile!

Arătă pe Horia și pe Cloșca cu mîna întinsă, uitîndu-se cercetător la norod. În clipa aceea însă toată mulțimea începu să strige și să se frămînte:

— Nu-i dăm, domnule!.. Nu-i lăsați, feciori!... Nu-i dați că-i omoară!...

Se împingeau unii pe alții înainte, se îmbulzeau și se vălmășeau, apropiindu-se de ofițerul împărătesc. Pe de lături mulțimea se întindea strigînd mereu, tot mai amenințător și căutînd parcă să împresoare pe colonelul călare și pe cei cîțiva husari. Iar din vuietul mînios se deslușea tot mai aspru:

— Nu se poate batjocura asta! Nu-i dăm!... Nu-i dați!

În toiul vălmășagului Horia, liniștit, își strînse cojocul pe umeri și se retrase în mulțimea furioasă care-l înghiți. Colonelul simți că situația devine primejdioasă și strigă dominînd toate glasurile:

— Faceți tăcere!... Liniște!... Nimeni nu mișcă din loc!

Mișcarea de înconjurare se opri îndată, dar zgomotul mai ținu un răstimp. Cînd ici, cînd colo glasuri mînioase protestau, ba pe alocuri sudălmi se ridicau și ajungeau pînă la urechile ofițerului care, după ce se restabili liniștea, se retrase cîțiva pași și întrebă dacă li s-a publicat porunca împărătească cea mai nouă.

— Da, da, s-a publicat! răspunse mulțimea într-un glas.

Totuși colonelul porunci ofițerului tînăr să le-o mai citească o dată, dădu cîte-o foaie tipărită lui Cloșca și preotului Gheorghiță, zicînd iarăși cu glas tare:

— Ați auzit ce vă așteaptă dacă nu vă liniștiți, oameni buni! De aceea v-am publicat-o, ca s-o cunoașteți mai bine și să nu trebuiască să vă căiți amarnic pe urmă și prea tîrziu! Acuma duceți-vă acasă, sfătuiți-vă în liniște și ascultați cu sfințenie poruncile ce le primiți!

Glasuri răzlețe făgăduiră că așa vor face, dar în același timp mulțimea se urni spre munți, înapoi, încet ca o apă mare ce se retrage în albia sa. Sufletele erau mai apăsate, mai împovărate. Toți înțeleseră că nu se schimbă nimic, că nu-i nădejde de dreptate, că domnii umblă numai să-i pedepsească unul cîte unul.

— Iaca pacea domnilor, frate Cloșcuț! zise Horia mohorît.

— Iartă-mă, crăișorule, că amarnic am greșit! răspunse Cloșca trist, cu ochii în pămînt, parc-ar fi purtat o povară pe umeri.

CAPITOLUL VIII

VIN CĂTANELE!

— Acu nu mai e vreme de vorbe și de sfaturi, ci de supunere și de ascultare! zise Horia seara, ajuns în Albac, fruntașilor din comune cu care se adunase în casa preotului Gheorghiță Nicula. Ne-am sfătuit mereu și văd că numai rău am umblat, că ne-am încrezut în minciunile tuturor și ne-au înșelat domnii și ne-au slăbit de azi nici nu mai știu cum să dregem ce s-a stricat! Eu am să dau porunci, măi fraților, și voi să le împliniți și să porunciți tuturor să le împlinească, așa să ne-ajute Dumnezeu!

Erau atît de amărîți toți că nimeni nu spuse un cuvînt. Cloșca însuși, de obicei mai guraliv, tăcea greu ca și cînd s-ar fi simțit mai vinovat ca ceilalți.

Necrezător în răspunsul așteptat al ofițerului, Horia chibzuise toată vremea în care tovarășii lui se mîngîiaseră cu nădejdi de pace. Aflase de la oamenii de încredere că au început să se adune cătane mai multe care, desigur, de cumva răscoala nu se va stinge singură, vor veni s-o înăbușe cu puterea armelor. Dacă nu s-ar fi lăsat înșelați de făgăduieli acolo, la Tibru, dacă ar fi

mers înainte focul, alta ar fi acum situația; iobagii, în toată țara, numai atîta așteptau, să le vie porunca de la Horia ca să se ridice și să prăpădească pe domni. Azi focul ar putea fi aprins și dincolo de Mureș, și pe Someș, și în Sălaj, în tot Ardealul, încît n-ar ajunge să-l stingă nici toate cătanele împăratului.

Totuși le vesti și lor gîndul său întreg: că trebuie încercată întinderea rebeliei pînă la Cluj, Mureș, și pe Arieș, și pe Someș...

— Dar dacă vin cătanele? întrebă popa Gheorghiță.

— Ne-om bate și cu cătanele, că și cătanele ne-au amăgit! sîsîi Cloșca.

— Apoi acum n-avem alta fără cum zice fratele Cloșcuț! întări Horia.

— Da noi nu mergem cu porunca împăratului ca și cătanele? întrebă Petre Nicula, puțin înfricoșat.

— Ba mergem, că doară înălțatul împărat mi-a dat poruncile — zise Horia. Dar împăratul e departe și domnii cine știe ce minciuni i-o fi spus și cum ne-or fi ponegrit pînă ce au ademenit cătanele să ne asuprească tot pe noi!

— Dacă ne înșeală și împăratul, apoi om găsi noi alt împărat mai drept, că trebuie să fie dreptate și pentru noi pe lumea asta! mormăi iar Cloșca, tot cu capul în pămînt.

Vorbele lui spăimîntară pe unii, dar cei mai mulți ridicară frunțile bucuroși parcă le-ar fi luat vorba din gură și începură a sudui încît Horia de-abia îi putu liniști.

— Întîi să dăm arme oamenilor și pe urmă pornim iarăși asupra orașelor unguești! continuă crăișorul.

Și în amănunt că trebuie luat din nou Abrudul, să-l ardă pînă-n temelii, să plîngă și copiii în pîntecele mamelor și să nu cruțe nici pe cătane și nici chiar pe

românii ce-i vor găsi în oraş, că, de rîndul trecut, ei au ascuns pe unguri şi i-au ţinut şi i-au hrănit pînă ce a trecut pîrjolul. Apoi va urma Zlatna, apoi Galda, apoi Aiudul şi de-acolo spre Cluj... Iar dacă ar încerca să vie cătanele asupra lor, atunci să le ţie piept cu orice preţ, să nu-i lase să pătrundă în munţi, să taie pădurile şi să puie rînduri de piedeci pe toate drumurile...

Deocamdată are să trimită poruncă lui Crişan să adune iar pe zărăndeni şi să răscoale pe mureşeni ca să pornească din nou asupra cetăţii Deva, şi din sus şi din jos. Poporul din munţii Abrudului însă va alcătui trei mari cete de luptători: la Ofenbaia va porunci Cloşca tuturor comunelor ce ţin de acest domeniu; la Mogoş, Ponor şi Rîmeţi să poruncească Ion Horia care se află chiar acolo; iar pe Arieş şi pe Neagra, de la Cîmpeni în sus, va da poruncă însuşi Horia. Despre orice mişcare însă trebuie să-i trimită lui veste numaidecît, fie prin ştafete călări, fie prin semne din munte în munte. Iacob Zafu va îngriji să se afle bucinători pe toţi munţii... Căpitanii sînt datori să găsească arme pentru toţi şi să adune la trebuinţă cel puţin cîte-un bărbat din fiecare casă. Dealtfel chiar astă-seară trebuie să plece cîte-un om cu porunci la fierarii din Lupşa, Dupăpiatră şi Geoagiu ca să lase orice alt lucru deoparte şi să facă numai lănci pentru luptători. Fierarului din Albac îi va da poruncă el însuşi.

— Mîine, poimîine poate să înceapă a ninge şi oamenii vor fi mai greu de urnit! sfîrşi Horia. Voi să fiţi pilde şi de hotărîre şi de asprime ca orice poruncă să se îndeplinească fără şovăire!

Rămase apoi singur cu popa Gheorghiţă să facă împreună poruncile către Crişan şi către căpitanii comunelor care n-au fost acuma aici. Pînă cînd popa

scrise lui Crişan, Horia întocmi cu mîna lui porunca pe care avea s-o trimită grabnic ținutului Geoagiu:

„Tot bine rugînd pe Dumnezeu de ajutor, acum mureşenii stau ziua-noaptea, străjuiesc și ungurii stau pe țărmurii Mureşului, nu mai pot. Ci acum dau înştiințare cîtu-i *iaraşul* aiesta să fie gata în noiemvrie 11 zile, în Geoagiu să se adune, să meargă de or trebui Homorodu, Mermezău, Băcîia, Ardeu, Cibu, Nădaşti, Galda, Almaşul din mijloc, Almaşul de jos, Tecăreu, Poiana, Porcura, Voia, Balșa, Mada, Rîndetiu, Bozeșu. Aceasta se poruncește. Care sat s-ar ispiti a nu veni sau din care casă n-ar veni la această poruncă, întorcîndu-se să i se aprindă casa. Această carte să meargă ziua, noaptea. Glumă nu vă paie. De nu îți veni, alții or veni la voi."

Porunca lui Crişan o trimise prin Iacob Topa, dar să nu şadă acolo deloc, ci să se întoarcă repede și să treacă pe la fierarul din Dupăpiatră, să-i spuie şi din gură să se grăbească cu facerea sulițelor.

— Na, părinte, rămîi sănătos! zise pe urmă preotului Gheorghiță, cînd isprăviră toate poruncile. Ispita cea mare acum începe şi greutățile cele multe. Dumnezeu să ne ajute să le biruim!

— Amin! murmură preotul, petrecîndu-l pînă în uliță, în noaptea înecăcioasă şi neagră ca iadul.

Nu se mai duse acasă, ci la Lupu Coroiu, în fața Albacului, să se odihnească numai cîteva ceasuri. Parcă ar fi ştiut că de a doua zi înainte nu va mai avea multă vreme nici odihnă, nici stare.

Întovărăşit numai de trei feciori călări începu să cutreiere satele, din casă în casă şi din om în om, ducînd peste tot porunci şi rugăminți şi încurajări şi amenințări. Nu făgăduia nimic, ci cerea tuturor răbdare şi încredere în izbînda dreptății.

Veştile îi veneau acuma mai dese de pretutindeni. Şi din ele trebui să-şi dea seama că planul cel mare nu se va putea împlini şi că nu rămîne decît o apărare dîrză prin care să merite cel puţin recunoaşterea şi îndeplinirea poruncilor împărăteşti şi slobozirea celor întemniţaţi la Galda.

Aproape fiecare veste sfîrşea cu: vin cătanele! Nici porunca lui Crişan către mureşeni, purtată din sat în sat de patru oameni înarmaţi şi publicată în biserici, nici a lui Horia către plasa Geoagiului nu s-a mai putut asculta, căci pe tot cursul Mureşului, de la Bălgrad pînă la Zam, roiau cătanele pedestre şi călări. Patrule de soldaţi începură să cutreiere munţii, să se ciocnească cu grupuri de ţărani. Horia poruncise tuturor să ţie piept cu orice preţ cătanelor şi oricui ar încerca să pătrundă în munţi ca duşman.

Pe urmă ştirile se răriră şi se limpeziră. De la Crişan sosi vestea că la 27 novembre maiorul Stoianich a pornit de la Deva cu peste trei sute de cătane să cuprindă Zarandul. Crişan tocmai plecase din Brad, cu vreo cinci mii de oameni, spre Criştior, ca de-acolo să meargă înainte, peste Buceş, asupra Abrudului, cum primise poruncă de la Horia. Cînd a aflat despre venirea cătanelor la Brad, s-a întors înapoi şi, ajungînd în zorii zilei în marginea oraşului, s-a repezit cu mînie asupra trupelor. O bătălie crîncenă s-a încins. Au căzut mai bine de patruzeci de romîni, iar cătane nu se ştie cîte au pierit. După vreo trei ceasuri de luptă, maiorul a fost silit să dea înapoi cu cătanele şi să nici nu se oprească pînă la Hălmagiu. Crişan porni după el, mai ales că ţăranii veneau tot mai mulţi în oastea lui din toate satele. A treia zi trupa iobăgească înconjură Hălmagiul şi se pregătea să prindă pe maior cu pe cătane cu tot. Cînd a văzut maiorul primejdia, a cerut

pace și au încheiat o învoială că țăranii se vor supune poruncilor împăratului, dar nu vor mai primi înapoi pe domnii unguri, iar dacă ar trebui totuși să aibă domni, apoi să fie români ori nemți, unguri însă nici în ruptul capului.[38] Făcînd astfel pace, maiorul cu cătanele au rămas pe loc, iar Crișan a trimis pe iobagi acasă, pînă la alte porunci.

Horia își zise îndată că Crișan a fost înșelat de maiorul Stoianich, cum fusese înșelat și Cloșca de către colonelul Schultz däunăzi, și că pacea încheiată a fost numai o amăgire, ca să scape de primejdie. Îi și trimise degrabă poruncă să nu asculte minciunile ofițerilor și mai curînd să caute a-i prinde și a-i ține ca ostateci pînă cînd va veni vremea păcii adevărate.

Dar cătanele porniseră acuma din toate părțile asupra munților răsculați. În aceeași vreme Horia mai primi vești despre lupte ce se dădeau cu armata și la

---

[38] Pe parcursul răscoalei, iobagilor români li se insuflă credința că ridicarea împotriva nobililor unguri se face cu voia și din porunca împăratului Iosif al II-lea, ceea ce explică, în bună măsură, atitudinea diferențiată a răsculaților față de naționalitatea asupritorilor. În monografia *Transilvania în istoria poporului român* (Editura științifică, 1967) C. C. Giurescu subliniază climatul politic care a precedat stările de la 1784-1785: „În timpul împăratului Iosif al II-lea, se părea că o eră nouă va începe pentru români și, în genere, pentru întreaga Transilvanie; împăratul venise, în două rînduri, la fața locului și rămăsese adînc impresionat de cele constatate: situația era foarte grea sub raportul social; sub cel juridic și administrativ, existau numeroase anacronisme. Iosif al II-lea luă o serie întreagă de de măsuri: dădu mai întîi, la 22 martie 1781, *Decretul de concivilitate*, adică de egală îndreptățire a tuturor locuitorilor, ceea ce însemna desființarea sistemului celor trei *națiuni* privilegiate [unguri, sași, secui *n.n.*] și crearea unui echilibru între naționalitățile din Transilvania. Introduse apoi, prin ordonanța din 26 aprilie 1784, limba germană, în locul celei latine, ca limbă oficială a administrației; importantă e constatarea care se face, cu acest prilej, că populația germană, română, și sîrbă nu vor să aibă ca limbă comună limba ungară. În locul vechii împărțiri administrative, cu formațiuni teritoriale diverse — comitate, scaune, districte — se decretează, la 3 iulie 1784, una nouă, în unsprezece comitate. Încă în 1783, pe cînd se afla la Sibiu, în cursul celei de-a doua vizite în Transilvania, împăratul hotărîse desființarea servituției personale a iobagilor, dar nobilii se opuseseră. Răspunsul dat acestora din urmă fu răscoala din 1784" (p. 95).

Lupşa, şi la Remeţi. La 29 novembre colonelul Schultz, împreună cu vreo două sute de soldaţi, parte pedeştri, parte călăreţi, pornise de la Cricău să cuprindă Ponorul şi Remeţii. În strîmtorile munţilor însă vreo mie de ţărani, sub poruncile lui Ion Horia, au năvălit asupra cătanelor şi, într-o luptă de patru ceasuri, le-au pus pe fugă, încît tocmai la Cacova s-au oprit... Pe cînd se dădea aici bătălia, pe Arieş, la Lupşa, maiorul Dolcinengo cu şaptezeci de soldaţi, vru să meargă spre Bistra, dar fu aruncat înapoi de ceata ţărănească a lui Cloşca. Locotenentul Mesterhazy, cu o patrulă, încercă să alerge în ajutorul maiorului. Un grup de ţărani, în frunte cu fraţii Ion şi Ştefan Ispas, îi ieşi în cale la Valea Vinţii şi-l nimici.

Peste alte cîteva zile o veste mai scurtă şi nelămurită uimi pe Horia:

— Vin cătanele cu vlădica!

Chiar a doua zi, în 5 decembre, îi sosi şi lămurirea: fiindcă maiorul Stoianich, deşi se afla în Zarand, nu putuse face nimica împotriva ţăranilor lui Crişan cu care încheiase pace ca să nu fie strivit, îi veni acuma în ajutor o nouă trupă de patru sute de grăniceri secui, comandanţi de colonelul Kray. Înfricoşaţi însă de numărul şi mînia ţăranilor răsculaţi şi spre a izbi mai sigur şi mai fără primejdii, domnii trimiseră împreună cu cătanele şi pe episcopul român Nichitici de la Sibiu, să adune pe preoţi şi pe iobagi, să-i sfătuiască, să-i dojenească şi să-i liniştească prin puterea credinţei creştineşti. Şi astfel ieri vlădica a sosit cu cătanele la Ţebea, singurul sat care nu se mişcase deloc şi nu ascultase poruncile lui Horia, şi a îndemnat pe preoţi şi pe ţăranii strînşi acolo să se întoarcă pe-acasă şi să se supună cîrmuirii şi cătanelor.

Vestea aceasta izbi pe Horia drept în inimă și-i sfărîmă toată încrederea în sine și în izbîndă. Cu toate cătanele și cu toți domnii s-ar bate oamenii oricît, și ar răbda orice necazuri, dar cu vlădica, omul lui Dumnezeu, nu se poate lupta. Dacă vine însuși vlădica să povățuiască poporul să se lepede de Horia și să-l afurisească, s-a sfîrșit tot, căci poporul pe vlădica are să-l asculte și nu pe Horia. A nu se supune vlădicii ar însemna să fii urgisit și alungat din legea creștinească și să pierzi chiar viața de-apoi, singura nădejde a omului oropsit pe lumea aceasta.

Era tocmai în Vidra cînd a aflat știrea cu vlădica. Nu mai spuse nimănui nimic, ci porni îndată spre Albac, mai ales că același om îl vestise că vlădica va fi azi în Brad unde au fost chemați oamenii din douăzeci și cinci de comune. Asta însemna că Zarandul e pierdut și că numai o minune ar putea opri prăbușirea tuturor planurilor și visurilor sale.

Pe drum mai află că Ursu Uibaru, cel prins din porunca protopopului Adamovici, a fost tras de viu în țeapă, la Bălgrad, de acum joi s-a împlinit o săptămînă.

— Na, Iacobe, ai auzit cu bietul Ursu Uibaru? întrebă Horia amărît pe Iacob Topa care-l însoțea pretutindeni ca umbra. De viu în țeapă, ai auzit?... Apoi, uite așa om isprăvi și noi, că pînă și vlădica s-a ridicat împotriva noastră!

Ningea moale și fulgii i se topeau pe obraji și-i înmuiau parc-ar fi plîns. Iacob nu știa ce să răspundă și se mulțumi să bîiguie o sudalmă foarte meșteșugită împotriva vlădicii.

Horia nici nu-l mai auzi. Gîndurile îl copleșeau. Auzise de la preoții care se ridicaseră de la început alături de dînsul că vlădica a dat porunci mari tuturor

protopopilor să oprească pe țărani de a da ascultare căpeteniei rebeliștilor. Dar le socotise mai mult ca niște porunci silite, ca să nu creadă cîrmuirea și domnii că pînă și vlădica românesc e de partea lui. Nu-și putuse închipui că tocmai slujitorii lui Dumnezeu să nu-i dea nici un sprijin lui care nu voia nimic pentru dînsul, ci doar dreptate pentru norodul românesc și în rîndul întîi pentru preoții români care erau batjocoriți și umiliți ca și iobagii. Și iată acuma trebuie să înțeleagă că a greșit, că și preoții cei mari sunt în tabăra dușmană.

În Albac se duse de-a dreptul la popa Gheorghiță, să-i spuie tot și să se jeluiască. Popa știa. Aflase și el de la oameni, care veniseră speriați să-l întrebe ce-i de făcut, că doar n-o să se împotrivească și vlădicei? Dealtfel de cîteva săptămîni primește mereu porunci să se ridice împotriva lui Horia. Îi citi o asemenea poruncă: „Cu adîncă mîhnire, cu destulă scîrbă și simțitoare durere am înțeles că Horia, căpetenia rebeliștilor, nu încetează a face răutate și minciuni care sînt împotriva lui Dumnezeu și împăratului și împotriva legii și bisericii și blagosloveniei vlădicești. Deci noi cu numele împăratului poruncim că nici un român să nu îndrăznească a asculta minciunile lui Horia, nici să meargă cu el, nici la adunarea lui, nici să dea ajutor lui, nici oamenilor lui, nici pre ascuns nici în arătare."

Popa Gheorghiță însă căută să-l liniștească spunîndu-i că vlădica Nichitici nu e român, că chiar vorbește mai stricat românește decît ungurii, că a venit de curînd la Sibiu din Croația și deci trebuie să fie sîrb ori sloven.

— Dar e vlădică românesc și norodul numai atîta știe! observă Horia pe gînduri.

Preotului i se părea mai grav un nou manifest al guvernului prin care, în numele împăratului, se dăruiește iertare și uitare tuturor răsculaților ce se vor întoarce numaidecît acasă și vor rămîne liniștiți. Horia cunoștea patenta aceasta de trei zile, dar era sigur că oamenii nu vor mai da crezămînt unei astfel de porunci, fiindcă prea de multe ori au fost amăgiți și numai amăgire e și acuma la mijloc.

— Dacă n-ar veni vlădica, toate hîrțoagele domnești n-ar face o ceapă degerată!

Peste două zile, într-o marți, sosi în Albac domnul Chendi din Cîmpeni, căutînd pe Horia. Se cunoșteau de mult. Chendi, român nobil cu stare, îndrăgise pe Horia încă înainte de-a începe alergările pe la Viena. Horia îi ceruse de multe ori sfaturi și, cu aceste prilejuri, au vorbit despre toate necazurile iobagilor români, iar Chendi a înțeles sufletul bogat al țăranului acesta și l-a ajutat să se înalțe. De-abia trecut de treizeci de ani, Chendi era bărbat frumos, cu niște ochi negri plini de sinceritate și cu un glas veșnic fierbinte.

— Apoi, bade Ursule, am venit în bîrlogul dumitale, cale atît de lungă și pe zăpada asta aspră, fiindcă am să-ți aduc niște vești pe care trebuie să le cumpănești bine de tot și să-mi dai răspuns! zise Chendi îndată, parcă ar fi fost grăbit să isprăvească.

Se întîlniseră tot în casa preotului, căci a lui Horia era prea departe și prea săracă spre a putea găzdui pe un domn. De aceea Chendi adăogă către popa Gheorghiță care vru să iasă:

— Poți să stai și d-ta, părinte, că ce am de spus nu-i taină și nici rușine!

Era trimis de comisarul guvernului, Mihail Bruckenthal, să făgăduiască lui Horia amnistie întreagă dacă va liniști imediat poporul și va porunci tuturor să se

potolească și să se supună. Horia se uită cercetător în ochii domnului prieten, ca și cînd ar fi vrut să citească dacă e cinstit sau vrea să-l amăgească, și văzu limpede că nu era nici-o înșelăciune din partea lui. Totuși nu răspunse nimica. Chendi atunci urmă mai înfocat, ca să-l convingă: că Zarandul s-a potolit de tot, că toate părțile de la Ofenbaia încolo, cînd au aflat de patenta împărătească, au trimis deputați la Abrud că se supun, că au pătruns în munți atîtea cătane încît nu mai poate fi vorba de o împotrivire lungă și că dealtfel armata are porunci să înăbușe chiar în sînge, dar foarte repede, orice urmă de răscoală, că deci sfîrșitul nu mai este îndoielnic pentru nimeni și nu e vorba decît de-a împiedica vărsări de sînge fără nici un folos.

— Iureșul de foc ce l-ați făcut nu va rămîne fără urmare — mai zise Chendi. A ajuns la urechile împăratului, a țării și a lumii întregi durerea grea din care au țîșnit săptămînile de sînge și de flăcări. Îndreptarea trebuie să vie și nu poate să întîrzie. Jertfele n-au fost zadarnice. Dar trebuie să înțelegi și d-ta că întîi e nevoie să se facă pace și liniște și că numai după aceea împăratul și guvernul vor putea ușura viața românilor. Azi ai prilejul să faci o faptă bună poruncind să înceteze focul peste tot. Cuvîntul d-tale va fi mai ascultat decît tunurile, asta o știe și cîrmuirea. De aceea în schimb îți propune iertare și uitare. Mîine poate să fie prea tîrziu.

Se făcu o tăcere înăbușită. Chendi se uita aproape poruncitor la Horia parcă ar fi vrut și prin privire să-l silească să asculte. Popa Gheorghiță, pe laviță, ghemuit, nici nu sufla. Horia cu ochii de oțel înfipți în fața lui Chendi, tăcu un răstimp și apoi zise foarte simplu:

— Nu pot, domnule!

Chendi avu o mişcare de protestare pe care însă o stăpîni îndată, uluit de liniştea şi seninătatea ţăranului.

— Nu-mi trebuie mila nimănui pînă ce nu vor ieşi din temniţele din Galda şi de la Zlatna oamenii închişi nevinovaţi de ani de zile şi pînă ce nu vom izbuti măcar uşurări de biruri pentru norodul nevoiaş!

Adăogase aceasta mai mîndru, mai sfătos, parcă, s-ar fi deşteptat într-însul deodată crăişorul care porunceşte unei ţări întregi. Dar cum Chendi stărui mereu, fu nevoit şi dînsul să-i dea explicaţii mai largi: că nu poate avea încredere în făgăduielile domnilor şi ale cîrmuirii, că pe el îl ştie om curat la suflet, dar cei ce l-au trimis nu l-au trimis cu gînd bun, că de trei ori l-au înşelat pînă şi ofiţerii cei mari...

— Că pe mine m-or trage în ţeapă sau că m-or frînge cu roata îndată ce-oi fi în puterea lor, oricîte făgăduieli aş avea că n-are să mi se strîmbe nici un fir de păr, despre asta n-am nici o grije! zise dînsul cu un glas batjocoritor. Dar mai ştiu din păţanie că, în loc de uşurare ori îndreptare, toată iobăgimea românească are să fie mai oropsită şi mai în afară de lege cum a fost.

— Sfîrşitul va fi acelaşi, ori că dai d-ta mînă de ajutor şi te supui, ori că nu — răspunse Chendi. Numai că pînă să se sfîrşească tot, vor mai pieri multe vieţi româneşti chinuite!

— Acuma fie cum o rîndui Dumnezeu — murmură Horia. Noi facem ce putem! Şi apoi ce-o mai fi, om vedea!

Chendi nu vru să se dea bătut aşa uşor. Rămase în Albac, sperînd că va obţine mîine ce n-a obţinut azi.

A doua zi Horia se pomeni cu Crişan. Întreg Zarandul căzuse în mîinile cătanelor, mai ales prin cuvîntul

vlădicei. Noaptea trecută între Mihăileni și Blăjeni, cătanele au sfărîmat ultima ceată de crișeni, vreo mie de oameni. A căzut și căpitanul Mihai Bibarț, cel mai viteaz și mai înverșunat dintre toți. Popii trimiși de vlădică au ținut pe români cu vorbe de pace și cu predici pînă ce oastea împărătească i-a înconjurat din toate părțile ca pe urmă să-i poată tăia mai lesne.

Ceva mai tîrziu, un om din Cărpiniș îi aduse o scrisoare de la Abrud, făcută în românește și iscălită cu numele românesc locotenent Petre Lupu, chemîndu-l la Cîmpeni să tocmească pacea. Horia află chiar de la aducătorul ei că e ticluită și trimisă de un ofițer ungur care astfel ar vrea să-l amăgească spre a-l prinde și a-l da pe mîinile domnilor.

— Apoi poftim de vezi și d-ta, domnule Alexandre, cum umblă domnii să facă pace și învoială cu noi! zise dînsul către Chendi arătîndu-i scrisoarea.

Și-l rugă să-i facă un răspuns pe ungurește, frumos dar usturător, că încearcă astfel să amăgească pe niște bieți iobagi care nu cer decît dreptate.

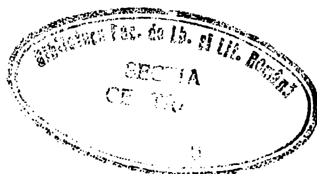
Seara veni vestea că oamenii din ținutul Mogoș și Ponor, adică întreaga oaste de subt poruncile feciorului său, au trimis deputați la Sebeș, cum că se supun și, întorcîndu-se pe la casele lor, vor depune armele. Apoi că vlădica a adunat în Abrud, în casa sigartăului Stan George, pe preoți și cîte șase oameni din comunele vecine și le-a citit el însuși iertarea împărătească și le-a poruncit să se lase de rebelie. Și în sfîrșit că și ceata lui Cloșcuț, strînsă peste tot de cătane multe, e silită să se îndrepte spre împrejurimile Cîmpenilor și acolo, adunîndu-se cu toții, să cumpănească ce să mai facă.

Toată noaptea, pe toți munții, bucinătorii împrăștiau vești rele:

— Vin cătanele!... Vin cătanele!...

Toată noaptea aceea Horia se zvîrcoli ca peștele pe uscat, fript de gînduri. A rămas acuma numai cu moții lui în fața cătanelor și a domnilor și a lumii întregi. Ce ar mai putea face ei împotriva atîtor vrăjmași? De unde a pornit și unde a ajuns? Cînd era țara întreagă în picioare a putut cere dreptate pentru toți românii robiți domnilor și ungurilor. Azi nu se mai poate gîndi decît la nevoile muntenilor: să fie sloboziți cei din temnițe și să se ușureze birurile. Și nici măcar atîta nu vor să le dea. Numai făgăduieli deșarte, de care au avut mereu și prin care au ajuns să nu mai poată trăi... Și totuși în cîteva zile trebuie să se aleagă sfîrșitul. De șase săptămîni ține răzmerița. Oamenii nu mai au casă, nici liniște, nici muncă. Frigul s-a lăsat mai aspru, și foamea. Pînă cînd să mai umble pe drumuri degeaba? Poate că mișcarea a început într-o vreme nepotrivită, asupra iernii. Pornită primăvara, ar fi putut ține mai mult și ar fi avut mai mulți sorți de izbîndă. Planul cel mare, de-a ridica pe toți românii, atunci s-ar fi putut împlini chiar împotriva întregei oștiri împărătești. Acuma e prea tîrziu. Trebuie stinsă răscoala, ca să se odihnească oamenii. Iar el cu Cloșca și cu alți tovarăși vor trebui să se facă nevăzuți pînă la primăvară, cînd, cu ajutorul lui Dumnezeu, se va putea începe o mișcare mai mare, să scape de robie pe toți românii...

Era duminecă, 12 decembre. Se duse întîi la biserică, să asculte slujba dumnezeiască, să se închine și să se întărească. După slujbă, în fața bisericii, porunci oamenilor să plece, din fiecare casă cîte unul, la Cîmpeni, și să fie acolo mîine seară, că vor fi din toate satele.

Chemă pe Iacob Zafu și-l puse să bucine adunarea la Cîmpeni, să o afle toți bucinătorii și să o treacă mai departe pînă unde se mai poate. Apoi se întoarse acasă la popa Gheorghiță. Chendi voia să plece și aștepta răspunsul din urmă. Îi mulțumi că s-a ostenit pînă aci și că a zăbovit atîtea zile în sărăcia asta jalnică.

— Știu cît ești d-ta de drept și de cinstit — adăogă dînsul. Știu că vrei numai bine și dreptate. Dar noi rămînem cum sîntem și om face cum ne-o învăța Dumnezeu.

— Rău îmi pare, bade Ursule, că nu mă asculți pe mine!

— Acuma nu mai pot asculta pe nimeni în lume. Eu oi rămînea cel din urmă, că doară eu am fost cel dintîi și în cărțile sfinte așa scrie, să fie cel mai de pe urmă acela care a fost cel dintîi!

Cînd văzu plecat pe Chendi se simți și Horia mai ușurat. Îi era inima plină de un simțămînt straniu, ca și cînd ar fi rămas singur pe o plută fără cîrmă, la voia întîmplării și a valurilor. Era totuși mulțumit că a putut ține piept ispitei și că poate sta cu sufletul curat în fața lui Dumnezeu și a sa însuși.

Luni seara sosi la Bogdănești, însoțit numai de Iacob Topa, și trase la Ispas Galdău, unde trăgea totdeauna. Ispas, căprar pus de Horia peste satul lui, îi spuse că s-au urnit toate comunele spre Cîmpeni, de s-au speriat și cătanele. La Cîmpeni a venit noaptea trecută ofițerul cel mare, care a amăgit pe oameni cu pacea. Împreună cu dînsul au venit peste șapte sute de cătane de tot felul, chiar și tunari. Văzînd atîta puzderie de țărani, cătanele, de frică, au început a trage cu tunurile în mulțime de au și omorît cîțiva.

Horia trimise chiar atunci seara pe Iacob să-l caute pe Cloșca și să-l cheme aici la sfat, iar lui Ispas îi po-

runci să adune din fiece sat cîte-un bătrîn ori pe căpitanii puși de el, ca mîine să se poată înțelege cu toții dimpreună. Despre Cloșca spuse îndată Ispas să nu-l caute pe acasă, prin Cărpiniș, că pe-acolo au umblat cătanele și i-au scotocit și prin lăzi, să afle cine știe ce porunci, dar poate să fie prin Certegi.

Marți, pe la amiazi, se aflau adunați împrejurul crăișorului vreo șasezeci de oameni. Cloșca venise cel dintîi, amărît, zdrobit. Vedea că s-a isprăvit tot și nu găsea nici o ieșire, și toată nădejdea îi era în Horia. Dealtfel aceeași nedumerire și desperare se citea în ochii tuturor. Vasile Sgîrciu, tînăr nerăbdător, întrebă de-a dreptul:

— Acum ce mai facem, încotro ne întoarcem, crăișorule?

Horia își aminti deodată pe același Vasile, cînd i-a zis întîia oară „crăișorule", în casa lui Cloșcuț. Cum îi luciseră atunci ochii și cîtă mîndrie era atunci în glasul lui, iar acuma parc-ar fi numai spaimă.

În sfîrșit, cînd sosiră toți cei chemați, Horia le spuse verde că trebuie să se împrăștie cît mai degrabă pe-acasă, să liniștească pe oameni ca să-și vadă de treburi, căci rebelia s-a isprăvit și de-acuma numai el mai are de lucru, spre a dobîndi ușurările din pricina cărora s-au sculat.

— Domnii și ungurii, cît am tot stat noi după amăgirile de pace, au umplut lumea de minciuni și au izbutit să întoarcă pînă și pe înălțatul împărat împotriva noastră. Sîntem și noi de vină că am ascultat glasurile mincinoase care ne făgăduiau dreptate și pace numai ca să ne înșele. Dar noi am pornit la drum cu voia și porunca împăratului și poruncile împărătești trebuie să le împlinim. Acuma înălțatul împărat, înșelat de minciuni domnești, s-a întors de către noi și a

trimis cătanele împărătești să vadă dacă ne plecăm ori nu. Noi însă trebuie să ne plecăm în fața înălțatului împărat că la dînsul e dreptatea și puterea. Și dacă ungurii l-au amăgit, cînd i-om arăta adevărul, tot are să ne asculte și să ne împlinească rugăciunile, precum a vrut mereu și n-a putut din pricina domnilor care nu l-au ascultat. Eu, Horia, crăișorul vostru, dau dară poruncă mare să se întoarcă tot omul la casa sa și cine nu se va pleca, cu moartea să fie pedepsit pentru că s-a împotrivit poruncii împărătești!

Văzu deodată pe fețele tuturor o înseninare parc-ar fi scăpat de o apăsare grea. Numai Cloșca îl privea uluit și întrebător. Urmă răspunzînd nedumeririi lui mute:

— Porunca împărătească pe care v-au vestit-o popii și cătanele și prin sate, și prin tîrguri, făgăduiește iertare celor care s-or întoarce și se vor pleca. Nimeni să nu fie deci înfricoșat, căci nimănui nu i se va face nici un rău. Și uite-așa, oameni buni! Dumnezeu să vă ajute și să împliniți porunca de împrăștiere.

— D-apoi dumneata cum rămîi, că doar poate să te prindă domnii și să te spînzure? întrebă un bătrîn din Vidra, aproape furios că Horia nu se gîndește deloc la sine însuși.

Horia avu o lucire de bucurie în ochi cînd răspunse:

— Apoi eu am să cerc să ajung iară la înălțatul împărat ca să mai cerc a dobîndi dreptate măcar de-aș ști că m-oi prăpădi! Cine vrea să mă însoțească pînă la Albac și în munți, îi mulțumesc, dar silă n-oi face nimănui!

— Eu nu mă despart de tine, măi frate Ursule, nici în mormînt! strigă Cloșca atît de brusc că toți se spăimîntară.

Cîteva zeci de glasuri răsunară:

— Nici eu!... Nici eu!...

După-amiazi mulțimea de pe dealurile dimprejurul Cìmpenilor se topi încetul cu încetul. Spre seară vreo sută de oameni înconjurau pe Horia să-l însoțească pînă unde va îngădui dînsul. Înainte de-a porni, Ispas Galdău îi spuse ce-a auzit adineaori de la niște drumeți venind de la Turda, că anume fecioru-său, Ion Horia, a fost prins de cătane și ar fi acuma închis la Zlatna.

— Cum o rîndui Dumnezeu și cum o avea noroc! murmură bătrînul Horia.

Încălecară și se urniră pe drumul greu de iarnă, tăcuți. Aproape de Secătura îi ajunse din urmă Iacob Topa, în galop, gîfîind:

— Vin cătanele!... Au plecat de la Cîmpeni încoace!... Cătanele!...

Numai Cloșca se mai înfurie și răspunse cu o sudalmă.

CAPITOLUL IX

IUDA

Miercuri dimineața tot Albacul, nu numai bărbații, ci chiar femei și copii, se strînse în fața bisericii, la încrucișarea drumului dinspre Cîmpeni cu cel către Arada, în preajma podețului de peste pîrîul Albacului. Noaptea fusese aspră, zăpada înghețase, precum înghețate de mult erau și apele Arieșului și ale gîrlei. Subt cizmele și opincile mulțimii ce tropăia mereu de ger, zăpada scrîșnea și lucea în scînteieri colorate subt lumina razelor reci ce cădeau pieziș din cerul senin.

De azi-noapte, de cînd sosise Horia de la Cîmpeni, satul fierbea. Se vorbea că vin cătane multe cu tunuri să prefacă în cenușă Albacul, că Horia pleacă iarăși la împăratul să se plîngă și împotriva cătanelor care s-au dat de partea domnilor... Se mai spunea apoi că pretutindeni cătanele pun pe oameni în lanțuri, fie vinovați, fie nevinovați, și-i trimit la Bălgrad să-i tragă de vii în țeapă ca pe Ursu Uibaru. Bătrînii povățuiau pe cine-i asculta să fugă în munți cînd vor veni cătanele, ca să scape de primejdie.

Acuma, fiindcă vremea trecea și crăișorul nu se arăta, începură alte vorbe: că Horia a și plecat de azi-

noapte spre Scărişoara, singur, să-şi piardă urma, că şi cei care l-au însoţit pînă aci s-au împrăştiat de n-au rămas decît vidrenii înadins ca să amăgească lumea şi să înşele pe cine ar cerca să se ţie după Horia, mai cu seamă că şi gornicii sînt pe-aici, prin mulţime.

Apoi deodată se făcu tăcere mare parcă ar fi căzut o poruncă din cer. Pe portiţa ogrăzii ieşi Horia cu Cloşca, îmbrăcaţi gros, cu cojoacele lungi, cu puşti în spate şi cu lănci în mînă în loc de băţ. Popa Gheorghiţă îi petrecu în capul gol pînă în mijlocul uliţii. Aici trebuiră să se oprească. Oamenii se îmbulzeau în jurul lor, să-i vadă, să le audă glasul de despărţire.

— Na, oameni buni, rămîneţi, sănătoşi! strigă Horia cu voce tare să-l audă cît mai mulţi.

— Dumnezeu să-ţi ajute! răspunseră domol mai multe glasuri.

O femeie înăltuţă, îmbrobodită pînă la gură, cu nişte ochi mari, negri şi adînci, ţinînd de mînă un copil de vreo şase ani, se zvîrcoli prin mulţime pînă ce ajunse în faţa lui, apoi, izbucnind în lacrimi, se plecă şi-i sărută mîna.

— Tu eşti, Rafilă? zise Horia, mîngîind-o pe cap. Na, taci şi nu plînge, că bun e Dumnezeu şi n-are să ne lase!

Era nevasta lui Dumitru Todea, cel închis de-atîta vreme în temniţa de la Galda. Ştergîndu-şi lacrimile cu colţul năfrămii, murmură amar:

— Doamne, Doamne, rău ne-ai mai pedepsit, Doamne!

— Taci mulcom, muiere, taci că dreptatea trebuie să iasă! mai spuse Horia, întorcînd însă capul ca şi cînd ar fi vrut să-şi ascundă o înduioşare.

Preotul Gheorghiţă, care cercetase mulţimea din ochi, se apropie de dînsul şi-i şopti să nu plece singur

că-s toți gornicii aici și s-ar putea să fie ispitiți a-l urmări. În loc de răspuns Horia îl sărută pe amîndoi obrajii, zicînd:

— Hai să mergem, că-i tîrziu!

Apoi tot astfel îmbrățișă pe Petre Nicula din Vidra, și pe Ionuț Dandea din Bucium, căruia îi curgeau lacrimile șiroaie deși încerca să zîmbească, și pe David Avram, și pe Iacob Todea și pe Toma Gligor și pe Pavel Bocu, toți din Vidra, și pe Vasile Sgîrciu cel tinerel, nepotul lui Cloșca din Seliștea Abrudului, și pe Iacob Zafu, și pe David Onu Surdu din Mușca, și pe Toader Berindei din Cîmpeni, și pe Toader Cătană din Bistra...

Un băietan veni cu doi cai, își făcu loc prin mulțime. Încălecară îndată. Horia își mai roti privirea asupra norodului. În minte îi rămăsese vorba preotului despre gornici. Îi văzu pe toți. Și pe Ion Mătieșu din Arada, cu care poate totuși să se încuscrească dacă va scăpa feciorul din prinsoare, și pe Ștefan Trifu, cel cu ochii răi înțepători și mustața spînă, și pe cei doi feciori ai lui Andrei Neagu, și pe Nuțu Mătieșu, și pe Gheorghe, fratele mai mic al lui Ion Mătieșu. Erau amestecați printre oameni și se purtau ca și ceilalți. Răspunse acuma preotului, tare, să-l audă și ei:

— D-apoi gornicii nu-s frați cu noi și de necazuri și de bucurii?... Și tocmai frații să cerce a ne vinde ca Iuda?

Se întrerupse, căci George Nicula, nepotul său, îl apucase de mână, zicînd:

— Unchiașule, eu vreau să te întovărășesc oriunde te duci, chiar și pînă la împăratul!

Horia se înfioră auzindu-l, parcă l-ar fi zgîriat pe inimă. Și, după o clipă de șovăire, îi spuse blajin:

— Lasă, George, că ne ducem noi și singuri... Hai, Cloșcuț!

Porniră în pasul cailor, fără se uite înapoi, pe drumul mai puțin bătătorit, spre Arada. Cînd cotiră după coastă, Cloșca zise îngîndurat:

— Eu nici nu mi-am luat rămas bun de la nimeni, nici măcar de la nevastă-mea, săraca... Dar poate că-i spune nepotu-meu cum am plecat!

Horia nu răspunse. Era bucuros că s-a isprăvit cu bine despărțirea și că au ieșit toate cum le-a plănuit. Nici nu mai voia să se gîndească înapoi, și ca să se ferească de amărăciune, și ca să-și păstreze toate puterile pentru viitor. Deocamdată trebuia să li se piardă urmele. De aceea n-a primit pe nimeni să-i însoțească mai departe și nici n-a spus nimănui, nici celor mai credincioși tovarăși de cruce, unde vor merge și ce au să facă. Chiar Cloșca nu știa nimica.

— Ne abatem oleacă pe-acasă pe la mine, frate Cloșcuț — zise dînsul de-abia cînd ajunseră la cărarea ce suia spre Crîngul Feregetului.

Acolo îi aștepta Iacob Topa și Cîrstea Nicula. Pe ei doi îi alesese Horia să-i fie de pază și de ajutor. Azi-noapte trimisese pe Iacob la Cîrstea, să-i dea de știre să se pregătească.

Nici nu avură a zăbovi deloc. Cei doi stăteau gata, în tindă, cu dăsagii plini de merinde pentru o săptămînă. Cîrstea își luase și pușca, să fie la caz de trebuință.

— Na, înainte, feciori! strigă Horia fără măcar să intre în casă.

Descălecară și dădură drumul cailor, să se întoarcă singuri acasă cînd îi va cuprinde foamea. Trecură prin tindă, încuind ușa pe dinăuntru și ieșind prin dos. Coborîră spre drumul Aradei pînă la marginea pădurii, apoi pe albia unui pîrîu, ca să se șteargă urmele pașilor, urcară pe coastă, în desișul de mesteceni. Ajunseră gîfîind greu în vîrful dealului și urcară pe creastă mereu;

pînă într-o poiană de unde se zărea în vale satul. Zăpada poienii era călcată. Se vedea că umblaseră oameni. Soarele trecuse de amiazi. Un copac prăvălit, chiar la marginea poienii, era curățit de omăt, semn că se mai odihnise de curînd cineva. Se așezară și ei, să poposească puțin și să prînzească. Iacob Topa, înainte de-a porni mai departe, zise liniștit:

— Dumneavoastră să vă lăsați numai în grija mea, că eu vă duc într-un loc unde nici păsările cerului nu vă pot descoperi. E cam departe, tocmai pe Ciusdia din codrul Scorogetului, dar știu că acolo aveți să fiți ca acasă. Am stat astă-vară cu oile acolo și mi-am făcut o colibă boierească și ascunsă de treci pe lîngă ea și nici nu bagi de seamă...

Horia și Cîrstea cunoșteau locurile și se sculară aproape deodată, Cîrstea spunînd cu îngrijorare:

— Apoi să nu mai zăbovim, că ziua-i mică și calea lungă!

Era om cam de vîrsta lui Horia, văr cu dînsul, puțin sperios, dar foarte tăcut și credincios.

— N-ai grije, bade Cîrstea, că doară n-om merge noi azi pînă acolo, că ne-ar apuca noaptea prin păduri și poate să dea dihăniile peste noi. Pînă se înserează bine, tocmai sosim la stîna certegenilor, că nu-i așa departe, și om rămînea să ne hodinim și să ne încălzim, iar mîine de dimineață om porni mai departe!

Începu să fulguiască ușor. Se bucurară că li se acoperă pașii. Merseră voinicește pînă la stîna certegenilor, maseră acolo și a doua zi, aproape pe înserat, ajunseră la Ciusdia tocmai cînd se porni o ninsoare mai mînioasă, cu vînt vijelios care le scutura în spinare toată zăpada înghețată pe crengile copacilor.

— Na, unde ți-e coliba, Iacobe? întreabă Horia, obosit, văzînd că se afundă tot mai tare prin niște

rîpe pe ale cărora margini se clătinau molifţii bătrîni cu rădăcinile întinse în gol ca nişte gheare de balauri.

— Uite-o colo! zise Iacob rîzînd şi arătînd la cîţiva paşi. Degeaba vi-o arăt, că n-o poţi vedea... Veniţi după mine!

Între rădăcinile unui brad uriaş, învăluite cu crengi pe care se aşternuse muşchi bogat, era într-adevăr o vizuină mare cît o tindă de om cu stare. Feciorul dădu la o parte o cracă uscată, aşezată odinioară de dînsul ca să astupe intrarea, şi strigă vesel şi mîndru:

— Ia, mai poftiţi şi pe la noi, oameni buni! Se strecură însă el înainte şi, pînă să se caţere şi ceilalţi după dînsul, adună în mijloc nişte frunze uscate rămase de astă-vară, le acoperi cu găteje subţiri, scăpără din amnar şi aprinse repede un foc peste care mai aruncă şi vreo două cioate ce-i căzură la îndemînă. Ieşi apoi să adune uscături prin apropiere, să poată face o flăcăraie bună, să-şi dezmorţească cu toţii oasele degerate.

În curînd se înnoptă. Apucară să strîngă un morman de lemne, să le ajungă. Vîlvătaia focului umplea coliba, răspîndind o căldură plăcută. Îmbucară cîte ceva şi se întinseră pe jos şi adormiră, avînd grije însă fiecare, cînd se trezea, să mai arunce cîte-o buturugă pe foc, să nu se treacă.

— Numai cu apa e mai greu — adăogă a doua zi Iacob — că trebuie s-o aducem tocmai de la stîna noastră, că acolo-i un izvor bun. Nu-i departe, dar e tare rău drumul!

A treia zi tot Iacob spuse că Cîrstea Nicula ar fi bine să plece înapoi în sat, să mai vadă ce-i pe-acolo şi să mai aducă merinde, să nu rămînă aici fără de-ale gurii, că iarna e greu să găseşti ceva pe-aici. Apoi, cînd

se va întoarce Cîrstea, va pleca dînsul. Şi aşa cu rîndul şi cu săptămîna vor putea ieşi din iarnă cu bine.

Horia adăogă doar că ar trebui cu toţii şi pe rînd să stea şi de strajă, să nu se întîmple totuşi să dea peste dînşii cineva fără veste şi să-i ia ca din oală. Cătanele au să înceapă să-i caute şi prin munţi, cînd vor vedea că nu-i pot găsi. Adevărat că din partea lor mare grije n-ar fi că, dacă nu cunosc locurile, n-au să afle niciodată nici măcar urme de fiare, necum de dînşii. Dar în cele din urmă s-ar putea să poruncească oamenilor să-i caute, care umblă prin munţi ca prin grădinile lor, sau chiar gornicii care cunosc şi mai bine toate ascunzişurile, şi atunci s-ar ivi primejdia.

Pe cînd Cîrstea Nicula pornea spre Albac, fireşte pe altă cale, Horia însuşi ieşi la pîndă, coborî pînă la stînă, cercetă împrejurimile cu de-amănuntul, mai adună şi vreascuri pentru foc... Apoi urmă Cloşca, apoi Iacob.

Seara povesteau pînă tîrziu despre toate întîmplările, făceau planuri şi legau nădejdi. Se hotărî şi Horia să aştepte aici pînă se va potoli toată frămîntarea din ţară, pînă se vor retrage iarăşi cătanele, iar pe urmă sau va încerca să ajungă la împăratul, sau va porni din nou lupta, aşa cum ar fi trebuit să pornească dintîi, asupra verii şi în toată ţara deodată.

Cloşca însă era mereu posomorît şi nu se mîngîia că nu şi-a putut lua rămas bun de la Mărina lui. Avea presimţirea că nu va mai vedea-o niciodată. Lăcrima. Apoi deodată o suduia cumplit pentru că n-a căutat ea să-l întîlnească, fiindcă ea ar fi putut mai lesne, dar se pare că ea nu l-a iubit cu adevărat, de aceea se jura că, de-ar fi să moară, n-are să-i lase măcar un zlot găurit...

Cîrstea Nicula se întoarse peste şase zile cu o mulţime de veşti. La Albac au venit, îndată după ce a

plecat Horia, sumedenie de cătane şi au umblat din casă în casă şi au răscolit peste tot după crăişorul. Baremi casa lui numai că n-au dărîmat-o. Au fost şi la Arada şi prin toate cătunurile, dar n-au stat şi s-au întors la Cîmpeni. Se trimit totuşi mereu patrule prin munţi să caute pe Horia şi pe tovarăşii lui. Se crede c-ar fi vreo sută de oameni împreună cu dînsul. Lumea zice că pădurarul Melzer din Abrud, cel care a împuşcat acum trei ani pe feciorul cel mare al lui Ţiloş, s-ar fi legătuit că el are să prindă pe Horia măcar de-ar fi ascuns în fundul pămîntului şi că ar fi chemat la Arada pe toţi gornicii, să le făgăduiască marea cu sarea dacă i-or da ajutor. Muierea lui Dumitru Todea i-a spus că George Nicula s-ar fi îmbiat şi dînsul să dea ajutor pădurarului, nu ştiu dacă e adevărat, că prea ar fi ticălos. Dealtfel se zvoneşte că împăratul a pus trei sute de galbeni pe capul lui Horia, ca să ispitească şi pe români să-l prindă. Ce-o fi adevărat, nu poate şti, dar e sigur că în Arada sunt vreo treizeci de cătane care tot dau tîrcoale Scorogetului. Din partea lor însă pot dormi fără grije.

Ştirile acestea spulberară deodată speranţele celor doi căpitani. Trebui Iacob să sară că nu trebuiesc ascultate toate minciunile băbeşti.

— Lasă, crăişorule, că vă aduc eu veştile cele adevărate! zise feciorul cînd să plece în sat. Nu-i nici diavolul aşa de negru cum spun oamenii! Numai să luaţi seama pe-aici pînă mă întorc eu!

Era vineri, în ajunul Crăciunului nemţesc. Gerul se mai înmuiase. Ştirile lui Cîrstea, învechite, nu mai păreau atît de mohorîte.

— Apoi cum să nu caute — zise Horia într-un timp — că ştiu ei, domnii, ce-i paşte, dacă nu ne omoară

pe noi! Dar lasă că nici noi nu sîntem de mămăligă și nu le-am face pofta cu una cu două!

Duminecă toată noaptea ninse, încît luni dimineața Cîrstea, dînd să pornească de strajă și să aducă apă, de-abia putu să iasă din colibă, căci zăpada aproape, astupase ieșirea... Cum rămaseră singuri, Cloșca, parcă de mult l-ar fi strîns de gît, întrebă lacom:

— Măi frate Horia, frate de cruce, spune-mi rogu-te, că nu mai pot răbda, de ce n-ai vrut tu să arăți cătanelor poruncile care ți le-a dat împăratul ca să ne facă și pe noi cătane și să stingem pe unguri? Că de-ar fi văzut cătanele scrisul împăratului, cum ar mai fi cutezat să se mai bată cu noi și să ne oropsească dimpreună cu domnii?... Uite, asta nu pricep, frate Ursule, și mult mă roade gîndul că...

— D-apoi crezi tu că pe mine nu mă roade? îl opri scurt Horia ca și cînd ar fi așteptat de mult întrebarea. Of, Doamne, muncitu-m-a și pe mine de-ajuns și m-a chinuit, dar trebuie să tac și să mă perpelesc așa, măcar de-ar fi să mă sfîșie în bucăți cu cleștele înroșite!

Își trase în poală traista de piele, bătută cu ținte galbene, ce o purta și acum mereu în spinare, și scoase mînios un teanc de hîrtii, urmînd:

— De cîte ori m-am ispitit să le arăt, cum ți le-am arătat și ție, măcar ofițerului cela care venise atunci la Cîmpeni. I le-am arătat pe toate celelalte, știi bine, dar pe astea n-am putut, frate Cloșcuț!... N-am putut, că și de le-aș fi arătat, n-ar fi crezut nimeni!... Împăratul mi le-a dat în taină și în taină trebuie să le țin pînă la moarte! Că dacă isprăveam cu bine ce-am început, apoi nu mai era trebuință să le arătăm nimănui, iar cînd s-au întors rău lucrurile, chiar împăratul ar fi spus

că-s numai amăgiri de-ale mele! Uite așa, frate Cloșcuț, uite așa!

Cloșca, neputincios, scrîșni între dinți o sudalmă.

— Acuma însă zadarnic ne perpelim, fratele meu de cruce! adăogă după un răstimp Horia mai amar. Acuma numai împăratul poate să ne mîntuiască după ce s-o mai potoli fierberea. De aceea oi cerca să ajung iar în fața lui și să-i dau înapoi poruncile și să-i cer altele mai bune!

În clipa aceasta se auzi zgomot de pași la intrarea colibei. Cum Horia se întrerupse și vîrî repede în sîn hîrtiile, Cloșca murmură nepăsător:

— Trebuie să fie Cîrstea cu apa!

Dar nici n-apucară să isprăvească, și auziră un glas străin mormăind:

— Bună hodina, oameni buni!

În vreme ce Horia întoarse capul să vadă cine e, Cloșca se uită după arme. Amîndouă puștile erau răzimate dincolo de pălălaia de foc din mijlocul colibei, împreună cu lăncile, alături de dăsagii cu merinde. În deschizătura intrării însă se ivi Nuțu Mătieșu, la spatele căruia sclipeau ochii înțepători ai lui Ștefan Trifu. Pășiră înlăuntru amîndoi cu puști pe umăr, iar după dînșii veniră și feciorii lui Andrei Neagu, de asemenea înarmați.

— Umblați după vînat, măi oameni? întrebă Horia, liniștit, fără a se fi mișcat din loc.

— Apoi musai să umblăm, că trebuie vînat pentru cătane și nu găsim nimic măcar că am și înghețat de cînd tot umblăm! răspunse Ștefan Trifu, frecîndu-și mîinile.

— Așezați-vă și voi să vă mai încălziți, că foc avem, slavă Domnului, numai altele de-am avea! zise Horia uitîndu-se pe rînd la toți patru pînă ce se așezară împre-

jurul focului, Ştefan Trifu lîngă dînsul cu un fecior al lui Neagu, iar Nuţu Mătieşu lîngă Cloşca, cu cellalt fecior.

Cîteva clipe tuspatru îşi frecară mîinile întinse spre flăcări, tăcuţi, uitîndu-se numai la foc. Cloşca, după ce îi cercetă din ochi şi i se păru că n-au venit cu răutate, întrebă deodată ce mai veşti sînt prin sate şi cum o mai duc bieţii oameni acuma că s-a isprăvit rebelia şi au venit înapoi ungurii şi pe deasupra puzderia de cătane.[39]

— Vai de capul nostru — răspunse Nuţu, tot cu faţa spre foc, dar cu coada ochiului la Horia — că numai bieţii oameni ştiu cît rabdă! Şi cum să nu se jeluiască dacă-i atîta amar de cătane în toate satele, că oamenii mai mult prin păduri stau, fugiţi şi îngroziţi de dînşii!

— Lasă, Dumnezeul lor de cătane, că le facem noi şi lor de petrecanie curînd de tot şi-i băgăm în...! sudui deodată Cloşca, cuprins de mînie parcă s-ar fi aflat chiar în faţa duşmanilor.

Iar se auzi afară zgomot de paşi, dar nu mai avură timp să întrebe, căci Ştefan Trifu se şi sculase în picioare, zicînd hotărît:

— Na, măi oameni, voi trebuie să veniţi cu noi la Zlatna, că aşa-i porunca!

Cloşca avu un început de mişcare să sară în picioare pe care însă i-o curmă glasul lui Horia, foarte liniştit:

— Apoi noi am vrut să ne ducem la înălţatul împărat, dar dacă-i porunca aşa, ne-om duce şi la Zlatna, ce să facem!

---

[39] Este vorba de refacerea administraţiei ungureşti, sub pavăza oştilor imperiale.

Vorbind, vîrî mîna dreaptă în sîn să scoată hîrtiile ce le ascunsese. Gornicii se speriară ca și cînd s-ar fi așteptat să scoată pistoale.

— Da ce mai stați, măi feciori? răcni Ștefan Trifu, punînd mîna pe beregata lui Cloșca și răsturnîndu-l pe spate.

Horia izbuti să scoată teancul de hîrțoage din sîn și-l azvîrli în foc tocmai cînd Nuțu Mătieșu îl apucă de piept, silindu-se să-l trîntească la pămînt. Urmă o vînzoleală de gîfîieli, de înjurături printre dinți, de porunci scurte, inconștiente ce-și aruncau unii altora... De-afară atunci intrară spăimîntați și neștiind ce se petrece, Ion Mătieșu cu Gheorghe, fratele lui Nuțu, și cu George Nicula, nepotul lui Horia.

— Unde-i funia, măi Onule? strigă Trifu. Hai, puneți mîna și voi, să-i legăm degrabă!

Peste cîteva minute Cloșca era legat cu coatele la spate și, de aceeași funie, mîna dreaptă a lui Horia.

— Sus, sus și afară, că nu-i vreme de stat! strigă iarăși Ștefan Trifu, cu glas de căprar biruitor.

Se ridicară toți în picioare. Nuțu Mătieșu și feciorul cel mic al lui Andrei țineau capetele funiei cu care erau legați cei doi prinși.

— Nu era nevoie să vă mai trudiți degeaba — zise acuma Horia, îndreptîndu-și cojocul cu mîna slobodă, liniștit ca și cînd nu s-ar fi întîmplat nimic — că doară v-am spus că mergem cu voi unde vreți!... Dar frumos nu e ce faceți, măcar că sînteți gornici și aveți porunci! Să vă ajute Dumnezeu după sufletul vostru!... că alta n-am ce zice!

— Na, destulă vorbă! făcu Nuțu, căutînd să-și ascundă sfiala subt un glas aspru.

Cloșca numai atunci văzu pe George Nicula, cu niște ochi holbați cine știe de ce. Într-o pornire nestă-

pînită de scîrbă îl scuipă drept în față, mormăind cu dispreț:

— Iudă!

Ștefan Trifu ridică brațul să-l lovească și să apere astfel pe George. Cu brațul în sus rămase o clipă, apoi, parcă s-ar fi răzgîndit, răcni mînios:

— Hai, afară, afară, nu mai stați ca proștii să dea peste noi tovarășii tîlharilor!

Pe cînd ceilalți ieșeau din colibă, el își aduse aminte că Horia a zvîrlit în foc niște hîrtii adineaori și se uită după ele. Nu mai văzu nici o urmă. Dar văzu armele și dăsagii și opri pe Gheorghe Mătieșu să le ia, iar el are să ducă dăsagii.

Coborîră cu toții spre stînă. Pe zăpada proaspătă, ninsă abia azi-noapte, se vedeau foarte bine toate urmele pașilor. O colibă de bîrne adăposti la stînă pe gornici și pe cei doi prinși. Pînă să bea apă cu toții și să răsufle, Ștefan Trifu se sfătui cu Nuțu Mătieșu să trimită pe George Nicula în sat, la Arada, să cheme cătanele, să le dea în primire lor pe Horia și să scape de grije. Le era frică să nu întîlnească vreo ceată de țărani de-ai crăișorului și nu numai să le smulgă din mînă prizonierii, dar chiar să-i omoare pe cei care au cutezat să-i prindă.

— Dar pe Cîrstea Nicula unde l-ați lăsat măi Gheorghe? întrebă deodată Trifu, speriat, aducîndu-și aminte de paznicul peste care dăduseră chiar aici, la stînă, și pe care-l chinuiseră pînă ce le-a arătat locul unde stau ascunși căpitanii.

— Apoi o fi fugit! răspunse nepăsător Gheorghe Mătieșu. Că noi l-am păzit de-ajuns, dar dacă am văzut că nu mai ieșiți din colibă, ne-am temut să nu vă fi omorît acolo și l-am lăsat pe Cîrstea și ne-am dus să vedem ce-i!

Trifu se spăimîntă de tot. Era sigur că Cîrstea a alergat să cheme într-ajutor mai mulți oameni și să scape pe Horia. Chemă deoparte pe George Nicula și-i porunci să se ducă repede după cătane. Nuțu socoti însă că tot mai bine ar fi să nu aștepte aici prea mult, ci să coboare în vale pînă la casa lui din hotarul Aradei, că-i mai aproape de sat și nici nu vor fi în primejdie, căci nimeni n-are să știe că sînt acolo.

Chiar așa făcură și, fără a mai pierde vreme, porniră în jos și după-amiazi sosiră la casa lui Nuțu Mătieșu. Ațîțară focul și se odihniră. Numai George Nicula a trebuit să coboare mai departe, să dea de știre cătanelor.

După ce se mai dezmorțiră, Ștefan Trifu luă traista lui Horia și o cercetă și găsi într-însa șapte hîrtii cu porunci împărătești, condei, creion, ceară roșie și pecetea lui. Apoi căută pe Cloșca și află la dînsul șase zloți. În sfîrșit scormoni prin desagi, scoase pe masă toată merindea și se ospătară dintr-însa toți dimpreună, zicîndu-le liniștit și cu glas de glumă:

— Putem să mîncăm aci laolaltă că pe urmă de voi are grije stăpînirea!

Aproape de sfințitul soarelui sosi un ofițer foarte tînăr cu cincisprezece soldați, luară la mijloc pe cei prinși și coborîră în Arada și traseră la primărie, unde mai erau pe-atîtea cătane cu încă un ofițer. Aici fierarul îi aștepta cu lanțuri grele pregătite pentru amîndoi. Ofițerii supraveghează cum îi încătușează la mîini și la picioare, apoi, împreună cu doi ostași de pază, îi încuiară chiar în cancelarie lăsînd și în tindă patru oameni de strajă care să se schimbe din două în două ceasuri.

Cei doi ofițeri ar fi dorit să plece cît mai grabnic cu prizonierii, nesimțindu-se tocmai în siguranță cu numai treizeci de soldați într-un sat unde pînă ieri tot norodul a fost cu trup și suflet de partea lui Horia.

Dar nici plecarea imediată nu era fără primejdii, căci trebuiau să treacă cu convoiul tot prin sate de rebeli în care nu știau dacă este armată destulă, riscînd să fie năpădiți de țărani și să le scape din mîini căpeteniile răscoalei, prinși cu atîta trudă. Pentru orice eventualitate trimiseră un raport scurt comandamentului din Abrud, cerînd porunci.

Astfel rămaseră și marți în Arada, luînd toate măsurile de siguranță. Neprimind nici un ordin în cursul zilei, se hotărîră să plece totuși cu prizonierii, pe răspunderea lor, miercuri dimineața, pe drumul de țară, încadrați de toți oamenii ce-i aveau. Seara tîrziu ajunseră la Cîmpeni, fără nici o încurcătură. Se înfățișară imediat locotenent-colonelului Schultz care era tocmai la cină. Colonelul sări de la masă, îi îmbrățișă încîntat, porunci să-i aducă îndată prizonierii, să se convingă dacă sînt ei și apoi să-i închidă sub pază foarte puternică, pînă a doua zi cînd va lua măsurile trebuincioase după împrejurări.

Schultz ar fi vrut bucuros să-și facă un titlu de glorie din prinderea capilor răscoalei, mai cu seamă că el luase parte de la început la potolirea și combaterea mișcării. Își și pregăti un raport bogat despre peripețiile arestării, socotind chiar să ia un interogatoriu preliminar abil prizonierilor pe care să-l anexeze ca un trofeu. Planul i se încurcă însă cînd, a doua zi, ofițerii îi spuseră că au raportat la Abrud despre prinderea lui Horia și mai cu seamă cînd, pe la amiazi, primi ordinul să trimită pe cei doi prizonieri, cu escortă puternică, astfel ca vineri după-amiazi să sosească la comandamentul grupului de represiune...

De pe la amiazi pe piața Abrudului se îmbulzea o mulțime pestriță de curioși, așteptînd sosirea lui Horia, vestită poporului prin bătăi de tobe, ca o întîmplare

vrednică de toată cinstea și bucuria. Ferestrele ce dădeau spre piață se pregăteau să poată fi deschise repede cînd va apărea convoiul, să îngăduie și fețelor mai simandicoase să se desfete văzînd pe căpitanii iobagilor în lanțuri.

O patrulă de grăniceri secui, cu armele pe umăr, cu căciulile pe ureche, se plimba agale, făcînd înconjurul pieții, schimbînd vorbe de șagă cu orășencele tinere care se simțeau măgulite de atenția uniformelor pompoase.

În vreme ce femeile de rînd ocărau pe valahi și în genere pe toți iobagii și țăranii sălbateci, bărbații discutau grav despre întîmplările răzmeriței, își aminteau momente de teroare din zilele cînd orașul a fost jefuit de români și mai cu seamă de obligația de-a se boteza în legea iobăgească. Cei mai severi criticau metoda inadmisibil de blajină a autorităților și îndeosebi a militarilor de-a trata pe rebeli ca pe niște oameni, cînd în realitate ei nu sunt decît barbarii cei mai fioroși, care nu merită protecția legilor, ci numai țeapa și roata. Un proprietar de mine de aur, foarte roșcovan și foarte burtos, începu chiar să strige în gura mare că, de-ar exista justiție adevărată în țara asta, cei doi tîlhari ar trebui dați pe mîna poporului, îndată ce vor sosi, ca să-i sfîșie în bucăți.

Era aproape trei după-amiazi. Cineva, venind pe ulicioara bisericii, aduse știrea că convoiul a intrat în oraș. Nerăbdarea spori. Se făcu o îngrămădire la gura străzii principale și trebui să intervie patrula de grăniceri să redeschidă calea... Și în sfîrșit apăru un ofițer călare, comandantul escortei. Cei mai mărunți din mulțime se înălțară în vîrful picioarelor sau se înghesuiră să pătrundă mai în față. Ferestrele se deschideau grăbite. Undeva se sparse un geam cu un zgomot strident silind multe capete să se întoarcă enervate.

Convoiul înainta greoi. Horia și Cloșca erau înconjurați de soldați, încît de-abia se vedeau. În mijlocul pieții însă răsună o comandă scurtă și trupa se opri, parcă înadins spre a mulțumi curiozitatea poporului. Zidul de cătane dimprejurul prizonierilor se lărgi. Apăru înaintea mulțimii Horia, cu spinarea adusă, cu fața brăzdată de trudă, cu lanțuri de car în mîini și la picioare, iar în dosul lui, Cloșca îmbătrînit și zdrobit... Cîteva femei porniră a huidui pe ungurește. Atunci însă un bătrîn înalt, cu plete lungi ninse, strigă românește către cei dimprejur:

— Iacă, au pus ghearele acuma și pe bietul Horia și pot să-l mănînce fript, nu i-ar mai ierta Dumnezeu din ceruri!

O unguroaică grasă și roșie, suflecată ca o bucătăreasă harnică, se cătrăni urît și se răsti la bătrîn:

— Ba să-l mîncați voi pe Horia, că voi l-ați poreclit crăișor și v-ați fălit cu dînsul!

Un grup de unguri dimprejur aprobă cu zel apostrofa femeiei. Bătrînul însă răspunse amenințător:

— Luați seama, măi ungurilor, că nu se știe cum se învîrtește roata norocului și poate să plătiți amar ce faceți acuma!

Patrula de grăniceri era tocmai alături. Strajameșterul auzi amenințarea și puse mîna îndată pe bătrînul revoltat, întrebînd:

— Cum te cheamă?

— Ion Popa Crisănuță din Bistra!

— Na, să vii cu noi să te spovedești! adăogă strajameșterul, făcînd un semn patrulei care-l înconjură îndată și-l scoase din mulțime.

Întîmplarea cu bătrînul însă trecu nebăgată în seamă. Lumea era cu ochii și cu gîndul la cei doi prizonieri. Cloșca, pusese capul în piept, obosit de toate

Horia, dimpotrivă, privea cu ochii rătăciți peste mulțimea din ce în ce mai zgomotoasă. Apoi deodată ochii lui se aprinseră de o lucire stranie și rămaseră pironiți asupra unei ferestre din care se uitau la dînsul două capete de femei. Erau vreo douăzeci de pași pînă la fereastră și totuși vedea bine ochii mari și umezi în care simțea căldura domniței de odinioară și care, chiar acuma, îi mîngîiau inima și-l făceau să uite și suferințele, și umilințele trecute și viitoare.

— Mamă, se uită la tine Horia! zise deodată glasul de argint al fetei. Tu nu vezi?... El e cel care ne-a salvat deunăzi, în Bistra, din mîinile iobagilor, nu-i așa?

— Da, el e... — murmură femeia foarte moale, fără să întoarcă ochii; și adăogă după o mică pauză, mai domol, mai înduioșată, ca pentru sine: Crăișorul!

CAPITOLUL X

ROATA

Șaptezeci de grăniceri secui porniră în zorii zilei de Anul nou 1785 din piața pătrată și pustie a Abrudului, să escorteze pe Horia și Cloșca pînă la Bălgrad. Ningea cu fulgi leneși, moi, tăcuți. Cismele soldaților se scufundau în zăpada proaspătă, fără zgomot, parc-ar fi umblat în puf. Numai lanțurile celor doi prizonieri scînceau înăbușit tîrîndu-se.

Ninsoarea nopții ștersese liniile șcselei. Ofițerul călare, în capul convoiului, se temea să nu se rătăcească și la fiecare cotitură oprea să se orienteze, lăsînd pe oameni să mai răsufle. Drumul însă era greu, cu urcușuri repezi. Se făcu amiazi pînă să ajungă în vîrful muntelui și fără să fi întîlnit măcar un suflet de om. Grănicerii asudau și înjurau. Un căprar mustăcios își blestemă soarta care l-a pedepsit să n-aibă odihnă nici măcar în ziua de Anul nou din pricina unor tîlhari pe care mai bine i-ar fi spînzurat unde i-au prins, în loc să-i poarte cu alai ca pe niște grofi. Cîțiva soldați începură să suduie pe cei doi prizonieri, în vreme ce alții îi compătimeau.

Tocmai seara, pe întunerec, sosiră în Zlatna, rupţi de oboseală. Comandantul garnizoanei încercă să afle de la prizonieri vreo taină deosebită spre a-şi cîştiga meritele în faţa comisiei speciale de judecată ce aştepta la Bălgrad.

— Sînt nişte scelerați fără pereche! declară ofiţerul cînd îşi dădu seama că se trudeşte în zadar.

A doua zi convoiul plecă înainte. Soldaţii, odihniţi, erau mai veseli. Căprarul mustăcios avusese chiar răgaz să facă o coroană de nuiele, în formă de roată, pe care, în momentul plecării, o puse în capul lui Horia, strigînd:

— Uite craiul valahilor!

Grănicerii făcură mare haz de gluma căprarului. Pînă şi ofiţerul rîse pe sub mustăţi, încîntat de isteţimea oamenilor săi.

Astfel drumul de la Zlatna la Bălgrad, deşi mai lung, îl făcură în mai puţină vreme. Fiind duminecă, prin satele româneşti iobagii se uitau lung după cătanele multe care însoţeau doi bieţi români cu lanţuri la mîini şi la picioare. Căprarul glumeţ însă avea grijă să le explice în batjocură:

— Horia!... Craiul vostru!... Uite, Horia!

Înainte de-a intra în Bălgrad ofiţerul porunci căprarului să arunce coroana din capul prizonierului. Chibzuise în sine îndelung asupra acestei probleme şi, pentru orice eventualitate, hotărî că-i mai bine să se păstreze seriozitatea cuvenită, chiar dacă e vorba numai de un tîlhar valah.

Convoiul trecu pe strada principală a oraşului pînă în piaţa mare unde o mulţime mînioasă şi gălăgioasă aştepta pe capii ţăranilor. Erau, în afară de gloata obişnuită care cască gura, mai cu seamă mărunţi nobili rurali, fugiţi aci de groaza iobagilor răsculaţi.

Umpluseră Bălgradul și Aiudul cu vaietele și plîngerile lor în speranța unor despăgubiri care să-i salveze din mizeria în care, cei mai mulți, se aflaseră înainte de rebelie. Înjurau cumplit, răcneau și se repezeau asupra convoiului parc-ar fi vrut să sfîșie pe prizonieri împreună cu escorta lor. Mulțimea îi întovărăși pînă subt poarta cetății unde o gardă militară puternică puse capăt pornirilor răzbunătoare risipind pe gălăgioși.

Comandantul convoiului decălecă țanțoș în fața pavilionului galben în care se afla generalul. Strînse mîinile cîtorva ofițeri, încîntat parc-ar fi răspuns la felicitări, și pe urmă intră să-și facă raportul.

În mijlocul grănicerilor cei doi prizonieri stăteau zdrobiți de osteneală, nemișcați, privind cu ochii goi care parcă nu vedeau nimica.

După un răstimp, comandantul escortei reapăru însoțit de un ofițer mai bătrîn. Prizonierii avură o tresărire ca și cînd ar fi fost mulțumiți că a venit sfîrșitul. Dar cei doi ofițeri se opriră pe scara pavilionului, vorbind, arătînd deseori spre ei și parcă mai așteptînd ceva. În cele din urmă sosi un grup de soldați să primească pe Horia și Cloșca. Ofițerul cel bătrîn dădu mîna cu cel de la grăniceri, făcu un semn soldaților care înconjuraseră pe prizonieri și porni cu ei spre poarta pe subt care tocmai intrase convoiul în cetate. Patru oameni încadrară pe Cloșca și urcară pe parapet pînă deasupra porții, la celula în care avea să fie instalat împreună cu doi soldați de pază înlăuntru și alți doi afară.

— Na, Horia, să isprăvim și cu tine! zise ofițerul întorcîndu-se singur la soldații ce rămăseseră subt poartă cu crăișorul.

Rostise cuvintele acestea atît de blajin că Horia ridică ochii şi mormăi:

— Dumnezeu să vă dea sănătate...

Porniră înapoi pe drumul măturat de zăpadă, traversînd incinta cetăţii, coborînd pe lîngă catedrala catolică, pînă la poarta cea nouă dinspre miazănoapte. Lîngă cămăruţa corpului de gardă pătrunseră într-un gang întunecos, al temniţelor. Cea dintîi uşă pe dreapta era deschisă, aşteptîndu-şi omul. Ofiţerul intră în celulă, se uită împrejur, la gratiile groase cît braţul, de la ferestruica dinspre şanţul de apărare. I se păru tot în ordine şi zise scurt către Horia:

— Na, aici...

Doi soldaţi instruiţi rămaseră cu prizonierul, uşa de stejar se închise. Afară ofiţerul mai spuse ceva soldaţilor de pază.

— Of, Doamne, mulţumescu-ţi că am ajuns şi aici! murmură Horia suspinînd.

Se lăsă în colţ, grămadă, parcă picioarele nu i-ar mai fi putut purta trupul. Gemu cîteva minute în neştire. Cei doi paznici se uitau la el nedumeriţi. Aveau porunci straşnice să nu vorbească nici între ei, nici cu prizonierul. Se plictisiră însă curînd, mai ales din pricina gemetelor care nu mai conteneau. Erau saşi. Întîi vorbiră între ei, în şoaptă, să nu-i audă cei de-afară şi să-i pîrască. Se simţeau mîndri că păzesc pe Horia a cărui faimă umpluse Ardealul pînă în cele mai proaste cătune. Dar omul nu le făcuse impresia ce o aşteptaseră dînşii. Li se părea slăbuţ, neputincios, urît, murdar, pe cînd ei crezuseră că trebuie să fie o namilă fioroasă care să mănînce numai tocană de carne de ungur şi în faţa căruia să îngheţe chiar şi cătanele. Ca să-şi astîmpere nedumerirea, unul întrebă:

— Trebuie să fii tare trudit?... Veniţi de departe?

— Ba numai de la Zlatna — zise Horia încet, sfîrşind cu un oftat.

— Apoi nu-i aşa departe...

— Nu, dar lanţurile aestea... Ş-apoi de-o săptămînă sîntem tot pe drumuri şi tot prin omăt şi tot flămînzi... Dar aşa ne-a fost scris se vede!

Din gura paznicilor află Horia că împăratul a trimis anume pe nişte grofi şi generali nemţi care să-l judece pe dînsul după dreptate şi că nu l-a lăsat pe mîna domnilor ca să-l sfîşie...

Cuvintele acestea fură ca un balsam pentru sufletul lui Horia. Îşi ascunse bucuria, să nu observe soldaţii, dar inima lui iar se umplu de nădejdi. Cei doi paznici încercară să-l descoase şi ei: dacă-i adevărat că a vorbit cu împăratul, că împăratul i-a poruncit să stîrpească pe nobili, cum se spune? Horia dădu răspunsuri în doi peri. De o săptămînă toată lumea caută să-i smulgă taine şi lucruri; de-abia s-a putut feri, mulţumindu-se să declare că nu ştie nimic, că n-a văzut nimic...

Un lăcătuş veni mai tîrziu să verifice cătuşele prizonierului şi să le ajusteze eventual. Paznicii saşi fură înlocuiţi cu doi secui, tineri, morocănoşi, tăcuţi. Horia se ghemui în colţul lui şi se sili să adoarmă.

Nu izbuti să închidă ochii toată noaptea, deşi simţea crîncen oboseala în toate mădularele. Ajuns în sfîrşit la o ţintă, gîndurile lui, hărţuite fără odihnă vreme de o săptămînă, căutau singure să se limpezească, să alunge toropeala, să privească în faţă întîmplările. Era obişnuit să chibzuiască şi să stea de vorbă cu sufletul său.

Din clipa cînd gornicii l-au surprins în coliba de pe Scorogetul, n-a avut decît un singur simţămînt: că aşa trebuia să se întîmple, că numai astfel se putea

isprăvi... Se mira în sine cum n-a întrevăzut el de la început acest sfîrşit, adică cum nu l-a ştiut lămurit, căci de presimţit l-a presimţit mereu. Şi totuşi nu-i părea rău de ce s-a făcut. Îşi zicea că acuma a ajuns zvonul pretutindeni despre necazurile şi dorurile românilor şi vor trebui să se gîndească cei mari să le lecuiască.

La dînsul însă nu s-a gîndit deloc şi nici nu s-a întrebat ce-i poate aduce ziua de mîine. Nici măcar visul cu căpitanul iobagilor din poveste nu l-a mai avut. O săptămînă încheiată n-a făcut decît să se închidă în sine. La fiecare popas a trebuit să sufere cîte-un interogatoriu. Fiecare ofiţeraş se credea îndeajuns de isteţ să-i smulgă taine. La Abrud l-au ţinut mai toată noaptea cu întrebări şi ademeniri şi cu ghionturi şi cu sudălmi. Colonelul ţinea morţiş să aibă şi meritul unui interogatoriu deplin lămuritor, după ce avea izbînda de-a fi reuşit să-i prindă pe amîndoi corifeii. În Zlatna l-au pus faţă în faţă cu feciorul său Ion, întemniţat acolo de cîteva zile. Dar feciorul, ca şi dînsul, nu ştia nimica.

Era sigur că aci, în Bălgrad, va trebui să îndure un nou şir de întrebări înainte de-a i se hotărî soarta. Vestea cu judecătorii trimişi anume de împăratul schimba deodată înfăţişarea lucrurilor. Dacă împăratul vrea să facă într-adevăr dreptate, atunci...

Nu îndrăznea să meargă pînă la capăt cu speranţele, precum pînă azi n-a mers pînă la capăt cu gîndurile negre. Îşi dădea seama că întîmplările acestea trebuie să aibă o încheiere, că uşa trebuie să se închidă peste ele, dar nu vroia să se gîndească la încheiere şi nici nu putea.

În trei zile se obişnui cu temniţa. Soldaţii se schimbau mereu şi, fiindcă se nemereau şi guralivi, afla

întîmplările de-afară, nu numai din cetate, dar și din oraș și din țară.

Se așteptase de a doua zi să înceapă procesul sau cel puțin cercetările cu dînsul. N-a început nimic. S-a mirat. O clipă a avut chiar fîlfîiri de noi nădejdi. De la paznici însă a auzit pricina: contele Iankovits, comisarul împăratului însărcinat cu represiunea răscoalei și cu liniștirea spiritelor, e bolnav în pat, fără sorți de a se face bine mai curînd de opt zile... Peste opt zile, cînd să înceapă investigațiile, se îmbolnăvi generalul Papilla, ajutorul contelui. Altă amînare.

În sfîrșit după trei săptămîni, într-o marți seara, profosul temniței, un strajameșter bine hrănit, anunță pe Horia să ia seama să se curețe frumos că mîine are să meargă la judecată în fața înaltei comisiuni aulice. Parcă i-ar fi spus că mîine poate să plece acasă, atît de mult se învioră Horia și toată noaptea, ca un copil, se gîndi cum să se prezinte mai bine înaintea judecății. Spre mulțumirea lui, strajameșterul îi trimise dimineața un soldat să-l radă și să-l tundă, ca să nu se sperie comisia de mutra lui sălbătăcită.

În clipa cînd intră în sala de judecată și cînd văzu pe contele Iankovits simți deodată că orice speranțe sînt de prisos și să sfîrșitul nu poate aduce decît moartea cea mai crîncenă. Nimica nu-i îndreptățea simțirea aceasta ciudată. Sala era caldă, prietenoasă. La un birou scump, încărcat cu hîrțoage, ședea un domn bătrîn, cărunt și la păr și la mustăți și la barbă, cu o privire liniștită, aproape binevoitoare. Lîngă el, în picioare, un general uscățiv, înalt, sever ca înfățișare, dar blînd la vorbă. Horia auzise despre el, în închisoare, că ar fi chiar român. Amîndoi îl priviră lung, cu o vădită curiozitate. În vreme ce la altă masă niște scriitori îi verificau semnalmentele, dom-

nii vorbiră chiar despre dînsul: contele Iankovits observa că n-are deloc o înfățișare banditească, cum se aştepta după povestirile lumii; dimpotrivă i se părea inteligent și simpatic.

— Altfel nici n-ar fi putut avea influență asupra poporului — adăogă contele bătrînește, ca o explicație pentru sine.

Interogatoriul începu îndată. Generalul îi punea întrebările și-i atrăgea mereu atenția să se uite la domnul conte cînd răspunde.

Tocmai fiindcă avea presimțirea că totul e în zadar, Horia recurse iarăşi la tăgada simplă, încăpățînată. După cel dintîi asemenea răspuns, contele îi spuse aspru că negînd nu înseamnă a se apăra. Sunt zeci de martori și sute de dovezi despre vinovăția lui. Mărturisind sincer, bărbătește, în afară că ar fi o atitudine vrednică de un om de treabă, ar folosi descoperirea adevărului întreg care să înlăture zvonurile murdare ce și-au făcut drum în lume. Avertismentul fu zadarnic, Horia rămase neclintit la tăgadele lui și numai cînd generalul stărui să nu abuzeze de bunăvoința comisiei, zise foarte liniștit:

— Apoi, măria voastră, eu aș vrea să vorbesc cu înălțatul împărat ca să-i spun tot din fir în păr, că majestatea sa ne cunoaște necazurile și nevoile!

Amîndoi domnii se uitară la el aproape consternați. Și ei, ca toată lumea, cunoşteau zvonul despre complicitatea împăratului. Contele Iankovits își redobîndi sîngele rece și rugă pe generalul Papilla, care făcea și oficiul de tălmaci, să întrebe cum își închipuiește acuzatul că majestatea sa s-ar coborî să stea de vorbă cu dînsul acum mai ales cînd a săvîrșit atîtea ticăloșii de s-a spăimîntat o țară întreagă?

Horia însă nu mai răspunse. Cu cît se uita la cei doi domni cu înfățișarea bună, cu glasurile blînde, cu atît simțea mai lămurit ce trebuie să vie. Ba la sfîrșitul audienței mirosul de carne arsă, care-l supărase odinioară în vis, începu să-i aburească în nări atît de puternic, parcă undeva, aproape, un om ar fi fost prăjit de viu, încît se minuna că nu-i aude și vaietele.

Ieșind, în anticameră, dădu ochii cu Cloșcuț, tuns, ras și el ca pentru sărbătoare. N-au mai putut schimba nici o vorbă de cînd au fost prinși. Se înțelegeau și din ochi. În privirea lui de-acuma a citit toate gîndurile care se frămîntau în sufletul său.

Peste cîteva zile fu chemat din nou în fața judecății, cu noi întrebări și cu aceleași răspunsuri. Horia însă se simțea din ce în ce mai liniștit și mai împăcat. Din clipa cînd și-a dat seama că trebuie să moară, orice grije i-a pierit. Nici de dureri și nici de moarte nu i-a fost frică niciodată. Ș-apoi își aducea mereu aminte că demult, dinainte de-a fi început a se zbuciuma pentru alții, și-a zis cu hotărîre că ar îndura moartea cea mai cumplită numai să știe că astfel s-ar face dreptate și românilor... Amărăciune ar fi avut doar că pe urma răzmeriței s-ar putea să fie și mai rău pentru oamenii oropsiți. Dar cumpănind toate bine și îndelung își zicea că mai rău nu poate să fie. Întîi pentru că toate relele au fost încercate pe spinarea românilor și deci anevoie s-ar putea născoci vreo răutate nouă; pe urmă rebelia a arătat lumii întregi că e o racilă mare aici care nu mai poate dăinui căci altfel focul nu se va stinge de tot niciodată. Poate că va mai fi un răstimp de răstriște, vor suferi unii ca și dînsul, dar pe urmă va să vie și începutul vindecării.

Apoi într-o zi, un soldat paznic îi spuse că a fost prins și Crișan și, adus aci, e închis sub clădirea cea veche unde fusese mai de mult garda. Abia sosit, l-au și chemat la judecată și ar fi spus tot, verde, fără a tăinui nimica, încît s-au și speriat domnii de atîta franchetă. Despre asta se convinse și Horia însuși căci, la a treia ascultare a lui, cum tăgăduia ceva, i se scotea în față mărturisirea lui Crișan. I se părea și firesc din partea fostului soldat să spună tot ce știe. Dar dacă ar face și el astfel, cine știe ce s-ar întîmpla?

Peste cîteva zile însă, ca din senin, fu înștiințat că trebuie să plece undeva. Strajameșterul însuși nu știa unde și pentru ce. Așa a venit porunca. Și în ziua de 5 februarie fu pornit, împreună cu Cloșca, subt paza unei escorte de soldați, pe jos, la drum. Tocmai cînd ajunseră în Vințul de jos înțelese: s-au răspîndit zvonuri că Horia se află, ce e drept, în Bălgrad, dar nu în temniță, ci ca oaspe al generalului... Spre a dovedi lumii că Horia și Cloșca sînt în lanțuri și tratați cum merită răufăcătorii, contele Iankovits i-a trimis prin satele de pe Mureș, să fie arătați poporului în halul în care sînt aievea. Așa apoi au fost purtați zece zile de la Vinț în jos prin Șibot, Binținț, Orăștie pînă la Deva, iar de-acolo înapoi, pe celălalt țărm al Mureșului, prin Șoimuș, Bobîlna, Geoagiu, Inuri, Vulperu. Pretutindeni iobagii erau chemați să vadă pe Horia și Cloșca în lanțuri ca tîlharii, să le treacă pofta de-a se mai ridica împotriva ungurilor și a domnilor, oricine i-ar îndemna și ori cu ce i-ar ademeni...

Pe drum, în vreme ce erau batjocoriți în fața oamenilor, Horia totuși a auzit că tocmai în ziua cînd i-a pornit pe dînșii de la Bălgrad, în Zlatna a fost o sărbătoare mare ca să răsplătească stăpînirea pe cei

şapte care l-au prins pe dînsul şi pe Cloşca. A fost chiar guvernatorul ţării şi le-a împărţit cîte optzeci de galbeni fiecăruia şi le-a mai dat hrisov că pe viitor sunt scutiţi de iobăgie. De asemenea a mai dăruit treizeci de galbeni şi o medalie protopopului Adamovici care l-a prins pe Ursu Uibaru. Au fost aduşi oameni la serbarea aceasta din toate comitatele de prinprejur şi din toate satele care au luat parte la răscoală, ca să se minuneze cu toţii cum sînt răsplătiţi cei credincioşi cîrmuirii.

— Aşa or fi chemaţi oamenii şi cînd m-or omorî pe mine ca să vadă cum sînt pedepsiţi cei care umblă după dreptate — îşi zise Horia.

De-abia se aşeză din nou în celula lui că un paznic îi şi spuse cum că Crişan s-a spînzurat în temniţă cu curelele de la opinci, că s-au făcut cercetări să se afle cum s-a putut întîmpla aşa ceva şi că strajameşterul a şi fost pedepsit foarte aspru pentru că nu i-a pus de pază şi înlăuntru.

— Ia seama, să nu faci şi tu vreo poznă d-astea că-i vai de sufletul nostru! încheie soldatul, înfricoşat, dar cu un zîmbet omenesc.

Dealtfel Crişan nici aşa n-a scăpat de pedeapsă, căci a fost osîndit să fie tîrît afară din cetate şi acolo trupul lui să fie tăiat în patru bucăţi care să se puie pe roate, în satele unde a făcut mai multe fărădelegi. Şi osînda s-a împlinit întocmai, acum trei zile.

Horia îşi cunoştea de-acuma soarta şi o aştepta tot atît de liniştit. În temniţele din Bălgrad ştia că se mai află peste o sută de oameni închişi, mai cu seamă dintre cei ce au fost fruntaşii rebeliei. Cu cît va fi mai crîncenă osînda lui, cu atît poate să scape mai uşor ceilalţi.

Mai fu ascultat de trei ori, confruntat cu mulţime de oameni — şi se mărgini mereu a răspunde că nu

știe nimica. A șasea oară cînd fu chemat, i se spuse că e pentru ultima oară. Din nou generalul îi ceru să spuie adevărul căci numai așa poate nădăjdui să aibă o pedeapsă mai blîndă; tăgada lui va fi socotită ca o ticăloșie mai mult peste cele ce le-a săvîrșit, precum s-a dovedit din sutele de mărturii ale unor oameni de treabă cît și ale complicilor lui. Mai dîrz ca oricînd, Horia repetă că e nevinovat, nu știe nimica, n-a făcut nimic. Atunci contele Iankovits se ridică în picioare, urmat de toți cei prezenți, și declară solemn că acuzatul Ursu Nicula zis Horia va fi judecat și condamnat ca tulburător al ordinei publice dacă nu va aduce dovezi puternice de nevinovăție față de mărturiile grave ce s-au ridicat împotriva lui în cursul procesului. O clipă Horia îngălbeni ca și cînd s-ar fi aflat înaintea călăului. Apoi răspunse potolit:

— Dovezi împotriva mărturiilor nu pot aduce, dar vinovat nu mă simt cu nimica, iar pentru rebelia care s-a întîmplat mă rog în genunchi la măria voastră să-mi îngăduiască să vorbesc cu înălțatul împărat...

Enervat, contele porunci să fie scos afară acuzatul și nici să nu se mai facă mențiune în procesul-verbal despre cererea lui necuviincioasă și ofensatoare pentru maiestatea sa.

Peste două zile, în după-amiaza de 26 februarie, trupele cetății fură înșirate în fața pavilionului gărzii, Horia și Cloșca, încadrați de cîte patru soldați, fură aduși în fața trupelor, apoi generalul coborî, înconjurat de ofițeri, și trîmbițele sunară prelung. Generalul făcu un semn, un ofițer ieși în fața acuzaților și le citi nemțește osînda. Era ger mare și osînda lungă. Ca să nu înghețe degetele soldaților pe arme, generalul întrerupse citirea o clipă și îngădui trupelor să

asculte în repaos urmarea. Apoi maiorul Ortmayer, cel la care fusese odinioară Cloşca după dreptate, scoase din buzunarul mantalei o foaie de hîrtie și, apropiindu-se de cei condamnaţi, le citi sentinţa şi pe romîneşte ca să o priceapă. Amîndoi ascultară neclintiţi, privind numai foaia de hîrtie din mîna ofiţerului. Cînd ajunse spre sfîrşit, maiorul ridică glasul:

„Prin urmare Horia, altfel numit şi Ursu Nicula, şi Ion Cloşca, dovediţi a fi pe de o parte răufăcători cumpliţi care au săvîrşit omoruri şi prădăciuni, iar pe de altă parte turburători îndrăzneţi ai liniştei şi siguranţei publice, în conformitate cu Codul penal theresian, articolul 62 despre turburări şi răzvrătiri, şi articolul 90, despre tîlhării, pentru crimele acestea vor fi duşi la locul obişnuit de supliciu şi acolo li se vor frînge cu roata toate membrele corpului, începînd de jos în sus, anume întîi lui Ion Cloşca şi apoi lui Horia altfel numit şi Ursu Nicula, şi în acest chip vor fi trecuţi din viaţă la moarte; trupurile lor se vor despica şi tăia în patru bucăţi, capul şi părţile corpului urmînd a fi puse pe roate la încrucişări de drumuri în comunele unde au săvîrşit cruzimile cele mai scelerate, iar inimile şi intestinele lor vor fi îngropate în locul supliciului.

Sentinţa aceasta s-a dat la 26 februarie 1785 ca o pedeapsă mult meritată pentru ei, iar pentru alţii asemenea lor ca să o aibă drept pildă şi înfricoşare."

— Aţi înţeles? întrebă pe urmă maiorul.

— Înţeles — răspunseră amîndoi deodată şi parcă cu acelaşi glas slab.

Generalul făcu alt semn. Trîmbiţele sunară iarăşi. Osîndiţii fură duşi în celulele lor, trupele se retraseră în căzărmi şi în curtea cetăţii se făcu linişte.

Horia nu simţise frigul cît a ţinut citirea osîndei. Numai cînd s-a pomenit iar în celula lui, i s-a părut că se înăbuşă de căldură. S-a aşezat jos, tăcut, fără să se uite măcar la cei doi soldaţi care îl compătimeau. Nu-şi mai aducea aminte din sentinţă nimica, parcă ar fi auzit cuvinte străine, fără înţeles. În suflet însă simţea tot şi, ca să-şi aline sfîşierea, începu să morfolească rugăciuni, închinîndu-se mereu şi bătînd mătănii. Murmura vorbele, dar în inima lui ruga pe Dumnezeu numai să-i dăruiască puterea şi tăria să îndure tot ce va veni fără frică şi fără cutremur, aşa precum a îndurat toate pînă azi.

Apoi spre seară îşi redobîndi liniştea, atît de mult că paznicii vorbiră cu dînsul despre moartea lui ca şi cînd ar fi fost vorba de ceva obişnuit şi chiar fără însemnătate. Un soldat îi spuse că, de vreo două luni, a venit la Bălgrad un călău foarte iscusit, anume Grancea Rokoczy care a fost înainte călău oficial la Sebeş. Se zice că a fost adus înadins pentru că va avea mult de lucru aici cu rebelii şi va putea cîştiga mai bine; de-aceea şi-a luat şi doi ucenici, de asemenea învăţaţi în toate tainele şi apucăturile meseriei. Horia recunoscu că un călău bun e mare lucru, deoarece s-au văzut întîmplări cînd osînditul n-a putut fi omorît din pricina călăului care nu-şi cunoştea meşteşugul cum trebuie... Soldaţii, feciori tineri, mărturisiră că ei n-au văzut încă nici o execuţie cu roata, ba unul din ei nu văzuse nici un fel de execuţie, nici măcar o tragere în ţeapă. Horia, umblat prin lume, le povesti o întîmplare cu unul frînt cu roata la Cluj, demult... Povestirea lui făcu pe un paznic să exclame:

— Doamne, măcar de-aş fi de serviciu şi în ziua execuţiei!

Exclamația parcă-i dezmetici pe toți trei. Toți își aduseră aminte că e vorba de moartea unuia dintre ei și se rușinară. Nu mai zise nimeni nimica și convorbirea se încheie cu oftări. Întîi oftă Horia, apoi paznicii pe rînd...

A doua zi, pe la amiazi, veni în celula lui Horia preotul Nicolae Rațiu. Horia îl cunoștea deși nu-l mai întîlnise de cîțiva ani. Era popa din Maerii Bălgradului, vestit ca om sfînt și de omenie. Văzîndu-l acuma, se cutremură: poate că a sosit clipa și încă nu i-au spus... Preotul îl liniști cu minciuna pioasă că nu se știe încă ziua cea grea, deși el știa bine că pentru mîine dimineață a fost hotărîtă execuția. Totuși, fiindcă viața îi atîrnă azi numai de un fir de păr, a venit, cu îngăduința mai-marilor, să-i fie de ajutor și să-i culeagă dorințele cele din urmă, cum se cuvine creștinește. Sufletul lui Horia se înmuie în fața preotului. Și, după ce îi ascultă cuvintele de îmbărbătare, întocmiră împreună testamentul astfel:

„Horia Vasilie, policra Nicula Ursu. Anii vieții sale 54. Muierea lui Ilina, feciori: Ion 14, Luca 6 ani. La toate cele nu știe nimic. Oamenii care l-au prins: Mătieș Nuțu, Mătieș Onu, frate-său Gheorghie, Trifu Ștefan, a lui Neagu Andrei doi feciori, Simion cu frate-său; îi iartă cu toată inima. Nicula Ion a neamțului, meșterul care a făcut biserica în Țîzeri, 44 de florinți am fost chezaș și eu am plătit la fibirău din Zam, numele lui Sambo Dănilă. La Șuteu Toader din Ciucea, și șade la Țîzeri, 10 florinți, și mi-au dat 10 horgoși și au mai rămas 6 și 2 marieși. Satului Ciucea am fost dator 170 florinți, pe mine au căzut banii groșilor 22 florinți și i-am dat în mîna lui Petrișor Luca, fiind birău, și într-a lui Brudașcă Mihai fiind față Ciuceanu Toader; în casa mea i-am dat banii pe deplin. Iară din banii

cosirii au fost pe mine și pe Florea 10 florinți, și au luat de pe mine 14 florinți Petrişor Luca; acei 10 florinți am fost pe cosire, iară cei 4 florinți să meargă pe cei 18 groși, și 2 cărți, care am dați 6 florinți să meargă acolo. Cu alta nu mai sînt dator nici la groşi, nici la cosire. Cartea care iaste de la înălțatu împărat se află la Nicula Petre și la Nicula Cîrstea, tipărită pe 7 coale pentru biserici, nemțește, grecește și serbește.

Aceste mai sus scrise am primit din gura lui Eu Popa Nicolae Raț, paroh, Maerii Bălgradului, neunit."

După plecarea preotului, Horia se simți mai singur ca totdeauna în viață. Soldații de pază păreau muți, nu mai vorbeau nici între ei, nici cu dînsul. Un răstimp nu băgă de seamă, dar cînd își dete seama, fu cuprins de groază așteptînd din moment în moment să vie cineva și să-i poruncească să meargă la moarte. Numai seara se mulcomi, mai ales cînd un paznic nou spuse, pe nemțește, tovarășului său că împăratul poate să ierte chiar pe cel mai mare criminal și să-i dăruiască viața.

Măcină toată noaptea cuvintele soldatului parc-ar fi fost cuvinte de evanghelie. Adormi tocmai spre ziuă și numaidecît se visă la nunta lui Petre Nicula, în Vidra, care a ținut trei zile cu chef mare, cu veselie rară de pînă și Horia s-a îmbătat leucă. Prin somn mormăia și rîdea atît de tare parc-ar fi fost treaz, de se minunară și paznicii.

Dis-de-dimineață un lăcătuș, însoțit de un căprar semeț, veni să-i scoată lanțurile de la mîni și de la picioare. În vreme ce lăcătușul lucra bombănind, Horia întrebă:

— Așadară azi are să fie...?

— D-apoi altfel de ce ți-ar lua fiarele? se răsti căprarul ursuz. Azi, azi! Poți să și zici ocinașele!

— Na, bine — mumură Horia liniştit, parc-ar fi fost vorba de altceva.

Peste vreo două ceasuri se ivi popa Nicolae, dar acuma cu patrafirul după cap. Horia îngenunchie fără să mai aştepte vreo vorbă şi ascultă pierdut rugăciunile pe care preotul le spunea mai limpede ca totdeauna, încît fiece cuvînt îi cobora în inimă şi în acelaşi timp i se tipărea în minte ca şi cînd ar fi vrut să rămîie acolo în vecii-vecilor.

— Na, hai să mergem că ne aşteaptă ceilalţi! zise apoi deodată preotul, dar din pricina emoţiei, cu un glas atît de lumesc parcă l-ar fi poftit la o plimbare de plăcere.

Un soldat deschise uşa şi ieşiră în gang unde Horia îşi aduse aminte că nu şi-a luat căciula. Cellalt paznic însă i-o puse în cap, strîmb.

— Şi dacă mergeam fără cuşmă, tot acolo-i — zise dînsul foarte încet, încercînd să zîmbească, dar oprindu-se înfricoşat de ceva.

Subt poartă, în mijlocul unui grup de soldaţi, stătea Cloşca, cu obrajii pămîntii şi, în ochi, cu o privire care nu se dumirea deloc.

Un glas ascuţit ţipă o comandă scurtă. Soldaţii înţepeniră, apoi se înşirară astfel că preotul rămase la mijloc între cei doi osîndiţi. Altă comandă scăpără şi convoiul se puse în mişcare, ieşind pe poartă afară. Drumul cotea la stînga îndată, pe lîngă şanţul cetăţii, foarte puţin întrebuinţat, zăpada de-abia era bătătorită şi desigur numai de o trupă de soldaţi care o fi plecat să păzească ordinea în cursul execuţiei. După ce ocoliră zidurile de apărare, se abătură pe alt drum, mai umblat, pe care însă îl părăsiră curînd, apucînd pe coasta lină ce se prelungeşte spre miază-zi pînă în dreptul porţii celei mari a cetăţii.

Toată coasta era plină de oameni. Convoiul condamnaților înainta greu spre colina unde se ridicase eșafodul. Două cordoane de soldați însemnau calea de urmat. Din mulțime porniră glasuri dușmănoase, sudălmi, blesteme. Se văzură și pumni strînși amenințînd pe cei ce mergeau la moarte.

Aproape tot orașul Bălgrad năvălise să vadă execuția celor doi capi ai rebeliei. Contele Iankovits, omul împăratului, poruncise comitatelor vecine să trimită din fiece comună cîte șase țărani la Bălgrad, ca să se îngrozească și să nu se mai gîndească la răzvrătiri. Din patru sute nouăsprezece sate fură astfel aduși două mii cinci sute cincisprezece romîni la moartea crăișorului lor. Mai mulți erau însă orășenii, veniți de bună voie, dornici de spectacolul chinurilor. Căci mulțimea care înconjura eșafodul în dimineața de luni, 28 februarie 1785, se zicea că a fost de peste șase mii de oameni.

Pe o estradă de cîțiva stînjeni pătrați se vedea de departe călăul în costum roșu, învîrtindu-se de icicolo, dînd porunci ucenicilor, rotindu-și privirile asupra mulțimii, mîndru că toți ochii îl urmăresc cu înfrigurare. Soldați cu baioneta la armă înconjurau estrada la cîțiva pași de jur împrejur, ca să oprească apropierea curioșilor sau a furioșilor și să asigure solemnitatea evenimentului. Cîțiva ofițeri și cîteva persoane deosebit de simandicoase erau înlăuntrul cordonului militar.

Cu cît convoiul condamnaților se apropie cu atît enervarea lumii sporește. Comisarul execuțiunii, maiorul Ortmayer, e foarte agitat și aruncă priviri mînioase mulțimii gălăgioase. Îi vine mereu să răcnească să se facă tăcere, dar nu îndrăznește, fiindcă nu-și aduce aminte că în regulamente să fie vreo dispoziție de acest

fel. Spre mulțumirea lui însă în clipa cînd condamnații cu preotul se opresc lîngă cele trei trepte și cînd el se urcă pe estradă, toată lumea amuțește parcă s-ar fi umplut de spaimă. În liniștea aceasta glasul lui se aude bine pînă departe:

— Ion Cloșca, frîngerea cu roata, de jos în sus!.. Călău, fă-ți datoria!

Călăul răspunde printr-un salut milităresc, ca să-și dea mai multă importanță, apoi se apropie de condamnați și zise pe românește:

— Ion Cloșca, vino încoace!

Auzindu-și numele, Cloșca se smulge de lîngă preot, uitînd să mai sărute crucea, și urcă cele trei trepte pe estradă, închinîndu-se repede de mai multe ori, cum obișnuia să facă dumineca, în biserică, în fața icoanelor.

Toaleta execuției însă trebuie să dureze: pînă să-l dezbrace, pînă să-l întindă pe podele, pînă să-i lege mîinile, picioarele, corpul, ca să nu poată face nici o mișcare — mulțimea își pierde răbdarea, mai ales că și călăul, spre a-și dovedi meșteșugul, face exces de meticulozitate și se mai și oprește să se înjure pe țigănește cu ucenicii. În cele din urmă însuși ofițerul comisar al execuției îi ordonă să se grăbească.

O nouă tăcere se face în clipa cînd călăul pune mîna pe roata mare ce stătuse răzimată de stîlpul din mijloc. Toate respirațiile se opresc. Călăul se apropie, potrivește roata perpendicular deasupra picioarelor condamnatului întins jos și imobilizat, o ridică cu amîndouă mîinile puțin și apoi lovește cu ea scurt glezna dreaptă. Zgomotul osului zdrobit instantaneu e acoperit de un răcnet prelung ce izbucnește din pieptul lui Clcșca. Mușchii corpului legat cu sfori și cu curele se strîng și se întind ca niște rîme. Îndată ce

gemetele slăbesc puţin, călăul repetă lovitura asupra gleznei stîngi. Apoi, treptat şi pe rînd, fluierile, genunchii...

Horia privea cu ochii ieşiţi din orbite, neclintit, fără o mişcare pe faţă şi fără o lacrimă. Preotul Nicolae Raţiu îl ţinea cuprins pe după gît cu braţul, murmurînd rugăciuni şi agitînd crucea cu mîna liberă. Crăişorul însă uitase de tot pe preot. În clipa cînd călăul strigase pe Cloşca, el i-a zis:

— Doamne-ajută, frate Cloşcuţ!

Cloşca n-a auzit. Poate că nici popa. Şi privind tortura fratelui său de cruce, în mintea lui Horia nu mai era decît gîndul că nu şi-a luat rămas bun de la dînsul şi că de aceea suferă atît de mult pînă să moară. Gîndul îi umbla prin creieri ca o muscă într-o casă pustie, alergînd de ici-colo, fără preget şi fără astîmpăr şi fără odihnă. Ochii lui mari însă vedeau numai roata, neobişnuită, părîndu-i-se uriaşă, făcînd mişcarea de lovire aspră parcă singură, ca un monstru apocaliptic.

Spectatorii mai apropiaţi se obişnuiră cu ţipetele osînditului, care dealtfel deveneau tot mai neputincioase, şi numărau loviturile pentru a vedea cîte suportă şi a judeca abilitatea călăului. După a patra lovitură, cineva strigă:

— Moare!

— Nu se poate!... Simplu leşin!... Călăul nu-i cîrpaci, e meşter!

Şi asemenea controverse deveniră mai vehemente şi mai zgomotoase cu cît se înmulţeau loviturile.

Aproape un ceas ţinu uciderea lui Cloşca. Douăzeci şi una de lovituri i-au zdrobit oasele pe rînd pînă ce şi-a dat sufletul. Şi meritul călăului a fost că pînă la ultima lovitură, osînditul a putut geme şi deci a

simțit durerea, satisfăcînd pe deplin dorința judecătorului de-a aplica moartea cea mai crîncenă.

— Horia, altfel numit și Ursu Nicula!

Ofițerul numai atîta strigă. Și Horia, cu un cutremur scurt, își reveni deplin. Sărută crucea, se închină, sărută și mîna preotului și zise:

— Doamne iartă-mă și ajută-mă!

Apoi urcă pe estradă fără șovăire, cu capul sus, liniștit, parc-ar fi mers la cuminecătură. Apariția lui pricinui o rumoare în mulțime:

— Horia! Horia! Horia!

Sute de buze șopteau în același moment numele lui, cu intonații diferite, cu simțăminte felurite. Înfățișarea bărbătească și liniștea cu care pășea în fața morții uimi pe toată lumea. Maiorul Ortmayer baremi îi urmări fiece mișcare cu o curiozitate admirativă.

Popa Nicolae Rațiu tremura în tot corpul, ținea crucea întinsă înainte, parcă să o vadă Horia, și bolborosea tot mai repede rugăciuni. Pe frunte îi răsărise broboane de sudori și inima îi tremura și se zvîrcolea în piept.

Deodată omul roșu puse iar mîna pe roată. Lovitura zdrobi fluierul drept. Durerea fu atît de cumplită că Horia nu-și putu stăpîni un țipăt zguduitor. Popa, cu degetele înțepenite pe cruce, cu ochii la călăul cu roata, cu urechile sfîșiate de urletul durerii, se prăbuși grămadă, leșinat.

Țipătul însă se curmă brusc, parcă Horia, cu o sforțare supremă, ar fi vrut să arate că nu se lasă biruit de durere și că vrea s-o înfrunte fără crîcnire precum a socotit totdeauna.

Ofițerul execuției observă gestul. Moartea lui Cloșca fusese prea chinuită și deci a putut satisface și pe cei mai vindicativi. Făcu deodată semn călăului să aplice lovitura de grație.

Roata se ridică repede și căzu a doua oară, fără a mai stîrni vreun geamăt. Crăișorul, cu pieptul sfărîmat, era mort.

Spectatorii din preajma cordonului de soldați iar încep discuția: a murit sau a leșinat? Cînd în sfîrșit din înfățișarea călăului se înțelege că Horia a murit, glasuri încrucișate încep să protesteze:

— Cum se poate să fi fost executat așa de repede?... Cel puțin un ceas ar fi trebuit să-l torture!... Nelegal!... Părtinire!...

Maiorul se înfurie. Printre protestatori zărește un domn mustăcios, în uniformă de funcționar. Se repede la dînsul:

— Ce nu-ți place dumitale?

— Ați procedat nelegal, domnule maior! strigă funcționarul ungur cu ochii roșii. Asta e inadmisibil!... Asta e bătaie de joc față de nația maghiară!

— Așa? se indignează ofițerul. Căprar! Pune mîna pe domnul! L-am arestat!... Patru soldați!

Funcționarul mormăie ceva, încearcă să răstălmăcească ce-a spus. Maiorul întoarce spatele.

Un moșneag de pe la Mogoș, văzînd pe domnul ungur între baionete, șoptește feciorului său:

— Of, măcar așa să ne mai sărăm și noi sufletul! Dumnezeu să-i dea sănătate maiorului că tare-i om de omenie și cu dreptate!

Grupul de ofițeri felicită pe maior pentru lovitura de grație ce a ordonat-o.

— Cel ce primește moartea atît de liniștit, orice ar fi greșit, e un om! murmură un locotenent foarte tînăr.

— Un om?... Mai mult decît un om! zise maiorul cu ochii umezi.

NOTE, COMENTARII, VARIANTE

ADDENDA

I. GENEZA ROMANULUI „CIULEANDRA"

I. PRIMA EDIŢIE A ROMANULUI s-a publicat, la Bucureşti, în anul 1927, de către Cartea românească (295 p.). Aceeaşi editură retipăreşte opera în 1928 (ediţia a II-a, 295 p.), în 1934 (ediţia a III-a, 302 p.). Alte trei ediţii antume la Cugetarea — Georgescu Delafras: în 1940 (ediţia a IV-a, 311 p.), în 1942 (ediţia a V-a, 312 p.), în 1944 (ediţia a VI-a, 312 p., cu ilustraţii de Liliana Iorga).

Peste hotare, un ecou imediat în Franţa: *Ciuleandra*. La danse de l'amour et de la mort. Traduit et adapté du roumain par B. Madeleine [1] et Marina Bousquet, Paris, Editions Baudinière [mai 1929], 236 p. În Italia: *Ciuleandra*. Unica traduzione autorizzata dal romeno di Venere Isopescu, Prefazione di Giulio Bertoni. Perugia — Venezia, La Nuova Italia [1930], VII + 191 p. („Narratori moderni". Serie „Scrittori romeni) [2]. În Portugalia se publică cu subtitlul editorului francez: *Ciuleandra*. A dança do amor e da morte. Traduçao de Lôbo Vilela, Editorial „Gleba", L. Da, Lisboa [1940?], 183 p., tălmăcirea fiind însoţită de o *Nota dos editores*.

---

[1] Madeleine Braunstein. Puia Florica Rebreanu (*Zilele care au plecat*, 1969, p. 242, n. 1) o menţionează ca „publicistă activă în paginile *Adevărului* şi *Dimineţii*". În *Jurnal* (vezi *infra*, p.366), L.R. notează despre această persoană, la 9 oct. 1928: „Înapoi la S.S.R. Aici d-na Braunstein. Îmi arată scrisoarea de la Lorette care spune că *Ciuleandra* e foarte interesantă şi va plăcea sigur publicului francez, şi că în prealabil va da-o la *Revue des deux Mondes*."

[2] Date suplimentare în legătură cu această traducere la Puia Florica Rebreanu (*op. cit.*, p. 255—256). Reţinem din epistola lui L.R., datată „sîmbătă 13 iulie" [1929]: „Este la Venezia un editor « La Nuova Italia »", unde probabil îmi va ieşi în italieneşte *Pădurea spînzuraţilor*, sau *Ciuleandra*."

(Volumul deschide colecția „Romances Célebres", fiind urmată de *Taras Bulba* de Gogol și *Crima lordului Artur Saville* de Oscar Wilde.)

În foileton, cartea se tipărește la Cleveland-Ohio, în coloanele ziarului *America*; publicarea începe la sfîrșitul anului 1933 (data nu o putem stabili cu exactitate, din colecția B.A.R. lipsind numerele apărute între 18 oct. — 31 dec. 1933). Tipărirea romanului continuă în 1934 (vezi *America* XXIX, nr. 1—51, 1 ian.—15 mai 1934).

În țară cîteva fragmente în coloanele periodicelor: *„Ciuleandra"* [Începutul], în *Propilee literare*, II (1927), nr. 13 (15 sept.), p. 2-3, și *Jocul*, în *Floarea soarelui*, I (1927), nr. 10 (oct.), p. 294-296. Cîteva fragmente sînt traduse de Sorina Casvan (Paris, 1931), C. D. Papastate și M. Fontaine (Craiova, 1941).

Puține ediții postume. În țară, în 1946 (Cugetarea); în 1965 (ediție îngrijită și prefațată de Niculae Gheran, Editura pentru literatură, „Biblioteca pentru toți", nr. 297—298); în 1967 (Editura pentru literatură, „Romane de ieri și de azi); în 1970 (Editura Eminescu, colecția „Clepsidra"). Peste hotare: *Culjandra*. Preveo Aurel Gavrilov. Beograd. Izdavačko Preduzeče „Rad", 1964, 137 p. (Biblioteka „Rečimisao", Kolo, VI, Knijiga, 139).

O ultimă precizare bibliografică: în timpul vieții scriitorului, romanul fusese programat să apară și în Germania; ne-o dovedește traducerea efectuată de Ria Obler (139 f. dactilo.), aflată la B.A.R. *(Arh. L.R., II. ms. 13)*.

II. ODATĂ TRANSCRISĂ ULTIMA PAGINĂ a noii opere, autorul consemnează în jurnalul său intim următoarele impresii[3] (între multe altele care, cu legămînt, nu puteau fi publicate de nimeni decît după, cel puțin, 30 de ani de la moartea sa):

Luni, 8 august [1927] *Maieru*

Acum, la $12^1/_2$ noaptea, am terminat transcrierea *Ciuleandrei*. Ce-o fi, singur nu știu. Subiectul m-a pasionat mai demult. Îl am notat, ca nuvelă, de vreo 15 ani, sub titlul *Nebunul*. Așternerea pe hîrtic, astă-primăvară, la Orlat, a mers vertiginos. Materialul se afla încă vag și nebulos în mine; nu aveam decît numele alese, și încă nici ele toate. Acțiunea

---

[3] Cele mai multe au fost publicate de Mihai Gafița în *Luceafărul*, XVI, nr. 16, 21 apr. 1973, p. 3, sub titlul *Liviu Rebreanu, Pagini din „Jurnal"*. Fragmente s-au mai tipărit în *Gazeta literară*, XIII (1965), nr. 49, (2 dec.), p. 1, 3, cu titlul *Inedit:* Însemnări, și în *Tribuna*, XIII nr. 37 (11 sept.), p. 4—5, cu titlul *Însemnare inedită*. Spre regretul nostru nu am avut acces la manuscrisul jurnalului care se află în posesia moștenitorilor Rebreanu.

însăşi trăia mai mult geometric: unul care vrea să se facă nebun şi la urmă devine aievea. Exista Puiu, bătrînul şi Mădălina, iar doctorul ca ceva fantomatic. La Orlat, în vreo zece zile, s-a limpezit tot, cu o uşurinţă relativă, şi s-a pus pe hîrtie. Matilda, internul, gardianul, mama Mădălinei şi tot restul au venit în cursul scrisului. Chiar construcţia s-a făcut de la sine, pe măsură ce înainta compoziţia... transcrierea a mers însă mult mai greu. Am impresia că eu însumi nu mai am puterea de muncă dinainte, sau că mănînc prea mult, mă îngreuiez şi de aceea nu mai pot să lucrez cu atîta intensitate. Dealtfel, în cursul transcrierii, au venit multe îndoieli. Toată afacerea asta mi se pare că suferă de un cusur mare: artificialitatea. Parcă e ceva livresc în viaţa pe care o trăiesc figurile. Nu ştiu dacă nu mă înşel, sau dacă impresia aceasta nu e din pricina *Răscoalei*, care mă preocupă mult mai mult azi şi unde oamenii nu rezultă din analize ci din fapte. O să vedem ce vor spune alţii. Fanny a citit *Ciuleandra* îndată ce m-am întors de la Orlat. A găsit şi cîteva pete, dintre care una am primit-o şi am eliminat-o: călătoria lui Faranga cu Puiu, prin sate, după o fată pînă ce nimeresc la Vărzari. Din impresia ei am reţinut un singur lucru: că *Ciuleandra* n-are să cucerească cititorii dornici de romane de acţiune. Fireşte, nici nu am sperat aceasta cînd am scris-o. Cititorii mulţi îi cîştigi cu lucrurile simple, drepte, clare şi puţin romanţioase. Ca desfăşurare psihologică *Ciuleandra* oferă mai mult decît orice. Ar fi o demonstraţie a artei privită ca simplu joc: Nu urmăreşte nimic, nu vrea să propovăduiască şi nici să-ţi lase vreun învăţămînt. Nu vrea decît să amuze în sensul larg al cuvîntului. Fireşte că asta nu se potriveşte cu ceea ce cred eu despre artă, că adică o adevărată operă de artă trebuie necondiţionat să aibă şi o semnificaţie. Cu cît semnificaţia ei e mai mare (fie ea numai sufletească sau etică sau morală-socială, în sfîrşit indiferent), cu atît efectul ei e mai puternic şi valoarea mai solidă. Jocul nu are durabilitate. De aceea operele de artă prea pură sau prea sintetică, adică prea joc, rămîn mai totdeauna ca nişte experienţe de laborator. În natură parfumul de trandafiri e mai minunat pentru că trăieşte în trandafiri, chiar dacă esenţă pură o fi mai puţină; niciodată parfumul de laborator nu va putea concura parfumul unei flori vii. Aşa şi în artă: dacă creezi oameni vii cu mijloace vii, faci mai mult decît cu floricele stilistice care îmbracă numai fantoşe.

Eu, cu zbuciumările mele tainice, cu grija mare de-a pune în fiece cuvînt un înţeles mai adînc, de-a spune numai cît trebuie, de-a realiza viaţa, de-a aprofunda un conflict sufletesc — poate că eu sînt un simplu neputincios! În orice caz pentru mine creaţia e mai mult dureroasă decît agreabilă. *Ciuleandra* asta, pentru mine, e o operă în care se exprimă şi se clarifică o taină sufletească mare, e cazul, des repetat, al iubirii pînă la crimă... Tratat simplu, direct, fără complicaţii, poate să nu mulţumească

pe amatorii de acțiuni întortocheate și haletante; dar eu așa am simțit-o. Ce ușor ar fi fost s-o complic, să-i pun amor pipărat în toate felurile, să-i dau întindere, s-o fac pentru public!

În sfîrșit ce pot să știu? De n-ar avea nici un succes, mi-e mai dragă *Ciuleandra*, fiindcă în ea sînt instincte.

Dar acuma toate în zadar: *Ciuleandra* s-a născut și e cum e. Mi-e dragă pentru că durerile nașterii ei au fost grele. Să-i dea Dumnezeu noroc în lume!

E rîndul *Răscoalei*. Dar vai, cît va mai trece pînă ce voi vedea-o în picioare!"

Peste cîteva luni, în ultima zi a anului 1927, scriind în același jurnal despre o întîlnire cu E. Lovinescu, notează:

„Îmi reclamă *Ciuleandra*: toată lumea a citit-o, toată lumea o laudă, Aderca e încîntat — numai el o așteaptă mereu. (I-am trimis-o astă-seară.)

Mai spune că Barbu a fost montat, în taină, de Davidescu să scrie articolul împotriva lui. Și alte diverse mici cancanuri... E un amator grozav de fleacuri literare. Toate bîrfelile le savurează. Are cred informatori anume care îi raportează tot ce se vorbește sau se șoptește la Capșa și pretutindeni unde frecventează scriitorii. Așa îmi destăinuia că tînărul Călinescu, dealtfel talentat, a fost șase luni în balamuc, ca și Barbu. El știe secretele tuturor scriitorilor și e în curent cu tot ce se pune la cale în materie de literatură. Îmi vine a crede că cenaclul lui n-are, în fond, alt scop decît să-i dea posibilitatea să se informeze mai comod despre cele ce se petrec în viața literară.

În sfîrșit m-a invitat insistent pentru azi să ciocnim un pahar de vin. Am refuzat delicat pentru că am și eu oaspeți...

Curios e cum se formează părerile despre o carte. Pilda o oferă *Ciuleandra*. Amicul meu mi-a dat prima impresie care n-a fost tocmai bună. Se ascundea omul, dar nu izbutea îndeajuns. M-a mîhnit mult, trebuie să recunosc, fără să o fi arătat nimănui. Sînt sigur că amicul meu n-a fost atît de discret față de alții și a spus net că nu-i place. Azi protestează supărat că, pardon, i-a plăcut foarte mult și etc. Dar azi atmosfera s-a închegat mai bine. A pornit de la Davidescu, pe cît mi se pare, și cu Perpessicius. Amîndoi au umplut Capșa. Perpessicius a venit cu un articol aproape ditirambic în *Cuvîntul*. De-acuma zvonul se răspîndește aprig. Nimeni nu mai spune decît superlative. Buzdugan crede că poate să fie cel mai bun roman al meu. Davidescu a lansat formula că fiecare capitol e o coloană dorică de granit. În cîteva zile a devenit aproape obligatoriu să mi se facă un compliment, să mi se adreseze o laudă... Întrebarea însă

e: va dura atmosfera aceasta? Nu cumva excesul va provoca reacţiune? În orice caz nu mă mai pot teme de o neînţelegere a cărţii sau de o depreciere. Fiecare găseşte cîte ceva de relevat: Sorbul socoate că descrierea jocului e de antologie, iar Buzdugan, despre acelaşi pasagiu, spune că l-a făcut, citindu-l în tren, să i se mişte picioarele parcă să joace şi el. Cuvîntul *Ciuleandra* nu va mai fi în limba noastră neînţeles.

Despre sinceritatea lui Perpessicius n-am de ce să mă îndoiesc. La *Adam şi Eva*, chiar în revista mea a ştiut să fie cît se poate de rezervat. Cu atît mai mult ar fi putut acuma. Dar Davidescu? Sinceritatea lui e îndoielnică. Să-i placă atît de mult? Se poate. I-au plăcut şi celelalte cărţi ale mele. Dar de la plăcere pînă a o aprecia cu atîta insistenţă e o cale, mai ales la dînsul care îşi calculează fiece gest literar. Poate că, lăudîndu-mă pe mine, vrea să lovească, prin ricoşeu, în cineva? În *Universul literar* de azi critică urît volumul III din *Medelenii* lui Ionel Teodoreanu. Asta încă n-ar putea fi un motiv serios. Un interes direct? Mi-a dat alaltăieri romanul său *Vioara mută*, să-l citesc în extrasele din revistă şi să-i spun ce cred. Ar dori să-l tipărească la « Cartea românească » şi contează pe sprijinul meu. Poate din pricina asta apologia *Ciuleandrei?* Tot parcă n-ar fi o explicaţie suficientă. Tot aşa mi-a citit şi *Conservator & C-ia*, i l-am recomandat lui Benvenisti pentru editare, i-am dat premiul S.S.R., — şi totuşi n-a suflat nici o vorbă despre *Adam & Eva*, cum nu scrisese nici despre celelalte, oricît altfel spunea, dar fără insistenţă, că-i plac. Ştia deci că şi acuma, pentru noul său roman, ar fi avut concursul meu, fără vreo contra-valoare. Atunci? Mister.

Şi iată cum se încheie un an cu o bucurie mare. Căci, în definitiv, *Ciuleandra* era un risc şi din risc a ieşit o biruinţă...

Să adaog la sfîrşitul zilei, adică noaptea tîrziu, că azi, Anul nou, am avut la masă pe Grămăticescu, un adevărat fiu de boier, subţire, delicat, cult, cu care e o plăcere să stai de vorbă. A şi stat pînă pe la şase şi am vorbit de toate, mai ales despre Paris unde el a făcut Universitatea.

Luni, 2 ianuarie

Se pare că *Ciuleandra* se bucură de o apreciere deosebit de bună. Pe unde am văzut cîte un bilanţ literar al anului trecut, *Ciuleandra* e socotită ca evenimentul anului. Aşa în *Dreptatea*, aşa în *Lupta*. Azi în *Adevărul* Theodorescu-Branişte publică un foileton de-a dreptul entuziast. Nu mai poate fi vorba să caut dedesubt prietenii sau gentileţe. E prea francă, prea spontană primirea bună.

Fireşte, n-am să mă îmbăt de satisfacţie. Vor veni curînd şi adversarii să reducă din corul elogiilor.

Nimic mai straniu decît ceea ce se petrece cu mine. Cred că orice scriitor român care ar avea o carte primită cu alaiul *Ciuleandrei* s-ar declara nu numai arhimulțumit, dar mîndru și s-ar socoti îndată deplin consacrat. Eu însă mă simt ros permanent în adîncul sufletului de cariul îndoielii. Mi se tot pare că o fi o părere a cîtorva doar, că se vor fi înșelînd cei cîțiva și că vor veni de acuma cei mulți care să dărîme pur și simplu toată *Ciuleandra* și alte asemenea lucruri. Fie că am ajuns de o sensibilitate, ascunsă însă, bolnăvicioasă în materie literară, fie că scrupulozitatea mea artistică a crescut așa de mult că nimica nu mă mai satisface, sigur este că mă simt veșnic zbuciumat sufletește gîndindu-mă la literatură și mai ales la literatura mea. Suspectez pe toți care vorbesc sau scriu bine și mă impresionează cei ce spun ceva rău. Exemplu: ieri, trecînd pe la librăria « Cartea românească » un vînzător îmi spunea că, în timpul sărbătorilor, « într-o zi am citit *Ciuleandra* și nu mi-a plăcut, a doua zi mi-a plăcut », iar la ieșire: « În orice caz *Ciuleandra* nu e lucrarea dv. cea mai bună... ». « Și cu toate astea critica zice că e cea mai bună... » « Adevărat? Dar dv. ce credeți? »... Ceea ce arată că un om simplu nu gustă *Ciuleandra* în mod sincer. Peste cîteva minute, pe Calea Victoriei, întîlnesc pe un procurist de la Reșița, intelectual foarte distins, cu o bibliotecă mare, aleasă puțin cam teozof: « Am citit *Ciuleandra* dv. O minune. O carte grozavă. Mă mir că criticii nu au subliniat îndeajuns substratul ei adînc, fluidul care o străbate ca o apă subterană, ca și în *Adam & Eva*... » Apoi știu că se vinde bine. Și totuși... M-au făcut « prințul prozei » pe urma ei, și totuși..."

Febrilitatea cu care receptează și comentează fiecare opinie critică transpare și în epistole. La 5 ianuarie 1929, scria, între altele, fetei, aflată la Paris:

„Mulțumesc, Puicuță, pentru toate observațiile asupra *Ciuleandrei.* Și elogiile și restricțiile sînt interesante. Despre restricțiile tale vrei să discutăm puțin?

Cuvîntul «nătîng », pentru mine cel puțin, nu înseamnă « bleg », ci « încăpățînat ». L-am ales înadins mai deosebit, mai aspru, ca să subliniez înverșunarea aproape inconștientă. Și dovadă că am reușit este chiar faptul că și pe tine te-a oprit epitetul, ceea ce denotă că a trebuit să simți și intenția mea și deci să se producă efectul dorit de mine.

— Că întreg capitolul cu uciderea Madelainei nu e impregnat de groaza la care te așteptai e de asemenea un efect dorit de mine.

Toată scena am dorit să fie ceva nebulos, între real și ireal. În definitiv, aici nu m-a interesat materialitatea crimei, ci impreciziunea imboldului care o stîrnește. N-am vrut să îngrozesc pe cititor, ca în romanele senzaționale, unde crima e un scop exterior, ci să-l îndemn să se intereseze

de ce s-a produs un gest atît de ciudat. Și chiar asasinul, tocmai prin inconștiența lui mai mult sau mai puțin evidentă, trebuie să facă pe cititor să caute și să se pasioneze de ceea ce se petrece în inconștientul eroului meu.

De aceea și Madelaine rămîne, în tot cursul romanului, o fantomă simpatică, blondă, care prin evocarea ei, luminează sufletul ucigașului.

— Coincidențele cu numărul 13 nu trebuiesc privite ca ceva material și obiectiv. Ele sînt imponderabilele zbuciumării sufletești ale eroului. Nu eu sau cititorul, ci numai eroul, zdruncinat sufletește și zbătîndu-se după un echilibru ca un înecat, caută, scormonește coincidențe superstițioase, pentru a găsi în ele explicații liniștitoare sau chiar expiatoare. În momentele de mare tulburare sufletească, omul se agață de cele mai mici fantasmagorii ca să-și refacă o ordine fără de care viața e imposibilă. Coincidențe la fel sînt în viața oricui, fără ca omul să le dea vreo importanță. În fond, numărul 13 aici n-are nici o însemnătate și nici nu figurează direct decît de vreo două ori.

El însă, sperînd în acest 13 o alinare, îl găsește artificial, în toate numerile, ca și cînd eu, mergînd pe stradă și vrînd să mă distrez, aș căuta peste tot repețirea aceluiași motiv decorativ."[4]

Tipărite postum, aceste relatări întregesc *Mărturisirile* din 1932 (unde nu se face nici o referire la romanele *Ciuleandra* și *Crăișorul*, deși publicate la acea vreme), reluate mai tîrziu în volumul *Amalgam* [1943].

III. STUDIUL ALTOR DOCUMENTE de arhivă adaugă noi pagini dosarului cărții, nuanțînd, pe-alocuri, afirmațiile scriitorului. Într-adevăr, intenția elaborării nuvelei *Nebunul*, cu „vreo 15 ani" înaintea apariției *Ciuleandrei* — cum își amintește autorul ei — este atestată într-un caiet cu proiecte literare, intitulat *Însemnări*, primele pagini fiind datate *1 mai 1912 (Arh. L. R., II, ms. 1)*. Titlul este al cincelea dintr-un sumar nuvelistic de 10 lucrări care, majoritatea, nu vor fi tipărite (*Minciuna ; Manifestația ; Spînzurații ; Boanghina ; Nebunul ; Nuvela ; Norocul ; Șulăm ; Cocota ; Bibi ; Blestemul)*[5]. Proiecte și sumare apropiate în *ibid.*, *II (1) ms. 45* ș.a.

Titlul este întîlnit și în alte documente în dreptul unor lucrări cu o altă fabulație. Citām dintr-un caiet datînd din 1908:

---

[4] Cf. Puia Florica Rebreanu, *op. cit.*, p. 193—194.

[5] Cf. *Arh. L.R.*, *II*, *ms. 1*, f. 1; pe aceeași filă se mai află alte două sumare, cu același caracter nuvelistic. Din nuvelele și schițele menționate numai *Norocul* și *Bibi* vor fi tipărite.

„Nebunul

În balamuc un alienat taie capul unui tovarăș și a doua zi povestește tuturor. Hehe, ce-o face ăla cînd s-o trezi fără cap (E. Lovinescu)"[6].

La Iași, în refugiu (1918), printre multe proiecte reapare titlul nuvelei, de data aceasta într-o suită de *Amintiri de la țară (Vine trenul; Ovreii, Jarda; Boșcanu; Borciu; Nebunul ⟨Antcn⟩)*[7].

Înclinăm a crede că de fiecare dată titlul are în vedere o altă acțiune căci, într-un nou document, aflăm următoarea notație:

„Nebunul

Serată la nebun. Doctorul e prezentat ei. Ea iubește bărbatul bolnăvicios."[8]

În sfîrșit, titlul revine deasupra cîtorva notații care, de data aceasta, prevestesc noul roman. Prima oară se află menționat pe un plan fără nominalizarea personajelor. În total 5 puncte, vizînd începutul acțiunii[9]. Cuvintele cu care se termină proiectul („Visează pe nevastă-sa... Doctorul zîmbește mereu și nu-l caută") ne-ar determina să credem că, încă din această fază, liniile conflictuale sînt stabilite. Distribuția ce urmează este însă neclară:

„Bătrînul Tudor Aleman [corectat; inițial Faranga]

Fiul

Nevasta lui Sabina

Doctorul Garofoiu

Prefectul poliției — Dandu

Procurorul

Gardianul Petre" [10]

Prezența unui „Tudor Aleman" — nume folosit în romanul *Adam și Eva*, apărut în 1925 — ne-ar determina să credem că distribuția amintită este anterioară acestei date. La fel, un „Garofoiu" mai fusese întîlnit în piesa *Apostclii*, jucată și publicată în 1926 (numele apare și mai înainte, în 1925, într-o distribuție dramaturgică). Astfel de elemente ne permit deci să datăm cu mai multă exactitate fazele procesului de creație.

O încercare de redactare, repede abandonată, consemnează un stadiu avansat în proiectele nuvelei *Nebunul* („Nu mă omorî, Alexandre!") [11].

---

[6] Cf. *Arh. L.R., I (1), ms. 20*, f. 23 verso.

[7] Cf. *Arh. L.R., I (1), ms. 22*, f. 29.

[8] Cf. *Arh. L.R., II (1), ms. 45.*

[9] Acest proiect și altele care privesc geneza romanului, comentate în aparatul nostru critic, se găsesc în *Ms. rcm. 2529*, unde se mai află și prima versiune manuscrisă a *Ciuleandrei*. Documentul citat mai sus este la f. 2 (*infra*, p. 392).

[10] Cf. *ibid.*, f. 3 (*infra*, p. 392).

[11] Cf. *ibid.*, f. 4 (*infra*, p. 393).

Potrivit experienţei anterioare, Rebreanu renunţă la ideea inspiraţiei de moment, stăruind asupra unui nou proiect, de data aceasta ajungînd la 9 puncte:

„1. Singur 2. În cabinetul doctorului 3. Întîlnire pe coridor cu tatăl său. Se îmbracă. Tatăl în doliu. Ce face ea? Moartă. 4. În odaie — scena cu tatăl 5. Singur. Noaptea 6. A doua vizită medicală 7. Gardianul 8. Gazetele 9. Ciuleandra" [12].

Şi din nou o încercare de redactare, mai aproape de ceea ce cunoaştem:

„— D-ta?

— Mă numesc Puiu Faranga ..." [13].

Găsirea unor nume potrivite pentru personaje reţine îndelung atenţia scriitorului [14]. Numele gardianului Andrei Leahu, de pildă, va fi precizat abia în versiunea a doua a manuscrisului (în planuri: „Sfanciog"; în versiunea întîi a romanului: „Nicolae").

În mod cert, proiectele amintite sînt anterioare anului în care este scrisă şi tipărită cartea, căci data de 5 ianuarie 1927 însoţeşte planuri noi, titlul *Nebunul* fiind înlocuit cu *Treisprezece*. (De reţinut că, mai înainte, pe o „pagină de titlu", *Nebunul*, figura şi un proiect de copertă: „Liviu Rebreanu, *Ceasul rău* — roman" [15].)

Şovăirile sînt mai numeroase. Nici *Treisprezece* nu-i sună într-o vreme prea bine, gîndind să schimbe titlul cu *Nenorocirea* [16], apoi cu *Mătrăguna* [17].

Titlul *Treisprezece* revine cu insistenţă [18], însoţind structuri romaneşti şi redactări abandonate. Deosebit de interesant este proiectul iniţial (datat, împreună cu cîteva file de roman, miercuri 5 ian. 1927): *Treisprezece*.

„Momente: I Egoismul — să simuleze ca să se salveze

Frica — să nu fie închis, să nu-l prindă doctorul

Iubirea — pentru femeia ucisă

Ura — împotriva doctorului

---

[12] Cf. *ibid.*, f. 5 (*infra*, p. 393).

[13] Cf. *ibid.*, f. 6 (*infra*, p. 393).

[14] Vezi în acest sens *ibid.*, f. 7 (*infra*, p. 394) în care descoperim pe cei doi Faranga, pe Demarat, pe Urseanu, alături de alte nume, lipsite de rezonanţă în lumea romanului; la fel *ibid.*, f. 22 (*infra*, p. 403), listă de personaje „găsite".

[15] Cf. *ibid.*, f. 2 v. (*infra*, p. 392).

[16] Cf. *ibid.*, f. 8 v. (*infra*, p. 395).

[17] Cf. *ibid.*, f. 21 (*infra*, p. 402).

[18] Cf. *ibid.*, f. 8—12 (*infra*, p. 394—396).

Gelozia — c-a iubit-o doctorul şi ea pe el
Mila — pentru moartea ei
Remuşcările
Ispăşirea
Groaza
Nebunia" [19].

Proiectele sînt abandonate pentru cîteva luni, după cum ne sugerează o nouă dată, miercuri 2 martie 1927, menţionată în Orlat, lîngă un nou titlu: *Ciuleandra* [20]. Este ziua începerii primei versiuni a romanului.

Scriitorul, obsedat întotdeauna de găsirea frazei de început, descoperise, în sfîrşit, replica salvatoare care avea să-i deschidă romanul: „Taci! Taci! Taci!" [21].

Un proiect mai dezvoltat decît cele anterioare împărţea materia volumului în 3 mari capitole, toate divizate în cîte 7 secvenţe [22]. Pe parcursul scrierii cărţii, autorul se va abate de la litera planului dar nu şi de la spiritul lui.

Romanul este scris dintr-o răsuflare, prima versiune fiind terminată în decurs de 8 zile.

Menţionăm mai jos datele calendaristice ce se desprind din studiul *ms. 2529* (prima numerotaţie a filelor aparţine autorului, a doua, din paranteză, este a B.A.R.; în dreapta fiecărui rînd „paragraful" în care se încadrează paginile scrise):

Miercuri 2. III. 27

Orlat dim[ineaţa]:	de la f. 1 (30)	pînă la f. 2 (31);	prg. 1;
2. III de la $9^1/_2$ seara:	de la f. 2 (31)	pînă la f. 5 (34);	prg. 1—2;
joi 3. III:	de la f. 5 (34)	pînă la f. 18 (47);	prg. 2—4;
vineri, 4. III:	de la f. 18 (47)	pînă la f. 34 (63);	prg. 5—9;
sîmbătă, 5. III:	de la f. 34 (63)	pînă la f. 46 (75);	prg. 10—13;
duminică, 6. III:	de la f. 46 (75)	pînă la f. 60 (91);	prg. 13—17;
luni, 7. III:	de la f. 60 (91)	pînă la f. 83 (112);	prg. 18—21;
marţi, 8. III:	de la f. 83 (112)	pînă la f. 103 (132);	prg. 22—27;
miercuri, 9. III:	de la f. 103 (132)	pînă la f. 123 (152);	prg. 27—31;

joi, 10. III. 1927,
ora $3^1/_2$ dim[ineaţa]
Orlat seara, de la f. 123. (Sfîrşit, prg. 31).

[19] Cf. *ibid.*, f. 8 (*infra*, p. 394).
[20] Cf. *ibid.*, f. 20 (*infra*, p. 402).
[21] Cf. *ibid.*, f. 20 (*infra*, p. 402).
[22] Cf. *ibid.*, f. 23 (*infra*, p. 403).

La Orlat, unde este scris romanul, Liviu Rebreanu se afla găzduit de Tița Slăvoacă, prietenă de pe meleagurile Prislopului (Letiția, fiica protopopului Slăvoacă din Ilva Mare).

Mai dificilă pare să fi fost transcrierea manuscrisului, căci pe același *ms. 2529* aflăm următoarele date:

21. VII. 27; f. 43 (72); sfîrșit prg. 12;
22. VII. 27; f. 54 (83); sfîrșit prg. 15;
24. VII. 27; f. 86 (115); sfîrșit prg. 23;
25. VII. 27; f. 98 (127); sfîrșit prg. 25;
26. VII. 27; f. 112 (141); sfîrșit prg. 28;
27. VII. 27; f. 123 (152); sfîrșit;
8. VIII. 27; [datare pe aceeași f. 123 (152); cu mențiunea: „Terminat transcrierea".]

Amănunte în legătură cu scrierea și transcrierea romanului apar în conferința intitulată *Cum am scris „Răscoala"*, ținută la Ateneul Român, la 22 mai 1942:

„Pentru *Ciuleandra* am fost oaspetele unei prietene din copilărie, la Orlat, lîngă Sibiu, vreo două-trei luni. Acolo am terminat prima versiune și am făcut o bună parte din versiunea care s-a tipărit. Era prin ianuarie [23] 1927. În vara aceluiași an am primit bucuros invitația altui prieten de odinioară, devenit preot [24] chiar în satul copilăriei mele, în Maieru [25]. Fiindcă m-am dus cu întreaga-mi familie, mi s-a pus la dispoziție pentru scrisul meu o sală de clasă din școala comunală, cu un pat improvizat, cu o masă lungă, firește, după ce băncile se adunaseră grămadă într-un colț. Școala era veche cu o grădină care mergea pînă la malul Someșului. Scriam numai noaptea, ca totdeauna, într-o liniște ideală. Cînd deschideam ferestrele se auzeau apele Someșului murmurînd parcă numai amintiri. În școala aceasta, cu mulți ani în urmă, făcusem și eu primele clase primare, învățător fiind tatăl meu. Deseori, mai ales în primele nopți, mă pomeneam copleșit de amintirile copilăriei, întorcîndu-mă înapoi cu gîndul ca să-mi regăsesc jocurile și bucuriile, în loc să isprăvesc aventurile eroului meu din *Ciuleandra*.

Totuși, am terminat transcrierea *Ciuleandrei* în vreo două săptămîni. Era vorba într-adevăr numai de terminat ultimele capitole. Pe urmă

---

[23] În realitate *martie*.
[24] Iuliu Ciorbă. Vezi și Fanny Rebreanu, *Cu soțul meu*, 1963, p. 162—163.
[25] Aici, în această vară, L.R. este ales cetățean de onoare al comunei.

voiam să încep *Răscoala*. De fapt asta mă interesa mai mult. Mă simţeam încărcat de viaţa ce trebuia să trăiască în viitorul roman şi rîvneam să mă liberez. Parcă niciodată nu m-am aşezat la masa de scris cu mai multă pasiune.

Dar n-a mers atît de uşor cum speram." [26]

Ciuleandra este o „recreaţie" în procesul de elaborare a *Răscoalei*. Spre sfîrşitul anului 1926, Rebreanu revine la proiectul mai vechi al unui roman despre răscoalele ţărăneşti, abandonînd însă, după cîteva încercări (1, 2, şi 16 nov. 1926, datări certe), această intenţie.

Mai tîrziu, deşi terminată o primă versiune din *Ciuleandra* (martie. 1927), proiectele *Răscoalei* trec iarăşi pe prim plan, dovadă încercările de redactare a primului capitol, datate, în Maieru, la 9 şi 10 iulie 1927 [27]. La 1 august, după multe căutări, descoperă fraza de început care, după aprecierea autorului, „marchează ritmul deosebit, unic al romanului" [28] („D-voastră nu cunoaşteţi ţăranul român!").

Cele cîteva date autografe privind transcrierea *Ciuleandrei* (21, 27 iul. 1927 şi 8 aug. 1927) se cer confruntate şi cu prima versiune împlinită a *Răscoalei* (121 file), realizată între 1—30 august 1927. Am zice că rescrierea romanului se realizează „printre picături". Finalizîndu-şi în cele din urmă lucrarea, Rebreanu amînă definitivarea *Răscoalei* pentru mai tîrziu (1932).

Contactul cu lumea copilăriei din Maieru îi reaminteşte o povestire scrisă cu mulţi ani în urmă, după o călătorie pe aceleaşi meleaguri (*Cuibul visurilor*, publicată în *Luceafărul*, 1927). Titlul ei va fi dat unui volum de nuvele care apare în acelaşi an cu *Ciuleandra* (se va reproduce, tot în 1927, facsimilat, în colecţia „Manuscriptum").

În 1929, romanul a fost ecranizat la oferta unor cineaşti germani. Puia Rebreanu relatează că au existat două versiuni diferite („ambele cu acelaşi decor, dar cu protagonişti schimbaţi; cea românească îl avea pe Nicu Bălţăţeanu, iar cea germană pe Hans Stuwe, în rolul nefericitului şi dezorientatului Puiu Faranga") [29]. Fanny Rebreanu ne informează în plus că romancierul „a contribuit la scrierea scenariului" [30].

Tot domnia-sa, evocînd împrejurările transcrierii romanului din vara anului 1927 („în iulie, acelaşi an, la Maieru") [31], notează:

---

[26] Cf. *ms. rom. 4063*, f. 65—66.
[27] Cf. *Arh. L.R., I ms. 1 d.*, f. 1, 4.
[28] Cf. *ms. rom. 4063*, f. 67.
[29] Puia Florica Rebreanu, *op. cit.*, p. 270 (vezi şi p. 269).
[30] Fanny Liviu Rebreanu, *op. cit.*, p. 104.
[31] *Ibid.*, f. 162.

„În cursul acestei munci, el oscila asupra cărui nume să se fixeze în privința eroinei sale. Îi trebuia un nume care, deși cu rezonanță pur autohtonă, să se preteze fără să piardă din farmec — și la adaptarea lui în alte limbi. Cum ne petreceam cu toții vacanța la Maieru, m-am decis să-i fac o surpriză, încercînd să-i aflu poate numele de care avea atîta nevoie.

Pentru acesta, m-am adresat de îndată preotului din comună, Iulian Cioarbă, rugîndu-l să-mi dea posibilitatea de a cerceta toate registrele de botezați ale bisericii.

Am citit două zile și mai bine, cu toată luarea aminte, multe, foarte multe nume. Nu găseam nici unul potrivit, care să-mi sugereze pe cel așteptat, căutat de creator.

Deodată, ochii mi se opriră pe *Mădălina !*

Am luat o bucată de hîrtie, am scris trei cuvinte și, într-un suflet, am alergat, oprindu-mă numai lîngă masa unde Liviu scria neîntrerupt. I-am pus sub priviri hîrtia pe care el a descifrat din ce în ce mai satisfăcut, mai mulțumit, mai fericit: Mădălina, Madeleine, Madlen...

Romancierul se bucura ca un copil în fața jucăriei mult dorite. Acum *Ciuleandra* se întregise..." [32].

Amănuntul este colorat, numai că, înclinăm a crede, e vorba de o greșeală de... datare. Cu luni în urmă, la Orlat, în martie 1927, fără registrele bisericii din Maieru, Rebreanu scrisese prima versiune a *Ciuleandrei*, avînd printre eroi pe *Mădălina, Madeleine, Madlen* [33], Dealtminteri faptul este atestat de însuși Liviu Rebreanu. [34]

*

Studiul onomasticii romanului poate fi revelator din punct de vedere istoriografic cîtă vreme este efectuat asupra întregului depozit arhival. Interesant este în această privință prezența a doi *Faranga* în proiectul unei alte lucrări, *Minunea minunilor,* abordată demult. Despre acest „roman utopic cu un subiect îndrăzneț" (caracterizarea aparține lui Liviu Rebreanu) [35] autorul avea să noteze spre sfîrșitul vieții:

---

[32] *Ibid.*, f. 162—163.

[33] Vezi în această privință *ms. rom. 2529* (B.A.R.) cu datări autografe ale scriitorului între 2-10 mart. 1927.

[34] Recitește primele însemnări din *Jurnal,* datate „luni, 8 august [1927] — Maieru (*supra*, p. 366—367). Între altele: „Așternerea pe hîrtie, astă-primăvară, la Orlat, a mers vertiginos. Materialul se afla încă vag și nebulos în mine; nu aveam decît numele alese, și încă nici ele toate [...]. Exista Puiu, bătrînul și Mădălina, iar doctorul ca ceva fantomatic."

[35] Cf. *Vremea,* 25 dec. 1942.

„Lucrez la el de mai mulți ani. Aș fi putut să-l scot îndată după *Adam și Eva*. Am amînat însă mereu. Acum i-a venit rîndul, mă silește să-l dau în vileag. Nu am liniște, din cauza lui nu mai pot dormi. Subiectul mă obsedează mereu. Îmi lipsește însă timpul. Cred totuși, că în toamna viitoare [1943, *n.n.*] romanul acesta, intitulat *Minunea minunilor*, va putea vedea lumina tiparului" [36].

Un prim bruion îl aflăm într-un caiet de creație:

„Serul contra crimei, nebuniei, geniului.

Un doctor găsește un ser cu care inoculînd criminali, nebuni, geniali, îi face pașnici. Serul se răspîndește. Viața devine monotonă, fără senzații etc." [37].

O datare, „Luni, 10. XII 1923", fixează începutul unei redactări. Printre personajele cărții: „Toma Faranga, directorul ziarului *Poporul* 35 ani" [38] și „Puiu Faranga — 28 ani" [39].

Lucrarea fusese anunțată de Rebreanu încă din 1923, în compania *Răscoalei* și a unei alte cărți, *Adam și Eva* [40]. (Reproducem în *Addenda* proiectele rămase în arhivă; vezi *infra*, p. 461-462.) Din nou, trădarea planurilor dintîi avea să ne aducă în fața ochilor o nouă scriere.

---

[36] Cf. *ibid.*

[37] Cf. *Arh. L.R., II, ms. 1*, f. 65.

[38–39] Cf. *Arh. L.R., ms. 6*, f. 18—23 (*infra*, p. 461).

[40] Cf. *Spre ziuă*, nr. 1.

II. REFERINȚE CRITICE

(Ciuleandra)

Bibliografia critică cuprinde numeroase titluri, majoritatea rămase în paginile ziarelor și revistelor interbelice. Primele ecouri ale apariției cărții se cer înregistrate paralel cu unele însemnări din *Jurnalul* lui Liviu Rebreanu (vezi *supra*, p. 366 și urm.). În lumina inevitabilei confruntări, afirmația: „Cred că orice scriitor român care ar avea o carte primită cu alaiul *Ciulendrei* s-ar declara arhimulțumit..." (8 ian. 1927) pare să aibă ca temei, în primul rînd, opiniile complezente ale cafenelei literare.[41] Dealtfel, datările sînt elocvente. Articolul lui Perpessicius, care precede suita recenziilor, apare doar cu o zi înaintea notației din *Jurnal*: „Curios e cum se formează părerile despre o carte" (31 dec. 1927). Abia după datele sus menționate vor fi publicate numeroase cronici și recenzii (în majoritate favorabile). Le prezentăm, cronologic, receptînd îndeosebi criticele formulate în primii ani după apariția operei. Nu am ignorat nici articolele cu un pronunțat caracter polemic (prilejuite de ecranizarea romanului), ele avînd implicații în biografia scriitorului.

Perpessicius. *Liviu Rebreanu „Ciuleandra" (roman), Editura Cartea românească*. În *Cuvîntul*, III (1927), nr. 9 (30 dec.), p. 1-2. Republicat în *Mențiuni critice*, **, 1934, p. 68-78.

---

[41] „Aprecierile" la care se referă, anterior, L. R. (2 ian. 1927), sînt lipsite de consistență. Vezi în acest sens A. P. Samson, *Mișcarea literară a anului*, în *Lupta*, VIII (1928), nr. 1833 (1 ian.), p. 5, și Sergiu Dan, *Literatura anului*, în *Dreptatea*, II (1928), nr. 65 (2 ian.), p. 6.

Despre vigoarea cu care L.R. își stăpînește subiectele. Obsesia jocului. „Explică această revelație finală toată taina romanului și motivează înnebunirea lui Puiu Faranga? Iată ceea ce psichiatrii pot studia cu vădit folos, opinînd într-un sens sau altul. Pe noi, lectori și cronicari în același timp, ne interesează abilitatea, abia întru tîrziu percepută, cu care romancierul ne-a călăuzit pe drumuri umbrite, pe marginea unei prăpăstii a sufletului omenesc, înspre lumina la care răzbește, în peregrinările lui, și Dante. Este, voim să spunem, o dramă de complexă umanitate în *Ciuleandra* și Liviu Rebreanu ne-a dezlegat-o cu o artă nouă pentru dînsul." În subsolul recenziei ample referiri la Mădălina, à propos de rolul onomasticii în opera scriitorului.

Al. Al. Leontescu. *Liviu Rebreanu. „Ciuleandra.* În *Gîndul nostru*, Iași, VII (1928), nr. 1 (ian.), p. 20-21.

Motoul romanului este din *Apocalips*; subiectul nu interesează prea mult, „desfășurarea lui psihologică însă, disecarea lui e o adevărată artă"; comparație cu Dostoievski.

Al. Bădăuță. *„Ciuleandra", roman de Liviu Rebreanu.* În *Gîndirea*, VIII (1928), nr. 1 (ian.), p. 38-40.

Capacitatea de inovare a autorului. Despre Proust s-a spus că este incomparabil în amănunt și insuficient în construcție. Despre Rebreanu se poate spune invers. Eroul nu se analizează, ci mai mult „conversează" cu sine. Recenzia va fi reluată în *Scînteia*, Gherla, IX (1938), nr. 1-2 (ian.-ebr.), p. 46-47.

Tudor Teodorescu-Braniște. *Liviu Rebreanu: „Ciuleandra", roman.* În *Adevărul*, XLI (1928), nr. 13511 (3 ian.), p. 1.

Retrospectivă literară: *Frămîntări*, *Catastrofa*, *Ion*, *Pădurea spînzuraților*, *Adam și Eva*. În ansamblul operei, *Ciuleandra* este socotită „al treilea mare roman". Proză de analiză, prezentată în context european. Valorile stilistice. Concluzia: „Cine a spus că d. Rebreanu are talent de la 100 pagini înainte [Lovinescu, Aderca, *n.n.*] să citească *Ciuleandra*".

N. Davidescu. *Liviu Rebreanu: „Ciuleandra" (roman)*. În *Universul literar*, XLIV (1928), nr. 2 (8 ian.), p. 24.

Cronică elogioasă. Despre finețea procesului psihologic dezbătut în roman; mobilurile alienării lui Puiu Faranga; semnificația jocului *Ciuleandra* în economia lucrării; logica imponderabilă în desfășurarea acțiunii; sobrietatea stilului; personajele — oameni vii: „Romanul însumează efectele ciocnirii dintre ei și împrejurările din afară, le clasează sau le declasează, și, în cadrul dat al situațiilor succesive, se realizează cu gravitatea unei fresce tăiate în adîncime, nu în suprafață".

A. Davidescu. *Liviu Rebreanu „Ciuleandra"*. În *Satu-Mare*, X (1928), nr. 3 (15 ian.), p. 2-3.

Recenzie elogioasă. „O recomandăm cititorilor noştri fiindcă este un roman care apare rar în literatura unui popor."

Simeon Rufu. *„Ciuleandra", roman de Liviu Rebreanu*. În *Propilee literare*, II (1928) nr. 21 (15 ian.), p. 23-24.

Recenzie elogioasă. Paralelă cu Leonid Andreev; lumea personajelor; natura tragică a lui Puiu Faranga și a Mădălinei.

Pompiliu Constantinescu. *Liviu Rebreanu : „Ciuleandra"*. În *Adevărul literar și artistic*, III (1928), nr. 68-70 (21 ian.), p. 3. Reprodus în vol. *Opere și autori*, 1928, p. 112-120 și în *Scrieri*, 4, 1972, p. 473-478.

„Ceea ce avem a imputa d-lui Rebreanu e numai procedeul senzaţional, melodramatic al motivării asasinatului lui Faranga prin confruntarea intenţionat fortuită cu doctorul Ursu, căruia îi răpise, fără să știe, pe Mădălina și liniștea interioară; căci desigur, ar fi fost de ajuns ca directorul sanatoriului, prieten de şcoală cu bătrînul Policarp, să se întoarcă din misiune, luînd pe falşul bolnav sub directa lui îngrijire, sau ar fi fost suficient ca Puiu să fie luat mai devreme de sub influența nefastă a lui Ursu, ca astfel să nu mai înnebunească. Amplu şi adînc zugrăvită, psihoza lui rămîne însă oarecum factice motivată, prin datele ei exterioare, de natură melodramatică." Similitudinea mecanismului psihologic repetat de Rebreanu: obsesia spînzurătorii (Bologa), obsesia dansului (Puiu Faranga). Supărătoarea repetare a cuvîntului „baremi". (Cu prilejul tuturor reeditărilor operelor sale, L. R. va corecta.) Concluzia: *Ciuleandra* rămîne una din „cele mai viguroase novele din literatura contemporană [...] punct de nouă și veritabilă restaurare a epicei noastre".

i.gr.o. *Liviu Rebreanu : „Ciuleandra"*. În *Răsăritul*, X (1928), nr. 6 (febr.), p. 14-15.

Romanul cel nou, „mai exact o nuvelă de extindere mai mare", nu este la nivelul capodoperelor rebreniene. „Autorul s-a refugiat în incontrolabil. Și incontrolabilul acesta ni se pare o virtute de explorator științific, nu de literat."

Sabina Paulian. *Liviu Rebreanu : „Ciuleandra"*. În *Scrisul românesc*, I (1928), nr. 4 (febr.), p. 78, 81.

Despre evoluția psihologică a personajului principal.

George Şerban. *„Ciuleandra" : Roman de Lviu Rebreanu*. În *Transilvania*, LIX (1928), nr. 2 (febr.), p. 133—138 (Mișcarea culturală. În ţară).

Consideră că apariţia lucrării nu înseamnă o ridicare a romanului românesc, după cum nu înseamnă că autorul ei s-ar fi întrecut pe sine. Raportări la romanele *Ion*, *Pădurea spînzuraţilor*, *Adam şi Eva* (ultimul considerat „neizbutit"). Recenzia urmăreşte procesul dezechilibrului sufletesc al lui Puiu Faranga. În concluzie, consideră că romanul este „desăvîrşit din punct de vedere al concepţiei, dar defectuos ca realizare".

Const. Şăineanu. *„Ciuleandra", roman de Liviu Rebreanu*. În *Adevărul*, 41 (1928), nr. 13 535 (2 febr.), p. 1.

„D. Rebreanu, scriind acest roman psihologic, a dovedit şi de astă dată talentul d-sale în analiza cazurilor de conştiinţă. Dar se naşte întrebarea: într-un caz ca acesta în care, cum hotărăşte eroul, fatalitatea joacă rolul decisiv, ce rost mai are atîta lux de analiză a conştiinţei, dacă rezultatul la care se ajunge e lămurit de la început? Şi apoi ce interes prezintă evoluţia conştiinţei unui degenerat criminal? Ce departe suntem de *Pădurea spînzuraţilor* şi de cele *Trei nuvele* ale d-sale! Sunt atîtea frămîntări sociale cari ar putea tenta talentul de romancier al d-lui Rebreanu fără să recurgă la boieri de obîrşie seculară (!) şi la fiii lor degeneraţi." Cronica va fi reluată în volumul *Nci recenzii* (1926—1929), Bucureşti,Edit. Adevĕrul, 1930, p. 120-123.

Alexandrina Mititelu. *Liviu Rebreanu : „Ciuleandra"*. În *Adevărul literar şi artistic*, IX (1928), nr. 374 (5 febr.), p. 7.

„Arta scriitorului în compoziţia acestui roman ajunge la cel mai înalt grad."

C. Mincu. *„Ciuleandra"*. În *Universul literar*, XLIV (1928), nr. 7 (12 febr.), p. 107.

Predecesori în literatura universală; subiectul romanului; „sîngele nobil" şi ideea degenerescenţei familiilor istorice în lumina unor cercetări biologice; natura nebuniei lui Puiu Faranga. Referiri la opera lui Shakespeare, Dostoievski, L. Andreev, E. A. Poe, Maupassant.

* * * *„Ciuleandra" (L. Rebreanu)*. În *Observatorul*, Beiuş, I (1928), nr. 1 (mart.), p. 24-25.

„Romanul *Ciuleandra*, incontestabil, este unul dintre cele mai bune romane din literatura română. Şi de data acesta Liviu Rebreanu ne dă în acest roman « o istorie de voinţă şi de artă."

Izabela Sadoveanu. *„Ciuleandra"*. În *Adevărul literar şi artistic*, IX (1928), nr. 380 (18 mart.), p. 3.

„Ciuleandra" roman realist din viaţa familială ca şi *Ion*, are ceva din puterea dramatică şi simţul situaţiei a *Pădurii spînzuraţilor*, dar ne indică în acelaşi timp posibilităţi noi ale talentului d-lui Liviu Rebreanu. Analiza psihologică, împinsă şi aprofundată în acest domeniu al inconştientului

și al spăimîntătoarei fatalități, ce se abate asupra creaturii, ar putea da într-un viitor sigur o operă desăvîrșită în această direcțiune, operă pe care suntem în drept să o așteptăm chiar și de la un scriitor consacrat."

M. Ralea. *L. Rebreanu, „Ciuleandra" roman, ed. Cartea românească.* În *Viața românească*, XX, (1928), nr. 4 (apr.), p. 127-128.

Succintă prezentare a operei romanești (de la *Ion, Pădurea spînzuraților, Adam și Eva*, la *Ciuleandra*). „În *Ciuleandra* nu personagiile interesează, ci situațiile lor sufletești succesive. Preocuparea d-lui Rebreanu de data aceasta n-a fost să creeze *figuri*, ci mai ales *stări* sufletești. E vorba de formațiunea, evoluția și criza unui caz de conștiință."

„Deși și-a schimbat temele de inspirație, metoda de a privi lucrurile a d-lui Rebreanu a rămas, cum e și firesc, aceeași. Chiar cînd mînuiește lucruri așa de profund deprimante, umoarea sa egală și echilibrantă nu se tulbură. Nici o urmă de dramatism în această teribilă tragedie de ospiciu. Imposibilitatea și obiectivitatea cea mai desăvîrșită prezidează în toată desfășurarea romanului. Detaliile concrete se urmează calm unul după altul, fără zbucium. Sîntem aproape de atitudinea unui om de știință însuflețit numai de curiozitate. Scriind romanul său, d. Rebreanu și-a însușit starea de spirit a eroului său dr. Ursu.

Și procedeul de redare e cvasi-științific. Autorul se menține în cadrul *descrierii*. El se ferește să suggereze. Procedeul *suggestiei*, care indirect și perfid, ne furișează în suflet atitudinea autorului e oricum mai subiectiv, decît descrierea care pune toate aspectele pe același plan, fără ierarhie și fără preferinți, lăsînd parcă cetitorul să aleagă ce vrea el din această prezentare de fapte. *Ciuleandra* e total lipsită de intenție retorică. Ea nu vrea să probeze nimic. Sfîrșind romanul nu sîntem angajați prea mult pe panta nici unei emoții. Se depune numai peste noi, ca o pulbere ușoară, o tristețe lucidă."

* * * *„Ciuleandra" (roman) de Liviu Rebreanu.* În *Viitcrul*, XXI (1928), nr. 6040 (6 apr.), p. 4.

Evoluția romanului românesc: Mihail Sadoveanu și Liviu Rebreanu („cel mai merituos romancier"). Puiu Faranga — criminal înnăscut (Lombroso). Recenzie amplă, elogioasă.

Otto Alscher. *Liviu Rebreanu „Ciuleandra". Klingscr*, V (1928), Heft 2 (dezember), p. 478-479.

Recenzie elogioasă.

E. Lovinescu. *Istoria literaturii române contemporane*, vol. 4, 1928; ediție nouă în 1973.

„Micul roman al d-lui Rebreanu are aerul unei experimentări psihologice, artificial înjghebată, deşi elegant tratată, în care puternicul simţ realist al scriitorului nu biruie decît în Andrei Leahu, gardianul bolnavului, şi în mama Mădălinei, ce vrea să exploateze moartea fiicei sale — amîndoi ieşiţi din vîna viguroasă a creatorului lui *Ion*." Peste ani, în *Istoria literaturii române contemporane. 1900 — 1937* (tipărită într-un singur volum de către Editura Socec). E.L. alătură *Ciuleandra* de *Jar*, considerîndu-le „romane citadine fără strălucire" (p. 242),

m. sb. *Traduceri*. În *Cuvîntul*, V (1929), nr. 14 171 (28 mai), p. 2.
Articol prilejuit de traducerea în limba franceză a *Ciuleandrei*. („De ce oare — pentru a-l prezenta străinătăţii — s-a ales din proza d-lui Rebreanu tocmai *Ciuleandra*?)

Perpessicius. „*Ciuleandra*". În *Cuvîntul*, V (1929), nr. 1489 (15 iun.), p. 1.
Tot despre traducerea romanului, dar mai binevoitor.

Louis-Jean Finot. *Un roman de qualité*: „*Ciuleandra*". În *Bulletin franco-roumain*, I (1929), nr. 4 (juin), p. 36-37.
Recenzie elogioasă, prilejuită de apariţia ediţiei de limbă franceză. Concluzia: „*Ciuleandra*, livre qui fait honneur à M. Liviu Rebreanu et qui fera connaître et apprécier les lettres roumaines en France." Referiri la Freud, Charcot.

George Dumitrescu. *Liviu Rebreanu „Ciuleandra"*. În *Ritmul vremii*, V (1929), nr. 6-7 (iun.-iul.), p. 484.
Predilecţia lui L. R. pentru problemele psihopatologice, începînd cu prezentarea „conştiinţei morbide" a lui Apostol Bologa. Referiri la *Gîndirea* de Andreev, privind preocuparea pentru „un simplu caz de nebunie". Etichetarea lucrării drept nuvelă, nu roman, neizbutită în raport cu alte creaţii. Îndemnul de reîntoarcere la „brazda sacră a tradiţiei simple".

Giulio Bertoni. *Prefazione*. În *Livio Rebreano*; „*Ciuleandra*", Perugia-Venezia, 1930, p. V-VII.
Prezentare succintă a romanului, după amintirea operelor care l-au precedat. Concluzia finală: „Il libro, che contiene episodi forti e originali, costretti in uno schema novelistico generale non sempre nuovo, meritiva questa accurata versione".

Umberto Biscottini. *Cronache di Coltura*. În *Il giornale di politica e di letteratura*, VI (1930), nr. 5-6, p. 543-545.
Recenzie favorabilă, prilejuită de traducerea romanului în limba ita liană de către Venere Isopescu (prefaţa de G. Bertoni).

Alfa. *„Ciuleandra", film germano-român*. În *Curentul*, III (1930), nr. 910 (11 aug.), p. 3.

Articol denigrator, avînd ca punct de plecare scrisoarea prof. C. Rădulescu-Motru, cu privire la premiile Academiei Române și la activitatea de director, desfășurată de L.R. la Direcția Educației poporului.

* * * *„Ciuleandra" d-lui Liviu Rebreanu filmat cu actori germani și români*. În *Adevărul*, an XLIII (1930), nr. 14 322 (4 sept.), p. 2.

Un eveniment: primul film sonor românesc — *Ciuleandra*. Regizorul filmului: Martin Berger, muzica: Arthur Guttman, texte: Kurt Schwabach. Lucrat în două versiuni: românească și germană. Premiera la Berlin.

Ion Dimitrescu. *„Ciuleandra" (Dansul milicanelor cu duetul Berger-Rebreanu)*. În *Curentul*, III (1930), nr. 1000 (3 nov.), p. 2.

Articol denigrator despre ecranizarea romanului.

Alexandru Hodoș. *Ciuleandra sau jocul nerușinării*. În *Țara noastră*, X (1930), nr. 36 (9 nov.), p. 1250-1252.

Din nou despre ecranizarea romanului; referiri denigratoare la profilul moral al scriitorului.

* * * *Liviu Rebreanu, „Ciuleandra"*. În *Unirea* (Blaj), XLIV (1934), nr. 12 (24 mart.), p. 6.

Prezentare elogioasă, prilejuită de apariția celei de a 3-a ediții.

Ion I. Cantacuzino. *Note despre „Jar" și romanele lui Liviu Rebreanu*. În *Revista Fundațiilor regale*, I (1934), nr. 10 (oct.), p. 178-183.

„Toate personajele lui Rebreanu reproduc traiectoria unui destin similar. Luați pe oricare din eroii romanelor sale, de la *Ion* și pînă la *Jar*, și veți vedea că toți trăiesc sub zodia implacabilă a unei porunci ce-i depășește. Ion viețuiește sub porunca dorului său de pămînt. Ana e o jucărie în mrejele aceluiași dor, care devine pentru ea destin. Bologa e prins într-o rețea din care nu va putea ieși. Horia din *Crăișorul* merge, instrument al soartei unui neam, pe linia unei existențe ce pare scrisă mai dinainte. Eroul din *Ciuleandra* trăiește și el în halucinația progresivă a nebuniei, fără nici o justificare îndestulătoare. În *Răscoala*, această diagramă a rolului destinului ajunge să ia aspecte extrem de interesante, căci în marginile aprinderii și creșterii răscoalei, toți actorii ei trăiesc paralel un destin identic, supus unui comandament care îi preschimbă pe fiecare în parte și pe toți deodată, în tot atîtea instrumente oarbe ale unor forțe inexplicabile. Exemplificarea puterii destinului se multiplică astfel de tot atîtea ori în fiecare din acești eroi, și se proiectează apoi pe un plan de ansamblu în destinul lor

colectiv. În sfîrșit, în *Adam și Eva*, tema ajunge aproape la o prezentare schematică, geometrică, demonstrîndu-se de-a lungul a șapte vieți, printr-o identică reproducere a unui destin, frînt în ciuda tuturor făgăduielilor, de forțele oarbe ale unei fatalități dominante.

Iar toți acești eroi sfîrșesc în mod identic, printr-o identică dezolare, existența lor de învinși ai soartei. Toți îți dau același spectacol întristător, impregnînd cu pesimism lectura cărții.

Iată deci concepția unitară care se poate regăsi în romanele d-lui Liviu Rebreanu și sentimentul pe care ea îl naște. Este vechea concepție a destinului tragic, concepție care domină întreaga tragedie grecească: omul înfrînt în lupta sa cu destinul."

Ș. Cioculescu. *În marginea operei d-lui Liviu Rebreanu.* În *Revista Fundațiilor regale*, II (1936), nr. 2 (1 febr.), p. 412-425.

Succesul *Pădurii spînzuraților* l-a determinat pe autor să urmeze direcția analitică a creației sale. Insucces. „Singur delicatul critic impresionist, care este d. Perpessicius, a căutat a da o justificare estetică romanului, dezvoltînd subtile variații în jurul magiei ce s-ar desprinde din numele Mădălinei, fata de țară căsătorită cu vlăstarul boieresc Puiu Faranga, din fantezia regenerării rasei și ucisă de soțul ei. La datele inițiale ale romanului, arbitrare, se adaogă ingerința procedeului derivat din romanele polițiste, de a da motivarea crimei tocmai la sfîrșitul cărții." Prima jumătate a cărții este „lîncezitoare". Psihologia adevărată a unor personaje — remarcată de Lovinescu — ca Andrei Leahu și mama Mădălinei față de „experimentarea stîngace și artificială a lui Faranga-tatăl, și șarjarea franțuzitei surori a acestuia, tante Tilde". Referiri la proza analitică: I. L. Caragiale *(O făclie de Paști)*, D. D. Pătrășcanu *(Un refren diabolic)*, Gib I. Mihăescu *(La „Grandiflora"* și *Vedenia)*. Scrisă înaintea lucrării lui Cezar Petrescu *(Simfonia fantastică)* și a romanelor lui Gib Mihăescu, *Ciuleandra* își poate revendica însă deschiderea unui drum în epica noastră.

G. Călinescu. *Liviu Rebreanu* (studiu critic), 1939. Reprodus în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, 1941, p. 651.

„Cînd Liviu Rebreanu trece la romanul orășenesc, el eludează pe cît se poate înfățișarea de indivizi și se refugiază în monografia unei pasiuni, a unei porniri, adică în romanul psihologic, conștient sau nu de lipsa puținței de a intui persoane. *Ciuleandra* e un astfel de roman analitic. Din nefericire materia scapă experienței autorului. Bologa e în fond Liviu Rebreanu, adică ardeleanul la răscrucea de dinainte de război. Incertitudinea lui Bologa e și a lui Herdelea și a lui Titus, a deputatului Grofșoru însuși. În *Ciuleandra* cazul e dedus, văzut exterior și excesiv sistematic. Puiu Faranga e odrasla unui boier de viță veche, purtînd în sîngele său

oboseala generațiilor trecute. Familia lui Faranga, tată, mătușă, e înfățișată în linii naiv încărcate (protocol, vorbirea limbii franceze, politeță exagerată) și probabil nu intențional ci din lipsa unei percepții adecvate. Puiu se naște cu instincte criminale, repetînd oarecum cazul lui Lantier din *La bête humaine* de Zola. Ca să primenească sîngele familiei, Faranga tatăl a cules de la țară o fată sănătoasă, Mădălina, pe care a crescut-o aristocratic în vederea căsătoriei cu Puiu. Însă Puiu o sugrumă (iarăși voluptatea criminală!) fără motiv. Familia îl internează într-un sanatoriu, sperînd să obțină din complezență un certificat de iresponsabilitate. Însă Puiu este chiar un nebun. Materia romanului o formează această trecere treptată de la logica aparent normală la conduita și ținuta dementială, nu fără înrîurirea nuvelisticei rusești. Puiu a întîlnit pe Mădălina la jocul țărănesc numit *Ciuleandra* și acum, reconstituindu-și trecutul, ajunge la încheierea că *Ciuleandra* e jocul ce duce la crimă. Venind să-și scoată fiul din sanatoriu, spre a-l sustrage unei pretinse persecuții a doctorului, tatăl îl găsește jucînd *Ciuleandra*. Persecuția din partea doctorului e pretinsă, dar romancierul a strecurat totuși o anume antiteză. Doctorul e din satul Mădălinei, și iubise pe fată. I-a luat-o însă boierul detracat. Față în față stau doi dușmani, un țăran și un aristocrat, pînă ce aptitudinea profesională restabilește raporturile de la medic la bolnav. Într-o literatură încă săracă în invenție ca a noastră, *Ciuleandra* înfățișează o nuvelă onorabilă, rece, superficială, dar bine întocmită."

Ov. S. Crohmălniceanu. *Liviu Rebreanu*. În *Viața românească*, VI (1953), nr. 11 (nov.).

Romanul ar fi alcătuit după aceleași canoane naturaliste întîlnite și în *Adam și Eva*. Cartea ar constitui „o însăilare greoaie de analize interioare, conduse nu cu prea mare măestrie. Lipsește o continuitate între stările sufletești prin care trece personajul. Obsesia jocului e artificial legată de bănuiala lui Faranga că doctorul îl dușmănește. Un determinism brutal, după modelul naturalist, conduce toate manifestările și încearcă în zadar să suplinească lipsa unei analize mai pătrunzătoare." Peste ani, aprecierile vor fi reluate în *Literatura română între cele două războaie* (1967).

Alexandru Piru. Prefață la *Liviu Rebreanu — Opere*, vol. 1, 1962. Reprodus în *Liviu Rebreanu*, 1964. Cu modificări infime, este republicat ca studiu introductiv al ediției de față (vezi vol. 1, p. XLIV-XLV).

G.[avrilov], A.[urel]. *Beleška o piscu*. În Liviu Rebreanu, *Ćuljandra*, Beograd, 1964, p. 133-137.

Postfață a traducătorului, cuprinzînd date biobibliografice și sumare caracterizări ale operelor majore.

Niculae Gheran. Prefață la *Golanii; Calvarul; Ciuleandra*, Biblioteca pentru toți, nr. 297, febr. 1965, p. XXXIII–XXXVIII.

Comentariile critice însoțesc prima ediție postumă a romanului, relevînd valorile literare, în context universal (Dostoievski, L. Andreev, Gide).

Paul Georgescu. *„Ciuleandra"*. În *Contemporanul*, 1965, (16 apr.), p. 5.

Locul romanului în suita *Ion*, *Răscoala*, *Pădurea spînzuraților*; teza fundamentală ce stă la baza cărții (aceeași ca și în *Venea o moară pe Siret* de M. Sadoveanu): opoziția de structură și incomunicabilitatea dintre țărănime și moșierime.

Doina Munteanu. *Liviu Rebreanu: Golanii, Calvarul și Ciuleandra*. În *Contemporanul*, 1965, nr. 37 (10 sept.), p. 3.

Recenzie la ediția din „Biblioteca pentru toți" (1965), îngrijită de Niculae Gheran.

S. Damian. *Ciuleandra*. În *Gazeta literară*, XIII (1965), nr. 49 (2 dec.), p. 8.

Explorarea regiunilor tenebroase din afara conștiinței zugrăvind invazia violenței și obsesivului. Referiri la: H. Papadat-Bengescu, Gib Mihăescu, G. Călinescu, Negruzzi, I. L. Caragiale *(O făclie de Paști)*, Dostoievski *(Crimă și pedeapsă)*. Cartea se constituie ca o monografie a unei porniri dusă pînă la paroxism, străbătută de „un vînt al nebuniei".

Nicolae Manolescu. *Ultimele romane*. În *Gazeta literară*, XIII (1965), nr. 49 (2 dec.), p. 8.

Prezentare sintetică a subiectelor „ultimelor romane" scrise de L.R.: *Jar* (1934), *Gorila* (1938), *Amîndoi* (1940). Referiri la: *Cartea nunții* (G. Călinescu), *Donna Alba* (Gib Mihăescu), *Sensul clasicismului* (G. Călinescu), Balzac. Paralel sînt amintite: *Ion* și *Răscoala*, ca reușite excepționale inegalabile. *Ciuleandra* pune problema responsabilității umane față de existență, a „autenticității" ființei umane, analizînd doar *aparent* un caz patologic, Rebreanu se dovedește a fi un modern, inedit și uimitor, dezvăluind magistral procesul.

Lucian Raicu. *„Ciuleandra"*. În *Iașul literar*, (1966), nr. 8. (aug.), p. 50-60.

Critica criticii: B. Munteano, P. Constantinescu, Mihai Ralea, Perpessicius, Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, N. Iorga, G. Călinescu, T. Teodorescu-Braniște; mai recent: Al. Piru, Paul Georgescu, S. Damian. L. Raicu face o amplă analiză a romanului, dezvăluind calitățile de proza-

tor modern ale lui L. R., un analist tenace și chiar un *poet* al pasiunilor. Paginile vor fi reluate în volumul *Liviu Rebreanu*, eseu, 1967, p. 173-191. Spicuim: „Pagini magnifice, de o frumusețe calculată și misterioasă, dintre cele mai tulburătoare ale literaturii române, sînt însă cele care dezvoltă motivul *Ciuleandra*. Ele trec de limitele cărții, transcend ținta exactă în vederea cărora au fost scrise (fixarea obsesiei demențiale a personajului), pentru a ajunge să figureze un mit al existenței însăși, dogorîtoare și rece, nemuritoare și cu sugestii de moarte, frenetică și « obiectivă », elementară și spiritualizată, încrezătoare și tragică, ademenitoare și primejdioasă, oarbă în mișcarea ei și totodată pătrunsă de elanuri ascendente, viața, într-un cuvînt, astfel cum o vede Liviu Rebreanu *și cum apare de fapt în toate cărțile sale.*"

I. Sîrbu. *„Ciuleandra"*. În *Iașul literar*, 1967, nr. 7 (iul.), p. 86-87.

Recenzie prilejuită de reeditarea romanului în colecția „Romane de ieri și de azi". Trăinicia romanului constă în „reconstituirea minuțioasă și profundă a dramei personajului principal și excepționala abilitate a compoziției."

Alexandru Ștefănescu. *Fascinantul dans*. În *Cronica*, VI (1971), nr. 8 (20 febr.), p. 8.

Ciuleandra este plasată în sfera parabolei — drama cunoașterii artistice, Puiu Faranga devenind reprezentantul tipului distructiv de cunoaștere. Alienarea eroului se produce în momentul în care acesta are revelația inconsistenței cunoașterii și, în același timp, luciditatea înstrăinării de oameni și lucruri, căruia i se refuză actul inițierii. Mădălina devine o enigmatică preoteasă ce oficiază un cult străin, ininteligibil. Valorile estetice ale operei.

ALTE REFERINȚE

M. *Liviu Rebreanu: „Ciuleandra"*. În *Familia*, II (1927), nr. 12, p. 31-32 ● Radu Dragnea. *„Ciuleandra" roman de Liviu Rebreanu*. În *Ramuri*, XXII (1928), nr. 3 (mart.), p. 99-108 ● P. Ș. *Nici un fel de risipă*. În *Curentul*, III (1930), nr. 1001 (4 nov.), p. 1 ● *** Weiss Aureliu. *Romanele și nuvelele d-lui Liviu Rebreanu*. În *Adevărul literar și artistic*, XIV (1935), nr. 739 (3 febr.), p. 5 ● *** *Les romans de Liviu Rebreanu de „Ion" à „Jar" (Ibidem)* ● *** *Ce rămîne din Liviu Rebreanu*. În *Azi*, III (1934), nr. 1 (ian.), p. 952-958 ● Vladimir Streinu. *Liviu Rebreanu*. În *Revista Fundațiilor Regale*, VII (1940), nr. 5 (mai), p. 379-390.

III. VARIANTE

(Ciuleandra)

PRIMA VERSIUNE A ROMANULUI, realizată, cum am văzut, între 2 – 10 martie 1927, se află la B.A.R. (*ms. rom. 2529*), avînd în total 123 de file (B.A.R., f. 30 – 152). Ca și forma definitivă, cuprinde 31 de secvențe care, din punct de vedere ideatic, nu prezintă diferențe față de ediția tipărită. La transcriere (*rescriere*) atenția prozatorului a fost aproape exclusiv concentrată asupra stilului (sinonimie, topica frazei, îndepărtarea sau adăugarea unor alineate etc.), intervențiile nuanțînd, de cele mai multe ori, analiza procesului psihologic. Spre ilustrare, iată cum arată începutul „capitolului" 20 în prima versiune manuscrisă (stînga) și în ediția tipărită în 1927 (dreapta):

„Puiu avu zile de înduioșare plăcută în care de mai multe ori blagoslovea pe doctorul care e atît de treabă și pe el care de atîtea ori l-a bănuit. În războiul pe care-l duce cu sine însuși aici, mereu i se pare că-i apar dușmani, că oamenii dimprejur îl vrăjmășesc. Pînă ce descopere pe rînd că toate sînt închipuiri de-ale minții obosite.

Aștepta de-acuma vizita doctorului cu drag, îl aștepta ca pe un prieten vechi și binevoitor. Îi zîmbea

„De-aci înainte Puiu aștepta cu drag vizitele doctorului, ca pe-ale unui prieten vechi și binevoitor. Îi zîmbea cu încredere mereu, deși doctorul nu-i răspundea la fel, ba parcă devenise mai mohorît. Puiu însă nu voia să ia în seamă nimica. Își zicea că sînt închipuiri de-ale lui, pe care are să le regrete, cum regretă acuma că l-a bănuit odinioară din pricina Madeleinei. În războiul ce-l ducea aici cu sine însuși e fatal să exagereze impor-

cu drag, deși doctorul nu-i răspundea la fel, ba chiar avea o asprime care se accentua. Nu voia s-o ia în seamă, căci era sigur că i se pare doar lui și că mai tîrziu va trebui să regrete că i-a atribuit o asprime pe care n-are motive s-o aibă." (f. 105; numerotația B.A.R.)

tanța fiecărui gest, să i se pară că descopere dușmănii... În cele din urmă însă ajunse să vadă că toate au fost excrescențe de-ale minții lui înfierbîntate, de-ale sensibilității lui bolnăvicios de ascuțite..." (p. 192-193).

Secvențele 17 și 18 ale primei variante prezintă modificări mai sensibile. Este și motivul pentru care le publicăm integral (*infra*, p. 406-409).

Sub aceeași cotă (mai bine zis „între aceleași coperți", căci manuscrisul în cauză a fost legat de autor) se găsesc și însemnările de creație la care ne-am referit în *Geneza romanului — „Ciuleandra"*. Le publicăm mai jos, respectînd, în cele mai multe cazuri, cronologia documentelor (B.A.R., f. 1-29). Pe prima filă notația autorului: *„Ciuleandra I"*. Dacă prima versiune a romanului prezintă aceleași particularități tehnice (hîrtie caiet, velină mată, cerneală, cursivitate grafică etc.), însemnările care deschid *ms. rom. 2529* sînt foarte diferite din acest punct de vedere, neaparținînd aceluiași moment genetic (hîrtie de calitate și format diferit, scriitură în cerneală, creion etc.) [42].

Manuscrisul consemnează, pe-alocuri, și alte preocupări (calcule bănești, evidența țigărilor fumate, programe de călătorie etc.)[43]. De regulă le-am reprodus în note de subsol. Adăugăm și următoarea notație:

f. 55.: Un boul lui D-zeu se plimbă ore în șir pe biurou. Un paianjen îmi coboară pe ziar la W. C. — noaptea".

Și acum documentele din *ms. rom. 2529*, menționîndu-se, la sfîrșitul fiecărei file, numerotația B.A.R.:

---

[42] Însemnări cu creionul negru: f. 1-3 (fiecare fiind din alt sort), f. 5-7 (ultima de alt format față de primele două), f. 8 v., f. 21 v. — 29 (f. 24-29 de format mic). Însemnări cu cerneală: f. 4, 8-21 (format caiet, velină). Dintre acestea, f. 3-18 conțin și numeroase ștersături cu creionul. Ca și în alte ocazii, pasagiile incriminate au fost reproduse de noi.

[43] De exemplu, pe f. 66 v. aflăm socoteala detaliată a cheltuielilor efectuate cu automobilul personal: în mai 1927: 3 428 lei; în iunie 1927: 5 895 lei. Nu lipsește explicația diferenței, căci, în dreptul socotelilor din mai 1927, se notează: „afară de 12 zile ce le-am lipsit din România". Lîngă ambele sume însemnarea: „Afară de 2 310 — la cauciucuri". (Reflexele fostului ofițer, pus o vreme să administreze gospodăria regimentului, se verifică în continuare.)

NEBUNUL

I. Băiatul unui doctor mare. El însuși avocat de viitor. Mîndru, fire nervoasă. Într-un moment de furie își strînge nevasta de gît pînă o sugrumă. Cînd își dă seama ce-a făcut, e prea tîrziu. Mărturisește tatălui. Zdrobit, mai ales că-i pătează numele. O singură scăpare: ca să nu intre în pușcărie, e mai bine să intre în balamuc — provizoriu. Observație, o nebunie trecătoare. Băiatul se împotrivește, dar primește. Cîteva indicii cum trebuie să simuleze. Tatăl sună telefonul: Allo ... Poliția?... S-a întîmplat o nenorocire ... Da, doctorul X ... Fiul meu, într-un moment de nebunie și-a ucis soția ...

II. Tribunalul hotărăște să se facă observația stării mintale a delincventului.

III. Băiatul ajunge la balamuc însoțit de tatăl său și un agent secret. Pe drum i-a mai făcut lecții. El e abătut, prăpădit. Se duc direct la șeful secției de observație, un doctor ciufut, curios, ursuz ... Intră tatăl, iar băiatul rămîne pe coridor cu agentul. În curînd tatăl iese și-și ia adio. Agentul îl duce înlăuntru, îl predă și pleacă. Prima întrevedere cu doctorul. I se pare că vede un zîmbet straniu la doctor. Poate că știe că simulează? Și nu poate face nimic. Întrebările, etc.

IV. Într-o odaie specială. Coridorul nebunilor. Ușile de sticlă groasă. Impresia. Odaia lui. Ce-o fi cu mine?

V. Visează pe nevastă-sa... Doctorul zîmbește mereu și nu-l caută. [f. 2] [44]

NEBUNUL

Bătrînul <Tudor Aleman>[45]
Fiul
Nevasta lui Sabina
Doctorul Garofoiu
Prefectul poliției — Dandu
Procurorul
Gardianul Petre

---

[44] Pe verso-ul filei titlul „Nebunul" și un proiect de copertă: „Liviu Rebreanu /*Ceasul rău*/ roman".
[45] Inițial „Faranga".

La sfîrșit el răcnește, înnebunit, doctorului:

— Da, am ucis-o ... uite-așa ... mi-am dat seama...

Și doctorul, mulțumit:

— Atunci mîine o să-ți dau drumul ...

Și face raportul: responsabil. [f. 3]

NEBUNUL

1

Se repezi furios la dînsa, o trînti pe canapea, își înfipse degetele în gîtul ei alb și plin, și începu a strînge din răsputeri sîsîind într-una:

— Taci!... Taci!... Taci!...

Femeia vruse să spună ceva, dar, privind în ochii lui, se îngrozi și rămase cu gura căscată.

— Nu mă omorî, Alexandre! — încercă să bîlbîie înfricoșată, dar în clipa aceea degetele osoase ale bărbatului i se încleștară în carne.

— Taci!... Taci!... Taci!...

Grozea o strîngea din ce în ce mai groaznic, vrînd parcă să înăbușe gemetele femeiei care se zvîrcolea...

Trecură cîteva clipe lungi ca niște veacuri. Ochii femeiei se deschiseră larg și înțepeniră îmbibați de groază. Buzele îi tremurau învinețite iar gura i se deschise larg [f. 4].[46]

1. Singur
2. În cabinetul doctorului
3. Întîlnire pe coridor cu tatăl său. Se îmbracă. Tatăl în doliu. Ce face ea? Moartă.
4. În odaie — scena cu tatăl
5. Singur. Noaptea.
6. A doua vizită medicală
7. Gardianul
8. Gazetele
9. Ciuleandra [f. 5]

I

— D-ta?

— Mă numesc Puiu Faranga și am fost însoțit aseară aci pentru că...

Uitîndu-se cercetător în ochii doctorului, avu o mică ezitare, apoi urmă:

Pentru că am sugrumat pe nevastă-mea... [f. 6]

---

[46] Pe aceeași filă, cu creionul, un început de titlu: *„Ciulean"*.

Policarp Faranga — tatăl
Puiu Faranga — fiul
Urseanu
Demarat
Sfranciog — agentul-gardian

Calistrat Dandea
Ştefan Dungu
Clement Caraba
Lazar Donciu

Barbaruc
Beloiu
Farasalea
Miticuna
Onofrei [f. 7]

5. I. 1927

TREISPREZECE

Momente: I Egoismul — să simuleze ca să se salveze

Frica — să nu fie închis, să nu-l prindă doctorul
Iubirea — pentru femeia ucisă
Ura — împotriva doctorului
Gelozia — c-a iubit-o doctorul şi ea pe el
Mila — pentru moartea ei

Remuşcările
Ispăşirea
Groaza
Nebunia

<12. Cu gardianul>[47]
<13. Singur — ziarele — aşteptarea>[48]
<14.>[49] [f. 8][50]

47–49 Adăugat ulterior cu creionul.
50 Pe aceeaşi filă: *„Ciuleandra"* şi *„Rătăcire"*.

Tilda
Gazetele
catafalcul și înmormîntarea
[Feciorul cu serviciul] *
[criză] *, libertate, vizite
Cum să mă prefac?

Gardianul îi spune că doctorul e tot din Argeș — (știe de la oamenii de serviciu)

— De unde?

Din comuna Vărzari —

Puiu sau [...] *

§ Caută să-și amintească pînă și de crimă în trecut [f. 8 v.] [51]

5.I.27, miercuri

TREISPREZECE

1

— D-ta?

— Mă numesc Puiu Faranga și am fost însoțit aseară aici pentru că...

Indiferența cenușie din ochii doctorului îl făcu să ezite o clipă. Părea că a uitat sfîrșitul unei fraze studiate mai dinainte. Se reculese însă îndată și urmă cu același glas alb:

— Pentru că am sugrumat pe nevastă-mea.

Ascultîndu-l, doctorul îl privea profesional, calm, parcă ar fi avut în față un imobil obiect de studiu. Întîi îl privise drept în ochii căprui în care juca o sticlire de neliniște contrastînd cu [f. 11].

Miercuri, 5.I.27

TREISPREZECE

1

— D-ta?

— Mă numesc Puiu Faranga și am fost însoțit aseară aci pentru că...

---

[51] Pe aceeași filă un titlu: „NENOROCIREA" și următoarea evidență: **Fumatul**

Vineri seara 10^h seara — 6^h dim. — 16 țigări Sîmbătă de la $2\,^1/_2{}^h$ d.a. — 10^h seara — 15 țigări	31 țigări în 24 ore 5. III
„ „ 10^h — — 6 dim. — 16 țigări Duminecă dela $2\,^1/_2$ — 10 seara — 11 țigări „ „ 10^h —	27 țigări în 24 ore 6. III

Avu o slabă ezitare. În ochii doctorului citea o indiferență neașteptată. Continuă totuși cu același glas alb:

— Pentru că am sugrumat pe nevastă-mea...

Doctorul nici nu clipi. Îl privi lung drept în ochi, apoi privirea i se ridică la coafura neîngrijită a pacientului, pe urmă se opri puțin la costumul lui neobișnuit: frac, cămașă cu piept tare, gulerul tare, boțit, cravata albă pusă strîmb fără oglindă, și în sfîrșit se coborî la escarpenii de lac... Toate acestea însă de-abia în cîteva secunde. Îndată însă văzu patul neașternut, cu urmele unui somn agitat... Atunci încruntă ușor din sprîncene și se întoarse spre doctorandul care, fără să mai aștepte vreo întrebare, răspunse repede:

— Ni s-a indicat apăsat să așteptăm hotărîrile d-voastră!

— Am venit așa cum mă găseam — interveni cu o umbră de surîs Puiu Faranga. De aceea mă vedeți în așa hal... Trebuie să mi se aducă schimburi de-acasă și mă mir că încă n-au sosit...

— Bine! murmură doctorul, măsurîndu-l iarăși de sus pînă jos cu o expresie atît de neutră parcă ar fi auzit lucrurile cele mai firești din lume.

Mai stătu o clipă totuși, ca și cînd s-ar fi gîndit să adaoge ceva. Și brusc, cu o înclinare din cap aproape imperceptibilă, se întoarse și ieși, urmat de doctorandul blond, înalt, sec și alb. În deschizătura ușii apăru silueta greoaie a unui gardian în halat alb-gălbui, cu capul negru tuns chilug, cu fața înflorită [f. 9] de mustăți groase și două puncte sclipitoare ca două mărgele negre. Apoi ușa de sticlă groasă, verzuie și grunțuroasă se închise fără alt zgomot decît plescăitul ușor al broaștei exterioare. Vasistasul rotund de alamă lucea ca un ochi. [f. 10]

Joi, 6. I. 27

TREISPREZECE

1

— D-ta?

— Mă numesc Puiu Faranga și am fost însoțit aseară aci pentru că...

Avu o slabă ezitare. Indiferența din ochii doctorului era neașteptată. Continuă totuși cu același glas alb:

— Pentru că am sugrumat pe nevastă-mea.

Ascultîndu-l, doctorul îl privise întîi drept în ochi, apoi privirea i se ridicase la coafura neîngrijită a pacientului, pe urmă se oprise la costumul neobișnuit — frac, cămașă cu piept tare, guler boțit, cravata albă pusă strîmb fără oglindă — și în sfîrșit coborîse la escarpenii de lac... Toate acestea în două secunde. Îndată însă văzu patul neașternut, cu urmele

unui somn agitat, se încruntă ușor. Doctorandul de-alături, fără să mai aştepte vreo întrebare, zise repede:

— Am avut indicații categorice să așteptăm hotărîrile d-voastră!

Puiu Faranga adăogă cu o schiță de surîs care distona:

— Fui adus așa cum m-am nemerit și de aceea mă găsiți în așa hal... Trebuia să-mi vie însă schimburile de-acasă și mă mir că n-au sosit... Poate însă că mi le aduce chiar tatăl meu pe care desigur îl cunoașteți...

— Bine! murmură doctorul, măsurîndu-l iarăși de sus pînă jos, ca și cînd nici n-ar fi auzit ce-a spus.

Totuși mai stătu o clipă, parcă s-ar fi gîndit să întrebe ceva. Și brusc, cu o înclinare din cap aproape imperceptibilă, se întoarse și ieși din odaie, urmat de doctorandul blond, înalt și uscat. În deschizătura ușii apăru silueta greoaie a gardianului în halat gălbui, cu capul negru creț, cu fața împodobită de mustăți groase și două puncte sclipitoare ca două mărgele negre. Apoi ușa de sticlă groasă, verzuie [f. 12] și zgrunțuroasă se închise cu un lunecat ușor sfîrșit în plescăitul blînd al broaștei exterioare. Vazistasul rotund de alamă lucea ca un ochi galben.

Puiu Faranga rămase în același loc, nemișcat, uitîndu-se nedumerit la ușa închisă. Îndată auzi un amestec de glasuri estompate dincolo de ușă, în anticamera gardianului. Făcu doi pași în vîrful picioarelor și-și lipi urechea de ușă, reținîndu-și respirația. Nu putu percepe decît ritmul vorbelor. Dealtfel și acest zgomot se stinse îndată. Pașii doctorului se depărtară, iar alături gardianul ori că stătea înțepenit, ori că ieșise și el cu doctorul.

— Și doar despre mine trebuie să fi vorbit — se gîndi Puiu Farang revenind în mijlocul odăiei și mai stînd parc-ar fi așteptat ceva.

Joi, 6. I

Se simți deodată cuprins de desperare. Din toate planurile ce și le făcuse în două ore, de cînd se sculase, n-a rămas nimic.

— Dar dacă tata s-a înșelat cînd m-a trimis aci? își zise brusc. Poate c-ar fi fost mai bine să fi lăsat toate la voia întîmplării...

Porni să umble de ici-colo, repede, ca un lup în cușcă. Escarpenii scîrțîiau la fiece pas, ca un scîncet de om chinuit. De la noptieră pînă la fereastră și de la fereastră pînă la noptieră — mereu. În primele minute, pășind și gîndindu-se, vedea și examina fără să vrea odaia. Fereastra largă și înaltă, cu gratii înguste și groase, cu priveliște în grădina Sanatoriului. Grădina o cercetase din ochi înainte de vizita medicală, de aproape. Cărările învălite cu zăpadă nu-și arătau contururile decît prin arborii ce le străjuiau ca-niște pomi de Crăciun încărcați de zăpadă artificială. Dealtfel

grădina era mică: printre copaci se zărea zidul împrejmuitor apărat cu o ghirlandă de sîrmă ghimpată. Un lavabou de fier vopsit alb; în lavoar apa murdară cu care se spălase grăbit, iar alături prosopul mototolit. Patul, de asemenea de fier, alb, cu perna răvășită, cu învelitoarea întoarsă pe dos; iar pe noptieră măruntișurile, puține, ce le-a avut în buzunar: un carnețel, un creion subțire de aur, niște chei, niște bani, o batistă, un portofel subțire, ceasul de aur cu capacul deschis... Între pat [f. 13] și fereastră, lipită de perete, o masă învălită cu o față albă peste care era întinsă o mușama cu flori mici; pe masă o tavă cu carafa cu apă și două pahare. Două scaune de trestie lîngă zid. Cuierul cu picior în colțul de lîngă fereastră, în care atîrnă pardesiul lui și, pe cuiul cel mai înalt, jobenul lucitor și sfidător.

Umblînd de ici colo însă în curînd nu mai văzu nimic. Atenția lui întreagă era concentrată înlăuntru. Sute de planuri și mii de gînduri îi alergau prin minte neîncetat. Erau aceleași care-l frămîntaseră înainte de a da ochii cu doctorul. Dar pe cînd atunci toate i se păreau trandafirii, acuma toate îi apăreau amenințătoare.

— Și ce frumos îmi pregătisem toată povestirea — își zise, oprindu-se deodată în fața ușii închise, în locul unde stătuse cînd venise doctorul.

Îl așteptase cu înfrigurare și speranță. Își închipuise amănuntele. Era sigur că doctorul, cînd îi va spune „mi-am sugrumat nevasta", se va grăbi să-l consoleze, să-l întrebe, să nu se poată opri să nu-l întrebe: „Cum s-a putut întîmpla una ca asta? D-ta, fiul fostului ministru Policarp Faranga?" Crezuse că, în clipa cînd va auzi „Puiu Faranga", doctorul va surîde prietenos sau baremi se va interesa îndată.

— Are o mutră de țăran încăpățînat — își zise, pornind iarăși. Mă mir că babacu s-a gîndit să mă aducă aici... Poate că nici nu-l cunoaște?

De-abia acuma își amintește că aici a fost primit prost chiar din primul moment. Aseară, cînd a venit, întovărășit de tatăl său, de prefectul poliției și de procurorul Demarat, doctorandul înalt și slab i-a condus îndată, ce-i drept, în odaia aceasta, dar pe urmă nici n-a mai venit să se intereseze. A închis ușa și nu i-a întins mîna. Și doar prefectul și procurorul, oameni mai de ceva ca un biet doctorand, fiind chiar în exercițiul funcțiunii, i-au strîns pe rînd și puternic mîna, iar cînd tatăl său l-a îmbrățișat lung, șoptindu-i: „Courage, mon enfant!", pe fața amîndurora a văzut foarte bine o emoție sinceră. Numai doctorandul a stat ca lemnul, somnoros și hirsut. [f. 14]

Aseară, firește, n-a observat nimica. Era atît de zdruncinat. Ceea ce se întîmplase era ceva atît de extraordinar... El care, în cei treizeci și unu de ani de viață, nu avusese niciodată un gest brutal sau o violență,

el să fi săvîrșit... Mîinile lui, îngrijite, manicurate, fine, ca niște mîini de femeie, să fie în stare să...

Gîndindu-se, își simți mîinile încleștate la spate, le desfăcu, vru să și le privească, dar se opri și le vîrî în buzunarele pantalonilor.

Aseară se simțise cumplit de obosit, încît nici nu i-a venit prin gînd să-și privească mîinile. După ce s-a despărțit de tatăl său, care avea lacrimi în ochi, și a rămas singur, închis într-o celulă de temniță, nici nu s-a mai gîndit la nimic. Mintea parcă-i era uscată de orice gînduri. Simțea doar o oboseală mare, o toropeală grea. Somnul... Și-a făcut singur patul, nu știe cum, și s-a pomenit culcat. Becul electric atîrnat în tavan îl supăra. I-a trecut o fulgerare să-l stingă, parcă s-a și uitat pe pereți, să vază comutatorul, dar uitîndu-se a uitat ce caută, s-a întors spre perete și a adormit imediat. Doar atîta avusese în gînd că nu poate adormi cu lampa aprinsă și n-are să poată dormi bine...

Somnul greu însă s-a schimbat spre dimineață în frămîntări. În vis a fost acasă, în aceeași odaie, în buduoarul ei, întocmai ca atunci cînd s-a întîmplat... Dar visul a sărit peste întîmplare. Era foarte vesel. Se uita la Madeleine cu iubirea pasionată, aproape ațîțat de frumusețea ei. Parcă niciodată n-a fost mai frumoasă. Corpul ei fraged, zvelt, sănătos părea de fecioară în toaleta violetă, cu brațele goale, cu decolteul adînc tulburător... Așteptau pe tatăl său. El o privea și privind-o o sorbea.

— Madeleine, n-ai vrea mai bine să nu mai mergem la bal?...

Ea tăcea și zîmbea. Avea în zîmbet melancolia ei permanentă.

— Madeleine, te doresc...

S-a apropiat de ea și a sărutat-o lung între sîni. Parfumul ei îl [f. 15] amețea. Din vis i-a rămas în nări.

Dar a venit babacul:

— Haideți copii... Gata?... A sosit mașina...

Au plecat, au coborît scările, s-au urcat în mașină. El s-a așezat lîngă șofer ca să se răcorească... Balul a fost superb... Lume... Regele a vorbit cu Madeleine, a zîmbit... În ochii lui era poftă și el era gelos... N-a putut sta pînă la sfîrșit. Muzica îl agasa. I se părea că toți bărbații poftesc din ochi pe Madeleine. Era cea mai frumoasă... A mințit că-l doare capul, că nu se simte bine. Au plecat împreună, lăsînd pe tatăl lor acolo... În mașină a luat-o în brațe, a sărutat-o pe buze prelung... De-abia aștepta să ajungă acasă. Șoferul însă parcă a greșit drumul. „Unde mergi, Jeane?" a strigat furios. În clipa aceea mașina s-a oprit, în fața unei case străine.

Frînele au scîrțăit.

— Haide, Puiu — îi zise glasul tatălui său.

A deschis portiera, a coborît el cel dintîi, iar după dînsul procurorul, apoi tatăl și apoi prefectul, iar de lîngă șofer încă cineva. O secundă s-a gîndit: Dar Madeleine?

Îi era frig. Răsună o sonerie.

— Aici e, aici! auzi iar glasul tatălui. Aide, intră Puiule!...

Se trezi. Pe fereastră bătea o lumină cenușie. Cîteva clipe urmă visul în realitate. Îi era frig și repetă întrebarea:

— Dar Madeleine?

Apoi, cu mintea foarte limpede, își dete seama și-și răspunse:

— Madeleine nu e...

Observă că becul în tavan era stins.

— Trebuie să fie ziuă... Are să vie doctorul... Sus, sus!

Sări fript din pat. Zări ceasul pe noptieră: era șapte... Începu să se [f. 16] îmbrace. Se culcase în cămașa de frac. Nimeni nu se gîndise să-i dea cele trebuincioase.

— Ce are a face! De acuma chestia e să nu-mi pierd capul...

Vineri, 7. I

Și, ca să nu-și piardă capul, a început să-și examineze situația și să-și caute ieșirile. Ce s-a întîmplat nu se mai poate repara, e evident. A fost o nebunie sau o crimă premeditată, sau amîndouă — e indiferent. Orice ar fi fost, prețul e imens, pentru Madeleine moartea, pentru el... Bătrînul i-a pus foarte bine alternativa: închisoarea și dezonoarea nu numai a lui personală, ci a numelui și a întregii familii pentru totdeuna, sau nebunia care poate să dureze puțin și în orice caz are să fie o circumstanță atît de atenuantă încît crima se transformă în nenorocire vrednică de milă.

— Dar dacă nu sînt nebun?

Întrebarea i-a pus-o îndată, aseară, în cele zece minute de conversație care a precedat telefonul prefectului de poliție și al parchetului. Răspunsul bătrînului a fost categoric:

— Trebuie să fii nebun...

Explicațiile au venit după ce bătrînul a făcut înștiințările de rigoare. Nebunia se poate simula pînă la un punct, deci să simuleze. Nu e o faptă cavalerească, dar e absolut necesară, și în orice caz preferabilă temniței. Doctorul însuși va trebui să-i vie în ajutor. Are să facă el demersurile necesare. România poate să facă pentru cinstea numelui Faranga atîta concesie. El, bătrînul, a servit-o cu devotament în toate împrejurările... Se însărcinează el să obție aceasta. Totul e să nu ajungă în închisoare. Un Faranga nu poate să fie criminal, nici măcar pasional... Va fi dus la un sanatoriu. Nu știe unde. Trebuie să se consulte cu prefectul, care e mai inițiat în chestii d-astea...

Era atît de abătut și de îngrozit, încît nici n-a mai auzit bine toate [f. 17] sfaturile și îndemnurile tatălui său. Căzuse pe un fotoliu, lîngă biurou, își sprijinise capul în mîini și stătuse așa, uluit. Își simțea tot sîngele în creieri, milioane de gînduri îl zbuciumau și inima îi bătea cumplit. În urechi îi răsunau vorbele bătrînului, liniștite, rare... N-a auzit cînd a venit prefectul și procurorul. I-a auzit vorbind pe toți — un zumzet ciudat de vorbe aproape în șoaptă. Cîteva minute a rămas singur de tot — ei se duseseră s-o vază pe ea. Apoi, ca deșteptat dintr-un vis, a auzit:

— Allons, Puiule...

De-abia acuma, cînd aștepta venirea doctorului, și-a dat seama că-și luase o însărcinare pe care nu știa cum s-o împlinească. Ce să spună doctorului și cum, ca să-i facă impresia că are în fața lui pe un om nebun? Va putea el să înșele pe un doctor, el care n-a văzut măcar niciodată un nebun? Atunci a început plimbarea prin odaie, vrînd să-și aranjeze mai dinainte, în toate amănuntele scena întîlnirii cu doctorul. Era sigur că are să-l întrebe negreșit și numaidecît cum s-a întîmplat nenorocirea? Își făcu o povestire în care realitatea să se îmbine cu oarecare bizarerii din care doctorul să înțeleagă îndată că într-adevăr a săvîrșit fapta într-un moment de supremă tulburare mintală și că prin urmare nu poate fi vorba de o crimă, ci de o nenorocire. Rezultatul deci trebuie să fie un certificat de iresponsabilitate momentană care șterge responsabilitatea penală, și o recomandație să plece în străinătate pentru un răstimp. Îl auzea parcă zicîndu-i: „Nervii, nervii, domnule!"...

Firește, pînă a ajuns la hotărîrea aceasta, a cumpănit și altele. Stînd la fereastră și examinînd grădina, i-a venit în gînd deodată să izbească cu amîndoi pumnii în geamuri, încît să alarmeze toată lumea. A respins gîndul cu dispreț. Ar fi ceva într-adevăr de nebun prefăcut. Ar merita cămașa de forță... Din gîndul acesta însă i-a izvorît ideea prezentării și primele cuvinte ce are să le spună doctorului și din care vor trebui [f. 18] să apară următoarele. Era sigur că de prima întîlnire depindea tot...

Acuma însă era cu totul deconcertat ca o mașină ce și-a pierdut cîrma. Pînă acuma avusese el cîrma, acuma se simțea lăsat în voia soartei. Ce planuri să mai facă, cînd nu atîrnă nimic de el, cînd el a ajuns o jucărie închisă între patru ziduri?

Alerga de ici-colo... Gîndindu-se mereu la neputința lui, se pomeni furios pe tatăl său. L-a adus aici și acuma l-a lăsat în voia soartei. Baremi el de-ar fi aici! Poate că el l-ar scăpa din nesiguranța asta... Căci nesiguranța îl omora... Și de-aici apoi îi răsări speranța, din ce în ce mai frumoasă...

Apoi brusc, ușa alunecă pe șină și un glas îl opri pe loc:

— Poftiți la domnul profesor !... [f. 19]

CIULEANDRA

1

— Taci!... Taci!... Taci!...

Își înfipse degetele în gîtul ei plin și alb parc-ar fi vrut să înăbușe un răspuns de care îi era o frică dureroasă. O trîntise pe sofa și cu genunchiul drept îi apăsa pieptul. Simțea corpul ei zvîrcolindu-se și zvîrcolirea îi făcea plăcere și-l îndemna să-și încleșteze mai furios mîinile în gîtul ei [f. 20].

Miercuri, 2. III. 1927, 5 dim.

CIULEANDRA

1

— Taci! ... Taci! ... Taci! ...

Își înfipsese degetele în gîtul ei plin și alb, și strîngea cu o furie din ce în ce mai năprasnică, parc-ar fi vrut să înăbușe un răspuns sau să provoace unul. O trîntise pe sofa și cu genunchiul drept îi apăsa pieptul. Simțea corpul ei zvîrcolindu-se și zvîrcolirea îi făcea plăcere și parcă îl îndemna să-și încleșteze mai adînc degetele în gîtul ei.

El însuși forăia pe nas, bombănea din cînd în cînd „taci, taci", cu ochii închiși, pierdut, cuprins parcă de o plăcere.

Ce-i asta? Ce

Nu, nu și iar nu!

Dar așa iar nu se poate

Ce zici? Cum zici? Însemnă oare altceva — o, nu, nu,

Nu dar nici așa nu se poate — asta ar

însemna

Ce înseamnă oare

Ciuleandra

Atunci

Ciuleandra

însă îi veni în minte

Atunci

Nu se poate

ba da, ba nu [f. 21] [52]

Atunci însă îi apăru

---

[52] Pe aceeași filă, adăugat cu creionul: „*MĂTRĂGUNA*". Pe verso, socoteli bănești.

Policarp Faranga
Puiu Faranga
Mădălina
Dr. Ursu
Mătuşa lui Puiu
Doi prieteni
O amantă
Gardianul —
Fata în casă
Comuna Vărzari
Părinţii Mădălinei
Profesorul lipseşte şi astfel Ursu ţine locul, deşi e tînăr. [f. 22]

I

1. Taci!
2. Policarp Faranga
3. Dilema
4. Poliţia
5. Balul curţii
6.
7. Din prag

II

1. Întîlnire
2. Gardianul
3. Moartea Mădălinei
4. Moartea Mădălinei
5. Puiu
6. Amintiri
7. Doctorul [f. 23][53]

III

1. Ciuleandra
2. Mădălina
3. Singur
4.
5.
6.
7. Întunerecul

Tatăl vine cu permisia de a-l muta spre observaţie la alt sanatoriu.

*

Ultimul § — Sus Puiu joacă Ciuleandra — Faranga întreabă pe doctor:
— Da, d-le, e iresponsabil ş-a fost...

*

— Am iubit pe Mădălina... Mi-a fost făgăduită mie.
— De cine?

---

[53] Pe verso-ul filei, socoteli.

— De ea însăși... Eram student, peste trei ani aș fi luat-o... Ați luat-o și ați ucis-o...

*

Il faut, que je m'en mêle, papa
Vas-y

*

Doctorul îi spune lui Puiu că știe de Mădălina și Ciul[eandra] că a iubit-o.

*

Mama Mădălinei vine la Sanatoriu să întrebe pe Ursu ce să facă că i-a omorît copila? [f. 24]

*

Doctore, eu vreau să ispășesc!
Uită numele Sanatoriului:
— Dr... [. . .]*... etc.
Își zice:
— Sînt nebun?

*

Își aduce aminte cum i-a zis: „Taci" și că ea nu zisese nimic

*

Tante Tilda

*

Numai Tilda e de vină... Dacă ea nu întîrzia cu mașina

*

— A, e poveste lungă, doctore!
— Spune-o pe scurt!

*

— Erai gelos?
— Nu... aș... Gelos! [f. 25].

§ 15. *Universul* cu anunțul mortuar. Doctorul.
Închipuirea înmormîntării...
§ 16. Matilda îi povestește înmormîntarea
Aparițiile doctorului

Visurile lui cu } Madeleine moartă
§ 18. Primul vis cu }

§ 19. Doctorul — Cum a cunoscut pe Madeleine etc.
§ 19. Cu gardianul — Ciuleandra
§ Gardianul îi spune că doctorul e din Vărzari
§ Coincidențele cu 13
§ Vrea să ispășească — îl omoară conștiința

<Palais des Glaces>[54]

<DIRENDAL>[56]

<Rafale>[55]

<Voleur>[57]

Analiza

Mă fac [f. 26]

22. Spune doctorului că a ucis pe Madeleine pentru că e criminal
23. Povestește gardianului despre Madeleine
24. Treisprezece
25. Gardianul îi spune că doctorul e din Vărzari
26. Doctorul îi spune că a văzut Ciuleandra
27. Ciuleandra la gardian și în odaie
28. Mama Mădălinei pe coridor
29. Doctorul îi spune c-a iubit-o
30. Vizita medicală: Nu sînt nebun!
31. Sforțările lui Faranga
32. Ciuleandra sus
33. Doctorul și Faranga = poate să se mute!

Acuma știu de ce am omorît-o. Bănuiam că ea iubește pe altul și fiindcă am instincte criminale, am ucis-o ca să nu poată iubi pe nimeni. [f. 27][58]

Cap. 33

— Medicul trebuie să fie și om, domnul meu! zice Faranga la sfîrșit.
— Am fost — aprobă ironic Ursu [f. 28].

*

Doctorul Ursu avu o figură aspră, imobilă, parcă era de fier

la cap. respectiv [f. 29]

[54-57] Cuvinte adăugate cu cerneală.

[58] Pe verso (lectură incertă):

„31 Iunie
15 August plec Elveția
14—15 Elveția — [un an]*
15 2
15 3
15 acasă 4
18[...]* 31 Decemvrie"

17

Bătrînul Faranga venea în fiecare dimineață și vorbea mai întîi cu doctorul și de-abia pe urmă se ducea la Puiu. Dealtfel doctorul nu-i spunea nici lui mai nimic. Recomanda răbdare. O observație cere timp și răbdare. Deocamdată luase măsuri să i se facă diverse analize; trebuie să cunoască întîi rezultatele. De aceea nici nu l-a mai examinat mai deaproape. E încă mereu agitat — ceea ce e și natural. Agitația e starea firească după o mare zguduire sufletească. Numai criminalii ordinari sînt lipsiți de orice zbuciumare, fiindcă la ei sînt absente într-un fel chiar organele sensibilității... Doctorul dădu deslușirile toate foarte politicos, dar cu o politețe rece care putea fi voită sau datorită timidității.

— Totuși impresia d-tale care este pînă azi? stărui într-o zi Faranga pe un ton delicat, dar puțin imperativ.

Doctorul Ursu sesiză imperativul stăruinții, se roși puțin și [f. 88] ripostă imediat, mai ferm decît de obicei și fără să-și piarză cumpătul:

— Excelență, să mă iertați... Eu, în cazul fiului dv., ca și în orice alt caz, am de răspuns cu conștiința mea de medic și de om — și țin la amîndouă deopotrivă. Îmi fac datoria cu toată conștiința și cu atît mai mult cînd e vorba de un om ca d-voastră. Nu pot uita că un tribunal, o instituție a țării, mi-a dat o însărcinare extrem de delicată și că de răspunsul meu atîrnă însăși dreptatea socială. Evident că așa impresiile mele personale nu înseamnă nimic. Ele pot fi oricît de simpatice, rezultatul însă trebuie să fie absolut obiectiv, așa cum îmi dictează știința și observația cea mai adîncă...

Faranga, deși se simțea puțin umilit, îi mulțumi și-i strînse mîna bărbătește, felicitîndu-l apoi pentru seriozitatea deplină cu care își face datoria.

În fond însă era îngrijorat. Nu vorbea cu Puiu despre doctor, nici Puiu nu-i pomenea de el. Cu atît mai mult simțea ca o amenințare. Luă informații în oraș, în cercuri medicale, discret și indirect despre acest dr. Ursu. Toată lumea îl lăuda în ceruri: om deosebit de capabil, foarte harnic, citește mult și știe mult — și mai presus de toate extrem de conștiincios. Îi află și vîrsta și originea: băiat de la țară, dintr-un sat, nu se știa bine care, în orice caz Muntenia și un județ cam de munte, părinți țărani săraci, a studiat singur, neajutat de nimeni decît de munca și sîrguința lui; trebuie să aibă acuma vreo 30 de ani numai și e doctor de peste cinci ani...

Cu astfel de om Faranga începea să deznădăjduiască de-a putea face ceva. Proiecta să mute pe Puiu la alt sanatoriu și alt medic; dar asta ar putea da de vorbă, ar putea stîrni și vreun scandal, Ursu s-ar putea simți jicnit, plus că ar trebui și o autorizație a parchetului. [f. 89]

Și totuși, la caz de extrem[ă] nevoie, va recurge și la asta. Era hotărît să nu lase în nici un caz să i se arunce copilul la închisoare. Cu cît cugeta, cu atît înțelegea că crima, în felul cum a fost executată, e rezultatul unei dispoziții sufletești speciale a lui Puiu, că e ceea ce s-a temut el totdeauna și din pricina căreia a încercat atîtea paliative: e ereditatea prea grea a unui neam cu sîngele prea vechi și neprimenit. Astfel vina lui Puiu e într-adevăr nulă și adevăratul vinovat este el și strămoșii cei mulți care au menținut sîngele albastru.

Deocamdată însă poate și trebuie să aștepte. Acțiunile bruscate pot veni mai tîrziu și numai la timpul potrivit. Totuși nu încetă a vedea pe Ursu ori de cîte ori venea la sanatoriu și a se interesa cu aceeași asiduitate de toate amănuntele. Iar dr. Ursu îi dădea mereu explicații și asigurări, calm, neschimbat, parc-ar fi fost de piatră, încît Faranga își zicea de multe ori:

— O fi țăran, dar e lord!

Apoi, într-o zi, cam peste o săptămînă, dr. Ursu îl întîmpină cu niște foi de analiză:

— Poftiți!

— Mulțumesc, dar eu mă uit la ele ca pisica-n calendar! surîse Faranga. Dacă vrei să fii deplin amabil, pierde cinci minute și lămurește-mă!...

Nu era nevoie de mari lămuriri. Analizele erau foarte favorabile. Nimic organic zdruncinat nu avea Puiu: sînge, urină, spută etc. Faranga se arătă încîntat și ceru complectări. Dr. Ursu îi dădu bucuros, adăogînd:

— De-acuma voi putea trece la examenul meu!

Faranga aprobă. [f. 90]

Luni, 7 III

18

Puiu purta acuma un zîmbet amar pe buze. Înțelesese deplin că de-acuma el va trebui să găsească singur și în sine însuși mîngăierea și liniștea sufletului. Atît tatăl său cît și Matilda, deși în toată lumea aceasta erau ființele cele mai apropiate de dînsul prin sînge, se dovedeau a fi totuși străini de durerile lui. În clipele cele mai cumplite ale vieții omul e sortit să fie singur. Numai atunci se adeverește că fiece om e o lume închisă, complectă, fără nici o legătură adevărat intimă cu ceilalți oameni și restul lumii. Oamenii comunică, normal, între ei, prin semne convenționale și cred că se înțeleg, atribuind fiecare celuilalt ceea ce simte el însuși. În realitate însă sufletul omului n-are legătură decît cel mult cu Dumnezeu. Tragediile adevărate omul le îndură totdeauna singur și poate tocmai asta e tragedia cea mare

a omului, singurătatea asta îngrozitoare. Cînd omul își simte sufletul sfîșiat atunci nici părinții, nici copiii lui nu-l pot înțelege decît superficial, își închipuie numai că-l înțeleg...

Puiu Faranga avusese o viață care niciodată nu-l silise să se coboare în sine însuși. Viața lui s-a petrecut mereu la suprafață. Găsea fericire momentană în mărunțișuri și deseori s-a crezut nenorocit pentru că nu i-au reușit alte mărunțișuri. Idealurile imediate nu treceau peste posesiunea unei femei, iar cel mai depărtat era să meargă pe urmele tatălui său: să intre în politică, mai tîrziu, și poate chiar să ajungă ministru. Făcuse atîtea studii cîte sînt necesare pentru a avea o diplomă de care să nu te folosești niciodată. Era doctor în drept de la Paris fără să se gîndească să aibă vreodată nevoie să se prevaleze de acest doctorat. Un titlu care va suna bine odată, cînd va porni pe viața „serioasă". Pînă azi n-a avut nevoie de nimic. De la majorat tatăl său i-a pus la dispoziție venitul întreg din moștenirea maicii sale, un venit care-i permitea să trăiască oricît de larg, să-și satisfacă toate capriciile, să ducă o „viață" în sensul cum doresc cei mai mulți tineri s-o ducă: petreceri, sporturi, femei... Cartea nu i-a plăcut decît ca stupefiant pentru insomnii. Specialitatea lui îl plictisea direct. [f. 91] Cel mult lecturi de divertisment. Nici măcar ziarele, afară de cele de sport...

Astfel de viață, firește, nu admite explorări introscopice, nici măcar îndoieli. Toate sînt bune în existența cea mai bună. Scrupulurile conștiinței se mărginesc la chestii de oportunități morale între care sînt înscrise legile cavalerismului modern.

De-abia acuma, de cîteva zile, de cînd se rostogolise în calea vieții lui, neașteptat, din senin, o catastrofă — a fost nevoit să-și privească sufletul față-n față. Zile întregi s-a zbuciumat pînă să izbutească a lepăda un trecut și a înțelege un prezent. Acuma îi era rușine chiar de zilele acelea cînd toată grija lui se concentra numai asupra sa însuși, cînd nu se gîndea în fond decît cum să scape din strînsoare — prin înșelăciune, prin protecție, prin orice mijloace — cînd durerea lui cea mare era de fapt că a trebuit să întrerupă un trai care îi adusese numai fericire... Madeleine, victima lui, parcă nici n-ar fi existat, deși ea, ucisă, zăcea pe catafalc. Se îngrozea de sine însuși amintindu-și că nici baremi n-a avut remușcări adevărate, că toată preocuparea lui a fost el și iar el...

Rugăciunea din ziua înmormîntării i-a adus primul moment de echilibru sufletesc și de atunci, de cîte ori îl cuprind îndoielile, în rugăciune caută refugiu. Credința lui însă, își dă bine seama, e mai mult un paliativ, o încercare de reculegere. Niciodată nu a încercat cu adevărat să caute pe Dumnezeu, să se apropie cu tot sufletul... Poate că nici n-ar fi putut... Era mulțumit și cu atîta. Ceruse să-i aducă o biblie și începuse să citească.

Cuvintele însă nu găseau răsunet în inima lui. Naivitatea lor cere un suflet despuiat de îndoielile impuse.

O mulțumire mare avea însă acuma în visuri, căci în ele îi apărea neîncetat Madeleine. Îndată ce adormea, fie noaptea, fie ziua, Madeleine sosea, se așeza lîngă el, îi lua capul în poală, îl privea blînd în ochi, cu privirea ei învăluită, melancolică și din privirea aceasta îl picura în suflet un balsam de fericire. Ea nu-i vorbea mai niciodată; era [f. 92] tăcută în vis, cum fusese și în viață. Numai el o întreba, o descosea și mai ales o ruga, cu lacrimi fierbinți, să-l ierte. Ea zîmbea trist și-l săruta pe frunte, drept orice răspuns... Cu sărutarea aceasta se trezea acuma totdeauna, o simțea pe frunte toată ziua, precum simțea atingerea ei din vis toată ziua și o purta ca o alinare...

Tatăl său venea regulat și-l întreținea despre lucrurile din afară. Le asculta ca niște lucruri străine. Însuși tatăl său i se părea deseori străin de tot. [f. 93]

VARIANTE EDITORIALE *

P. 10, r. 10, apoi începea / apoi începu (1927, 1928).

P. 11, r. 7, rosti/rosti răspicat (1927, 1928).

P. 12, r.13, a stins o viață/a sfîșiat o viață (1927, 1928)/a sfîrșit o viață (1934).

P. 20, r. 7, Ar fi fost și/Ar fi și fost (1927, 1928, 1934, 1940).

P. 22, r. 21, singură/singura (1927) — *r. 22,* se mai mișcă/se mai mișca (1927, 1928, 1934, 1940).

P. 23, r. 15, Bătrînul aștepta / Bătrînul așteptă (1927, 1928) — *r. 33,* măcar atîta / baremi atîta (1927).

P. 25. r. 20-21, cam rigid / cam țeapăn (1927, 1928) — *r. 30,* un inculpat, chiar dacă inculpatul / un acuzat, chiar dacă acuzatul (1927, 1928).

P. 26, r. 1, ținuta militărească / ținută militărească (1927, 1928, 1934, 1940) — *r, 32,* o moarte / moarte (1927, 1928, 1934, 1940) — *r. 33,* clipă de rătăcire, dar... / clipă de rătăcire, cumplită, cum îți spusei și la telefon, dar... (1927, 1928, 1934).

P. 28, r. 11-12, în fața servitorilor / înaintea servitorilor (1927, 1928, 1934) *r. 18,* sublocotenent de roșiori / sublocotenent de cavalerie (1927, 1928, 1934).

P. 32, r. 5, s-ar fi adunat / i s-ar fi adunat (1927, 1928, 1934, 1940).

P. 34 r. 14, Se freacă / Se frecă (1928) — *r. 22,* e stins / era stins (1927, 1928).

---

* Trimiterile din paranteze (1927, 1928, 1934, 1940, 1942, 1944) reprezintă anii de apariție a edițiilor respective (vezi date bibliografice complete la p. 365).

P. 36, r. 31, ca asta (transcris după var. 1927, 1928, 1934, 1940; în ed. 1942: „cu asta").
P. 40, r. 22, în halat / cu halat (1927, 1928, 1934).
P. 44, r. 21, Doctorul așteptă / Doctorul așteaptă (1927).
P. 47, r. 18, cel puțin / baremi (1927).
P. 48, r. 13, Idem.
P. 52, r. 21, îl ajută / îi ajută (1927, 1928, 1934).
P. 54, r. 7, se întoarse / se întorsese (1927) — *r. 9,* pe ea / pe (1940).
P. 55, r. 7, stăruința bătrînului / străduința bătrînului (1927) — *r. 19,* deasă / deasă. Din spate îi dogorea căldura sobei (1927, 1928, 1934).
P. 59, r. 21. Se uită / Se uita (1927, 1928).
P. 61, r. 7, și eu / eu (1927, 1928, 1934).
P. 63, r. 11, nici / nici baremi (1927).
P. 65, r. 33, însemna / înseamnă (1927, 1928, 1934).
P. 67, r. 23, umpleau paginile / umplu paginile (1927, 1928).
P. 69, r. 8, franțuziții (transcris după var. 1927, 1928; în var. 1934, 1940, 1942: „franțuzii").
P. 70, r. 15-16, cel puțin / baremi (1927).
P. 74, r. 10, Faranga, încurcat, nu reuși să articuleze decît : (transcris după var. 1927; lipsă în ed. 1928, 1934, 1940, 1942) — *r. 21,* nu e de mirare — nu e mirare (1927, 1928).
P. 75, r. 21, mă iertați / să mă iertați (1927).
P. 77, r. 23, complicată / complectă (1927).
P. 78, r. 22, Baremi / Cel puțin (1928, 1934).
P. 81, r. 6, cam pătrată (transcris după var. 1927, 1928; în ed. 1934, 1940, 1942: „cam pătată").
P. 84, r. 24, de teatru / la teatru (1927) — *r. 26,* Hora / Horă (1927, 1928) — *r. 31,* Pornește / Începe (1927, 1928).
P. 85, r. 2, accelerează / se accelerează (1927, 1928, 1934). — *r. 3,* de după mijloc / pe după mijloc (1927, 1928) — *r. 9,* cu pașii / cu pași (1927, 1928, 1934, 1940) — *r. 31,* tropăie / ropăie (1927, 1928, 1934, 1940).
P. 87, r. 33, și mai tare / mai tare (1927, 1928, 1934, 1940).
P. 91, r. 1, depune / depunea (1927, 1928, 1934).
P. 92 r. 3, evident / firește (1927).
P. 95, r, 14, puțin încurcat / puțin încruntat (1927).
P. 97, r. 29, se încăpățînează / se încăpățînă (1927, 1928, 1934).
P. 98, r. 23, Nu-ți mai spun / Nu ți-am spus (1928, 1934).
P. 101, r. 26, voinței / voinței lui (1927, 1928, 1934).
P. 104, r. 23, Ursu se uită la el cercetător : (transcris după var. 1927, 1928, 1934; lipsă în ed. 1940, 1942).

P. 111, r. 18-19, și dispăru sunînd prelung din claxon (transcris după var. 1927, 1928, 1934, 1940; lipsă în ed. 1942).

P. r. 114, r. 17, încercă (transcris după var. 1927, 1928, 1934, 1940; în ed. 1942: „încerca").

P. 116, r. 5, foarte palid / foarte blînd (1927).

P. 117, r. 19, însemna / înseamnă (1927).

P. 118, r. 11, cel puțin / baremi (baremi (1927) — *r. 19*, îi păru rău / îi păru (1940; greșeală de tipar).

P. 119, r. 22, străin / un străin (1927, 1928, 1934).

P. 120, r. 7, a așteptat / așteptase (1927, 1928, 1934).

P. 121, r. 12, Își aduse / Își adusese (1927).

P. 126, r. 22-24, zdrobit de oboseală, se prăvăli pe pat și rămase nemișcat acolo, cu ochii închiși (transcris după var. 1927, 1928, 1934; lipsă în ed. 1940, 1942).

P. 129, r. 24, un răspuns / răspuns (1927, 1928, 1934).

P. 131, r. 10, se arătă / se arăta (1927).

P. 133, r. 7, tot mamă e / tot mamă (1927, 1928).

P. 138, r. 32, căuta / căutase (1927, 1928, 1934, 1940).

P. 140, r. 22, îl petrecu / îl petrecuse (1927, 1928, 1934).

P. 142, r. 7-8, stăruitor / strălucitor (1927, 1928).

P. 143, r. 31, în pat / pe pat (1927, 1928, 1934, 1940).

P. 144, r. 27, ai avut / ai fi avut (1927, 1928, 1934).

P. 146,r. 10, chiar și / pînă și (1927, 1928).

*

Numeroasele modificări, dintre care unele arbitrare, nu izbutesc să elimine în totalitate impuritățile stilistice, construcțiile greoaie etc. Exemple: *p. 22, r. 18-19* „... terfelirea definitivă și pentru totdeauna a numelui Faranga"; *p. 23, r. 16-17:* „... îl auzi în formă de întrebare...„; *p. 27, r. 1-2*: „Pe urmă se va vedea întrucît și ce alte măsuri vor fi de luat"; *p. 28, r. 18-20:* „Matilda se înduioșă. Era foarte sensibilă la amabilitățile bărbaților. Totuși mai vărsă cîteva rînduri de lacrimi pînă să-i de-a drumul."; *p. 47, r. 3:* „...rectitudine cinstită"; *r. 5-6* „Ce penibil de ridicol aș fi fost"; *p. 84, r. 12:* un argeșean despre jocul *Ciuleandra:* „E ceva fain de tot"; *p. 139, r. 1-3:* „Cu ochii lipiți de buzele lui, sorbea însă pînă și modulațiile glasului parc-ar fi auzit o revelație".

IV. GENEZA ROMANULUI „CRĂIŞORUL HORIA"

I. Cu titlul *Crăișorul*, Cartea românească publică, în 1929, prima ediție a romanului (317 p.), pentru ca, în 1930, să realizeze, cu același zaț tipografic, o nouă ediție. Modificînd titlul, *Crăișorul Horia*, Cugetarea-Delafras reeditează romanul în 1940 (ediția a III-a, 306 p.), în 1942 (ediția a IV-a, 306), şi în 1944 (ediția a V-a, 306 p., folosită de noi la reproducerea textului).

Fragmente de roman s-au tipărit înainte și după apariția volumului. Exemple: *Crîngul Fărăgetului*, în *Tiparnița literară*, I (1928), nr. 1 (oct.), p. 7-8; *Moartea lui Horia, Cloșca și Crișan* în *Glasul Mureșului*, II (1935) nr. 14 (3 mart.), p. 2; *Moartea vitejilor Horia și Cloșca* în *Albina*, XXXVIII (1935), nr. 8 (22 febr.), p. 127, 137-138; retipărit, cu același titlu, la Cleveland-Ohio, în ziarul *America*, XXX (1935), nr. 37 (26 mart.), cu specificația: „Din *Albina*". Peste hotare mai apare un fragment din roman în antologia: M. Beza, L. Rebreanu, I. Creangă, P. Ispirescu: *Kapedan, Gardani, me shokë Novela edhe pralla*. Kethen shquip M[itrush] K[uteli]. F.I., Luarasi, 1944, p. 27-36 („Letërsi rumune"). O ediție postumă în Iugoslavia: *Královič Horia*, Roman. Preložila Angela Doválová. Turčiansky Sv. Martin, Svet, 1945, 213 p.

II. În publicistica lui Rebreanu, informațiile referitoare la geneza romanului sînt puține. Indirect, despre alegerea temei, despre legăturile sentimentale cu eroii cărții, despre documentarea efectuată de scriitor cu un an înaintea apariției romanului aflăm sumedenie de lucruri din articolul *Pe urmele Crăișorului*, publicat, la 16 decembrie 1928, în revista *Adevărul literar și artistic*.[59] Ideile subliniate cu acest prilej, revelatoare pentru

---

[59] 1 Anul IX, nr. 459. Referiri în legătură cu pregătirea romanului în *Patria*, X (1928), nr. 74 (1 apr. 1928), p. 2 și *ibid.*, XI (1929), nr. 19 (24 ian.), p. 2 (*Despre romanul biografic*).

înțelegerea spiritului în care a fost scrisă cartea, ne determină să-l prezentăm mai jos:

„Noi, ardelenii, în lunga noastră viață despărțită, n-am cunoscut decît doi eroi naționali: pe Horia, Crăișorul, și pe Avram Iancu, Craiul munților. Horia a fost mai bătrîn și a fost ucis cu roata și a rămas Crăișorul nostru; Iancu a fost, în plină tinerețe, Craiul munților, apoi a trăit mulți ani de chinuri și a murit nebun. Eroii noștri au fost ursiți să fie și martiri. Eroismul i-ar fi înălțat numai, pe cînd suferințele i-au identificat cu mulțimea cea mare a poporului, el însuși îndurător al tuturor umilințelor și durerilor. Toate povestirile ce le-am auzit din gura oamenilor despre Horia începeau cu un suspin: — Ehei, Crăișorul... Nu există cătun în Ardeal unde Horia să nu trăiască și azi în sufletul celui din urmă țăran ca simbol al dorului de dreptate. Povestea vieții lui trăite se șterge. Un veac și jumătate întunecă amintirea omului. Dăinuiește numai duhul lui: S-a jertfit pentru dreptate! Poveștile oamenilor simpli mi-au zugrăvit în copilărie pe Horia după chipul și asemănarea eroilor din povești. L-am văzut pe-atunci în inimă frumos, căciulă albă pe-o ureche, spadă dreptă la brîu, strunind un armăsar roib care frămînta pămîntul cu copite de argint parc-ar fi vrut să se avînte în văzduhuri. L-am văzut luptînd cu zmei și cu balauri și biruitor întotdeauna. Numai ochii lui erau blînzi și înțelegători și atît de omenești că privirea lor mi-a rămas în suflet ca o taină. Școala ungurească a încercat să-mi strivească idolul. Pentru unguri toți oamenii noștri care au luptat împotriva lor, erau nu dușmani și nici măcar adversari, ci tîlhari. Așa Mihai-Viteazul, așa Horia, așa Iancu. Orgoliul lor nu putea admite în răzvrătirile noastre periodice decît criminale zvîrcoliri de robi. Sfărămînd orice veleitate de demnitate socoteau să stîrpească în noi însuși germenele rîvnei spre o viață de oameni liberi... Disprețul lor izbutea numai să stîrnească scrîșniri de mînie și să întreție și să sporească iubirea pentru eroul urmărit de ei și mînjit chiar și după moartea crîncenă ce i-au pregătit-o. Cu cît ura omorîtorilor lui sporea, cu atît Horia creștea în închipuirea noastră, își înrădăcina gîndurile și avînturile în sufletul nostru... Pe urmă anii și mai ales cărțile, cu documentele și datele lor seci care, dezvăluindu-i viața pămînteană, îmi hotărniceau faptele și pașii, mi-au schimbat înfățișarea Crăișorului tinereții. Numai ochii lui, în care pîlpîise nepotolita dragoste de dreptate, mi-au rămas necontenit aceiași, cu aceiași taină ispititoare ca o chemare fără putere de împotrivire. Eroismul Crăișorului se umaniza și devenea viața dreaptă a unui suflet drept. Astfel trecutul se confunda cu prezentul și Horia era un om din vremea noastră, muncit de un gînd mare pe care-l urmărește cu o perseverență neînfricoșată nici de amenințarea morții. Iureșul sîngeros al moților din 1784 l-am scris odată din cap, uscat drept și aspru, cu date

şi documente [60]. Povestea aceea însă are puţine contigenţe cu Crăişorul. Acolo vorbeşte istoria, adică o poveste adevărată cu oameni artificiali care n-au decît viaţă publică de multe ori prefăcută. În istorie chiar oamenii cei mai vii oferă impresia unor păpuşi mecanice: în ziua cutare au săvîrşit cutare faptă, în anul cutare au trebuit să ajungă în cutare loc... Omul din istorie e redus la idei unice, aproape fixe, condamnat să reprezinte o verigă dintr-un lanţ riguros de fapte, controlate şi mai riguros cu date. Pe cînd bietul om, chiar cînd e erou şi poate mai cu seamă cînd e erou, se luptă cu viaţa totdeauna şi cu pornirile lui eroice. Oamenii cu idei centrale, cu linie dreaptă sînt atît de puţini! Ideile centrale sunt invenţii de-ale eroilor de biurou. În viaţă ideea cea mai frumoasă cît trebuie să se războiască cu sufletul omului care vrea să zburde fără ţintă, să se înnoiască mereu, să păcătuiască... Crăişorul Horia, împreună cu tovarăşii lui de răzmeriţă şi de moarte, cît au trebuit să sîngereze în inima lor pînă ce au ajuns la fapte sîngeroase! Istoria conservă cu lux de amănunte toate faptele exterioare, parcă ele ar putea explica rostul evenimentelor. Explicaţia însă se află tocmai între fapte, unde se zvîrcoleşte sufletul de îndoieli. De aceea faptele istorice nu pot reconstitui viaţa omului, a omului care niciodată nu e azi ce a fost ieri şi nu va fi mîine ce e azi. Urmele adevărate ale vieţii trecute, cele scobite în suflete, cele amestecate în sîngele urmaşilor, cele mai puternice, rămîn ascunse silinţelor noastre de descifrare. Efectele lor însă se recunosc mereu în atîtea lucruri inexplicabile cu logica strîmtă obişnuită. Prin locurile unde oamenii au suferit mult, unde sîngele omenesc a îngrăşat mai greu pămîntul, în atmosferă pluteşte etern duhul trecutului, se înfiltrează în sufletele urmaşilor. Acolo, în unele clipe, omul de azi simte în inimă clopotul generaţiilor de mult stinse, retrăieşte vremuri de mult apuse. Cine vrea să se apropie aievea de inima Crăişorului, trebuie să-l caute în munţii lui, în satele lui, în ţara lui, unde dragostea lui a înflăcărat pînă la jertfa morţii atîtea şi atîtea mii de oameni. Se cuvine să porneşti la drum de la Alba Iulia unde s-a sfîrşit în cumplite chinuri visul de dreptate al Crăişorului, unde mult înainte, pe cînd răsculaţii încheiaseră armistiţiu cu capii oştirii împărăteşti, a fost tras de viu în ţeapă, prin osînda comitatului, Ursu Uibaru, căprarul lui Horia, împreună cu alţi şase tovarăşi de luptă. Pe şoseaua naţională, care exista şi atunci mergînd în sus, spre miazănoapte, treci curînd peste rîuşorul Galda îmbogăţit cu apele pîrîului Tibru. Pîrîul acesta a văzut odinioară mulţimea de ţărani, plecată năvalnic asupra Aiudului, oprindu-se şi, ademenită cu vorbe, încheind un armistiţiu nenorocit. Lîngă Galda se află satul cu acelaşi nume unde se mai vede castelul contelui Kemenyi, prefectul judeţului la care a umblat de-atîtea ori zadarnic Cloşca

---

[60] Aluzie la articolele şi studiile publicate în 1914 şi 1919.

după dreptate. De la Aiud, peste Trăscău, cobori în valea Arieșului și apoi cotești spre inima munților, mereu pe drumuri bătătorite de cetele iobagilor răzvrătiți. Cu Baia de Criș încep satele crestate cu slove de sînge în amintiri. Lupșa: de-aici au pornit, cînd totul se sfîrșise, în frunte cu popa Moise din Cărpeniș și popa Simion, cel orb de-un ochi, cîțiva țărani zeloși întru urmărirea lui Crișan, care l-au și prins, mai departe, într-o casă din Mogoș. Iată Musca, unde a sosit într-o seară, însoțit de vreo treizeci de călăreți, Crăișorul Horia și a mas la Vasile Macavei. Un bătrîn arată, la marginea satului, o casă: « Aici a poposit Crăișorul »... Apoi orășelul Cîmpeni, reședința ișpanului Intze, locul tumultului de la 1782, care a fost și pricina cea mai hotărîtă a răscoalei generale peste doi ani. Dacă ai continua calea pe Arieș în sus ai ajunge curînd la Albac, satul Crăișorului. Deocamdată însă, peste Arieș, pe subt pădurea întunecoasă, e mai bine să apuci calea spre Abrud, ca să treci întîi prin Cărpenișul lui Cloșca și Crișan. Un sat lung cu casele împrăștiate pe coaste. Între cel de acum o sută cincizeci de ani și cel de azi nu poate fi mare deosebire. Înainte de-a intra în sat, la stînga, coasta Cloșceștilor, piezișă, lunecoasă cu un podiș înalt pe care vechea căsuță a lui Cloșcuț, mărită, înnădită, se ține încă în picioare. După ce ai străbătut satul în lung, în dreapta, o coastă lină, așezată curmeziș, Coasta Dăroaei, păstrează urmele casei lui Crișan... Peste orășelul Abrud, cucerit, incendiat și devastat de țăranii înfuriați, peste Zlatna, pe valea Ampoiului, te întorci iar la Alba Iulia pe drumul cel din urmă făcut de Crăișorul în lanțuri grele, cu coroană de nuiele în cap și cu inscripția ironică a biruitorilor: « Horia Rex Valachorum ». În cetatea Bălgradului se arată și azi celula în care și-a așteptat sfîrșitul Crăișorul, de unde a fost dus de șase ori la interogatoriu, fără a mărturisi nimic și cerînd mereu să vorbească cu împăratul, unde a stat șapte săptămîni, cu lanțuri de mîini și de picioare, păzit de soldați secui și pe dinăuntru și pe dinafară. De aici, de subt poarta carolină, unde i s-a citit și sentința în dimineața morții, se poate urmări pas cu pas calea pe care a bătut-o piciorul lui, printre clădirile cetății, pe lîngă străvechea catedrală catolică pînă pe vastul platou înțesat atunci cu țărani români, adunați de stăpînirea vicleană spre a-i îngrozi arătîndu-le cît de crîncen sunt pedepsiți cei ce îndrăznesc să se ridice împotriva nedreptății. Acolo am văzut cu sufletul pe Crăișorul meu urcat pe tribuna supliciului înconjurată de ostași impasibili, nobili furioși și români îndurerați. Ținea pe după cap pe preotul Rațiu din Maerii Bălgradului care-l îmbărbăta acuma cu crucea în mînă, după ce dis-de-dimineață îl spovedise și cuminecase și-i primise în scris dorințele cele din urmă. Un ceas și mai bine a stat așa Crăișorul, fără să se clintească un mușchi pe fața lui, dîrz, liniștit și enigmatic, cum a fost în tot timpul marei răscoale. Ochii lui însetați de dorul dreptății trebuiau să privească cum lacomul călău Granciu Rokoczy

zdrobea trupul fratelui său de cruce Cloşcuţ, dîndu-i meşteşugite lovituri cu roata ca să-i stîrnească dureri prelungi şi să nu-l omoare decît încetul cu încetul. Cînd gemetele groaznice ale lui Cloşca se potolesc, cînd cel din urmă horcăit de durere peceltuieşte moartea, Crăişorul sărută mai însetat crucea de lemn din mîna preotului: a sosit rîndul lui pentru ultimele suferinţe..."

Rîndurile sînt scrise şi publicate în 1928, după ce, în vara anului, Rebreanu încercase, la Lugoj, o primă redactare a romanului [61]. În total s-au păstrat din această versiune patru capitole: *I. Înălţate împărate!; II. De la Ana la Caiafa; III. Cu voia şi porunca împăratului! IV.; Hai, feciori!* Ele au fost începute la Lugoj şi terminate la Bucureşti, între 15 august-6 octombrie [62]. Cu un an în urmă (1—31 aug.), la Orlat, acelaşi autor încercase o redactare a *Răscoalei*, părăsind-o, de asemenea, după 122 de file. Dealtfel, vecinătatea celor două cărţi îndatorate reciproc pe parcursul realizării lor, este evidentă. Pe proiectele *Crăişorului* apar, între altele, referiri la toponimia celuilalt roman [63].

Toamna anului 1928 îl găseşte pe Rebreanu din nou aplecat peste paginile închinate lui Horia. Iată ce notează „marţi 9 octomvre" în jurnalul său:

„Ce grozav de greu merge *Crăişorul!* Dealtfel ce să mă mir, căci toate-mi merg greu; inspiraţia mea e lentă şi totuşi spontană. Mă apuc de scris şi nu prea ştiu ce vreau să scriu. Doar o linie generală şi nici aceea nu destul de clară. Tot eşafodajul, acea faimoasă construcţie pe care mi-o laudă criticii, se face singură, din crîmpeie inspirate la întîmplare... Dar la *Crăişorul* e gravitatea că parcă nu prea ştiu ce vreau: roman istoric sau biografie romanţată? Ce va ieşi nu ştiu. Ş-apoi n-am nici o femeie, nici un pic de amor. Nu va fi oare prea sever pentru cititor?

---

[61] Într-o conferinţă ţinută în 1943 despre procesul de creaţie *(ms. rom. 4063)*, f. 53-74; vezi *Geneza romanului „Răscoala"* în *Opere 8)*, făcînd referiri la activitatea sa din anul *1927*, L.R. notează că în „iarna aceea am fost la Orlat, dar am început să lucrez la *Crăişorul*, care a şi apărut peste doi ani". Este o greşeală de datare.

[62] Versiunea se află la B.A.R., *ms. rom. 2531*, f. 7-98. Datări: miercuri 15 aug. 1928, Lugoj (f. 7); joi 16 aug. dim.[ineaţa] (f. 8); 16 aug. seara (f. 10); vineri 17 aug. (f. 18); sîmbătă 18 aug. (f. 31); luni 20 aug. (f. 32); marţi 21 aug. (f. 46); vineri [joi] 23 aug. (f. 50) miercuri 29 aug., Bucureşti (f. 54); luni 3 sept. 1928, Movila (f. 55); marţi 4 sept. (f. 65); miercuri 5 sept. (f. 66); joi 6 sept. (f. 73); vineri 7 sept. dim.[ineaţa] (f. 74); sîmbătă 8 sept. (f. 81); miercuri 12 sept. 1928, Bucureşti şi duminică 16 sept., Buc. (f. 90); miercuri 19 sept. şi sîmbătă 6 oct. (f. 98).

[63] Vezi *Arh. L.R., I ms. 5*, f. 22 *(infra*, p. 431*)*: „Vaideei".

Aseară am stat destul de tîrziu și n-am putut scrie decît cîteva rînduri. În schimb am studiat glandele endocrine pentru *Minunea minunilor*.[64] Mi-am zis c-o să scriu dimineața. Iar azi am ticluit o biată pagină — din care nu știu ce va rămîne. Și acuma mă omoară durerea de măsea, încît iar mă culc fără nimic... Poate mîine![65]

File răzlețe, aflate la B.A.R., *Arh. L.R.* ne atestă că în luna octombrie 1928, autorul rescria unele episoade. O filă din roman (91) este părăsită după primele rînduri, autorul neuitînd s-o dateze „luni, 8.X.[66], iar apoi „marți, 9. X. dimineața"][67] (data însemnărilor din jurnalul amintit). O altă filă (92) este abandonată „miercuri, 10. X"[68], după cum alta (158)[69] este datată „joi, de la ora 7 seara". Risipite în arhivă, ne îndeamnă să credem că n-au fost singure în această situație.

Cît privește afirmația autorului cu privire la „spontaneitatea" scrisului său, străin de o „construcție" prealabilă, documentele ce ni s-au transmis ne propun o imagine mai nuanțată.

Ca și în cazurile precedente, structura romanului reține în mod deosebit atenția autorului. Proiectele sînt schimbate cu rapiditate, pentru ca în cele din urmă crochiurile să fie trădate pe parcursul scrierii propriu-zise a operei. Din cele 25[70] capitole, plănuite inițial (mai tîrziu 16[71] 13[72] și apoi 11[73]), vor fi păstrate doar 10. Cercetarea proiectelor reliefează și intenția de a grupa arborescent diversele capitole în „părți" distincte (*Noi cerșim din poartă-n poartă* și *Regele Daciei*)[74] — ceea ce ar pleda pentru o lucrare de mai mari proporții decît cele pe care le cunoaștem. Planurile de capitole sînt lapidare, avînd mai mult rostul de a fixa cadrul temporal și spațial al fiecărui episod[75]. Autorul urmărește cu fidelitate desfășurarea evenimentelor istorice, conspectînd în amănunțime documentele de arhivă. Izvorul de căpetenie rămîne cartea lui Nicolae Densușianu: *Revoluția lui Horia în Transilvania și Ungaria, 1784-1785 — scrisă pe baza documentelor oficiale*, București, 1884, 518 p. Pentru asigurarea unei veridicități depline, sînt conspectate nume de nobili, de preoți, funcționari și militari, de iobagi, menționîndu-se, în detaliu orașele și comunele din care fac parte, date biografice etc. Cu aceeași silință sînt transcrise lozincile răsculaților, sînt copiate diferite documente (Testa-

[64] Vezi *supra*, p. 377-378 și *infra*, p. 461-462.
[65] Reprodus după *Luceafărul*, XVI, nr. 16, 21 apr. 1973, p. 3 (*Liviu Rebreanu, Pagini de jurnal*).
[66-69] Vezi *Arh. L.R.*, *I ms. 5*, f. 16 v., 51, 52, 53.
[70-73] Vezi *Arh. L.R.*, *I ms. 5*, 18, 6 v., 5 (*infra*, p. 430-431, 433-434).
[74] Vezi *ibid.*, f. 27, 20 (*infra*, p. 427-428).
[75] Vezi *ibid.*, f. 8, 22, 44, 9, 45-49 30-31, 50, 6-7, 13, 17, 43v., 34, (*infra*, p. 430-435).

mentul lui Horia) sau se reconstituie calendarul evenimentelor. Din loc în loc, însemnările sînt însoțite de surse bibliografice (paginația volumului de documente consultat).

Exemple: „pentru familii unguresti v.p. 180" (*infra*, p. 436); „A vedea actul pag. 391 notă" (*infra* p. 444); „Pentru *De la Ana la Caiafa* vezi pag. 113" (*infra*, p. 443); „Trupe de țărani, întorcînd Alba Iulia / năframă roșie în prăjină drept steag v. pag. 121-122, 128-131" (*infra*, p. 443); „*Proorocul* vezi p. 146" (*infra*, p. 444); „Guvernul transilvan în 1784 vezi pag. 192" (*infra*, p. 447); „Circulara lui Horia vezi pag. 199 la capitolul *Porunca Crăișorului*" (*infra*, p. 447); „Conte Iankovits p. 329" (*infra*, p. 449); „Uibaru jură credință lui Horea pe crucea de aur v. p. 321" (*infra*, p. 451) ș.a.

Cu aceeași obiectivitate sînt consultate unele surse unguresti. Dealtfel, primele ediții vor fi tipărite avînd ca moto un citat din lucrarea *A Hóra-világ Erdélyben* de Szilágyi Ferencz, sursă întîlnită și în caietele de creație[76].

Pentru un timp, proiectele vor fi însă abandonate. Sfîrșitul anului 1928 și îndeosebi prima jumătate a anului 1929 îl surprind pe scriitor într-o activitate febrilă, aplecat asupra unor treburi obștești. În decembrie 1928 devine directorul Teatrului Național din București, păstrînd totodată și funcția de președinte al Societății Scriitorilor Români. Plănuiește totodată o revistă, *Gazeta literară*, care apare și dispare tot atît de repede (31 ian.-7 febr.).[77] Sub patronajul său, sînt intensificate relațiile culturale cu străinătatea. Numeroși scriitori de prestigiu sînt invitați în țară, iar alții sînt trimiși peste hotare. Personal participă, în mai 1929, la Congresul autorilor dramatici din Spania, vizitînd, în trecere, Parisul. În aceeași lună i se conferă „Premiul național pentru proză".

Abia în vara anului 1929, după închiderea stagiunii teatrale, scriitorul revine la proiectele sale. Soția și fiica fiind plecate la Veneția, popas în drumul lor spre Paris, Rebreanu se refugiază la țară, fiind din nou găzduit, la Orlat, de buna lui prietenă Tița Slăvoacă, în casa căreia, cu doi ani în urmă, definitivase pentru tipar *Ciuleandra*. Cartea este începută la 1 iulie. Scrierea se desfășoară anevoios, în decurs de 12 zile fiind scrise abia 46 de pagini. Autorul, altădată atent cu „mersul scrisului", de data aceasta rareori își datează producția. Desprindem din *ms. rom. 2531* următorul calendar:[78]

---

[76] Vezi *ibid.*, f. 14 (*infra*, p. 450; vezi și *supra*, p. 157).

[77] Intenția de a continua, cu un alt nume, *Mișcarea literară* va fi realizată peste trei ani (*România literară*).

[78] După numărul filelor numerotate de B.A.R.; în paranteză numerotația lui L.R. .

Luni, 1 iul. 1929: f. 99 (1)
Marți, 9 iul: f. 134 (36)
Miercuri, 10 iul: f. 142 (44)
Vineri, 12 iul: f. 144 (46)
dim.[ineața]

În corespondența scriitorului aflăm știri mai bogate despre mersul romanului. Din paginile publicate de Puia Florica Rebreanu *(Zilele care au plecat*, 1969*)*, reproducem următoarele fragmente:

„Eu în plină activitate. Sper să iasă ceva interesant din *Crăișorul.* Îmi pare mereu bine că nu l-am publicat anul trecut" (9 iul. 1929).[79]

„... toată ziua și noaptea stau la treabă, ca să pot sfîrși cu bine *Crăișorul*" (13 iul.).[80]

„Aflîndu-mă aici [Alba Iulia, *n.n.*] pentru o zi, spre a-mi complecta informațiile asupra morții Crăișorului — vă sărut cu drag" (15 aug. 1929).[81]

Romanul, s-ar părea, a fost terminat în cursul lunii august, căci septembrie 1929 îl află pe Rebreanu aplecat din nou asupra unor treburi de interes public, între care conducerea Teatrului Național, Societății Scriitorilor Români și organizarea Direcției Educația Poporului, unde avea să fie director începînd cu februarie 1930. Ceea ce știm precis este că la 6 octombrie era în posesia șpalturilor tipografice ale noului roman.[82]

Ecouri în presă începînd cu ianuarie 1930. Numeroasele opinii exprimate — entuziaste, reținute sau defavorabile — verifică forțele artisului în fața marelui spectacol: *Răscoala.*

[79-80] *Op. cit.*, p. 255.

[81] *Ibid.*, p. 257.

[82] Apud Puia Florica Rebreanu, *op. cit.*, p. 267-268, care publică fragmente din scrisorile lui L.R., datate 6 și 12 oct. Amîndouă epistolele mărturisesc intenția autorului de a merge la Bascov, unde locuia cumnatul său, avocatul I. Rădulescu, pentru a efectua corecturi la *Crăișorul* și *Adam și Eva* (ed. a IV-a).

V. REFERINȚE CRITICE

(Crăișorul Horia)

Fără a epuiza informația bibliografică, paginile ce urmează își propun să releve ecoul imediat al apariției romanului, „cotele" *Crăișorului* pe parcursul deceniilor. Deliberat, am renunțat la acele titluri care reiau considerațiile critice anterioare.

Ion Cantacuzino. *Liviu Rebreanu : „Crăișorul"*. În *Viitorul*, XX (1930), nr. 6568 (1 ian.), p. 5.

Eroul și masa luptătorilor; romanul răscoalei = romanul lui Horia; rolul gloatei țărănești. Recenzie elogioasă, lipsită însă de consistență critică.

Teofil Bugnariu. *Romanul lui Horia „Crăișorul" de L. Rebreanu*, în *Patria*, XII (1930), nr. 10 (16 ian.), p. 1-2.

Obiecții referitoare la informația științifică (nu se face simțită consultarea unor izvoare de dată recentă); cu toate slăbiciunile sale, *Crăișorul* „e un fericit început de popularizare literară a personalităților mari din istoria noastră".

Izabela Sadoveanu. *Liviu Rebreanu „Crăișorul"*. În *Adevărul literar și artistic*, IX (1930), nr. 476 (19 ian.), p. 9.

Crăișorul ca și *Pădurea spînzuraților* înseamnă în opera romancierului „renașterea idealului eroic, tendința de a evoca pagini de un dramatism sobru și puternic din sufletul poporului român, dar și dorința de a reprezenta oameni care nu abdică în fața vieții și a destinului, în opoziție cu naturalismul pesimist din *Ion* și din *Ciuleandra*". Efortul de a crea un tip eroic — „așa cum numai mitul, legenda și credința și pasiunea l-ar fi putut crea". Referiri la Creangă și Sadoveanu.

Perpessicius. *Liviu Rebreanu „Crăișorul", roman, editura Cartea românească*. În *Cuvîntul*, VI (1930), nr. 1709 (24 ian.), p. 1–2. Republicat în *Mențiuni critice*, ***, 1936, p. 142-147.

Grija de înnoire; Sadoveanu și Rebreanu. Autorul lui *Ion* nu este un maestru al expresiei, dar nici Stendhal nu a avut această virtute, scriitorul român fiind singurul care are intensitatea epică a romancierului francez. Viziunile sumbre și aspre din narațiunile lui sînt răscumpărate cu „înfloriri feciorelnice" (Ilona din *Pădurea spînzuraților*, Mădălina din *Ciuleandra* și chiar în *Crăișorul*, domnița nemeșului din Criștior). Comparativ cu romanele anterioare, *Crăișorul* nu excelează în pagini naturaliste (moartea Glanetașului și execuția lui Horia). Estomparea cruzimilor, voluptăților și violențelor. *Crăișorul* nu este „o exaltare eroică, o reconstituire documentară, cît o povestire de simplicitate insinuantă, ceremonie dintr-un martiraj, un drum din calvarul retrospectiv al neamului, pe care urcă și coboară, cînd slobod, cînd încătușat, între sutași și batjocorit ca un alt Mîntuitor [...] Horia". Roman deosebit față de întreaga tradiție a romanului istoric românesc, formulă novatoare în creația marelui romancier.

D. G. *Liviu Rebreanu*: *„Crăișorul"*. În *Datina*, VIII (1930), nr. 1-3 (ian.-mart.), p. 52.

Conceput în genul biografiilor romanțate, *Crăișorul* păcătuiește prin exagerarea părții de biografie și document istoric față de cea literară. Bună istorie a revoluției lui Horia, o potrivită prindere a psihologiei sociale revoluționare, dar un debil portret al eroului. „Cu *Crăișorul*, genul biografiei romanțate înregistrează o înfrîngere pe cînd narațiunea istorică o victorie."

N. Dan. *Pe marginea unui roman (Liviu Rebreanu: „Crăișorul")*. În *Ardealul tînăr*, I (1930), nr. 4 (15 febr.), p. 122-123.

„Frescă istorică fidelă, schițată cu intuiție psihologică retrospectivă." Insistă asupra valorii educative a romanului. Referiri la Tolstoi și Nicolae Densușianu.

Const. Șăineanu. *„Crăișorul", roman de Liviu Rebreanu*. În *Adevărul*, XLIII (1930), nr. 14160 (21 febr.), p. 3.

Apreciază nota rece a istoricului obiectiv care lasă numai faptele să vorbească și să înduioșeze. Portretul lui Horia. „D. Rebreanu și-a dat osteneala de a ne înfățișa în aspectele ei mai impunătoare această eroică figură, despre care pînă și istoricii maghiari n-au decît cuvinte de admirație."

Ion Breazu. *„Crăișorul", roman de Liviu Rebreanu*. În *Darul vremii*, I (1930), nr. 1 (febr.), p. 19–21.

Horia și Iancu în istoria Transilvaniei; mitul eroilor; *Ion, Pădurea spînzuraților, Crăișorul,* raportate la Omul Ardealului, văzut individual și în grup. Broșură de apologie a sufletului ardelenesc, scrisă de Rebreanu în timpul neutralității, după consultarea documentelor adunate de Nicolae Densușianu. „Cu toate că era înzestrat cu toate calitățile trebuincioase unui subiect atît de mare, d-l Liviu Rebreanu nu ne-a dat opera pe care am așteptat-o. *Crăișcrul* d-sale rămîne o admirabilă povestire literară a revoluției lui Horia, întemeiată atît în cadrele mari ale subiectului, cît și în multe din amănunte pe documentele istoriei; ea e, într-o oarecare măsură, viața romanțată a lui Horia; dar e, într-o foarte mică măsură, un adevărat roman." „D-sa a scris mai degrabă o «viață romanțată» a *revoluției* lui Horia, decît a șefului ei." Cartea nu este lipsită însă de însușiri; amănuntul plastic e foarte bine plasat; „el dă viață documentelor, fără grai" (puterea de plasticizare din capitolul *Roata*). De admirat unitatea stilului.

Pompiliu Constantinescu. *Liviu Rebreanu: „Crăișcrul"*. În *Vremea,* III (1930), nr. 108 (3 apr.), p. 5. Reprodus în *Scrieri 4,* 1972, p. 479-481.

Cartea nu este o biografie romanțată, cum s-ar crede, ci „roman istoric"; eforturile de înnoire: de la epopeea țăranului ardelean *(Icn)* la tragedia de conștiință a lui Apostol Bologa *(Pădurea spînzuraților),* de la evocarea civilizațiilor antice *(Adam și Eva),* la analiza psihologică a lui Puiu Faranga *(Ciuleandra).* „*Crăișorul* impresionează prin unghiul de calm, realism și de temperatură medie în care scriitorul evocă cea mai sîngeroasă revoluție a românilor ardeleni." Paralelă cu un alt roman istoric, *Zodia cancerului.* Sadoveanu: expresia temperamentului și a imaginației moldovene; Rebreanu: expresia unei viziuni artistice și morale specifice scriitorilor ardeleni. Pitorescul limbajului. Ion al Glanetașului și Horia se deosebesc numai prin pasiuni și țeluri opuse; aspectul și vorba „sunt rupte din aceeași brazdă a marei realități cotidiene". Convențională și melodramatică iubirea lui Horia pentru o castelană maghiară, capitol contrastant cu sobrietatea romanului, depoetizat.

Ioan Tomuța. *Liviu Rebreanu: „Crăișorul" (ed. Cartea românească).* În *Săptămîna,* III (1930), nr. 15 (12 apr.), p. 3 (Pe marginea cărților).

Recenzia, elogioasă, subliniază puterea de evocare a autorului, capabil să contureze profilul unui erou național „cu mijloace literare reduse". Vezi și *Societatea de mîine,* XII (1935), nr. 3-4, p. 64.

Dan Botta. *Liviu Rebreanu: „Crăișorul".* În *Tiparnița literară,* II (1930), nr. 4-5 (april-mai), p. 12-13 (Spiritul cărților).

„Spre a scrie o carte atît de aspră și atît de vie domnul Liviu Rebreanu s-a folosit de mijloace de o rară simplicitate și mai ales de

tehnică — dacă tehnică poate deveni un mod spontan și generos — proprie artei populare."

„*Crăișorul* este *cronica țărănească* a revoluției lui Horia, scrisă ca pe vremea lui Horia, simplu și intuitiv, unde, alături de notațiuni naive, de înșirări de lucruri fără sens, e trecut, tulburător, un act ca o revelație, și unde, ca pe vechile noastre fresce, măestrul țăran a pictat, alături de chipuri istorice, flori grase și vulgare de cîmp. Noi apropiem *Crăișorul* de obiectele de artă populară, de naivitatea și linia stîngace a unei icoane rustice în care umilul țăran a înscris fără decorum, grafica unei sensibilități vibrante."

N. Iorga. *Istoria literaturii romănești contemporane, II. În căutarea fondului*, București, 1934, p. 297-300.

În istoria sa, unde analiza operei lui Liviu Rebreanu nu depășește spațiul a trei pagini, Iorga își încheie comentariul critic astfel: „Rămas fără sprijin de experiență umană, d. Rebreanu a redus a prezinta cazuri de o viață oarecare, uneori supt anecdotă, ca în *Cîntecul iubirii*. E silit, apoi, să recurgă la misterele, încă nedeplin dezlegate, ale psihopatiei, ca în *Ciuleandra*, unde în jurul danțului sălbatec se învîrte mania omorului, cu o înconjurime uneori dezgustătoare, totul pe priporul absurdului, cu adesea lunecări aproape catastrofale. De aceea și alergarea la istoria romanțată, ca în *Crăișorul Horea*, cu nepotrivitul episod al iubirii teribilului revoluționar cu « domnița Rafaela » din castelul de nemeș ungur, nota istorică rămîind însă exactă, dar autorul ferindu-se prudent de orice precizare, în total totuși o foarte solidă bucată literară."

Mihai M. Manolescu. *Romanul lui Liviu Rebreanu*. În *Vlăstarul*, XII (1935), nr. 2-3, p. 24.

Articol de sinteză. Despre *Crăișorul*: personajul central este convențional, banalizat de manualele de istorie.

Ș. Cioculescu. *În marginea operei d-lui Liviu Rebreanu*. În *Revista Fundațiilor regale*, III (1936), nr. 2 (1 febr.), p. 412-425.

„*Crăișorul* [...] este cartea d-lui Liviu Rebreanu, care nu s-a bucurat pînă acum de recunoașterea ce i se cuvine. Poate că neîncrederea, stîrnită de genul hibrid al vieților romanțate, să fie pricina insuficientului ei răsunet. Afară de d. N. Iorga, care recunoaște într-însa, poate mai ales din cauza fidelității ei istorice, «o foarte solidă bucată literară»." Apreciază episodul erotic dintre Horia și domnița Rafaela din Criștior, condamnat de Iorga. Puterea de evocare a răscoalei țărănești; personalitatea lui Horia; erudiția și documentarea; savoarea limbii, neîncărcată cu prea multe provincialisme și arhaisme. Concluzia: „*Crăișorul* se situează pe planul

întîi al operei d-lui Liviu Rebreanu, ca un tablou de viață ardelenească, vrednic de autorul lui *Ion*".

G. Călinescu. *Liviu Rebreanu* (studiu critic), 1939. Reprodus în *Istoria literaturii române. De la origini pînă în prezent*. București, 1941, p. 651.

„Mişcare colectivă, cruzime, execuții sunt și în *Crăișcrul*, ales poate tocmai pentru aceasta. Dar revoluția lui Horia, deși narată cu îndemînare, nu e adîncită epic și scrierea rămîne o rece biografie romanțată."

Vlaicu Bîrna. *„Crăișorul"*. În *Dacia*, I (1941), nr. 1 (15 apr.), p. 8.

Recenzie la apariția ed. a IV-a. Semnificația romanului, care *azi* „reactualizează o lungă și dureroasă pagină de istorie națională. Elogierea documentației științifice (arhiva din Alba Iulia și cartea lui Nicolae Densușianu „cea mai completă monografie asupra revoluției de la 1784—85". Documentarea pe locurile răscoalei. *Ion*, *Pădurea spînzuraților*, *Crăișcrul* și *Răscoala* constituie o vastă epopee a neamului nostru, o cuprinzătoare frescă a societății românești, în manifestările ei cele mai de seamă.

Emanoil Bucuța. *Horia*. În *Transilvania*, 73 (1942), nr. 11 (nov.), p. 819-825.

Cartea lui Nicolae Densușianu cu privire la răscoala moților și romanul *Crăișorul*.

Ov. S. Crohmălniceanu. *Liviu Rebreanu*. În *Viața românească*, VI (1953), nr. 11 (nov.).

„Chiar *Crăișorul Horia*, care-și propunea să evoce răscoala din 1784, nu se concentrează aproape deloc asupra analizei raporturilor dintre clase și părăsește frămîntările maselor de iobagi ardeleni, pentru o artificială intrigă sentimentală, ocupînd primul plan în roman, și creînd în jurul lui Horia un fel de aureolă stranie în complet contrast cu figura reală a eroului popular." În 1967, publicînd *Literatura română dintre cele două războaie mondiale*, autorul va atenua mult „rezervele" exprimate cu ani în urmă.

Al. Piru. Prefață la Liviu Rebreanu — *Opere*, vol. 1, 1962. Reprodus în *Liviu Rebreanu*, 1964.

Vezi studiul introductiv al ediției de față, vol. 1, p. XLV-XLVI. Ulterior, într-un articol, Al. Piru avea să considere romanul drept cea mai bună operă consacrată răscoalei lui Horia.

Silvia Tomuș. *Observații pe marginea genezei romanului „Crăișcrul" de Liviu Rebreanu*. În *Studia universitatis Babeș-Bolyai*. Series Philologia, Fasciculus 1, 1963, p. 71-74.

Despre broșura *Răscoala moților*, apărută în 1919, și izvorul ei de căpetenie, *Revoluția lui Horia în Transilvania și Ungaria, 1784—1785 scrisă*

pe baza documentelor oficiale de Nicolae Densușianu (București, 1884, 518 p.): „De fapt, *Răscoala moților* nu este altceva decît o prescurtare a studiului monografic amintit și Liviu Rebreanu recunoaște acest lucru". „*Răscoala moților* aduce deci puține note personale" („ultimul capitol îi aparține, în cea mai mare parte lui Rebreanu"). Observații critice asupra romanului, neconcludent argumentate.

Al. Săndulescu. *Crăișorul Horia.* În *Gazeta literară,* XIII (1965), nr. 49, p. 8. *Pagini de istcrie literară,* 1966 (Un roman — exercițiu).

„Scrisă după *Pădurea spînzuraților* și înainte de *Răscoala, Crăișorul Horia* e ca o vale între doi munți, evident cu altitudinea ei joasă, dar făcînd parte organică din aceștia, cu o structură de roci similară. Nu avem de admirat aici soliditatea epică, profunzimea psihologică din operele de vîrf ale lui Rebreanu. *Crăișorul Horia* ni se înfățișează ca o narațiune istorică, vag biografică, mai degrabă ca relatare a unui episod istoric, și anume a răscoalei din 1784, condusă de Horia. Personajele n-au totdeauna individualitate, cronologia faptelor aproape deloc transfigurată este perfect previzibilă. Și totuși, în *Crăișorul Horia* se vede mîna maestrului, se simte respirația largă a marelui creator." Portretul lui Horia; comparații cu *Pădurea spînzuraților* (analiza psihologică); „roman — exercițiu" în pregătirea unei capodopere: *Răscoala* (punțile de legătură).

Lucian Raicu. *Liviu Rebreanu.* 1967, p. 193-210.

„*Crăișorul* se supune unui principiu general, unui fundamental sentiment al literaturii lui Liviu Rebreanu, indicîndu-ne încă o dată cu cîtă intensitate trăia scriitorul obsesia *acumulărilor subterane, a crizelor lente* rezolvate printr-o eliberare, printr-o explozie de energii comprimate. Acestei acumulări îi lipsesc aici, totuși, cîteva trepte, răbdarea procedării metodice, începînd cu liniștea reală și aparentă totodată, încărcată de curenți electrici, precum în *Ion* și mai ales în *Răscoala.* Ca și în *Ciuleandra,* cădem aici asupra unui moment culminant.

Evocarea situațiilor preliminarii ar fi dat romanului o temelie mai trainică. Ceea ce relatează aici va deveni în *Răscoala* materia abia a volumului II, scriitorul intuind necesitatea unor capitole de *calm prealabil,* verigi obligatorii într-o literatură de tip epic și epopeic, în care talentul său era inegalabil."

VI. VARIANTE [83]

(Crăişorul Horia)

Arh. L.R., I ms. 5[84]

I Noroc bun!
II Noi cerşim din poartă-n poartă
III Înălţate împărate...
IV Vine Horia cu porunci...
V Crîngul Feregetului (trecutul lui Horia)
VI De la Ana la Caiafa

*

1. Noroc bun!
2. Noi cerşim din poartă-n poartă...
3. Înălţate împărate!
4. Vine Horia cu porunci...
5. Crîngul Feregetului
6. Ochii Crăişorului
7. De la Ana la Caiafa
8. Cu voia şi porunca împăratului...

---

[83] Grupăm sub acest titlu proiectele scriitorului de organizare a romanului; dispunerea filelor a fost determinată de cronologia elaborării lor, Penultimul proiect (f. 6 v.) — mai apropiat de forma definitivă a romanului decît altele reproduse de noi înaintea lui — a fost scris pe contrapagina unei file datate „Miercuri, 15.VIII. 1928, Lugoj". La sfîrşit, variantele editoriale.

[84] Însemnări în cerneală, pe o pagină cu antetul: „Societatea Scriitorilor Români". La începutul filei, adăugat: „Iuda". Primele şase puncte (I—VI) şterse cu creionul.

9. Şovăitorii
10. Traista lui Horia.
11. Hai, feciori!
12. Cea dintîi solie...
13. Curechiu

13. *Curechiu* — sîngele curge. Morţii. De-acu înainte... Crişţior! Cutremurul lui Horia şi amintirea.
14. *Pîrjolul* — Păltiniş. Cîmpeni. Discurs Horia. Al. Chendi.
15. Primarii prinşi. Vasile Goia. Ursu Uibaru. Organizaţie. George Nicula.
16. *Capcana* — Roşia. Bucium. Musca.
17. *De la Zam pînă la Galda* — Revoluţia merge. Horia Albac. Apoi cutreieră căutînd-o pe ea. Vederea pustiirilor. Ştafetele se împuţinează.
18. *Cumpăna* — Nu se mai poate dirija mişcarea. Tratativele Cloşca, altele Crişan.
19. *Sfatul căpitanilor* — neînţelegeri. Oamenii decepţionaţi. Totul parcă se fărîmă. Amnistia.
20. *Vin cătanele* — Refuzul autorităţilor. Reînceperea.
21. *Foc de paie*
22. *Iuda* — în pădurea Scorogetului
23. *În numele împăratului* — Sentinţa
24. *Roata*
25. *Umbra Crăişorului*

ibid., f. 27 [85]

NOI CERŞIM DIN POARTĂ-N POARTĂ

1. Înălţate împărate!
2. De la Ana la Caiafa
3. Vasile Nicula Ursu Horia, Rex <Daciae>[86]
4. Cu voia şi porunca împăratului!
   Ridicarea boierilor
   Capcana

REGELE DACIEI

[85] Însemnări cu creion roşu, cu excepţia ultimului rînd (creion negru). Pe aceeaşi filă, adăugat cu creion roşu: „Cel mai nou roman al celui mai celebru romancier român!"

[86] Iniţial: „Valachorum".

ibid., f. 20[87]

I. Înălţate împărate!
II. De la Ana la Caiafa...
III. Vasile Nicula Ursu
IV. Bisericuţa din Mesteacăn
V. Cu voia şi porunca împăratului!
VI. Regele cu pălărie

Lăcrămaţia } poporului
plînsoarea }

ibid., f. 19[88]

CRĂIŞORUL
Roman

I. Înălţate împărate!
Horia pleacă la Viena; audienţa
II. De la Ana la Caiafa
Cloşca la Sibiu
III. Cu voia şi porunca împăratului
Complotul
IV. Proorocul
Crişan şi contele
V. Poruncile împăratului. Bisericuţa din Mesteacăn. Adunarea din Mesteacăn
VI. Cu voia şi porunca împăratului <Curech>i [89]
VII. Omul cu capela militară

---

[87] În afară de acest plan (primele 4 puncte cu creion roşu, ultimul cu cerneală) se află următoarele notaţii (cerneală şi creion albastru): „Prin revizorul şcolar a afla ce s-a făcut cu Dengi Ziolt?/Uibaru pag. 322/Uibaru/Uibaru/Într-o după amiază/Ursu Uibaru/Cancelaria Transilvaniei p. 312/Ursu Uibaru/Luca Miclea din Mogoş/Rezoluţia Horia/împăratul vezi 261 p./Într-o după-amiază/sosi şi/ot+bez+vel-na+praznic—sto/Înălţate împărate pune pace nu te bate!/Postul Crăciunului/Postul Crăciunului/Prea se poate şi nu prea/Maierii Bălgradului/Împărate, împărate/U.S.S. 17/Regele cu pălărie/Cînd îţi vine să faci vreo prostie/Crîngul Feregetului/Cr/Crişan/Crişan/Crişan/Regele/Maierii Belgradului/Bălgradului/F.S.I.S./.

[88] Însemnări cu creion negru; pe aceeaşi filă, cu cerneală: „Ciucurete/făcu flăcăul", plus cîteva socoteli.

[89] Adăugat ulterior.

VIII. Regele cu pălărie
IX. De la Zam pînă la Galda
X. Crăișorul Horia, Rex Daciae

ibid., f. 18[90]

CRĂIȘORUL

I. Înălțate împărate!
II. De la Ana la Caiafa...
III. Cu voia și porunca împăratului!
IV. Proorocul v. pag. 146
V. Bisericuța din Mesteacăn
VI. Curechiu
VII. Pîrjolul
VIII. Necunoscutul
IX. De la Zam pînă la Galda...
X. Porunca crăișorului ...
XI. Sabia însîngerată (apărarea)
XII. Cumpăna (tratative și armistițiu)
XIII. Vin cătanele! (Scrisoare lui Horia)?
XIV. În pădurea Scorogetului
XV. Horia, Rex Daciae
XVI. Noapte bună!

ibid., f. 6 v.

1. Înălțate împărate!
2. Crîngul Feregetului
3. De la Ana la Caiafa
4. Cu voia și porunca împăratului!
5. Hai, feciori! Avînt
6. Pîrjolul <A noastră-i lumea!>[91]

<7. Capcana — îndoiala>[92]

---

[90] Însemnări cu creionul. Pe aceeași pagină (cu cerneală): „Părăsit de împăratul/Și după care lege?“

[91] Adăugat ulterior (titlu definitiv).

[92] Ulterior șters cu creion roșu (planul scris cu creion negru); o săgeată transferă punctul 10 (Vin cătanele!) în acest loc. Nu sînt singurele intervenții; pe aceeași filă punctele *11, 12, 13* sînt corectate cu creion roșu: 9, 10, 11. În dreptul punctelor 2, 3, 4, adăugate cifrele: 27—28—38; 38—56; 57—67, reprezentînd, probabil, paginația respectivelor capitole. Alte notații pe această filă: „Altă ieșire/Unde este/Cloșcuț/Crișănuță/Vezi de el/Unde mergi/Nu zice/Fă/Ça va?/Mersi, et toi?/Altă ieșire nici/Altă ieșire/ Ieșire/Eș/Ețcani/Cloș/Cloș“ și cîteva socoteli.

8. De la Zam pînă la Galda
9. Cumpăna — sfîrșitul prevăzut?
10. Vin cătanele!
11. Iuda
12. Roata
13. Umbra Crăișorului

ibid., f. 5[93]

VI. A noastră-i lumea!
VII. Cumpăna
VIII. Vin cătanele!
IX. Iuda
X. Roata
XI. Umbra Crăișorului

[PROIECTE DE CAPITOLE][94]

ibid., f. 8

CRĂIȘORUL

Roman

Călătoria lui Horia la Viena. Trei luni în Viena. Audiența la împăratul Iosif. Regele cu pălărie. Înălțate împărate! Sosirea acasă: nevastă-sa plecată cu copilul cel mic; Ion rămas, amorezat. Traista lui Horia cu poruncile. Consfătuirea cu Cloșca. Înțelegerea cu Crișan. Zvonul despre crăișor. Ultima încercare: Cloșca la Sibiu etc. Fiecare întoarcere; Horia: Na? <Cloșcuț?>[95]

ibid., f. 22[96]

Înălțate împărate

---

[93] Cu excepția ultimului capitol, primele cinci vor rămîne definitive. Însemnările sînt făcute cu creionul negru. Pe aceeași filă următoarele notații disparate: „Doamne, Doamne mult zic D/dregători/boscană/Doamne".

[94] Deși par să aparțină aceluiași moment genetic, ele corespund unor scheme arhitectonice diferite. Gruparea documentelor are în vedere cronologia elaborării (ultimele file — f. 7, 13, 17, 43 v., 34 — sînt mult apropiate de forma definitivă a romanului). Particularități grafice: f. 8 (creion negru); f. 22, 44, 9, 45, 47-49, 30-31, 50, 6 (cerneală); f. 7, 13, 17, 43 v., 34 (creion).

[95] Adăugat cu creion albastru.

[96] Pe aceeași filă, adăugat cu creion albastru: „pp. 61, 62, 63, 64, 65, 71 notă, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 104, 333, 272, 273, 334, 335" (la începutul paginii) și „86, 87, 88 Ch., 272 [...]* 333 idem" (lateral stînga).

Munții Albacului. Toamna tîrzie. Negura grea năbușitoare. Albacul. Crîngul Feregetului. Casa lui Horia. Întunecare. Ilina în casă, cu Luca. Unde-i tata? întreabă Ion, intrînd. Dumnezeu îl știe etc. Sosește Horia cu George Nicula. — Na, muiere, să-mi faci merinde... Discuție. Durerile oamenilor. Înfățișarea lui Horia. Însuflețirea lui Ion. Atitudinea George. Tîrziu vine Cloșca. Nu poate merge. Îi aduce banii lui. Se sărută. George se oferă să meargă el. Horia îl respinge. Dimineața se adună tovarășii: Petre Nicula (Vidra), Horia (Rîul Mare), Toader [Bundei] * (Cîmpeni), Ionuț Dande (Bucium), David Onu Surda (Musca).

Plecarea: oamenii le zic „Noroc bun!" Întîlnirea cu Ursu Uibaru, gornicul lui Alexe Intze din Cîmpeni.

Călătoria.
Viena. Cîrciumarul
Lipsește împăratul. Trei luni.
Audiența lui Horia.
— Thut ihr das!

Horia (Rîul Mare, Cîmpeni, Bistra)
Petre Nicula (Vidra)
Vasile Bodoroia (Ofenbaia)
David Onu (Surda)
Toma Pătruț (Musca)
Cloșca (Cărpeniș, [...] * Abrud)

Thut ihr das!
Warum nicht?
Warum?
<Vai-de-ei Vaideei> [97]

ibid., f. 44 [98]

V. *Hai, feciori!*

Regretul c-a trimis pe Ion. Agitația directă către masă. Consfătuirea cu oamenii. Ordin lui Crișan să-i dea drumul. Arestările din Ponor. Scrisoarea lui Horia. De vorbă cu oamenii. Ion și sulița. Visul lui Horia. Biserica. Horia horește. Solul de la Crișan — adunarea de la Mesteacăn. Vestirea oamenilor dimprejur să fie gata. Cloșca și pregătirea adunării de la Păltiniș. Garda lui Horia și plecarea la adunare: Hai, feciori!

---

[97] Nume de sat întîlnit în *Răscoala*.

[98] Însemnările de pe această filă vor fi șterse cu creion roșu (probabil *după* redactarea capitolului, căci titlul rămîne definitiv în structura romanului).

ibid., f. 9

De la Ana la Caiafa

Sosirea soților lui Horia; răspîndirea știrilor despre audiența lui Horia. Horia sosește. Ursu Uibaru vrea să-l prindă. Vești răspîndite de Horia. Întrevedere Horia — Cloșca. Demersurile pentru dreptate.

ibid., f. 45

VI. *Pîrjolul* [99]

<Pe drum spre Păltiniș. Solul îi povestește despre Curechi, Arad etc. Pe munte oamenii spun mersul revoluției. Horia, cuvîntare, jurămîntul, căpitanii.>[100] Primarii au fugit la Cîmpeni. Macavei Bota prins la Arad. Năvala spre Cîmpeni. Buciumele pe munți. Evenimentele la Cîmpeni. Popa Șuluțu și Cloșca. Abrudul. Ursu Uibaru și primarii prinși. Executarea Vasile Goia.

ibid., f. 46

VII. *Capcana* [101]

Întîlnirea cu domnița de odinioară: „Crăișorule!" Fata ei. Roșia. Vești de peste tot. Bucium. Închis și gînduri. Salvarea. Noaptea la Musca. Solul de la Deva. Bistra, Cîmpeni, Vidra-Albac. Organizare.

ibid., f. 47

VIII. *De la Zam pînă la Galda* [102]

Acasă, primărie. Porunci, organizație: solii duc veștile de peste tot. Cum ascultă el. Vedenia.

ibid., f. 48

IX. *Cumpăna* [103]

El la Albac și fără știrea lui tratative cu Schultz și armistițiu. Întrevederea răului. Tratativele cu Schultz la Cîmpeni. Ordin către Geoagiu, vameșul Huedin, arme.

---

99 În forma definitivă a romanului, capitolul VI se va intitula: *A noastră-i lumea* (vezi și f. 6 v., *supra*, p. 429).

100 Ulterior șters cu creion roșu.

101 În forma definitivă a romanului se va renunța la acest capitol.

102 Idem.

103 În forma definitivă a romanului acest titlu va desemna capitolul VII.

ibid., f. 49

X. *Vin cătanele!* [104]

Reluarea luptei. Descurajarea. Armata intră în funcție. Amnestie pentru toți. Preoții intervin cu episcopii. Prăbușirea întrevăzută. Nu se lasă. Crișan bătut. Ordin pentru dizolvare.

— Vin cătanele, pleacă Crăișorul!

ibid., f. 30

XI. *Iuda* [105]

Horia cu Cloșca în munți. Coliba. Sfaturile lor. Nerecunoștința. Prinderea. În Cîmpeni. Spre Zlatna și apoi Alba Iulia. Drumul. Închisoarea. Interogator.

— Vreau să vorbesc cu împăratul!

Aude despre sinuciderea Crișan.

ibid., f. 31

Capitolul XI [106]

Umbra Crăișorului

ibid., f. 50

XII. *Roata* [107]

Sentința. Execuția.

ibid., f. 6[108]

Miercuri, 15. VIII. 1928 Lugoj

I

Înălțimea împărate!

ibid., f. [109]

VI. *A noastră-i lumea!* Cîmpeni. Discurs Horia. Devastarea. Arestarea Ursu Uibaru, Vasile Goia etc. Cloșca, Crișan pleacă la Abrud. Ion Horia își face trupă. Horia la Albac; judecata; Piatra albă — Vasile Goia ucis

---

[104] În forma definitivă a romanului va deveni capitolul VIII.

[105] În forma definitivă a romanului va deveni capitolul IX. Pe verso-ul acestor însemnări, următoarea notație: „Nu se poate scrie cu o tîmpită de peniță ca asta care la fiece rînd trebuie învîrtită și sucită, fire-ar al dracului cine mi-a vîndut-o! Foarte fină dar foarte agasantă!"

[106] Inexistent în versiunea tipărită.

[107] Astfel se va intitula ultimul capitol (X) al versiunii tipărite.

[108] Scrisă cu cerneală; pe aceeași filă cîteva socoteli.

[109] Însemnări cu creionul negru; titlurile (definitive) pledează pentru o datare ulterioară a proiectelor.

de David Avram; Uibaru căprar. Işpanul Intze fugit. Dumineca Horia la Roșia. Luni la Bucium. Poporul ingrat. Arestarea lui. Salvarea. Marți — Musca seara tîrziu; Miercuri Lupșa; Joi Bistra — domnița; Vineri Cîmpeni; Sîmbătă Vidra; Duminecă Albac; Luni — Mărișel.

VII. *Cumpăna*. Marți — Albac — vestea armistițiului.

ibid., f. 13 [110]

VIII

Vin cătanele!

Duminecă seara consfătuirea lui Horia cu ceilalți la Vidra; ordinul lui Horia către comune; înștiințarea lui Crișan; ordinul lui Crișan.

Amnistia generală din 30. XI. respinsă. Horia respinge pe Al. Chendi. Luptele.

Cîmpenii și ordinul lui Horia pentru împrăștiere.

ibid., f. 17

IX

Iuda

Despărțirea. George Nicula vrea să-i însoțească și e respins. Coliba din codrul Scorogetului. Planuri și gînduri. Prinderea lor.

Cîmpeni și popa Hagi Crișănuță. Drumul la Alba Iulia.

Domnița de odinioară.

<Despărțirea. O femeie plînge. George Nicula vrea să-i însoțească. Despre gornici pag. 62 și 142> [111]

ibid., f. 43 v. [112]

X

Roata

Închisoarea. Veștile ce-i parvin. Plimbarea prin comune legat în lanțuri. Interogatoriul. Sentința. Execuția.

---

[110] Însemnări cu creionul; titlu definitiv.
[111] Adăugat cu cerneală; restul însemnărilor de pe filă cu creionul (titlul — *Iuda* — definitiv).
[112] Însemnări în creion (titlul definitiv).

ibid., f. 34.[113]

XI

Umbra Crăişorului

Călăul cu ucenicii săi pe drum de la Alba Iulia spre Albac. Albacul. Prăjini cu capul lui Horia.

[CONSPECT][114] [NUME DIN COMUNE][115]

ibid., f. 1

I

Lupu Coroiu	Albac
Petre Coroiu	„
Petre Manciu	„
Simion Todea Dumitru Todea	} veri din Rîul Mare
Popa Dumitru	Certege
Petre Nicola	<Albac> [116]
Vasile Avram	Lupşa
Iosif al Popii	Sulighet
Ion Tunsu	Sadu (Sibiu)

Iosif Buda din Ilia zice către un nemeş: „Acuma aţi pus-o de mămăligă şi voi, vi se iau moşiile şi ni se dau nouă, iar peste două săptămîni căpătăm şi arme şi atunci vă tăiem pe toţi ungurii" [117].

Ion Lupaş din Săcămaş, către acelaşi: „După Sîn-Mihai căpătăm arme şi apoi nici o zi mai mult nu facem slujbe la domni, dar numai să primim armele c-apoi tăiem capetele ungurilor ca napii". [118]

George Ignat tatăl şi fiul din Sfîntă Halmă (Haţeg)

Teodosie Tomescu din Tuscia zice în satul Fărcădia, întorcîndu-se

---

[113] Însemnări în creion. Deşi titlul apare şi în alte proiecte, ulterior L. R. va renunţa la scrierea unui al XI-lea capitol.

[114] Însemnările pe care le grupăm sub acest titlu prezintă următoarele particularităţi grafice: f. 1-4, 10-12, 21, 29, 26 sînt scrise cu cerneală (dintre acestea, f. 23, 2, 10 au fost recitite „cu creionul în mînă", dovadă anularea unor notaţii); f. 34-42, 24-25 sînt scrise, în majoritate, cu creionul negru (adausuri cu creion albastru: f. 34, 36-38, 25; cu creion roşu: f. 34); f. 43, 16, 14 v., 14 sînt scrise cu creionul negru; f. 15, 15 v., 32 cu creion albastru; f. 32 v. cu creionul negru; corecturi cu albastru.

[115] Adăugat cu creion roşu.

[116] Înlocuit ulterior cu creionul: „Vidra".

[117–123] Pe parcursul răscoalei, multe din lozincile cu caracter social —

ibid., f. 23

de la tîrg de la Hațeg:" Noi ne-am temut pînă acuma numai de neputința ungurilor; dar să stingem întîi pe unguri, c-apoi de nemți nici nu ne mai pasă!" [119]

George Pădureanu din Țelna zice: „Vom încerca și noi altceva, că pînă n-om speria pe domni, n-o fi bine de noi."

„Țara asta e a românilor, nu-i a ungurilor! Dacă vom căpăta arme, vom alunga noi pe unguri și pe nemeși!" [120]

Florea Cosma din Gîrbăra către nobilul Szent Pali: „Degeaba, jupîne, pe voi pe nemeși, pe domni și pe unguri ar trebui să vă scoată tot cu balegi din sate și din țara asta, că țara asta e a noastră, a voastră e țara ungurească! Și în scurtă vreme vă și scoatem noi de-aici!" [121]

Ion Ispas din Cornu către alt nobil: „Om vedea noi curînd de tot ce-or mai avea ungurii aici, că noi acuși om începe să măsurăm pămînturile cu stînjenul!" [122]

Mihai Breteanu din Ostrov, la tîrgul Sf. Maria (20. IX. 1784): „Nouă ne plac poruncile împăratului și le urmăm pînă la ultima picătură de sînge, dar fiindcă domnii nu ascultă poruncile împărătești, nici noi nu ne putem ține de ele".[123]

Ursu Coroiu	Cărpeniș
Florea Nicula	Albac — căprar

ibid., f. 2

<pentru familii unguești v. p. 180> [124]

Costinaș Onu	Bucium
Toma Bugnariu	„
Petre Giurcă	„
Toma Petruță	Musca
Alexandru Chendi, nobil	Cîmpeni
Preotul Gavrilă Sularu	Mogoș
Ion Sularu	„
Ignat Ursu	Musca

---

predominante — au dobîndit și o coloratură națională. Aceasta se datorează, în primul rînd, faptului că „domnii", împotriva cărora s-au ridicat iobagii români, erau ***nobilii unguri***, care intensificaseră exploatarea acestora printr-o aprigă asuprire națională (privarea de orice drepturi politice). În *Supplex Libellus Valachorum* (Editura Științifică, 1967), acad. D. Prodan menționează și alte replici cu același caracter, pentru a ilustra confundarea unor termeni în zilele răscoalei (vezi și *supra*, p. 226).

[124] Adăugat cu creion albastru.

v.p. II!	Florea Cosma iobagiu contelui Grigore Bethlen	Gîrbăra
George Marcu		Criștior
Adam Giurgiu		„
Solgăbirău		
Suprefectul Ladislau Pap		Brad
Vice-comitele Zarandului Ștefan Hollaki		
Mihai Turciu		
Popa Avram din Uibărești (în turnul bisericii din Ribița)		
Toader Cleșu	Mihăileni	(soldat licențiat, a ucis pe Csiszăr și însurat cu contesa)

ibid., f. 3

Niculae Sîrbu	Mintia
Petre Petrescu	„
Veran Lapedatu	„
Tănase Rău	Hunedoara – Deva
Ion Solnocu	„
Constantin Josan	Herepea
Filimon Grozavu	Vulcești
Iosif al Popii	– Sulighet
Adam Părău	

Avram Ferghiuș	Mintia
Ion Ferghiuș	Mintia
Petre Nicula	Herepea
Ion Părău	Fărnădia
Ion Dan	Vulcești

Ion Ciurdariu	Binținț
Adam Dănescu	„
Ion Vințan	„
Petre Olteanu	„
Pavel Băcănițanu	„
David Mariș	„
Pavel Giula	„
Ion Romoșan	„

ibid., f. 4

Ion Buciuman	Geoagiu	
Ştefan Dobra Ion Ignat Iosif Trifu	Homorod	
Aron Stoica Sofronie Cîndea Avram Cîndea	Ringheţi	
Şandru Murariu	Jibot	
Popa Mihai	Gelmariu	
Ion Temeşan Ion Spinianţu Ruselin Maieru	Şeuleşti	
Adam Munteanu	[Ursin] *	
Adam Iacob	Cigmău	
Popa Dumitru din Cinciş		
Preotul grăniceresc Mihai din Băcia		
Popa Simion	*Lupşa*	
Preotul Avram Şuluţu din Cărpeniş		ucis
Popa Moise din Cărpeniş		

ibid., f. 10

Simion Kemeny, prefectul judeţului Alba
Ionel Secăreanu din Vulperu
George Vulpe, chişbirău din Zam
Preotul Constantin Popa din Zam
Ion Lucaciu din Zam
George Branişcanu, primarul din Soborşin
Ion Mamaliga, căpitan
Chirilă Suciu — Mogoş
Ştefan Ilie, numit căpitan de Cloşca

Adam Babă Ion Sava Adam Pagu, nobil Ion Golcea Ion Suciu Dănilă Todoran.	Baia de Criş	căpitani

Iacob Topa		
Anghel Manciu	Albac	căprari
Anghel Ţiloş		
Ispas Galdău	Rîul Mare	căprar

ibid., f. 11

George Costin	
George Cormeş	Secătura
Bunu Corcheş	
Ion Bădău	

Ursu Uibaru din Vidra

Petre Vesa	
Lupu Deheleanu	Cîmpeni
Simion Mămăligă	
Ion Miclea	
Ion Sularu	Mogoş căprari de Cloşca
Onu Sularu	
Ion Bogdan	
Ion Tiuşan	Mogoş
Pavel Tiuşan	
Ignat Damian	
Petruţ Macavei	Musca
Vasile Gavrilă	
Sîntion Pavenu	
Onu Pavenu	muntele Giurcuţa
Petre Magu	

ibid., f. 12

Lupu Roancea	Brezeşti
Ursu Roancea	
Ion Vancu	Halaliş
Alexe Tănase	Petriş
Solgăbirău Efraim	Enyedi
Avram Vasile	Lupşa

Adam Mirciu din Ampoiţa

Protopopul Iosif Adamovici din Abrud

Ion Lupencia	Petriș
Rusan Ardelean	„
Ursu Ribița Stăniju	Cerbi
Toma Micula	„
Alexe Tănase	Petriș
Ion Man, primar	Ilteu
Marcu Micula	
George Hotărîșu	
Popa George	Corbești

ibid., f. 21

Protopopul Iosif Sînzianu din Trestia
Protopopul Ion Popovici din Hondolu
[A vedea actul pag. 391 notă] [125]
Toma Bugnariu Bucima
Preotul Ion Mariș din Țebea
David Avram din Vidra a aruncat pe primarul Vasile Goia de pe stîncă

ibid., f. 21 v. [126]

Macavei Bota Vidra
Vasile Joja Rîu-Mare
Goia?
Guillot de Saix
Care pe care
Și după care lege?
Legea sînt eu!
vezi 421
Hîrtiile lui Horia (poruncile împărătești)

1. Țăranii să capete arme din Alba Iulia și să nu mai facă servicii nobililor
2. Autorizația împăratului să revolte pe români și să alunge sau extermine tot neamul unguresc [127]
   Hîrtiile lui Horia

---

[125] Adăugat cu creion albastru.
[126] Conspecte cu cerneală, adausurile cu creion negru. Pe aceeași filă: „Ion Arnăut/Miercuri U./Unde/Unde/Unde să mergem."
[127] Vezi nota de la p. 436.

ibid., f. 29

TESTAMENTUL LUI HORIA

Horia, Vasilie, policra Nicula Ursu. Anii vieții sale 54. Muierea lui Ilina, feciori Ion 14, Luca 6 ani. La alte cele nu știe nimic. Oamenii care l-au prins: Matieș Nuțu, Matieș Onu, frate-său Gheorghie, Trifu Ștefan, a lui Neagu Andrei doi feciori, Simion cu frate-său; îi iartă cu toată inima. Nicula Ion a neamțului, meșterul care a făcut biserica în Țîzeri 44 de florinți am fost chezaș și eu, am plătit lui fibirău din Zam, numele lui Sambo Dănilă. La Șuteu Toader din Ciucea, și șade în Țîzeri, 10 florinți, și mi-au dat 10 horgoși și au mai rămas 6 și 2 marieși. Satului Ciucea am fost dator 170 florinți, pe mine au căzut banii groșilor 22 florinți și i-am dat în mîna lui Petrișor Luca, fiind birău, și într-a lui Brudașcă Mihai fiind față Ciuceanu Toader; în casa mea i-am dat banii pe deplin. Iară din banii cosirii au fost pe mine și pe Florea 10 florinți, și au luat de pe mine 14 florinți Petrișor Luca; acei 10 florinți am fost pe cosire, iară cei 4 florinți să meargă pe cei 18 groși și 2 cărți, care am dați 6 florinți și acelea să meargă acolo. Cu alta nu mai sînt dator nici la groși, nici la cosire. Cartea care iaste de la înălțatu împărat se află la Nicula Petre și la Nicula Cîrstea, tipărită pe 7 coale pentru biserici, nemțește, grecește și serbește.

Aceste mai sus scrise am priimit din gura lui Eu
Popa Nicolae Raț paroh
Maerii Bălgradului neunit.

ibid., f.26

Acasă — gînduri și organizație
Marți seara — solul povestește de la Curechiu
Miercuri seara — povestea Brad, Ribița etc.
Joi — adunarea Păltiniș

ibid., f. 34

George Devai, administratorul
domeniului Zlatna

Toader Junga
Cristea Todea
Petre Nicula
Vasile Pasca
Vasile Bidea
Toader Nicula
Gavrilă Todea

Rîul Mare
primar Albac

Rîul-Mare
Vidra
Cîmpeni
Bistra

---

dolgosia = taxa de licență
24 mai 1782 tîrgul din Cîmpeni

---

gornici = păzitor de pădure
și agenți — un fel de
logofeți feudali

Isac Cojocaru, Ion Vârtan } servitorii arendașilor armeni

Iacob Zăhuțu — Rîul Mare
George Buzgariu — Bunu
Petre Toma — Capră
Ion Diniș
Avram Napu
Ilie Garcea Medardu

provizor = administrator
contabil
3 șpani = *inspectori*
Forul dominal
} domeniu Zlatna

ibid., f. 35

II

Călătoriile la Roma

Simoacă Cotoșelu

Petre Laba
Petre Coroiu

Gavrilă Heleru

Lupu Coroiu
Avram Șchiopu

D-tru Marcu Popa, Petre Manciu } Rîul Mare
Simion Bostana, Andrieș Pascu } (Cîmpeni)

Ursu Gomboș (Vidra)

Samoil Marczi din Abrud (petiție) de două ori

Ștefan Franz Enyedi (Viena)

I. Horia, Cloșca, D-tru

1779 Todea Butu și Gavrilă (Rîul Mare)

II. *Horia, Cloșca, Crișan*

1780 Nicula, Gavrilă
oct.-nov. Onu (Rîul Mare)

III *Horia, Cloșca, Simion*
16. IV. 1782

1782 Todea, Popa
mart-april. Dumitru (Cîrtej)

IV. Horia postul Crăciunului

1783 Petre Nicula
1. IV. 1784 audiența

Rîul Mare, Vidra, Cîmpeni, Bistra, Musca, Ofenbaia, Bucium, Abrud, Cărpeniș
13. IV. 1784 ordinul să plece acasă

vezi pag. 111

Pentru „De la Ana la Caiafa" vezi pag. 113

11. V. 1784 limba germană limbă oficială

Horia = 54 ani
Ursu Vasile Nicula
Ilina, soția a doua?
Ion 19 ani
Luca 16 ani
Casa în Crîngul Feregetului
bîrne brad — o tindă și odaie

Cloșca

Ion Oargă — Cloșca 37 ani
Cărpeniș
Coasta Cloșteștilor — pămînturi de arătură și fîneață între Abrud — Cîmpeni
Marina — nevasta
Toader — frate
Achimia — soră

Hăpria (conscripția militară)
Henig, Straja, Dumitru, Vingrad
Sîncel
Boian

Gonțaga

Vălulele bune
Vălulele rele
Boșorogu
Bățălaru
Vale a Sîngeorzului
Ohaba
Ocolișul
Titidu

ibid., f.37

Gornicul Iosif Trifan din Cîrtej

Crișan

George Marcu Crișan 52 ani din Vaca

tînăr — soldat reg. Gyulai
Ion, fiul său
Casa pe Coasta Dăroaiei

Omul cu chivără roșie

50 ani, negricios, mic
chivără, 2 pistoale și sabie lungă

Onu Costinaș (Bucium)

Toma Bugnariu, Petre Giurca — Bucium

Sf. Halmu
Plopi

Trupe de țărani, întorcînd Alba-Iulia

năframă roșie în prăjină drept steag
v. pag. 121-122 *128-131*

Jeleriu

Țăranii Clopotiva ucid în munți pe Nandra

Episcopul Ghedeon Nichitici Sibiu [...]*
instalut acuma 6. XI. 1783

Toma Petruţa (Musca) — Cigmău, Acmaru } lîngă Orăştie

Cămărzineşti

ibid., 1 f.38

Proorocul vezi p. 146 — episod de iubire

Baronul Anton Iosika din Brănisca — Crişan

Caterina Csiszar

Contesa Maria Teleki — Curechi

Uibaru Ursu — Vaca

Alexandru Chendi, nobil din Cîmpeni — Zdrapţi

Popa Gavrilă Sulari (Mogoş) — Mihăileni

Ignat Ursu (Musca) — Brad

Gornicul Petre Cara — Baia de Criş

Mihail Gal (Baia de Criş), Farkas, Wolfgang Nalaczi (Brad) } subprefecţi — Trestia, Lunca, Luncoiul de sus

Mihai Turciu — Luncoiul de jos

Const. Turciu, preot Criştior? — Ociu

Apolonia Pakot, Ion Sîrbu } cununaţi — Hălmagiu, Hălmăgel

Pleşcuţa

Ţărmure

ibid., f. 39

Criştior curţile familiei Kristsori — Tomeşti

12 Kristsori — Sălişte

19 total subprefect Mihai Pakot — Azuva

soţia preotului reformat — Ribiţa

Apolonia Pakot botezată
şi măritată cu Ion Sîrbu — Şoimuş
idem alţi cîţiva bărbaţi, femei,
copii, de către popa Const.
Turciu

Brad, nobilii în turnul bisericii reformate
Nicolae Bradi, fost asesor

„Aici erai, dragă stăpîne!"
îi ia căciula
Execuția podul peste Criș
Iosif Samuel, ovrei din Alba Iulia
ras și botezat

Ribița, în casele fostului perceptor
Iosif Ribiczei, luptă
7 oameni Crișan
Moise Ribiczei, perceptorul Zarandului
salvat
Popa Avram din Uibărești
Crișan

ibid., f. 40

Fiicele lui Emeric Nemeș
Rafaela = Raveca 24 ani
Agneta = Rafila 20 ani
42 persoane ucise
19 familia Nemeș
5 familia Ribiczei
Iosif Madocsai fost notar Comitat
cantorul reformat

*

Mihăileni Csiszár Lászlo
ucis cu 2 copii și fratele său
Caterina Csi[s]zár, fiica fostului comite baron Paul Hollaki, tînără și frumoasă
preotul o ascunde în podul bisericii
Crișan îi salvează viața și o iubește măritată cu Toader Cleșu, soldat licențiat, care ucisese pe bărbatul și copiii ei.

ibid., f.41

Baia de Criș
Călugării franciscani
țăranii murdăresc biserica
dezgroapă fostul comite Mariaffy Lászlo

Văduva Mihai Gal, ucis la Curechiu, măritată cu un iobagiu

Avocat George Szent Kiralyi }
Iosif Kis } ucişi

Eva Ajlai spune că e română şi zice *Tatăl nostru* româneşte prinsă la satul Tîrnovo

*

Trestia, casele contelui Franz Gyulai arse

*

Lunca, palatul contelui Gyulai
administratorul Anton Gencsi ucis
două fetiţe nobile botezate şi măritate

*

Luncoiul de sus }
Luncoiul de jos } curţi arse

ibid., f.42

Ociu
Hălmagiu
Hălmăgel
Pleşcuţa
Ţărmure } curţi arse
Tomeşti
Sălişte
Azuva

Criştior
Brad } biserici reformate despuiate
Ribiţa
Baia de Crişi

Ociu
Mihăileni } biserici catolice arse
Lunca
Trestia

*

Brănişca, castelul baron Anton Iosika
şi biserica catolică

ibid., f. 24

Rapolt
Bobîlna
Folt
Geoagiul de jos
Castelul conților Kun
Băcăruța
Homorodu

*

Binținți
palatul baron Anton Orban
Tișchinți
curțile conților Iosif Gyulai
și Sigismund Kun

*

Pescăria
Simeria
Borcea Mare
Noghighis
Postișul de sus și jos
Almașul
Băcia

ibid., f. 25

Sf. Măria – două castele conților Kendeffi — Vezi pag. 179 în privința devastărilor
Nălați curțile baron Iosif Nalaczi
Cinciș curțile familia Csolnakis
Guvernul transilvan în 1784 vezi pag. 192

*

Circulara lui Horia vezi pag. 199
la capitolul *Porunca Crăișorului*

*

Cloșcuț

ibid., f. 43

[21 nov. 1784 –] ian.	1785	Sîmbătă	11 Dec.
Dum. 21 nov.	D 2	Dum.	12
Luni, 22 nov.	L 3	Luni	13
Marți, 23	M 4	<Marți	14> [128]
Miercuri, 24	M 5	Miercuri	15
Joi, 25	J 6	Joi	16
Vineri, 26	V 7	Vineri	17
	Șaptezeci		
Sîmbătă, 27	S 8	Sîmb.	18
Duminecă, 28	D 9	Dum.	19
Luni, 29	L 10	Luni	20
Marți, 30	M 11	Marți	21
Miercuri 1 Dec.	M 12	Miercuri	22
Joi 2	J 13	Joi	23
Vineri 3	V 14	Vineri	24
Sîmbătă 4	S 15	Sîmb.	25
Dum. 5	D 16	Dum.	26
Luni 6	L 17	Luni	27
Marți 7	M 18	Marți	28
Miercuri 8	M 19	Miercuri	29
Joi 9	J 20	Joi	30
Vineri 10	V 21	Vineri	31
	S 22	Sîmb. 1 ianuarie 1785	
	D 23		
	L 24		
	M 25		
	M 26		

ibid., f. 16

Luni 8 — Probst pleacă — Cloșca — Musca — Lupșa

Marți 9 — Probst Ofenbaia — Cloșca la Ofenbaia

Ighin
Țelna } disc.   Părîul [...] *

Miercuri 10 seara Probst + Cloșca — Cloșca Mogoș — și Crișan

Nichitici

Joi 11 Probst la Cricău — raportare

devastat

Miercuri — Cloșca — Cricău — Ion Horia

[128] Subliniat cu creion roșu.

Vineri 12 Armistiţiu
Sîmbătă 13
Duminecă 14
Luni 15
Marţi 16 — Molnar la Brad — Crişan în Valea Bradului
Miercuri 17 — învoiala de la Brad

ibid., f. 14 v.

Ordinele către mureşeni şi Geoagiu — Ioan Mătieş
Patru grupări — George Mătieş

Lupta de la Brad (27. XI.—29. XI.) Stoinich — — Niţu Mătieş — 2 feciori Neagu
Lupta de la Remeţi (29—30. XI.) Schultz — Ştefan Trifu — Simion şi frate-su
Lupta de la Lupşa (29. XI.) Maior Dolcinengo
4 decembre vice-col. Kray cu 400 secui în Zarand şi episcopul Nichitici
4 dec. — slujba de la Ţebeu
Amnistia
Horia
Chendi
6 dec. Nichitici Brad cu 25 comune
7 dec. Criştior episcopul
7 dec. Lupta Mihăileni
8 dec. Kray la Abrud cu Nichitici
13 dec. Schultz pleacă la Cîmpeni — 20.000 ţărani
14 dec. Horia dizolvă trupa
16 dec. Schultz pleacă spre Albac
Încercarea de prindere a lui Horia
25 dec. Sîmbătă — Gornicii la Arad
27 dec. Luni —

*

<Conte Iankovits
p. 329> [129]

Eu oi rămîne cel din urmă, că doar eu am fost cel dintîi! şi aşa e porunca dumnezeiască.

---

[129] Adăugat cu creion roşu; pe aceeaşi filă o însemnare cu cerneală: „singur, ascultînd cum se depărtează paşii gornicului. Cînd".

ibid., f. 14

Crişan în ţara lui
Horia şi Cloşca — de vorbă despre circulara episcopului
Vestea de la Crişan despre Molnar
Veşti despre schingiuiri de ţărani peste tot; patenta guvernului
Horia pleacă joi seara din Albac, întîlnirea cu vidrenii şi coborîrea în Cîmpeni; protopopul ţine adunare; arestarea lui Ursu Uibaru. Horia află şi se întoarce la Albac.

Sîmbătă trimite un pîlc de călăreţi să se mai intereseze: trimişi de Cloşca. Duminecă sosire la Bogdăneşti. Aşteptare. Întrevederea cu Schultz.

Szilàgyi: *A Hóra-világ Erdélyben*
p. 254

ibid., f. 15

HORIA

Luni, 1 noiemvre au sosit porunci
Marţi, 2 noemvre circulare p. Cîmpeni
p. 200 { Joi, 4 nov. Păltiniş, Blăjeni — ţăranii îi fac jurămînt de credinţă
Vineri, 5 nov. Cîmpeni (cu Cloşca, Crişan)
Sîmbătă, 6 nov. Albac cu primari (Uibaru)
Duminecă, 7 nov. Horia la Roşia
Luni, 8 nov. Bucium (capcana)
Marţi, 9 nov. dim. salvat Giurcă jun.
Musca seara tîrziu
Vasile Macavei
Miercuri, 10 nov. Musca
Joi, 11 nov. Lupşa
Ultimatul lui către [...] *
Vineri, 12 Bistra
Sîmbătă, 13 Cîmpeni şi Vidra
Duminecă, 14 Albac

ibid., f. 15 v.

Luni, 15 nov. Mărişel (aproape de [Gilor]*
Marţi, 16 nov.
<Miercuri, 17 nov.

Joi, 18 nov.> [130]
Vineri, 19 nov. — Cîmpeni p. Schultz
Sîmbătă, 20 nov. — Albac. Delegație la Schultz Cîmp.[eni]
v.p. 367 Dum. 21 nov. 1 d.a. Seara ordin către Geoagiu
Luni, 22 nov. Scrisoare vameșului din Huedin
ordine pentru arme

*

v. 379 29 nov. — Convenția. Ofenbaia; lupta Remeți
30 nov. — amnestie text Horia por Chendi

*

14 dec. — Ordinul Horia, p. dizolvarea trupei

ibid., f. 32

Uibaru jură credință lui Horea pe crucea de aur
v. p. 321

ibid., f. 32 v.

Domnii ne-au încărcat cu servicii grele. p. 272/273 Numai apa nu aveam s-o plătim.

[ALTE DOCUMENTE] [131]

ibid., f. 28

Itinerar [132]

Toate povestirile despre Horia încep cu un suspin:
— Ei, crăișorul, săracul!

Întîmplările vieții lui se șterg. Un veac și jumătate întunecă amintirile despre om. Rămîne numai duhul lui: S-a jertfit pentru dreptate! Așa trăiește Horia.

---

[130] În dreptul acestor rînduri, notații cu creion negru: „Armistițiu, Crișan/Iubire", plus socoteli.

[131] În afară de cele pe care le publicăm mai jos, menționăm că în *Arh. L.R., I ms. 5* se mai găsesc cîteva file din manuscris, abandonate după primele fraze. Ele poartă numerotația autorului: 24, 91, 92 și 158 (vezi *I ms. 5*, f. 16 v., 51-53). Pe ele se află și cîteva datări autografe: „Luni, 8.X."; „Marți, 9.X. dim."; „Miercuri 10.X."; „Joi, de la ora 7 seara".

[132] Început de articol; revăzut, va apare în *Adevărul literar și artistic*, IX (1928), nr. 419 (16 dec.), p. 1.

Iureșul sîngeros al moților de la 1784 s-a păstrat numai în documente străine. După ele a trebuit să reconstituie, acum cincizeci de ani, Nicolae Densușianu înfățișarea românească a „rebeliei". Și nimeni n-a mai venit pe urmă să complecteze golurile, să lumineze umbrele, să descopere tainele. Semnele de întrebare risipite au rămas nedeslegate: poruncile împărătești ale lui Horia, frăția de cruce, busturile de la Viena...

Povestea lui Horia însă, cu cît e mai plină de taine, cu atît se îmbină mai mult cu sufletul însuși al țăranului. Povestea Crăișorului se cere mai mult simțită decît documentată. De aceea cînd te afli în părțile unde a trăit și a pătimit el, îl simți mereu viu și prezent.

Țara Crăișorului e mică. Numai visul lui a fost mare. O călătorie în jurul ei și în inima ei lămurește mai bine decît un maldăr de hrisoave.

Alba Iulia de azi, Bălgradul de atunci, a fost începutul și sfîrșitul. În cetate au mers să se înscrie iobagii români la oaste în urma zvonului că împăratul a poruncit să-i facă pe toți grăniceri. Acolo s-a mutat, de la Aiud, reședința comitatului Albei de frica moților răsculați. Și tot acolo, în vreme ce armata ademenea pe iobagii înfuriați cu tratative de pace, făgăduindu-le dreptate, Ursu Uibaru, căprarul lui Horia, împreună cu alți șase țărani căzuți prizonieri, fură trași de vii în țeapă... Asta pentru început.

Pe șoseaua spre Aiud. Două gîrle: Cricăul și Galda. Mai sus, în stînga,

ibid., f. 20

<*Arde Bacăul !*

Gara de Nord. Murdărie obișnuită, gălăgia obișnuită, îmbulzeala obișnuită. Căutăm compartimentul cel mai bun în vagonul cel mai bun, ca toată lumea. Alergăm de ici colo de mai multe ori, urmați de hamalii ncărcați cu geamantanele noastre>[133]

*

<primari — Vasile Joja — Rîul Mare
Macavei Bota — Vidra>[134]

[133] Însemnări cu cerneală, amintind unele note de călătorie din volumul *Metropole*.

[134] Notații cu creion roșu privind proiectele *Crăișorului*.

P. *149, r. 1,* Crăişorul Horia / Crăişorul (I, II).

CAPITOLUL I

P. 166, r. 4, cu pădurea / cu pădure (I, II).
P. 167, r. 5, n-aş vedea / n-aş avea (I, II).
P. 170, r. 9, că s-au şi repezit / şi s-au repezit (I, II).
P. 171, r. 6, îl lămuri / îi lămuri (I, II, III);
P. 172' r. 26-27, deopotrivă ca pe cei / deopotrivă cu pe cei (I, II, III).
P. 177, r, 4. i-au înverşunat (transcris după ed. anterioare; în ultima ed. „i-a înverşunat"); *r. 30,* am venit / am şi venit (I, II, III).
P. 179 r. 22, să se împlinească / să se săvîrşească (I, II); *r. 23,* pedeapsa cu moartea / pedeapsa cu moartea (I, II); *r. 29,* pînă se vor cerceta / pînă vor cerceta (I, II); *r. 30,* pedeapsa cu moartea / pedeapsa cu moarte (I, II).
P. 180, r. 20, o poveste / o poveste nouă (I, II, III).
P. 182 r. 32, ,pe ceilalţi / pe ceilalţi trei (I, II, III); *r. 34,* sta la taifas / sta de taifas (I, II).
P. 183, r. 13, tot rabdă, rabdă (I, II). (transcris după ed. I-II; în celelalte ed.: „tot rabdă"); *r. 27-28* Horia încremeni / Horia încremenise (I, II). *r. 29,* şi-i vorbea / şi-i vorbise (I, II); *r. 34,* se milostivise / se milostivea (I, II, III).

CAPITOLUL II

P. 185, r. 7, în cîteva (transcris după ed. anterioare; în ultima ed.: „cîteva").
P. 186. r. 31, s-a umplut / se umpluse (I, II).
P. 187, r. 12, socoteli / socotelile (I, II, III); *r. 28,* Ursul / Ursu (I, II, III); *r. 34,* nu şi-o aminteşte / nu şi-o mai aminteşte (I, II).
P. 188, r. 33, să plece mai departe / să plece mai înainte (I, II).
P. 189, r. 27, voievodul Boalea / voievodul Boalia (I, II)
P. 190 r. 25, întrebă pe flăcău / întrebă şi pe flăcău (I, II); *r. 31,* cînd Horia a isprăvit / cînd a isprăvit (I, II); *r. 32-33,* de la dînsul / de la Horia (I, II).
P. 191, r. 9, Îşi dădea (transcris după versiuni anterioare; în ultima ed.: „Îşi dădeau"); *r. 13,* îl purta / îl ducea (I, II); *r. 18,* i-ar mai rămînea / i-ar mai rămîne (I, II).
P. 192, r. 10-11 Bătrînul Kristsori, cu barba puţin căruntă/Bătrînul Kristiori, cu barba puţin căruntă şi cu mustăţile foarte răsucite (I, II, III).

---

[135] Trimiterile din paranteze (I, II, III, IV, V) reprezintă ediţiile în cauză (vezi date bibliografice complete la p. 412).

P. 194, r. 2, dădu seama / dădea seama (I, II, III); *r. 26,* și Horia a coborît / și s-a coborît (I, II).

P. 195, r. 2, de la ișpan / de la domnul (I, II); *r. 19,* în ghionturi / de ghionturi (I, II); *r. 22,* se răzgîndi / brusc se răzgîndi (I, II).

CAPITOLUL III

P. 197, r. 4, Cărpiniș / Cărpeniș (I, II, III, variantă care apare și în alte pagini; alteori: „Cîrpiniș").

P. 198, r. 9, poruncind și rugînd (transcris după ed. anterioare; în ultima ed.: „poruncind și rînjind").

P. 200, r. 8, cum am mai cerșit și eu / cum ai mai ursit, cum am cerșit și eu (I, II); *r. 20-21,* Horia povățuise / Horia povățuia (I, II).

P. 201, r. 3, îl îndemna / îl îndemnă (I, II); *r, 22,* oamenii care / oamenii ce (I, II, III).

P. 202, r. 14, a încercat mereu / încercase mereu (I, II).

P. 203, r. 1, se simțea / se simți (I, II).

P. 204, r. 10, spre vetrele lor / spre casă (I, II).

P. 205, r. 16, ofensat în demnitatea sa / jicnit în mîndria sa (I, II).

P. 207, r. 5, de rebeliune / de răzvrătire (I, II).

P. 208, r. 7, n-am putere / n-am puterea (I, II, III).

CAPITOLUL IV

P. 210, r. 6, la urmă / în urmă (I, II, III); *r. 26,* Gheorghe Marcu / George Marcu (I, II); *r. 34,* plăceau (transcris după versiunile anterioare; în ultima ed.: „plăcea").

P. 211, r. 24-25 putea alege și porni / putea porni (I, II).

P. 213. r. 16, De-abia tîrziu / de-abia mai pe urmă (I, II); *r. 31,* nu putea / nu poate (I, II, III).

P. 216, r. 2, pe cărăruie / pe cărare (I, II, III).

P. 217, r. 29, se jurau / se jurară (I, II).

P. 218, r. 25, e colea / e colo (I, II).

P. 220, r. 22, un glas / încă un glas (I, II); *r. 23-24,* pe deșertăciune / pe o minciună (I, II) / pe o deșertăciune (III); *r. 32,* Cînd se crăpă de ziuă / Pînă-n ziuă (I, II).

P. 221, r. 2, avea să se întoarcă / trebuie să se întoarcă (I II); *r. 19,* n-am teamă / n-am grijă (I, II); *r. 31,* nu-l prindea / nu-l prinse (I, II).

P. 222, r. 15-16, împăratul cerea / împăratul cere (I, II, III); *r. 19,* Dacă a văzut / Cînd a văzut (I, II).

P. 223, r. 1-2, cum ascultă cîrmuirea ungurească poruncile împăratului / cum ascultă cîrmuirea ungurească cuvîntul împărătesc, ba după o jumătate de an de așteptare, acuma toți slujbașii domnești au pornit goana să-i prindă și pe ei și să-i arunce în temniță ca să nu mai rămîie nimeni să se mai plîngă (I, II); *r. 16,* de la Năsăud / de pe Someș (I, II).

P. 225, r. 3, lor (transcris după versiunile anterioare; în ultima ed. „lui").

P. 226, r. 3-4, să vorbească / să vestească (I, II, III).

P. 227, r. 30-31, ca un jurămînt / ca orice jurămînt (I, II, III).

P. 228, r. 4, le povesti / le vesti (I, II, III); *r. 15,* ca ștafetă / ca o ștafetă (I, II, III).

CAPITOLUL V

P. 229, r. 6, să se zădărnicească (transcris după primele ed., în ultimele ed.: „să zădărnicească"); *r. 10,* Pică deci / Pică deci brusc (I, II).

P. 230, r. 15, simțea nevoie / simțea nevoia (I, II, III).

P. 233, r. 13, Vasile Sgîrciu (transcris după versiuni anterioare; în ultima ed.: „Vasile Sgîrgitu"); *r. 28,* idem.

P. 240, r. 34, s-a umplut / se umpluse (I, II).

P, 242, r. 30-31, Petre Cara (transcris după versiuni anterioare; în ultima ed.:„ Petru Cara"); *r. 33-34,* nu s-a mai potolit deloc / nu s-a mai potolit de tot (I, II).

P. 243, r. 1-2, să pornească spre / să pornească înainte spre (I, II).

P., *246, r., 19-20* Micula Bibarț (transcris după versiuni anterioare; în ultima ed.: „Micul Bibarț"); *r. 25,* Iacob Topa (transcris după versiuni anterioare; în ultima ed. „Iacob Tapa").

P. 247, r. 4, s-a întîmplat / se întîmplase (I, II); *r. 8-9,* cenușă din ele (în ultima ed.: „cenușă din el").

P. 248, r. 8, Pe cînd ascultase / Pe cînd povestise (I, II).

P. 249, r. 8, I-a fost / îi fusese (I, II); *r. 10,* era măritată / e măritată (I, II).

P. 250, r. 13, la Negura / la Neagra (I, II, III); *r. 33,* au vrut să audă / erau să-i sfîșie ca să audă (I,II).

P. 251, r. 17, peste capetele tuturor, trecu scurt, aspru (transcris după ed. II; în ultimele ed. cuvintele lipsesc).

CAPITOLUL VI

P. 252, r. 3-4, din Vidra / prin Vidra (I, II, III).

P. 253, r. 14 s-a repezit / se repezise (I, II, III).

P. 254, r. 1-2, a poruncit oamenilor / strînse lumea (I, II); *r. 2-3* cele împărăteşti / cele mari (I, II, III).

P. 255, r. 16, işpanului / şpanului (I, II, III) .

P. 256, r. 17, Sus, prin părţile mele / Eu, prin părţile mele (I, II, III).

P. 258, r. 12-13, prin pivniţele / la pivniţele (I, II, III); *r. 30,* Ion însuşi (transcris după versiuni anterioare; în ultima ed.: „Ion însăşi").

P. 260, r. 1, să nu se mai aleagă / să nu se aleagă (I, II, III).

P. 262, r. 2-3, îi spuseră / îi şi spuseră (I, II, III); *r. 13,* Mărina (transcris după ed. I, II, III; în ultima ed.: „Măria"); *r. 15,* se prăpădeşte / se părăduieşte (I, II, III).

P. 263, r. 20, erau cît pe-aci / fură gata (I, II); *r. 31,* uliţele oraşului / uliţele orăşelului (I, II).

P. 265, r. 9, căci Horia / căci el (I, II).

P. 269, r. 7, însoţit de / însoţit numai de (I, II).

P. 271, r. 11, să-l ducem / şi să-l ducem (I, II).

P, 272, r. 32-33, Ieri, cînd a aflat despre purtarea cătanelor faţă de Cloşca, a crezut că izbînda e aproape. / Numai ieri crezuse că izbînda va veni, cînd a aflat despre purtarea cătanelor faţă de Cloşca (I, II).

P. 273, r. 12, chiar cînd / în vremea cînd (I, II); *r. 29,* fier înroşit / fier înroşite (I, II, III).

CAPITOLUL VII

P. 279, r. 4, îi raporta / îi spunea (I, II); *r. 20,* a primit veste / a primit vestea (I, II)·

P. 280, r. 17-18, l-a trimis de la Şoimuş căpitanul / l-a trimis căpitanul de la Şoimuş (I, II); *r. 29,* nu vor putea / nu puteau (I, II); *r. 30* nu va sta / nu era să stea (I, II); *r. 31,* Încît / Deci (I, II).

P. 281, r. 31, din Ompoiţa / în Ompoiţa (I, II).

P. 282, r. 1, pentru că asculta / pentru că ascultă (I, II, III).

P. 283, r. 10, răspunse glumind / îi răspunse glumind (I, II, III).

P., *287, r. 3,* numai cu căpitanii (transcris după versiuni anterioare; în ultima ed.: „numai căpitanii").

P. 288, r. 1, trimis vorbă / trimis vorba (I, II, III); *r. 6,* şi va veni / şi a veni (I, II, III); *r. 10,* şi astfel / şi altfel (I, II, III); *r. 16,* vedea îndrăzneală / vedea şi îndrăzneală (I ,II).

P. 290, r. 2, străfundurile trecutului / străfunzişurile trecutului (I, II, III).

P. 294, r. 30, Ursu Uibaru / Ursu Uibariu (III).

P. 295, r. 16, şi de pace şi nici un alt soi / şi cu pace şi nici de alt soi (I, II, III); *r. 20,* nu caută (transcris după versiuni anterioare;

în ultima ed.: „nu căuta"); *r. 21,* pe căpitani / pe căpetenii (I, II, III).

P. 296, r. 33, l-au adus /l-a adus (I, II, III).

P. 297, r. 12, a sosit / au sosit (I, II, III).

P. 298, r. 18, stîrnind bănuieli / stîrnind bănuielile (I, II, III); *r. 21,* și aduce / și le aduce (I, II); *r. 30-31,* să se întîmple pozne / să se întîmple iarăși pozne (I, II, III).

P. 299, r. 10, un bătrînel / un bătrîn (I, II, III); *r. 30,* dregătorii (în ultima ed. „dregători", greșeală de tipar); *r. 31,* din traistă / din traiste (I, II, III); *r. 34,* dădu din / dînd din (I, II, III).

P. 301, r. 10, cei de față / cei din față (I, II); *r. 15,* precum ca / precum că (I, II); *r. 29,* să-i duc / și-i duc (I, II, III).

P. 302. r. 9, Nu-i dăm ! (transcris după ed. I, II, III; în ultimele ed.: „Nu-l dăm !")

P. 303, r. 4, înțeleseră că / înțelesără doar că (I, II).

CAPITOLUL VIII

P. 304, r. 6-7, Ne-am sfătuit mereu / Ne-am sfătuit de ajuns mereu (I, II); *r. 18,* de la oamenii / de la oameni (I, II, III).

P. 305, r. 16, întrebă / întrebă îndată (I, II).

P. 308, r. 2, trebui (transcris după versiunile anterioare; în ultima ed.: „trebuie"); *r. 25,* cu mînie / cu mînie mare (I, II); *r. 30,* Crișan porni / Crișan însă porni (I, II).

P. 309, r. 7, acasă / iar pe acasă (I, II).

P. 312, r. 29, a venit / e venit (I, II).

P. 313, r. 10, o ceapă degerată / cît o ceapă degerată (I, II); *r. 14,* încă înainte / încă dinainte (I, II, III); alergările / alergăturile (I, II, III).

P. 314, r. 4, înșelăciune / înșelătorie (I, II, III).

P. 315, r. 2, stăpîni îndată / stăpîni brusc (I, II); *r. 4,* din Galda / de la Galda (I, II, III); *r. 5,* izbuti / dobîndi (I, II, III); *r. 14,* l-au înșelat / i-au înșelat (I, II); *r. 16,* oricîte / și oricîte (I, II).

P. 316, r. 7, din toate părțile / de toate părțile (I, II).

P. 317, r. 1-2, împrăștiau vești / împrăștiau veștile (I, II, III); *r. 34,* mîine seară / mîine pe seară (I, II).

P. 318, r. 9, cum ne-o învăța / ce ne-o învăța (I, II, III); *r. 24,* Galdău (transcris după versiuni anterioare; în ultima ed.: „Goldău"); *r. 29,* au venit (transcris după versiuni anterioare; în ultima ed.: „a venit").

P. 319, r. 7, se aflau adunați / se adunaseră (I, II).

P. 320, r. 26, dobîndi dreptate / dobîndi dreptatea (I, II, III); *r. 27,* Cine vrea / Cine o vrea (I, II, III).

CAPITOLUL IX

P. 323, r. 7, o poruncă din cer (transcris după ed. I, II, III; în ultimele ed.: „o poruncă din aer"); *r.15-16* Dumnezeu să-ți ajute! răspunseră domol mai multe glasuri (transcris după primele două ed.; ultimele ed. omit această replică); *r. 19,* se zvorcoli / se zvîrcolise (I, II). *r, 20,* în fața lui / în fața lui Horia. Numai o clipă se uită în ochii lui (I, II).

P. 325, r. 31, drumul Aradei (transcris după ed. I, II, III; în ultima ed: „Bradei"); *r. 34,* și urcară / și urmară (I, II, III).

P. 326, r. 17, Apoi / Apoi atunci (I, II); *r. 30,* la Ciusdia / pe Ciusdia (I, II, III); se porni / se pornise (I, II); *r. 34,* prin niște / printre niște (I, II).

P. 327, r. 2, ca niște / ca (I, II); *r. 4,* Degeaba / Dar degeaba (I, II, III); *r. 12-13,* Se strecură / Se strecoară (I, II); *r. 20,* Apucară / Apucaseră (I, II).

P. 328, r. 9, de dînșii / pe dînșii (I, II); *r. 11,* umblă prin munți / umblă pe munți (I, II); *r. 19,* Se hotărî / Se hotărîse (I, II); *r. 30,* se pare că ea nu l-a iubit / se pare că ea numai la averea lui s-a gîndit și că ea nu l-a iubit (I, II); *r. 31,* măcar / măcar că (I, II).

P. 329, r. 7, cu dînsul / pe lîngă dînsul (I, II); *r. 22,* spulberară deodată / spulberară brusc (I, II).

P. 330, r. 8, Măi frate Horia / Măi Horia (I, II, III); *r. 25,* De cîte ori m-am ispitit / De cîte ori nu m-am ispitit (I, II); *r. 28,* frate Cloșcuț (transcris după var., I, II, III; în ultima ed.: „frate, frate, Cloșcuț").

P. 331, r. 21, se ivi / se ivise (I, II); *r. 33,* zise Horia / zise iar Horia (I, II).

P. 333, r. 5 pe beregata / în beregata (I, II, III).

P. 334, r. 5, o clipă / o clipire (I, II); *r. 13,* iar el / căci el (I, II); *r. 15,* azi-noapte / de azi-noapte (I, II, III); *r. 19,* George Nicula (transcris după versiuni anterioare; în ultima ed.: „Gheorghe Nicula", deși, cu cîteva rînduri mai jos, numele este reprodus corect).

P. 335, r. 3, idem; *r. 7,* că-i mai aproape / că-i și mai aproape (I, II, III); *r. 26,* cu lanțuri / cu lanțurile (I, II).

P. 336, r. 3, riscînd/căci astfel riscau (I, II). *r. 6,* comandamentului / comandantului (I, II). *r. 25,* abil / isteț (I, II).

P. 337, r. 32, Ferestrele se deschideau grăbite / În același timp însă se făcu tăcere în piață. Ferestrele se deschideau grăbite (I, II, III).

P. 338, r. 7, în mîini / la mîini (I, II, III).

CAPITOLUL X

P. 341, r. 2, de oboseală / de osteneală (I, II); *r. 4,* meritele / merite (I, II).

P. 342, r. 15, ochii goi / ochi goi (I, II); *r. 26,* pe subt (transcris după ed. anterioare; în ultima ed.: „de subt").

P. 343, r. 10, cît brațul / cît pumnul (I, II),

P. 344 r, 19-20, că n-a văzut / n-a văzut (I, II, III); *r. 22,* Paznici sași / Paznicii săi (I, II).

P. 346, r. 8-9, fără sorți / fără șanse (I, II).

P. 347, r. 12, recurse iarăși / recursese iarăși (I, II); *r. 14,* a se apăra / că se apără (I, II, III).

P. 348, r. 3-4, Ba la sfîrșitul / Ba pînă la sfîrșitul (I, II); *r. 26-27,* spinarea românilor / spinarea oamenilor (I, II). *r. 32,* pe urmă va să vie / apoi trebuie să vie (I, II).

P. 349, r. 25, Bobîlna (transcris după versiunile anterioare; în ultima ed.: „Bobîlca").

P. 350, r. 4-5, De asemenea a mai dăruit treizeci de galbeni (transcris după versiuni anterioare; omis în ultima ed.); *r. 6,* l-a prins / a prins (I, II). *r. 15,* cercetări / mari cercetări (I, II).

P. 351, r. 23, să nu se mai facă / să se facă (I, II, III).

P. 352, r. 30, glas slab / glas alb (I, II, III).

P. 354, r. 17-18, îi ascultă cuvintele de îmbărbătare / ascultă cuvintele de îmbărbătare ale preotului (I, II); *r. 20,* Vasilie / Vasile (IV, V); *r. 21,* La toate cele / La alte cele (I, II, III), *r. 29,* la Țîzeri / în Țîzeri (I, II, III).

P. 355, r. 14. nu băgă / nici nu băgă (I, II); *r. 27,* de se minunară / de se și minunară (I, II).

P. 357, r. 28, militar / militar spre a putea urmări mai bine spectacolul (I, II).

P. 358, r. 6, frîngerea cu roata / frîngere cu roata (I, II).

P. 360, r. 22-23, Lovitura zdrobi fluierul drept (transcris după var. I, II; în ultimele ed. omis); *r. 26,* urletul durerii / țipetele durerii

(I, II); *r. 28*, să arate că / să dovedească cum (I, II); *r. 31*, observă gestul / observă (I, II).

P. 361, *r. 3*, era mort / a murit (I, II); *r. 6*, a murit / e mort (I, II); *r, 28*, primește moartea / privește moartea (I, II); *r. 31*, zise maiorul / zice maiorul (I, II, III).

ADDENDA

MINUNEA MINUNILOR

Cartea I — Aiud
Cartea II — *Poporul*
Cartea III — Minunea
Cartea IV — Lumea nouă
Cartea V — Apostolul

*

Minunea minunilor

Cartea I

Aiud

I

— Atunci, domnilor, să ridicăm ședința, nu-i așa? zise Toma Faranga, săltîndu-și ochii zîmbitori asupra tuturor comesenilor și sculîndu-se brusc cu un scîrțîit aspru de scaun.

— Da, să ridicăm, domnule... deputat! făcu prefectul Iuliu Haragon clipind din ochi șiret și întinzîndu-i mîna în semn de hotărîre definitivă.

— Domol, domol, prietene! îi strînse mîna Faranga cu o vădită mulțumire pe față.

*

Cartea I

Doctorul Moise Tetrat — 37 ani
Toma Faranga, directorul ziarului *Poporul* 35 ani
Iuliu Haragon, prefectul județului, 45 ani
Virginia Tetrat — 33 ani
Puiu Faranga — 28 ani
Izidor Stropa, subprefect
Virgil Boldur, directorul liceului, 32 ani Ovid
Grigore Micu, avocat
Titu Taloș, directorul Băncii „Stejarul", bătrîn
Ștefan Munteanu, profesor liceu, bețiv, face apropierea româno-maghiară cu dir. lic. unguresc

Bela Tompa, directorul liceului „Bethlen"
Carol Catrușca, primarul orașului
Zoltan Lchelvary, avocat, 52 ani

*

I Café Seidler — Directorul ziarului *Poporul român*, prefectul, directorul colegiului, directorul liceului etc. vorbesc despre dr. Boldur.

II Acasă la Boldur — El și nevasta. Laboratorul. Oile. Convorbirea cu directorul *Poporul*. Entuziasm.

III „Minunea minunilor" — Articol de gazetă. Prezintare la miniștri. Comunicare la Academie. Conferință la Universitate. Experiențe.

IV D-na ministru și ministrul sănătății. Alte experiențe. Imaginea d-nei ministru. Primul atac în presă: abuzul cu serul X 101. Riposta gazetei oficioase.

V Gloria și d-na ministru. Amantul ei și gelozia doctorului. Legea pentru vaccinarea obligatorie cu serul. Atacuri: explicații în presă ce efecte ar putea avea serul miraculos. Explicația între erou și d-na ministru.

VI Vaccinarea generală începe. Efectele ei. Delegații străine. Serul se va întrebuința și în alte state. El și ea.

VII Parlamentul declară „părintele patriei" pe doctor. Subscripții pentru o statuie; se iscălesc îndată milioane. Statuia se ridică. Dezvelirea monumentului.

VIII Decepția ministrului care nu poate uza de nevaccinarea lui și e silit să demisioneze. Surprinde pe doctor. Scandal. Ministrul la balamuc.

IX El și ea. În zadar. Cum e țara vaccinată. Fiindcă ea tot nu cedează, doctorul o vaccinează după ce îi impută că a nenorocit omenirea.

X Singurătatea lui. Își dă seama că a făcut o crimă. Conferință la Academie și la Universitate că serul e otrava omenirii. Toți savanții îl contrazic și-l cred bolnav.

XI A trecut un an. Doctorul nu găsește nicăiri crezare. Consiliu de miniștri să-l bage la balamuc, dar avînd în vedere etc.

XII Deodată puterea serului încetează, lumea își vine în fire. Dărîmarea statuiei. Boldur la ospiciu. Ministrul iese triumfător.

CUPRINSUL

Lector: AURELIA RUSU
Tehnoredactor: ION GHICA

Bun de tipar 4 XI 1975. Tiraj 4 370 ex. legate
Coli ed. 22,64. Coli tipar 29.

Tiparul executat sub comanda
nr. 1185 la
Întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918"
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97,
București,
Republica Socialistă România